МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЗУБКО ОЛЬГА ЄВГЕНІЇВНА

УДК 94:314.151.3-054.72(=161.2)(437)”1918/1939”(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕМІГРАНТСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918 – 1939)

07.00.01 – історія України
07 Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Подані до захисту наукові положення є власним напрацюванням, всі використані ідеї, наукові результати, цитати супроводжуються належними посиланнями на їх авторів та джерела опублікування _____ О. Є. Зубко

Науковий консультант – доктор історичних наук,
професор
Коляструк Ольга Анатоліївна

Запоріжжя – 2026

АНОТАЦІЯ

Зубко О. Є. Емігрантське повсякдення української інтелігенції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1918 – 1939). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2026.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення історії української інтелігенції в кризових обставинах міжвоєнної еміграції у Чехословаччині та її ролі в збереженні національних устоїв життя та національної самоідентифікації. Досвід її життєстійкості, вироблені практики динамічної соціально-культурної адаптації, шляхів розв'язання життєвих проблем набув не лише наукового резонансу, а й сформував суспільний інтерес мільйонів українців, вимушених через сучасну російсько-українську війну покинути Батьківщину і виживати поза її межами в екстраординарних умовах.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі широкої та репрезентативної джерельної бази, здійснений комплексний фактографічний аналіз повсякдення української інтелектуальної еліти у міжвоєнній Чехословаччині, вироблення нею життєвих моделей групового та індивідуального виживання, набуття практик і варіантів адаптації в умовах світоглядно-модернізаційних змін, національних і суспільно-політичних викликів часу.

Розкриваючи сутність трансформації екстраординарного повсякдення інтелігентів на чужині, доведено, що втрата рідного світу як автентичного підґрунтя буття, спричинена політичним вигнанням, і руйнування звичних матеріальних засад життя завдали травматичних збитків. Це змусило вигнанців відновлювати життєві структури за допомогою реактивації смислів, закладених у попередніх досвідах, у габітусі політичної інтелігенції чинного покоління. Саме опертя на ментальні структури спільноти дозволило компенсувати травматизацію «матеріальної тріади» повсякдення (їжа – одяг – житло) і

активізувати вітально-креативний індивідуальний потенціал не лише для виживання, а й збереження українського життєвого укладу.

Використаний у дисертації фактографічний матеріал, сформовані на його основі висновки мають практичне значення. Матеріали дисертації можуть бути використані в науково-освітній сфері, зокрема: при підготовці підручників, посібників з історії України, розробці навчальних курсів з історії еміграції, історії інтелігенції. У науковому напрямку історії повсякденності дослідження сприятиме поглибленню теоретичних і практичних знань про екстраординарну повсякденність. Отримані результати дослідження можуть стати основою для громадських ініціатив.

Перший розділ присвячений аналізу історіографічного доробку з досліджуваної проблеми, джерел та методології її вивчення.

Основні підходи до вивчення життя українських вигнанців поза межами країни були закладені самими емігрантами у спеціальних аналітичних працях і опосередковано в роботах з історії емігрантських інститутів і закладів, громадських організацій і професійних об'єднань. Базовою є робота С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939» (видання 1942 р.), а також другий том зібраних автором матеріалів з відповідними коментарями (видання 1999 р.). Якісно новий етап вивчення історії української еміграції у міжвоєнній ЧСР як в Україні, так і за її межами розгорнувся зі здобуттям Україною незалежності, поверненням і відкриттям архівів, пожвавленням контактів із зарубіжними дослідниками, в центрі уваги яких були питання політичного, соціально-економічного, наукового та культурного життя українських втікачів, а також наповнення невідомих і маловідомих сторінок та повернення втрачених імен українських інтелігентів. Упродовж першого десятиліття незалежності вітчизняні науковці характеризували еміграційне повсякденне буття інтелігентів переважно дотично в працях з соціальної і культурної історії й фрагментарно через виробничу культуру і громадські активності установ, об'єднань, інститутів та товариств. Не можна не відзначити важливу роль праць

археографічного характеру М. Мушинки (2005), М. Палієнко (2008), Т. Боряк (2011), які спонукали активне вивчення різних сторін життя емігрантів завдяки комплексному розгорнутому аналізу джерельної бази.

У роботі запропонований комплексний аналіз джерельної бази та визначено ступінь її репрезентативності. Для структурування наявного документального масиву його було поділено на неопубліковані архівні документи; опубліковані збірники документів та матеріалів; періодику; особові документи (щоденники, листи, мемуари громадських, політичних, культурних діячів, освітян) та візуальні свідчення (фотографії, ілюстрації, малюнки). Такий підхід дозволив не лише окреслити, але й критично оцінити ступінь повноти та достовірності джерельної бази, що стало основою для формування виважених наукових висновків. Історико-антропологічний характер дослідження зумовив зосередження особливої уваги на его-документах, які доповнювали офіційні документи конкретикою реалій життя і надавалися для відстеження суб'єктивних реакцій, переживань, настроїв конкретних людей, розкриття їх безпосереднього ставлення до описуваних подій і явищ, бачення і розуміння життєвих проблем, а також здатності до їх розв'язання.

Методологічна база дисертаційного дослідження зумовлена станом вивчення проблеми повсякдення української еміграційної інтелігенції в міжвоєнній Чехословаччині та визначена дослідницькою стратегією, яка базується на міждисциплінарному підході, що дозволило забезпечити цілісність дослідницького процесу й дало змогу досягти поставленої мети.

У другому розділі розглянуті чинники та особливості формування українського еміграційного осередку в міжвоєнній ЧСР, його локалізація, інституції, склад і статус. Український еміграційний осередок у міжвоєнній ЧСР був сформований в переважній більшості колишніми військовослужбовцями УНР і ЗУНР, (частково кубанцями) та інтелігенцією: урядовцями УНР, ЗУНР; працівниками закордонних представництв останніх – дипломатичних, політичних, економічних, санітарних місій. І у меншості – свідомими цивільними особами. Чисельний еквівалент еміграційної інтелігенції

в середині українського еміграційного осередку становив 25 % (5 000 осіб) від загальної кількості всіх українських біженців (20 000 осіб).

Політичний спектр еміграційної когорти у міжвоєнній Чехословаччині був представлений: переважно 1) ліберально-демократичною політичною течією, в особі Екзильного уряду УНР та його партійною «прибудівкою» – Українською радикально-демократичною партією (УРДП або колишніми соціалістами-федералістами), 2) соціалістичною політичною течією в особі соціалістів-революціонерів та соціалістів-демократів. Меншість складали 3) монархісти, (Український союз хліборобів-державників), що відкрито підтримували гетьманат Скоропадського та 4) послідовники українського інтегрованого націоналізму, які опиралися, здебільшого, на українське студентство.

Українці вихідці були локалізовані переважно на чеських територіях: в Празі та її передмістях (Подєбрадах, Модрджанах, Чорношице), а також у Брно, Пршибрамі, оскільки чехословацька влада обмежувала їх право перебувати в Словаччині, де компактно проживали українці, а особливо в Підкарпатській Русі, де чехи проводили політику «обережної чехізації».

Багато уваги звернено на соціальну адаптацію українських інтелігентів у 1920-х рр., яка розгорталася за сприяння «Руської допомогової акції» (1921–1928 рр.), і мала дві суттєві особливості. По-перше, пристосування в нових реаліях залежало від ставлення чехословацького суспільства до еміграції в цілому та від правового визнання її статусу міжнародною спільнотою. По-друге, українська еміграційна інтелігенція адаптувалася виключно соціально та виробничо, оминаючи культуру через низку особистісних й групових чинників.

Трудова (виробнича) адаптація української еміграційної інтелігенції в ЧСР проходила з нівелюванням її попереднього соціального статусу та з урахуванням таких факторів як вік та освіта. Виробниче призвичаєння було різним: офіційне працевлаштування, робота за наймом, роздрібна торгівля, приватні уроки, технічні переклади та підприємництво. Практикувалися й

нестандартні заробітки (винахідництво, компанйонство, магічні ритуали тощо). Заробітна плата отримували переважно в чехословацьких кронах, частково – в польських злотих, німецьких золотих марках, американських доларах та швейцарських франках (останні за курсом радянських червінців й карбованців).

Мовна акліматизація відбувалася важче через складність чеської мови та явища енантосемії, обмеженість й високу вартість лінгвістичних курсів, незацікавленість самих емігрантів (через сподівання швидкого повернення додому та ізоляційні тенденції), вимушеність.

1930-ті рр. для української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР були відзначені: безробіттям, пониженням її правового статусу, переформатуванням діяльності громадських організацій або їх закриттям.

У *третьому розділі* висвітлено, як емігранти задовольняли базові матеріально-побутові потреби (де жити, що їсти, що одягати / взувати). Переважна більшість з них мінімізували свої запити, прикметним є аскетизм у середовищі наукової і освітньої інтелігенції через недостатність або й відсутність фінансів, брак часу через постійні пошуки заробітків. Житлове питання розв'язувалося інтелігенцією шляхом винаймання кімнат і автономних помешкань на різні строки; власне житло мали лише одиниці. У харчуванні інтелектуали тяжіли до традиційної української кухні (спершу в громадських їдальнях, а згодом шляхом самостійного її приготування), зрідка частуючись в їдальнях і ресторанах (з чеським, білоруським, грузинським, вірменським меню). Найбільше проблемним було питання одягу і взуття, асортимент яких був надзвичайно малим (привезені, придбані на обмін, перешиті, із секонд-хенду). З урахуванням цього еміграційна українська інтелігенція добирала одяг та взуття відповідно до свого статусу чи якоїсь події, в щоденному користуванні виявляла бережливість і дбайливість, охайність і чистоту, а при урочистих зібраннях і святах використовувала елементи національного строю й аксесуари.

Четвертий розділ присвячений світоглядно-психологічному почуванню українських вихідців та стійкості їх ментальної організації в емігрантському

середовищі. Статус емігрантів об’єктивно передбачав зміну форм діяльності, типів спілкування, різних способів і практик реалізації цілей, які складалися відповідно набутої система преференцій, принципів, поглядів і оцінок, когнітивних структур і схем дії, що і визначали сприйняття ситуації. Показано, що габітус української політичної інтелігенції, сформований у ході політичного націотворення кінця XIX – початку XX ст. і активований революційною боротьбою 1917–1921 рр., в умовах еміграції правив за культурну компетентність, спільну для всіх учасників емігрантського середовища, визначив світоглядні рамки, нові габітуальні засвоєння і форматував культурні практики і моделі життя. Такі життєві структури як віра та релігія, мала сім’я, громада, навіть травмовані, забезпечили соціальну консолідацію та збереження ідентичності. Завдяки ним ідеологічна / партійна конфронтація була мінімізована, компроміс єднання тримався на ідеї громадянського обов’язку перед Україною і сподіванням на її звільнення з радянської окупації.

Спектр захоплень та уподобань коливався від читання художніх творів і їх колективного обговорення, проведення спільних свят, підтримки пісенного фольклору до нових дозвіллєвих практик (фотографування, кермування автівками, відвідування кінотеатрів, інтелектуальних і творчих хобі, сеансів містики, пляжного нудизму тощо).

У заключному розділі простежено вироблення і реалізацію особистісних життєвих програм в умовах еміграційного повсякдення на конкретних прикладах восьми маловідомих біографій: Петра Савицького, Федора Сумневича, Ніни Дяченко-Гордаш, Миколи Скидана, Трохима Пасічника, Григорія Мельника, Миколи Тимченка, Олександра Жиховича.

Ключові слова: українська еміграція, еміграційна повсякденність, інтелігенція, міжвоєнна Чехословаччина, повсякденне життя, соціокультурна діяльність.

ABSTRACT

Zubko O. Ye. The Everyday Life of the Ukrainian Intelligentsia in Czechoslovakia between the Two World Wars (1918–1939). – Qualifying scholarly work submitted as a manuscript.

Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Historical Sciences in Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2026.

The research was conducted independently by the author during 2018–2025.

The relevance of this study stems from the need to reassess the history of the Ukrainian intelligentsia under the crisis conditions of interwar emigration in Czechoslovakia and to reconsider its role in preserving the national foundations of everyday life and maintaining Ukrainian national identity. The experience of its resilience, the practices of dynamic socio-cultural adaptation it developed, and the strategies it employed to overcome everyday challenges have acquired not only scholarly significance but have also attracted broad public interest among millions of Ukrainians who, as a consequence of the ongoing Russo-Ukrainian war, have been forced to leave their homeland and survive abroad under extraordinary circumstances.

The scientific novelty of the dissertation lies in the fact that, for the first time in Ukrainian historiography, on the basis of an extensive and representative body of sources, a comprehensive fact-based analysis has been undertaken of the everyday life of the Ukrainian intellectual elite in interwar Czechoslovakia, including the development of collective and individual models of survival, as well as the acquisition of adaptive practices and strategies in response to ideological and modernization processes and to the national and socio-political challenges of the period.

By revealing the nature of the transformation of the extraordinary everyday life of Ukrainian intellectuals in exile, the study demonstrates that the loss of their native world as the authentic foundation of existence, caused by political exile, together with the destruction of the familiar material conditions of life, inflicted profound traumatic consequences. These circumstances compelled the exiles to reconstruct the

structures of everyday life through the reactivation of meanings embedded in their previous experience and in the habitus of the contemporary political intelligentsia. Reliance upon the community's shared mental structures made it possible to compensate for the traumatic disruption of the «material triad» of everyday life (food, clothing, and housing) and to activate individual vital and creative potential not only for physical survival but also for preserving the Ukrainian way of life.

The factual material employed in the dissertation and the conclusions drawn from it possess considerable practical significance. The findings may be applied in the fields of scholarship and education, particularly in the preparation of textbooks and teaching manuals on the history of Ukraine, as well as in the development of university courses on the history of emigration and the history of the intelligentsia. Within the field of the history of everyday life, the study contributes to the advancement of both theoretical and practical knowledge concerning extraordinary everyday life. Furthermore, the research findings may serve as a foundation for future civic initiatives.

The first chapter is devoted to the analysis of the historiography of the research problem, the source base, and the methodological principles of the study.

The principal approaches to studying the lives of Ukrainian exiles outside their homeland were initially established by the emigrants themselves in specialized analytical works and, indirectly, in studies devoted to the history of émigré institutions, educational establishments, public organizations, and professional associations. Of fundamental importance is the work by S. Narizhnyi «Ukrainian Emigration. The Cultural Activity of Ukrainian Emigration between the Two World Wars, 1919–1939» (published in 1942), as well as the second volume of documentary materials compiled by the author and accompanied by extensive commentary (published in 1999). A qualitatively new stage in the study of Ukrainian emigration in interwar Czechoslovakia, both in Ukraine and abroad, began following Ukraine's independence, the opening and repatriation of archival collections, and the intensification of cooperation with foreign scholars. Their research focused on the political, socio-economic, scholarly, and cultural life of Ukrainian émigrés, while

also recovering previously unknown or little-known aspects of their history and restoring the names of forgotten representatives of the Ukrainian intelligentsia. Throughout the first decade of Ukraine's independence, domestic scholars addressed the everyday life of the émigré intelligentsia only indirectly, primarily within broader studies of social and cultural history or fragmentarily through analyses of the institutional culture and civic activities of educational establishments, organizations, institutes, and associations. Particular attention should be paid to the important archaeographic works of M. Mushynka (2005), M. Paliienko (2008) and T. Boriak (2011), which stimulated intensive research into various aspects of émigré life through their comprehensive analysis of the available source base.

The dissertation offers a comprehensive analysis of the source base and determines its degree of representativeness. For analytical purposes, the documentary corpus was classified into unpublished archival materials; published collections of documents and source materials; periodicals; personal documents (diaries, correspondence, and memoirs of public, political, cultural, and educational figures); and visual sources (photographs, illustrations, and drawings). This approach made it possible not only to define but also to critically evaluate the completeness and reliability of the available source base, thereby providing a solid foundation for well-substantiated scholarly conclusions. Given the historical-anthropological character of the research, particular attention was devoted to ego-documents, which complemented official records by providing concrete evidence of everyday realities and made it possible to trace the subjective reactions, emotions, and attitudes of individuals, to reveal their direct perceptions of the events and phenomena under consideration, their understanding of everyday challenges, and their capacity to overcome them.

The methodological framework of the dissertation is determined by the current state of scholarship on the everyday life of the Ukrainian émigré intelligentsia in interwar Czechoslovakia and is defined by a research strategy grounded in an interdisciplinary approach. This approach ensured the integrity of the research process and made it possible to achieve the objectives of the study.

The second chapter examines the factors and distinctive features underlying the formation of the Ukrainian émigré community in interwar Czechoslovakia, its geographical distribution, institutional infrastructure, composition, and legal status. The Ukrainian émigré community in interwar Czechoslovakia consisted predominantly of former servicemen of the Ukrainian People's Republic (UPR) and the West Ukrainian People's Republic (WUPR) (including, to a lesser extent, Kuban Ukrainians), as well as members of the intelligentsia: officials of the UPR and the WUPR and employees of their foreign diplomatic, political, economic, and medical missions. A considerably smaller proportion consisted of politically conscious civilians. Numerically, the émigré intelligentsia comprised approximately 25 % (around 5 000 individuals) of the entire Ukrainian refugee population in Czechoslovakia, which numbered approximately 20 000 persons.

The political spectrum of the Ukrainian émigré community in interwar Czechoslovakia was represented predominantly by: 1) the liberal-democratic current, embodied by the Government of the Ukrainian People's Republic (UPR) in exile and its affiliated political organization, the Ukrainian Radical Democratic Party (URDP) (formerly the Ukrainian Party of Socialist Federalists); 2) the socialist current, represented by the Socialist Revolutionaries and the Social Democrats. 3) Smaller groups included monarchists, organized within the Ukrainian Union of Agrarians-Statists, who openly supported Hetman Pavlo Skoropadskyi and 4) adherents of Ukrainian integral nationalism, whose support was drawn primarily from the Ukrainian student community.

Ukrainian émigrés were concentrated mainly in the Czech lands, particularly in Prague and its suburbs (Poděbrady, Modřany, Černošice), as well as in Brno and Příbram. This pattern of settlement resulted from the policy of the Czechoslovak authorities, who restricted Ukrainians' right to reside in Slovakia, where a compact Ukrainian population lived, and especially in Subcarpathian Ruthenia, where the government pursued a policy of cautious Czechization.

Particular attention is devoted to the social adaptation of the Ukrainian intelligentsia during the 1920s, a process that unfolded with the support of the

Russian Relief Action (Ruská pomocná akce, 1921–1928) and was characterized by two distinctive features. First, successful adaptation to the new environment depended both on the attitude of Czechoslovak society toward the émigré community and on the legal recognition of its status by the international community. Second, the Ukrainian émigré intelligentsia adapted almost exclusively in the social and occupational spheres, while largely avoiding cultural assimilation due to a combination of individual and collective factors.

The occupational adaptation of the Ukrainian émigré intelligentsia in Czechoslovakia proceeded alongside the erosion of their former social status and was conditioned by such factors as age and educational attainment. Their professional adjustment assumed various forms, including formal employment, wage labour, retail trade, private tutoring, technical translation, and entrepreneurial activity. Less conventional means of earning a livelihood were also practiced, including inventing, commercial partnerships, and even occult or magical services. Remuneration was received predominantly in Czechoslovak crowns, although some income was paid in Polish zlotys, German Gold Marks, U. S. dollars, and Swiss francs (the latter exchanged according to the rate of Soviet chervontsi and karbovantsi).

Linguistic acclimatization proved considerably more difficult because of the complexity of the Czech language, the phenomenon of enantiosemy, the limited availability and high cost of language courses, the émigrés' own lack of motivation stemming from expectations of an imminent return to Ukraine and a tendency toward social isolation and the essentially involuntary nature of their migration.

For the Ukrainian émigré intelligentsia in interwar Czechoslovakia, the 1930s were marked by rising unemployment, the deterioration of their legal status, and the restructuring or closure of many public organizations.

The third chapter examines how émigrés met their basic material and everyday needs, namely housing, food, and clothing. The overwhelming majority reduced their material expectations to a minimum. Austerity became especially characteristic of the scholarly and educational intelligentsia owing to chronic financial hardship and the constant need to seek employment. Housing needs were met primarily through

renting rooms or independent apartments for varying periods, while home ownership remained exceptional. In terms of diet, intellectuals generally adhered to traditional Ukrainian cuisine initially through community dining facilities and later by preparing meals themselves while only occasionally dining in restaurants serving Czech, Belarusian, Georgian or Armenian cuisine. Clothing and footwear constituted the most problematic aspect of everyday life because of their limited availability. Garments and shoes were typically brought from Ukraine, acquired through barter, altered from existing items, or purchased second-hand. Under such circumstances, members of the émigré intelligentsia selected clothing and footwear according to their social status or the nature of particular occasions. In everyday life they displayed thrift, careful maintenance, neatness, and cleanliness, while ceremonial events and festive occasions often featured elements of traditional Ukrainian dress and national accessories.

The fourth chapter explores the worldview, psychological condition, and resilience of the mental organization of Ukrainian émigrés within the exile community. The status of émigrés objectively required changes in forms of activity, modes of communication, and strategies for pursuing personal and collective goals, all of which developed in accordance with established systems of preferences, principles, values, cognitive structures, and patterns of action that shaped perceptions of reality. The study demonstrates that the habitus of the Ukrainian political intelligentsia, formed during the process of political nation-building in the late nineteenth and early twentieth centuries and activated through the revolutionary struggles of 1917–1921, functioned in exile as a shared cultural competence common to all members of the émigré community. It defined the boundaries of their worldview, facilitated the formation of new habitual dispositions, and shaped both cultural practices and patterns of everyday life. Such fundamental life structures as faith and religion, the nuclear family, and the local community even though deeply affected by exile ensured social cohesion and the preservation of national identity. Owing to these factors, ideological and party-based confrontation was substantially reduced, while the compromise that sustained community unity rested upon a shared

sense of civic duty toward Ukraine and the hope for its liberation from Soviet occupation.

The range of leisure interests and cultural preferences extended from reading and collectively discussing literary works, celebrating holidays together, and preserving Ukrainian folk-song traditions to new forms of leisure, including photography, automobile driving, cinema-going, intellectual and artistic hobbies, séances of mysticism, and even beach nudism.

The concluding chapter traces the formulation and realization of individual life strategies under the conditions of émigré everyday life through eight little-known biographical case studies: Petro Savytskyi, Fedir Sumnevych, Nina Diachenko-Hordash, Mykola Skydan, Trokhym Pasichnyk, Hryhorii Melnyk, Mykola Tymchenko, Oleksandr Zhykhovych.

Keywords: Ukrainian emigration; émigré everyday life; intelligentsia; interwar Czechoslovakia; everyday life; socio-cultural activity.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ

Статті в наукових виданнях, які включені до міжнародних баз даних Scopus/Web of Science

1.**Зубко, О. Є.,** Мельничук, О. А. Житлове питання української еміграції в Чехословаччині (1920 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 55. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2026. С. 116–125.

DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-55-116-125

https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3f31b0b-bdc2-45cc-a282-99d78d1baf10/content

2.Koliastruk, O., & **Zubko, O**., (2026). Photography as Source the from the History of Everyday Ukrainian Emigration in inter-war Czechoslovakia. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 38, 123–138. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.38.354891

https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/354891

3.**Зубко, О. Є**., Коцур А. П. Празько-подєбрадський період життя Володимира Яковича Шевченка (1924–1936). *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* Вип. 53. Збірник наукових праць. / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2025. С. 159–170.

DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-53-159-170

https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffca2803-a7c6-4dcb-b2d8-baf23985853c/content

Статті у наукових фахових виданнях України,
включених до категорії «Б»

4.**Зубко, О. Є**. Повсякденний досвід українських емігрантів міжвоєнної Чехословаччини: уроки для наступних поколінь (1921–1939). *Часопис української історії.* Вип. 51. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2025. С. 94–101. DOI: https://doi.org/10.17721/2522–4611.2025.51.8

https://drive.google.com/file/d/1Mok5zXyhaWdeEJ_wBnGxdAvli5x-oTId/view

5.**Зубко, О. Є.** Біографії українських емігрантів міжвоєнної Чехословаччини: замовчування та містифікації. (1919–1939). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки*. № 3 (362). Ужгород: Видавництво «Гражда», 2024. С. 128–149.

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-128-149

https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10475/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9B%D0%9D%D0

%A3.%20%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80.%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8_%E2%84%963_2024.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6.**Зубко, О. Є**. Українська еміграція та чеський культурний простір. *Літопис Волині*. Число 30. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2024. С. 89–93.

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.13

https://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/512/443

7.**Зубко, О. Є**. Повернення з небуття: Скидан Микола Антонович (1894–1954). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 43. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2024. С. 338–346. DOI 10.32626/2309-2254.2024-43.338-346

https://drive.google.com/file/d/1nZ_BU0t_6JK-AO_Ncc_u6QwlxjcdZtiK/view

8.**Зубко, О. Є.,** Коляструк О. А. Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис. Науковий журнал*. № 5–6. Чернігів: ЧОА, 2023 С. 129–139.

DOI: 10.5281/zenodo.7747339

https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/279/230

9.**Зубко, О. Є.** Неформальне спілкування представників українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1921–1939). *Сумська старовина.* Вип. LXIII. Суми: СумДУ, 2023. С. 26–31.

DOI: 10.21272/starovyna.2023.63.2

https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/2-Zubko-O.-Ye.pdf

10.**Зубко, О. Є.** Викладачі Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): короткий екскурс відстежених і невідстежених доль. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Вип. 37. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. С. 26–36.

DOI: https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01

https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/2227-6505-2023-37/21174

11.**Зубко, О. Є.** Художньо-літературні смаки української еміграції на теренах міжвоєнної Чехословаччини (1920–1930 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 34 (73) № 4. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 20–23. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.4

https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/4.pdf

12.**Зубко, О. Є.** З чого сміялись українські емігранти в Чехословаччині в 1920-х. (За матеріалами сатирико-гумористичного видання «Подєбрадка»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 34 (73) № 3. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 22–26.

DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/3.4

https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/4.pdf

13.**Зубко, О. Є**. Феномен «знекорінення»-«укорінення» української еміграції на теренах міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939): оцінка в часі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки.* № 2 (356). Ужгород: Видавництво «Гражда», 2023. С. 89–97.

DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-2(356)-89-97

https://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vhis/article/view/926/928

14.**Зубко О. Є.** Неофіційне інформаційно-комунікаційне поле української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині: анекдоти, переживання, чутки, плітки (1921–1939). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки».* Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Вип. 32. 2021. С. 29–38.

DOI: https://doi.org/10.26565/2227-6505-2021-32-03

https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/18136/16546

15.**Зубко, О. Є**. Празьке повсякдення професора Василя Сімовича (1923–1933). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 55. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 42–50.

DOI: https: /doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50

https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/41/41

16.**Зубко, О. Є**. Лаврівчанин Григорій Мельник (1893–1938(1939)(?)) – один із фундаторів Української Автокефальної Православної Церкви України в міжвоєнній Чехословаччині (1918–1939*). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. № 4 (352). Ужгород: Видавничий дім «Гражда», 2022. С. 111–119.

DOI: 10.12958/2227-2844-2022-4(352)-111-119

https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9442/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%964%28352%29%2C%202022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

17.**Зубко, О. Є.** Пиво, тютюн та алкоголь в житті української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Вип. 35. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2022. С. 117–124. DOI: 10.15330/gal.35.117-124

https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/6457/6735

18.**Зубко, О. Є**. Осередок УАПЦ в Подєбрадах міжвоєнної ЧСР (1924–1939). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 37. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2022. С. 132–141. DOI 10.32626/2309-2254.2022-37.132–143

https://drive.google.com/file/d/1tdw1eGcx3BynRCstVpzt-4PBNcxasnJE/view

19.**Зубко, О. Є.** Практики адаптації української еліти в реаліях «Російської допомогової акції» Т. Масарика: можливості та перешкоди (1919–1927*). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* Т. 33 (72) № 4. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 44–50.

DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.8

https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/8.pdf

20.**Зубко, О. Є**. Подєбрадське повсякдення Євгена Чикаленка (1925–1929). *Сіверянський літопис. Науковий журнал*. № 3. Чернігів: ЧОА, 2022. С. 136–142. DOI: 10.5281/zenodo.7190848

https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/64

21.**Зубко, О. Є.** Крони та іноземна валюта в гаманцях українських емігрантів міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939*). Часопис української історії.* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Вип. 47. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 42–49.

DOI https://doi.org/10.17721/2522–4611.2023.47.4

https://drive.google.com/file/d/1yDGslZwGerJRVW8m9lkVhx_py_0fbkSp/view

22.**Зубко, О. Є.** Цікаві факти з повсякденного життя українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки».* Вип. 35. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. С. 36–44.

DOI: https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-04

https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/21858/20256

23.**Зубко, О. Є**. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині та питання особистих фінансів (1918–1939). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки».* Вип. 33. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021. С. 29–38. DOI: 10.26565/2227-6505-2021-33-04

https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/21016/19730

24.**Зубко, О. Є.** Проблема зайнятості та соціально-професійні адаптації українських вихідців на теренах міжвоєнної Чехословаччини. Виробнича (трудова) повсякденність: між звичним і вимушеним (1918–1939*). Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Число 25. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 86–92.

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.14

https://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/271/219

25.**Зубко, О. Є.** Українська еміграція в міжвоєнній ЧСР та шкідливі звички її представників (1921–1939). *Сумська старовина. Всеукраїнський науковий історичний журнал. Серія: Історія. Джерелознавство. Краєзнавство*. Вип. LIX. Сумський державний університет. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Суми: СумДУ, 2021. С. 33–39.

DOI: https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.3

https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96b1f85c-1ca8-4b2f-b679-e39b95860451/content

26.**Зубко, О. Є.** Як українці Чехословаччини чеську мову вивчали або українська міжвоєнна еміграція в новому лінгвістичному просторі. *Сумська старовина. Всеукраїнський науковий історичний журнал. Серія: Історія. Джерелознавство. Краєзнавство.* Вип. LVIII. Сумський державний університет. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Суми: СумДУ, 2021. С. 25–34.

DOI: https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.58.3

https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/85563/1/Zubko_starovyna_58_2021.pdf

27.**Зубко, О. Є**. Науково-технічні відкриття 1920-х та українська еміграція в міжвоєнній ЧСР (1918–1939). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. № 9 (347). Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2021. С. 146–156.

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-9(347)-146-156

https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8886/%E2%84%969%28347%29%2C%202021.pdf?sequence=1&isAllowed=y

28.**Зубко, О. Є**. Стратегії повсякденного виживання української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (1918–1939). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки.* Т. 34. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2021. С. 234–241. DOI 10.32626/2309-2254.2021-34.234–241

https://drive.google.com/file/d/1TMlLyw4e4HxkPpnIKgsQhIPI4xcRKbIW/view

29.**Зубко, О. Є.** Науково-технічні відкриття 1930-х і повсякдення української еміграції в міжвоєнній ЧСР (1918–1939). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки.* Вип. 55. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2021. С. 68–77.

DOI 10.31909/26168774.2021-(55)-8

http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/523/504

30.**Зубко, О. Є.** Кіно в житті української еміграції в міжвоєнній ЧСР. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, Культурологія, Соціологія*. Вип. 18. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 37–41.

DOI 10.34079/2226-2849-2019-9-18-37-43

https://cyberleninka.ru/article/n/kino-v-zhitti-ukrayinskoyi-emigratsiyi-v-mizhvoenniy-chsr-1921-1939/viewer

31.**Зубко, О. Є**. Їжа в житті української еміграції ЧСР (1921–1939). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія.* Вип. 30. Збірник наукових праць. / За заг. ред. д. і. н., проф. О. А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 69–73.

DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-69-73

https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/930508bc-6ae2-4c09-877f-61b3981264f0/content

32.**Зубко О.**, Книревич С. Білоруси на службі УНР: Олександр Максимович Жихович (1900–1973). Post Scriptum: листопадовий допит 1953 р. та останні роки життя. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 49. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича, 2019. С. 67–76. DOI https://doi.org/10.31861/hj2019.49.67-76

https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/185/185

33.**Зубко, О. Є.** Українська політична еміграція в міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). Світ захоплень і уподобань її представників.

Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. № 2 (65). Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019. С. 72–82.

DOI: https://doi.org/10.31558/2079-1828.2019.2.7

https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/7731

34.**Зубко, О. Є.** Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885–?). *Літопис Волині*. *Всеукраїнський науковий часопис.* Число 19. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2018. С. 122–130.

http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/91/54

35.**Зубко, О. Є.** Чутки, плітки та міфи в середовищі української міжвоєнної празької еміграції (1921–1939*). Вісник Черкаського національного університету імені Богдагна Хмельницького. Серія: Історичні науки*. № 3–4. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2018. С. 72–78.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2018_3-4_12

36.**Зубко, О. Є**. Подолянин-«увпіст» Микола Олексійович Тимченко (1882–1956(?)) *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 26. Збірник наукових праць /За заг. ред. д. і. н., проф. О. А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 146–153.

https://vspu.edu.ua/science/art/a174.pdf

Опубліковані праці апробаційного характеру

37.**Зубко, О. Є**. Українська господарська академія в Подєбрадах (1922–1939): мереживо людських доль. В збірнику: Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах. / За ред. Н. Аксьонової, Т. Хланьової, Г. Величко: *Матеріали міжнародної наукової конференції до 100-річчя Української господарської академії в Подєбрадах. 25 листопада 2022 р. Харків–Київ–Прага).* Praha: Univerzita Karlova, 2025. С. 49–61.

https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/197845/9788024660172.pdf?sequence=1&isAllowed=y

38.**Зубко, О. Є.** Гайдак Микола Григорович (1898–1971): від Темрюка (Малоянисолю) до Міннеаполісу через міжвоєнні Подєбради та Прагу. *Донецький історичний часопис*. Вінниця: ДонНУ. Квітень 2025. С. 124–136. DOI: https://doi.org/10.31558/2079-1828.2019.2.7

https://jdonhm.donnu.edu.ua/article/view/17124

39.**Зубко, О. Є**. Гумор в еміграції. Над чим /ким сміялись українці в міжвоєнній Чехословаччині. *Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 02 травня 2025 р.* / Під заг. ред. М. В. Трофименка. Київ: МДУ, 2025. С 33–37.

40.**Зубко, О. Є**. Подєбрадець Олександр Максимович Жихович на службі в Міністерстві промисловості Карпатської України. *Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14–15 березня).* / За заг. ред. К. Куцова, І. Шніцера. Ужгород: ТОВ «РІК–У», 2024. С. 113–120.

41.**Зубко, О. Є**. Судетське питання та Мюнхенська угода в спогадах Наталі Симонівни Наріжної (1922–2018). В колективній монографії: *Нариси історії Чехії та Словаччини XX–XXI століть: від чехословакізму до оксамитового розлучення*: *колективна монографія.* / За заг. ред. І. Малацай, Г. Гуменного. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2023. С. 62–66.

42.**Зубко, О. Є.** Їжа в житті української еміграції в Чехословацькій республіці (1921–1939). Їzhakultura. 05.11.2020. https://yizhakultura.com/material/20201105_0012

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ І АВБРЕВІАТУР

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ЛУН – Легія українських націоналістів

МВБУ – Музей визвольної боротьби України

ОУН – Організація українських націоналістів

РПЦ – Російська Православна Церква

СЛНС – Соціалістична ліга Нового Сходу

СУЛЧ – Спілка українських лікарів Чехословаччини

СУЛ – Спілка українських лісівників

СУТ – Спілка українських техніків

ТУЕ – Товариство українських економістів

ТУЖП – Товариство українських журналістів і письменників

УАК – Український академічний комітет

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква

УГА – Українська Галицька армія

УГА – Українська господарська академія

УГК – Український громадський комітет

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УВНТ – Українське військово-наукове товариство

УВПІ – Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі

УВРС – Український всепрофесійний робітничий союз

УВУ – Український вільний університет

УГВФ – Український громадський видавничий фонд

УЖР – Українська жіноча рада

УІК – Український історичний кабінет

УНР – Українська Народна Республіка

УРДК – Український радикально-демократичний клуб

УРДП – Українська революційно-демократична партія

УС – Український Сокіл

УСДРП – Українська соціал-деморатична робітнича партія

УСПМ – Українська спілка пластичного мистецтва

УСІ – Український соціологічний інститут

УСС – Українська селянська спілка

УСХД – Український союз хліборобів-державників

УПСД – Українська партія соціалістів-демократів

УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів

УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів

УПТ – Українське правниче товариство

УСРР – Українська соціалістична радянська республіка

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

УТГІ – Український технологічно-господарський інститут

УТПМ – Українське товариство пластичного мистецтва

ЦЕСУС – Центральний союз українського студентства

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ **с. 2**

ABSTRACT **с. 8**

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ **с. 14**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ **с. 24**

ЗМІСТ **с. 26**

ВСТУП **с. 28**

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія дослідження **с. 38**

1.2 Джерельна база дослідження **с. 69**

1.3 Методологія дослідження **с. 88**

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ ЕМІГРАЦІЙНИ ОСЕРЕДОК У ЧСР: ФОРМУВАННЯ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ, ІНСТИТУЦІЇ, СКЛАД І СТАТУС

2.1. Практики адаптації українських вихідців в умовах «Руської допомогової акції» Т. Масарика: можливості і перешкоди **с. 94**

2.2. Емігрантські програми дій 1920-х як ідеологічний стрижень буття на чужині **с. 125**

2.3. Трансформація життєвого позиціонування української еміграції в умовах випробувань 1930-х рр. **с. 156**

2.4. Українська еміграція в новому мовному просторі **с. 166**

РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ВИГНАНЦІВ

3.1. Проблема зайнятості та соціально-професійні адаптації в еміграційних умовах: виробнича (трудова) повсякденність між звичним і вимушеним **с. 175**

3.2. Матеріально-побутові проблеми і способи їх розв'язання **с. 190**

3.3. Рекреація в умовах еміграції: заходи медичного забезпечення, оздоровлення, спортивний відпочинок, дозвілля **с. 209**

РОЗДІЛ 4. СВІТОГЛЯДНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОЧУВАННЯ ТА СТІЙКІСТЬ МЕНТАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЕМІГРАНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

4.1. Духовно-релігійні запити як ментальна константа в умовах еміграції: специфіка конфесійно-церковної комунікації **с. 219**

4.2. Міжособове спілкування в світському просторі: між «своїми» та «чужими» **с. 235**

4.3. Еміграційний світ захоплень та уподобань **с. 244**

РОЗДІЛ 5. ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР

5.1. Самореалізація (всупереч/завдяки) особистості в умовах еміграційного повсякдення: персони, характери, долі **с. 254**

5.2. Здобутки та втрати еміграційної еліти: оцінка в часі **с. 309**

ВИСНОВКИ **с. 326**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ **с. 344**

ДОДАТКИ **с. 403**

ВСТУП

Актуальність. Поразка Української революції 1917–1921 рр. спричинила потужну хвилю еміграції. За межі своєї державної території потрапили уряди УНР і ЗУНР, які різними методами продовжували боротьбу за повернення в Україну. Окрім того, на еміграцію потрапила значна кількість військових, мобілізованих до армій Денікіна і Врангеля, та тих, котрі внаслідок Першої світової війни потрапили в полон. Емігрантами ставали і цивільні біженці, які втікали від воєнного лихоліття і більшовицького терору. Такими ж були й трудові емігранти з Галичини. Вихідці різного соціального статусу, з поглядами широкого політичного спектру, з неоднаковим рівнем освіченості та професійної зайнятості, вони стали не тільки свідками значних соціальних, політичних, економічних і культурних зрушень, а й безпосередніми учасниками переломних історичних подій.

На їх очах руйнувався світ, змінювалися суспільні відносини, виникала нова ієрархія цінностей, тому вигнання змусило їх зовсім по-іншому організувати своє життя в новому соціально-культурному просторі.

У 1920–1930-х рр. українські біженці проживали майже в усіх європейських країнах. Та все ж найбільші еміграційні центри постали в Австрії, Польщі, Румунії, Німеччині, Франції, Королівстві сербів, хорватів і словенців, Болгарії, Швейцарії, Бельгії. Знайшли притулок українські біженці і в міжвоєнній Чехословаччині. Завдяки підтримці чехословацького керівництва, Перша Чехословацька Республіка досить швидко перетворилася на найбільший інтелектуальний осередок закордонного українства, чисельністю в межах 20 000 осіб.

Здобуття Україною незалежності, «відкриття архівів» і пожвавлення контактів із закордонними дослідниками посприяли зацікавленості до вивчення історії української еміграції в міжвоєнній ЧСР як в межах України, так і за її межами. У 1991–2025 рр. українських і закордонних науковців приваблювали здебільшого питання політичного, економічного, наукового та культурного життя українських біженців, повернення з небуття багатьох маловідомих і

зовсім невідомих прізвищ. Натомість, поза фокусом їх уваги залишалася «інша» історія – історія еміграційного повсякдення: життя вигнанців з його щоденними справами, трудовою діяльністю, різноманітними успіхами, проблемами, зустрічами, розмовами, побутом і відпочинком.

І це за умови того, що в українську історико-культурологічну та соціально-гуманітарну літературу повсякдення увійшло з кінця 1990-х–початку 2000-х рр. як історія процесу олюднення побуту, психологізації щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави та суспільства в цілому крізь особистісне сприйняття умов повсякденного життя[1].

В сучасній українській історіографії повсякдення прослідковується в переломних, кризових і трагічних сторінках вітчизняної історії: часів національно-визвольних змагань, революцій, воєн, модернізації економіки і реформування різних систем державного й суспільного устрою країни. Однак новітні наукові напрацювання з повсякдення присвячені здебільшого радянському повсякденню. Зокрема, чільне місце серед останніх займають праці з історії повсякденного життя радянської інтелігенції[2]. Натомість, наукові роботи, які б відтворювали повну картину реального життя і щоденних проблем українських вихідців міжвоєнної доби, такі, які б аналізували мотиви їх вчинків, розглядали труднощі повсякденного вибору, пов'язані з потребою поєднувати приватне життя з професійними і громадянськими («патріотичними») обов'язками, відсутні.

Сучасне зацікавлення повсякденним життям інтелігентів-емігрантів, які становили 25 % (приблизно 5 000 осіб) від загальної кількості всіх українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині, зумовлене кількома причинами. По-перше, як носії національної ідентичності та державницької ідеї українські інтелігенти, важко переживши більшовицьку агресію, зрозуміли подальшу загрозу насильницького зламу національного буття. Вони не лише усвідомлювали трагізм політичної ізоляції, а й збагнули необхідність невідкладного збереження і відновлення в чужому середовищі питомо

[1]Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. № 3. 2010. С. 7.
[2]Удод О. Зазнач. праця. С. 8.

українського штибу життя, особливо з огляду на безпосереднє сусідство з речниками імперсько-колоніальних ідеологем і практик в особі російської емігрантської еліти.

По-друге, організовуючи свій «життєвий світ» в нових критичних реаліях, інтелігенція моделювала його перспективне поновлення на батьківщині після вигнання більшовиків. Емігранти продукували повсякденні приклади адаптації до нових реалій, обстоювали національні цінності та норми, формували громадську думку. Вони від самого початку заявили про свою активну агентність у стосунках з владою ЧСР, ініціювали створення фахових об'єднань і товариств, громадських організацій і фондів, музейно-архівних інститутів і просвітницьких установ, вищих навчальних закладів тощо.

По-третє, вивчення емігрантського повсякдення вмотивоване наявністю неординарних, досі не достатньо опрацьованих джерел. З одного боку, налагоджування структур повсякденності на чужині супроводжувалось якісним документообігом, архів яких удоступнений, але використаний суто для підтвердження інституційної історії еміграції. З іншого боку, самі дієвці процесу залишили багаті приватні свідчення, що врешті склали вагомий корпус особових документів, незамінних саме для об'єктивного розкриття суб'єктної сторони життя в еміграції.

Водночас, вивчення життєвого укладу та чинників, які формували світогляд еміграційної інтелігенції, її моделі поведінки в умовах світоглядно-модернізаційних змін, суспільно-політичних викликів міжвоєнної доби дозволить не тільки скоригувати надто ідеалізований образ цієї соціальної групи, а й показати інтелігента-емігранта і як ініціатора суспільних змін, і як заручника історичних подій у тогочасних реаліях.

Врешті, дослідження повсякденності емігрантів продиктоване ще й тим, що через сучасну російську військову агресію тисячі українців зазнали долі вигнанців, зокрема Чехія прихистила близько пів мільйона українців (401 805

осіб)[3], що зумовило новий запит на фокусне вивчення теми через певні паралелі: 1) вимушеність виходу за кордон через збройну небезпеку; 2) гостру необхідність пристосування до нових реалій; 3) щире сподівання на тимчасовість свого перебування за кордоном і повернення до нормального життя в Україні.

Мета роботи – комплексний розгляд реалій еміграційного повсякдення вітчизняної інтелігенції, становлення його структур і механізмів, їх трансформацій під тиском суспільно-політичних обставин та соціально-економічних і культурних викликів як на колективному (корпоративному, груповому), так і приватно-індивідуальному рівнях.

Головні завдання роботи:

–з’ясувати ступінь наукової розробки поставленої проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії;

–провести комплексний аналіз джерел, здійснити їх класифікацію та верифікацію щодо розкриття конкретних реалій щоденного побутування української еміграційної інтелігенції як соціальної категорії в цілому та пересічного українського інтелігента-емігранта, зокрема;

–розглянути чинники та особливості формування українського еміграційного осередку в міжвоєнній Чехословаччині, його локалізацію, інституції, склад і статус;

–висвітлити матеріально-побутові умови повсякденного життя інтелігентів-емігрантів на різних етапах еміграційного випробування;

–охарактеризувати світоглядно-психологічне почування українських інтелектуалів та умови збереження ментальної стійкості в емігрантському середовищі;

–простежити на конкретних прикладах вироблення і реалізацію особистісних життєвих програм в умовах еміграційного повсякдення

[3]Чехія прийняла найбільше українці на душу населення – дані Євростату. Finance.ua 25.03.2026. URL: https://news.finance.ua/ua/chehiya-pryynyala-naybil-she-ukrainciv-na-dushu-naselennya-dani-yevrostatu (дата звернення: 08.04.2026).

Об'єктом дослідження є українська інтелігенція в умовах еміграції в міжвоєнній Чехословаччині як соціально-культурний феномен, коли її вимушений вихід з батьківщини призвів до деконструкції усталених базових життєвих норм, натомість сенсові виміри її буття (ідеї свободи, самоідентифікації, відповідальності, служіння Україні) принципово обстоювалися на чужині, визначали ціннісні пріоритети й життєві практики, зумовлювали екзистенційні рамки життєстійкості.

Предмет вивчення – повсякденне життя українського еміграційного осередку на теренах міжвоєнної Чехословацької Республіки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють міжвоєнний період, зокрема існування Першої Чехословацької Республіки 1918–1938 рр. та Другої Чехословацької Республіки 1938–1939 рр.

Територіальні межі дослідження визначені кордонами ЧСР до 1938 р.

Засади цитування. У цитатах з преси та рукописних матеріалах досліджуваного часу збережено стилістику і правопис оригіналів, за винятком перекладених на українську мову чеськомовних джерел.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *уперше*:

–сформульовано та розроблено нову актуальну наукову проблему, що не отримала висвітлення в історіографії, а саме: комплексний фактографічний аналіз повсякденного життя української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній Чехословаччині;

–запропоновано інструментальне визначення поняття «еміграційне повсякдення» та визначено його основні характеристики;

–узагальнено джерела особового походження українських інтелігентів-емігрантів з розкриттям специфіки їх документального потенціалу і методики їх використання та кореляції з іншими джерелами;

–охарактеризовано процес соціальної адаптації української інтелігенції з урахуванням нівелювання її попереднього соціального статусу, вікового й освітнього факторів;

–запропоновано систематизований аналіз відновлення структур повсякденності як повторюваних, звичних та часто неусвідомлених практик, правил, матеріальних умов і соціальних інститутів, які сформували каркас щоденного життя в еміграції і дозволили зберегти національну побутову культуру в умовах ізоляції;

–продемонстровано повсякденність української еміграційної інтелігенції крізь призму труднощів з вивчення чеської мови та практичних кроків з її вивчення;

–уведено до наукового обігу низку біографічних даних, завдяки яким доповнені офіційні життєписи знаних діячів еміграції та реконструйовані вісім раніше зовсім невідомих життєвих доль, в яких побутові деталі увиразнюють ідентифікацію незнаних персон в українській історії.

Уточнено:

–правовий статус української еміграційної інтелігенції у 1920-ті рр. і у 1930-ті рр.;

–форми трудової адаптації (офіційне працевлаштування, робота за наймом, заняття роздрібною торгівлею, дрібним підприємництвом, репетиторством і приватними уроками, технічними перекладами і коректурою);

–шляхи соціальної консолідації емігрантів різних політичних переконань, налагодження між ними міжособової комунікації та взаємодії задля забезпечення національно-культурної єдності в локальному форматі;

–практики відпочинкової і дозвіллєвої культури емігрантів, способи відновлення ними фізичної, психологічної, моральної рівноваги і гармонізації соціального буття, а також прояви слабкості і девіантної поведінки;

–особливості задоволення духовно-релігійних потреб і специфіку організації церковно-конфесійного життя;

–прояви формування та реалізації групових і корпоративних інтересів і преференцій, індивідуальних амбіцій і претензій;

–світ уподобань і захоплень, традиційних і новітніх хобі, фобій і упереджень.

Подальшої розробки через розрізненість та поодинокість відомостей *потребує* питання еміграційної рекреації.

Методологія дослідження. В основу розв'язання поставлених завдань покладені універсальні принципи і спеціальні історичні методи, зокрема: історизму (з метою відтворення в історичній ретроспекції еміграційного повсякдення), історіографічного, джерелознавчого, компаративного, описово-аналітичного, історико-хронологічного, проблемно-тематичного, аналізу. З цією метою системно здійснювалося емпіричне і комплексне вивчення документів для відтворення повсякденного життя української еміграційної інтелігенції, осмислення і впорядкування історичних фактів, подій і явищ. Історико-антропологічний фокус опанування повсякдення вимагав врахування об'єктивного і суб'єктивного в процесах минулого, для чого були використані елементи соціокультурного підходу, біографістики і просопографії, візуальної антропології тощо.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів і узагальнень для підготовки підручників, посібників та навчальних курсів як з історії України, так і спеціально присвячених історії повсякдення, історії еміграції, історії інтелігенції. Накопичений у науковій роботі матеріал може бути корисним у міжнародних, державних і регіональних громадсько-культурних заходах. Зокрема, авторські матеріали про харчування українських емігрантів в ЧСР, представлені на міждисциплінарній платформі «Ïzhakultura» (2020), використано співробітниками Інституту сходознавства Чеської академії наук для тематичного маршруту «Українські місця Праги», реалізованого у Празі (грудень 2024 р. – грудень 2025 р.) у рамках програми «Корені та крила» у партнерстві з Фундацією Пилипа Орлика, Українським інститутом у Празі та за підтримки Посольства України в Чеській Республіці. У 2024–2025 рр. за проєктом «Вона звучить по-новому» ГО «ВІСЬ» (за підтримки «Українського жіночого фонду») популяризована біографія Ніни Дяченко-Гордаш – «Подільського голосу капели О. Кошиця», яку використано

Департаментом маркетингу та туризму міста Вінниці при розробці пішохідної та відеоекскурсії про жіночі сторінки історії міста.

Особистий внесок здобувача. Дослідження здійснене автором самостійно. Авторці належать основні теоретичні узагальнення і висновки, викладені у роботі. Усі публікації, окрім 1-3, 8, 32, є одноосібними, в публікаціях у співавторстві авторський внесок складає понад 60 %.

Апробація результатів дослідження. Основні положення наведені в доповідях на 7 міжнародних та 8 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: І-й Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті» (Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 22–23 лютого 2018 р.); Міжнародній богословській конференції «Святість людського життя: даність і перспектива» (Луцьк, Волинська Православна Богословська Академія, 30 травня 2019 р.); ІІІ-й Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті» (Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 22 жовтня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Історико культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах» (Харків–Київ–Прага, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Інститут дослідження діаспори (м. Київ), Посольство України в Чеській Республіці, Інститут східно-європейських досліджень Карлового університету в Празі, Чеська асоціація україністів 25 листопада 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Чехи і словаки в історії Центрально-Східної Європи XX–XXI ст.: від чехословакізму до оксамитового розлучення» (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 27 жовтня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст.» (Ужгород, Ужгородський національний університет, 14–15 березня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Музей Визвольної Боротьби України в Празі (ЧСР): до історії заснування та доля

колекцій» (Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 19 вересня 2025 р.);

– *всеукраїнських*: ІІІ-му Всеукраїнському науково-теоретичному семінарі «Радянська повсякденність у культурній пам'яті суспільства» (Вінниця, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 7–8 квітня 2017 р.); XV-й Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції (Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 17–18 листопада 2017 р.); Другій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Просвіта в науково-культурному просторі Волині» (до 150-річчя діяльності «Просвіти» в Україні та до 100-річчя діяльності «Просвіти» на Волині) (Луцьк, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 30 листопада 2018 р.); Першій науковій конференції «Їжа в історії» (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 15 листопада 2019 р.); Науковій конференції «Ділове і приватне листування в Україні в першій половині ХХ ст.: основні смисли та обговорювані проблеми» (Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 15 жовтня 2024 р.); І-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія Донеччини: (пере)осмислення» (Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 14 листопада 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна у світовому та історичному просторі» (Київ, Маріупольський державний університет, 2 травня 2025 р.); ІІ-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія Донеччини: (пере)осмислення» (Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 30 жовтня 2025 р.).

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладено у 42 публікаціях: 3 – у виданнях, що входять до бази даних Web of Sciences і Scopus; 33 – у фахових виданнях України, включених до категорії «Б»; 6 – у інших виданнях, що відображають результати дисертаційного дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Структура дослідження визначена його метою і завданнями. Робота складається зі вступу, п’яти розділів (поділених на п’ятнадцять параграфів), висновків, списку використаних джерел і літератури (468 позицій), двох додатків. Загальний обсяг дисертації – 447 сторінок, з них основного тексту – 312 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія дослідження

Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. була зумовлена Першою світовою війною і поразкою Української революції. Вона стала своєрідним чинником європейського життя у міжвоєнний період. Зацікавленість у вивченні цього явища постала ще тоді, у 1920-х рр. Інтерес науковців і суспільства був викликаний, насамперед, переосмисленням емігрантами способів і форм боротьби за незалежність, їх прагненням повернутися в Україну «з відстояною правотою політичного вибору»[4]. Натомість, поза фокусом суспільної та наукової уваги залишався «інший» бік життя біженців, той, що проходив поза контекстом політичних, національних, економічних чи культурних подій, – еміграційне повсякдення.

Наукові розвідки, в яких прослідковуються еміграційні культурно-побутова складова, особистісні історії, фактори успішної самореалізації, чинники утримання в силовому полі українськості, спонукальні мотиви вибору в складний час умовно розподіляються на такі, що написані в різні періоди: 1920–1980 рр.; 1990-ті рр.; 2000–2025 рр.

1920–1980-мі рр. Серед наукових праць, написаних в 1920–1940-х рр., найближчими до теми українського еміграційного повсякдення на теренах міжвоєнної Чехословаччини, є наукові розвідки Симона Петлюри, Симона Наріжного та Бориса Мартоса.

Голова Директорії та Головний Отаман військ УНР у своїй статті «Сучасна українська еміграція та її завдання»[5], відзначаючи політичну активність української еміграції, аналізував її помилки в справі формування національної свідомості українського народу. На його думку, вони полягали у пріоритеті партійності над державністю, класових та групових інтересів над

[4]Піскун В. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. Дис. … доктора іст. наук. 07.00.01. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 11.

[5]Ряст О. Сучасна українська еміграція та її завдання. Варшава, 1923. 55 с. *Також*: Петлюра С.В. Статті. /Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. Київ: Дніпро, 1993. С. 231–276.

загальнонаціональними, у відсутності добре укомплектованих військових сил та загалом відсутності як таких тактики й стратегії боротьби. Українській еміграції, як тимчасовому явищу, на думку автора, потрібно було не тільки добре усвідомити зазначені помилки та уникати їх надалі, а й зосередити свою увагу на плідній «культурній роботі»: «….Для майбутньої молодої держави нашої потрібен інженер і агроном, педагог-навчитель і лікар, дослідувач з обсягу гуманітарних наук і працівник в дільниці прикладного знання…..»[6]. Тобто в статті С. Петлюри було підняте питання про організацію еміграційного «життєвого світу» в нових критичних реаліях, його моделюванні інтелігенцією та перспективному поновленні на батьківщині після вигнання більшовиків, як моральному виправданні свого перебування за кордоном.

На організацію еміграційного «життєвого світу» в нових критичних реаліях, його моделюванні та перспективному поновленні акцентує увагу й С. Наріжний в роботі «15 літ діяльності Українського Історико-філологічного товариства у Празі (1923–1938)»[7]: «… Крім своєї біжучої роботи, що полягала головно у впорядженні наукових засідань, Історично-Філологічне Товариство виконувало також і функції науково-організаційні та репрезентаційні. …. Члени Товариства – майже всі незабезпечені емігранти – не розпоряджали потрібними коштами, а Товариство також не мало їх, щоб намічати якісь складніші наукові завдання – робити наукові відрядження своїх членів, призначати премії, розписувати конкурси, скликати наукові конференції й т. д. – отже, робити все те, що є таким звичайним для товариства цього типу, коли воно існує в нормальних умовах. Але навіть і в таких несприятливих обставинах Товариство виконало працю, з якою сміливо може стати на суд найсуворіших критиків. Та для цієї оцінки ще не настав час; переведення її буде справою майбутнього історика української науки й української еміграції»[8].

---

[6]Ряст О. Сучасна українська еміграція та її завдання. Варшава, 1923. 55 с. *Також*. Петлюра С. В. Статті. /Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. Київ: Дніпро, 1993. С. 268.
[7]Наріжний С. 15 літ діяльності Українського Історико-Філологічного Товариства в Празі (1923–1938). Прага: Друковано в Збірнику Українського наукового інституту в Америці. Т. 1. 1940. 18 с.
[8]Там само. С. 7.

Дослідження С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939», що вийшло друком у Празі весною 1942 р.,[9] висвітлює повсякдення через соціальну та соціально-виробничу (трудову) адаптацію українських вихідців. У роботі: а) подано цінну інформацію про багатьох українських науковців; б) здійснено екскурс в історію української політичної еміграції (її витоки, структуру, кількісні параметри); в) висвітлено характеристику таборів для інтернованих вояків Української Галицької Армії в Судетському краї, особливості культурно-просвітницької діяльності в їх середовищі; погляди й настрої вояків; г) здійснено систематизацію та узагальнення великої кількості матеріалу про українські вищі школи, студентство, наукові інституції, громадсько-політичні, спортивні та пластові організації. Тобто, ця праця, хоч і з похибками, а подекуди й з помилками, багата на корисний фактологічний матеріал, з якого і виокремлюються вагомі для нас причини, фактори й передумови соціальної адаптації й працевлаштування українських вихідців.

«Критика Б. Мартосом монографії С. Наріжного «Українська еміграція»» є уточненням інформації про створення та діяльність Української господарської академії в Подєбрадах. Наприклад: «…На стор. 138, де говориться про навчання в Укр. Госп. Академії, не згадано про головну рису навчання в ній, а саме, що в основу навчання було покладено ґрунтовне практичне ознайомлення з предметом... Досить хоч би згадати, що самих кооперативних екскурсій відбулося більше двадцяти, при чому слухачі Академії оглянули канцелярії, склади й фабрики центральних кооперативних установ, були присутні на їхніх зборах уповноважених, відвідали виставку сільськогосподарську і виставку чеських виробничих товариств, ознайомилися з підприємствами окремих кооперативів, як от споживчих товариств, кооперативних молочарень, хлібопекарської артілі, сільськогосподарської артілі, союзу для збуту цикорії, електричного товариства, кількох хлібних елеваторів і т. п. …»[10]. Тобто, в

[9]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939. Ч. 1. Прага [б. в.], 1942. (372 с.) + іл.

дослідженні Б. Мартоса докладніше висвітлено те, як українські та світові технічні виклики 1920-х (а УГА готувала фахівців в царині цукроваріння, ферментаційної хімічної промисловості (гуральництва, броварства, виробництва дріжджів, оцту, вина, оброблення шкіри, технології туків (мінеральних добрив), дерева, гідромеліорації, в галузі переробки (зокрема, нафти й вугілля), економістів та бухгалтерів) пояснювали й диктували фактори, передумови й умови еміграційного повсякдення загалом й соціальної адаптації та працевлаштування зокрема.

До окресленого хронологічного проміжку «потрапляє» й 14-томна україномовна енциклопедія про Україну, створена впродовж 1940–1990-х рр. під егідою Наукового товариства імені Тараса Шевченка в Європі по аналогії з Encyclopedia Britannica[11]. Це енциклопедичне видання цікаве, насамперед, короткими біографічними відомостями про багатьох українських вихідців, однак воно, на жаль, не містить жодної спеціальної статі з теми міжвоєнного еміграційного повсякдення.

Радянську історіографію тема українського еміграційного повсякдення у міжвоєнній Чехословаччині цікавила в рамках політичної боротьби. Більшовизм вважав українську міжвоєнну еміграцію ідеологічним супротивником, тому інформація про життя закордонного українства в Першій Чехословацькій Республіці в 1920-х рр. містила і викривлені оцінки, і неправдиву інформацію. У 1930-х рр. відбулася зміна вектору досліджень української міжвоєнної еміграції: перед радянськими науковцями було поставлено завдання не вивчати проблему, а знищувати ідеологічних ворогів[12]. 14 червня 1935 р. й поготів вийшла постанова ЦК ВКП (б) від «Про пропагандистську роботу в найближчий час». У повоєнні роки і до початку

---

[10]Телячий Ю. Критика Б. Мартосом монографії С. Наріжного «Українська еміграція» (Маловідоме про книгу). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/teliachyi_krytyka.pdf (дата звернення: 17.04.2019).

[11]Енциклопедія українознавства під ред. В. Кубійовича і З. Кузелі: в 2-х томах. Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. Мюнхен–Нью-Йорк, 1949–1952. 1222 с.

[12]Любченко П. П. Вогонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильниках (промова на листопадовому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У. *Червоний шлях,* 1933. № 10. С. 186–207. Електронна бібліотека «Україніка». URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=%3C.%3EID%3Dukr0000014519%3C.%3E&&S21FMT=fullwebr (дата звернення: 24.01.2023).

1990-х у радянській історіографії проблеми української міжвоєнної еміграції розглядалися в контексті критики авторів наукових праць та діячів як українських буржуазних націоналістів.

1990-ті рр. Дослідницька зацікавленість до теми еміграційного повсякдення пожвавилася на початку 1990-х рр., що було пов'язано зі здобуттям Україною незалежності, а, отже, з відкриттям широких можливостей доступу до заборонених раніше архівних фондів й налагодження контактів із закордонними науковцями.

Ще в червні 1991 р. спільними зусиллями вітчизняних науковців та української діаспори в м. Пряшів (Словацька Республіка) було організовано й проведено міжнародну конференцію «Від Наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського вільного університету». Матеріали цієї конференції були присвячені здебільшого питанням ролі та внеску Наукового товариства імені Тараса Шевченка та його членів у розвиток світової культури, освіти та науки[13]. Зокрема, доповідь Степана Віднянського, що увійшла до збірника, розкривала причини, передумови переїзду й, власне, сам процес переїзду з Відня до Праги Українського вільного університету. Принагідно зауважимо: дослідження С. Віднянського «Культурно-освітня та наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945)»[14], в якому ґрунтовно розкрито процеси організаційної розбудови та етапи плідної діяльності університету після його переїзду з Відня до Праги, вийшло друком у 1994 р. С. Віднянський одним із перших звернув увагу на процес соціальної адаптації й працевлаштування українських біженців не тільки впродовж 1920-х на етнічній чехословацькій території, а й на Підкарпатській Русі (Закарпатті) в 1930-х.

У 1993 р. в Україні відбулося перевидання лекцій «Українська культура» за редакцією Дмитра Антоновича. Вперше цей лекційний курс вийшов друком у 1947 р. у Регенсбурзі-Берхтесгадені у видавництві Українського

[13]Від Наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Київ: ККДНК, 1992. 408 с.
[14]Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 82 с.

технологічно-господарського інституту[15]. А оскільки перевидання було доповнене розлогими додатками (упорядник С. Ульяновська[16]) про різноманітні науково-культурні та громадсько-професійні установи української еміграції в Чехословаччині, біографіями Дмитра Антоновича, Дмитра Дорошенка, Василя Біднова, Олександра Лотоцького, Симона Наріжного, Степана Сірополка, Володимира Січинського, Дмитра Чижевського, Андрія Яковліва, маємо не тільки розширений й проаналізований фактаж про емігрантів та їх культурно-освітню діяльність, а й глибшу конкретику про їх соціальну адаптацію й трудову діяльність.

У 1994 р. підсумком багаторічних пошуків з принципово новим баченням української міжвоєнної еміграції стала монографія Володимира Трощинського «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище»[17]. Вона вагома для нашого дослідження з двох причин. По-перше, в ній уточнено термінологію. Зокрема, термін «еміграція» витлумачується в двох значеннях: як переміщення, тобто вихід за кордон українських громадян через поразку Визвольних змагань 1917–1921 рр. і як сукупність людей українського роду, що опинились за кордоном, довго зберігаючи характерні риси країни походження й живучи активним організованим життям. По-друге, в монографії охарактеризовані витоки, шляхи, способи формування української еміграційної спільноти загалом у міжвоєнний час, причини і особливості її переміщення, соціальні та правові аспекти становища, різноманітні політичні течії. І хоча автор не мав на меті розкривати повсякденність емігрантів, в його науковій роботі міститься багато фактажу щодо питань соціально-виробничої адаптації українських вихідців у роки «Руської допомогової акції» (1921–1928 рр.), «поворотництва» (1924–1928 рр.) і в реаліях випробувань 1930-х рр.

У серпні 1995 р. у Празі було проведено міжнародну наукову конференцію «Російська, українська та білоруська еміграції в Чехословаччині

[15]Антонович Д. Українська культура. Регенсбург–Берхтесгаден, УТГІ, 1947. 399 с.
[16]Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича; Київ: Либідь, 1993. 592 с.: іл.
[17]Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.

між двома світовими війнами. Результати та перспективи досліджень. Фонди Слов'янської бібліотеки та празьких архівів». Україну на конференції представляли чотири історики: Степан Віднянський, Володимир Трощинський, Георгій Касьянов, Надія Миронець. Конференційний збірник видано в Празі російською мовою з окремими доповідями англійською[18]. С. Віднянський у своїй доповіді «Українська еміграція у міжвоєнній Чехословаччині: результати та перспективи наукових досліджень в Україні» звернув увагу на великий масив як вже опрацьованих, так ще неопрацьованих архівних документів з історії української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині та зазначив, що вивчення діяльності української еміграції в міжвоєнній ЧСР має добрі перспективи. В. Трощинський в доповіді «Історичний досвід міжвоєнної української еміграції в контексті сучасних суспільно-політичних процесів в Україні» здійснив порівняльний аналіз здобутків міжвоєнної української політичної еміграції та тих політичних процесів, що відбувалися в 1991–1995 рр. в Україні. Г. Касьянов у доповіді «Документи та джерела з історії українського націоналістичного руху в Архіві міста Праги та Слов'янській бібліотеці» зосередився на аналізі архівної документації фондів Архіву міста Праги та фондів Слов'янської бібліотеки. Н. Миронець у доповіді «Документи фонду Микити Шаповала як джерело для вивчення української еміграції (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ)» проаналізувала документи особового фонду Микити Шаповала із ЦДАВО України в м. Києві.

Наприкінці 1990-х рр. з теми української політичної еміграції в міжвоєнній ЧСР було також захищено кілька дисертаційних досліджень, серед яких праці В. Стремидла «Друга хвиля української еміграції в Чехословаччині (20–30 рр. XX ст.)»[19]; А. Криськова «Українська еміграція у Чехословаччині у

[18]Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Прага. 14–15 августа 1995 г. Сборник докладов. Славянская библиотека при Национальной библиотеке Чешской Республики, Славянский институт АН ЧР, Общество по изучению Восточной и Средней Европы в Чешской Республике. Сборник докладов. Narodni knihovna ČR. Praha, 1995. Т. 1–2. 989 с.

[19]Стремидло В. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20–30-тірр. XX ст.). автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02. Запоріжжя, 1994. 19 с.

міжвоєнний період (1919–1939)»[20] та О. Галая «Науково-педагогічна діяльність української еміграції в Чехословаччині в міжвоєнний період (1919–1939)»[21]. Однак, зазначені дисертації розглядали життя та діяльність української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР здебільшого крізь призму політики, освіти та культури, тоді як питання еміграційного повсякдення опинилося поза фокусом уваги цих науковців.

Із 1999 р. почав втілюватися у життя науково-дослідний проєкт «Україна–2010», що був розроблений за розпорядженням Президента України від 28.02.1998 р. (реєстраційний № 43-98 рп), «з метою комплексної стратегії розвитку України, її інтеграції в міжнародне співтовариство, залучення інтелектуальних сил до досліджень пріоритетних напрямів суспільного прогресу»[22]. Проєкт передбачав створення Координаційної ради та співпрацю фахівців з Міністерства України у справах науки і технологій, Національної академії наук України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України, які мали забезпечити розробників проекту необхідною інформацією та матеріалами. Тому в рамках цього проєкту за підтримки Фонду сприяння розвитку мистецтв України, надруковано Український культурологічний альманах «Україна–Чехія. Хроніка–2000» в двох частинах.

У другій частині Альманаху в рубриці «Українська наукова і культурницька еміграція в Чехії між двома світовими війнами» були передруковані деякі матеріали з книги С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939». А також статті Бориса Мартоса про заснування Української Господарської академії в Подєбрадах; Михайла Єреміїва «З подєбрадських

[20]Криськов А. А. Українська еміграція в Чехословаччині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.). автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02. Чернівці, 1997. 18 с.
[21]Галай О. Ю. Науково-педагогічна діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період (1918–1939). дис... канд. іст. наук/ 13.00.01. Луганськ, 1998. 164 с.
[22]Розпорядження Президента України про проект «Україна–2010». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/98-%D1%80%D0%BF#Text (дата звернення:14.11.2009).

зарисів», «Відвідини митрополитом Андрієм Шептицьким Академії» та Галини Мазуренко «Ми всі тоді починали цей шлях»[23].

Із усіх передруків близькими до теми нашого дослідження є саме статті М. Єреміїва та Г. Мазуренко. Михайло Єреміїв у статті «Відвідини митрополитом Андрієм Шептицьким Академії» звернув увагу на духовні запити українців Праги та Подєбрад, зокрема в дописі йшлося про осередки автокефалістів і греко-католиків в стінах Української господарської академії в Подєбрадах. Натомість стаття Г. Мазуренко «Ми всі тоді починали цей шлях» (вміщена спершу в ненадрукованій збірці «Пороги» (1960 р.); в друк «Пороги» в жанрі ліричного щоденника/нотатника так і не вийшли, збірка була підготовлена тільки для коректування) інформувала про побутове життя слухачів Української студії пластичного мистецтва в 1924–1925 рр.

1999 р. оприлюднено й другу частину праці Симона Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939»[24]. До цієї частини увійшли ті матеріали, які через певні обставини не потрапили до першої. Йдеться про: Український інститут громадознавства в Празі, філіал Товариства «Ліга української культури» в Празі, Український історичний кабінет в Празі, Український дитячий притулок в Чехії, Українські драматичні студії в Празі та Подєбрадах, Союз українських журналістів і письменників на чужині (Прага), Чесько-українську взаємність, Українське об'єднання в ЧСР, Українську селянську спілку української еміграції в ЧСР, Український республікансько-демократичний клуб в Празі, Українську громаду в ЧСР, Український всепрофесійний робітничий союз в ЧСР, Товариство «Єдність» в Празі. Як і матеріали першої частини, матеріали другої вагомі для теми нашого дослідження фактологічним відображенням соціально-виробничої (трудової) адаптації українських вихідців.

У 1999 р. у серії «Україна крізь віки» було видано й 15-й том «Українці в світі» – спільну монографію київських вчених В. Трощинського та

[23]«Хроніка–2000». «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. Ч. ІІ. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 1999. С. 146–246.
[24]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.

А. Шевченка. У цьому виданні зарубіжне українство було проаналізоване за історико-географічним принципом (Північна Америка, Південна й Центральна Америка, Центральна й Східна Європа, українська діаспора в пострадянських країнах) з детальною характеристикою громадського та культурного життя українських громад в окремих регіонах і країнах, зокрема, й про повсякденне життя української діаспори в Чехії в міжвоєнний час[25].

Упродовж 1997–2000 рр. побачила світ й трилогія Ігоря Срібняка, присвячена історії української військової еміграції в країнах Європи[26]. Вона є комплексним аналізом військово-організаційних заходів Державного центру УНР в екзилі по реорганізації Армії УНР, загони якої і складали значну частину військової еміграції. Окрім того, тут йшлося про умови життя і побуту вояків, набуття ними в умовах еміграції фахової (військової) освіти та налагодження культурно-просвітницької роботи в умовах табірного життя. Автор висвітлив інтернування як феномен, вказав на його причини й наслідки, вплив жахливих моральних та матеріальних умов існування на активізацію національних сил, ступінь піднесення рівня самоусвідомлення українського вояцтва, особливості перебування й внутрішньої організації полонених та інтернованих українських військовиків у таборах Італії, Польщі, Румунії, Чехословаччини. Наукові праці І. Срібняка корисні для теми нашого дослідження тим, що не тільки витлумачують явище «поворотництва», а й деталізують перелік тих питань, через які існували суттєві розбіжності між галичанами та наддніпрянцями.

Серед закордонних праць 1990-х рр. простежуються цікаві видання біографічного характеру, присвячені емігрантам з колишньої Російської імперії першої половини ХХ ст., з-поміж яких багато діячів української еміграції, котрі працювали у вищих школах Чехословаччини. Зокрема в «Працях російської, української і білоруської еміграції, виданих в Чехословаччині в 1918–1945 рр.

[25]Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 15. Трощинський В. П., Шевченко А.А. Українці в світі. Київ: Альтернативи, 1999. С. 210–215.

[26]Срібняк І. В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). Київ–Філадельфія: Видавництво імені Олени Теліги, 1997. 187 с.

Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ: КДЛУ, 1999. 296 с.

Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність. Київ: КДЛУ, 2000. 280 с.

(Бібліографія з біографічними відомостями про авторів)» (російською та чеською мовами) знаходимо короткі біографії Дмитра Антоновича, Ольгерда Бочковського, Всеволода Гармашова, Бориса Гомзина, Федора Гули, Станіслава Дністрянського, Мирона Дольницького, Дмитра Дорошенка, Аркадія Животка, Савви Зеркаля, Євгена Іваненка, Василя Іваниса, Олександра Колесси, Василя Короліва, Наталени Королевої, Модеста Левицького, Роберта Лісовського, Степана Літова, Миколи Лорченка, Костянтина Лоського, Григорія Лужницького та перелік їх наукових праць, що вийшли друком безпосередньо в Першій Чехословацькій Республіці[27].

2000–2025 рр. У 2000-х рр. інтерес до теми життя і діяльності української еміграційної спільноти на теренах міжвоєнної Чехословаччини зберігся, в цей час з'являються нові наукові праці.

У 2003 р. Олександром Дудником було захищено дисертацію з теми «Український студентський рух в еміграції. Центрально-Східна Європа. 20-ті роки ХХ століття»[28]. Стрижнем цього дисертаційного дослідження став розгляд створення та діяльності Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУСу) – громадської організації студентів українського походження поза СРСР. Оскільки з ЦЕСУСом «співпрацювали» молоді представники всіх українських еміграційних ідеологічно-політичних течій, то дисертаційне дослідження цікаве можливістю прослідкувати варіативність їх соціальної та трудової адаптації.

У 2004 р. Олександром Даниленком було захищене дисертаційне дослідження «Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925)»[29]. Ґрунтовна наукова розвідка про цю громадську й допомогову організацію цікава не тільки детальним викладом її створення та діяльності,

[27]Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии в 1918–1945 гг. (Библиография с биографическими данными об авторах). Прага: Народна книговня, 1996. Т. 1. Ч 1. Прага, 1996. 1–424 с.; Т. 1. Ч. 2. 425–850 с. Т. 1. Ч. 3. 851–1473 с. DIASPORIANA.ORG.UA. Електронна бібліотека. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/20221/file.pdf (дата звернення: 14.03.2022).

[28]Дудник О. Я. Студентський рух в еміграції. Центрально-Східна Європа 20 роки ХХ століття: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2003. 21 с.

[29]Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2004. 20 с.

здобутків і ролі в житті української еміграційної спільноти міжвоєнної ЧСР, а й фактологічним описом побутового облаштування українських вихідців.

У 2005 р. у Празі вийшла друком книга Оксани Пеленської «Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині», що була присвячена виключно творам українських художників у еміграції[30].

У 2005 р. наукова спільнота (українська та світова) ознайомилась з монографією Миколи Мушинки «Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси»[31]. У монографії акцентовано увагу на статусі самого МВБУ в Празі (1925–1948) як музею дипломатичних документів часів УНР й Української Держави. Отож не дивно, що після 1945 р. основна частина його матеріалів була вивезена до Радянського Союзу (понад 40 000 т, один млн. од. зб.), фахово опрацьована та розподілена між окремими центральними та обласними архівами для «їх оперативного використання» в боротьбі з українською еміграцією та «домашньою опозицією». Микола Мушинка звернув увагу і на той факт, що з 1930 р. із Музеєм визвольної боротьби України пов'язав свою долю Симон Наріжний. Останній був не тільки зберігачем музейних фондів, а й організатором збору коштів на придбання постійного будинку для потреб Музею серед української еміграції на всіх континентах земної кулі. Тому для теми нашого дослідження діяльність Симона Наріжного як зберігача музейних фондів істотна тим, що дозволяє розкрити питання якими грошима користувалися українські вихідці в Першій Чехословацькій Республіці (йдеться про чехословацьку крону, австрійську марку, рейхсмарку, польський злотий, американські та канадські долари тощо).

У 2006 р. у науковому обігу з'явилася монографія Валентини Піскун «Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття)»[32]. По-перше,

[30]Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью-Йорк–Прага: Наукове Товариство імені Т. Шевченка в Америці. Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека, Нью-Йорк– Прага, 2005. 224 с.
[31]Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси. Київ: Державний комітет архівів України, Асоціація україністів Словаччини, Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Словаччині, 2005. 160 с.
[32]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). Київ: «МП Леся», 2006. 672 с.

у монографії детально проаналізовано діяльність українських політичних осередків у Австрії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехословаччині в 1920-х рр. крізь призму громадянської позиції їх лідерів, а також під кутом визначення належного місця української політичної еміграції в українському суспільно-політичному та культурно-освітньому просторі. Тобто, дослідження дозволяє відповісти на питання як зберігався та накопичувався інтелектуальний еміграційний потенціал безпосередньо в міжвоєнній ЧСР, а відтак, якою була можливість соціальної мобільності еміграційного українства в цій країні у відстоюванні своїх прав та інтересів. Висновки дослідження В. Піскун екстраполюється й на сьогодення через: а) оприлюднення причин і наслідків витіснення українців із активного впливу на суспільно-політичні процеси в межах своєї території; б) фактаж про упокорення українців більшовиками, про знищення української еліти всередині України та за її межами.

По-друге, в монографії ґрунтовно висвітлені причини виникнення української політичної еміграції; особливості збереження в її умовах ідентитетів «Україна-Батьківщина» та «український громадянин»; діяльність еміграційних урядів УНР і ЗУНР; правовий статус і соціальна адаптація українських політичних вихідців, крізь призму їх політичного вибору; політико-ідеологічні форми вияву громадянської позиції в ракурсі партійного структурування; вироблення політичних доктрин, зміна політичних орієнтацій; методи дискредитації українських політичних діячів (фальсифікування джерел, підтасовування фактів, провокаторство). Як і монографія В. Трощинського, монографія В. Піскун – видання, яке не мало на меті розкривати тему еміграційного повсякдення, однак в якому багато фактажу щодо питань з соціальної та трудової адаптації українських вихідців на теренах міжвоєнної ЧСР.

У 2006 р. у «Віснику Національного університету «Львівська політехніка»» Віталієм Виздриком було опубліковано статтю «Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії», в якій було звернено увагу на моральний і матеріальний чинники, що вплинули на становище інтернованих

частин Української Галицької Армії в еміграції[33]. Наукова розвідка В. Виздрика важлива для теми нашого дослідження тим, що пояснює чому з 1923 р. у міжвоєнній ЧСР згорнуло свою діяльність дипломатичне представництво ЗУНР і чому репатріація («поворотництво») галичан відбувалася виключно до радянських республік.

У 2008 р. з теми української еміграційної присутності на теренах міжвоєнної ЧСР з'явилася монографія Марини Палієнко «Архівні центри української еміграції: створення, фінансування, доля документальних колекцій»[34]. Її дослідження – реконструкція складу документальних колекцій міжвоєнного періоду. Серед «чехословацьких»: Українського національного музею-архіву, Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України.

Діяльність Українського національного музею-архіву була важливим етапом у становленні українських архівних центів за кордоном; без докладного вивчення його діяльності неможливе відтворення шляхів переміщення українських пам'яток з теренів Польщі до Чехословаччини в 1920-х рр., а також повною мірою реконструювання зібрання празьких українських архівних центрів міжвоєнного періоду. УНМА працював з грудня 1923 р./січня 1924 р. до березня 1930 р. Однак після того, ще півтора роки тривала боротьба Українського інституту громадознавства за збереження цілісності колекції Музею-архіву та підпорядкування його українській установі. У чесько-українському протистоянні щодо УНМА перемогла чеська сторона: у жовтні 1932 р. документальне та бібліотечне зібрання Музею-архіву було передане під опіку Українського історичного кабінету, який був створений в червні 1930 р. при МЗС ЧСР саме з метою «перебирання українських архівів». Саме колекція УНМА стало основою документального та пресового зібрання

[33]Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». № 571: Держава та армія.* 2006. С. 310–313. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content (дата звернення: 14.05.2021).

[34]Палієнко М. Архівні центри української еміграції: створення, функціонування, доля документальних колекцій. Київ: Темпора, 2008. 688 с.

УІКу, яке згодом суттєво поповнилося іншими надходженнями і стало поряд з колекцією МВБУ складовою Празького українського архіву.

Український історичний кабінет, як архівний й дослідницький центр і як правонаступник першого українського архівного центру в Празі, створено наприкінці 1923 р. при УГК, розпочав свою роботу 1 жовтня 1930 р., а закінчив у березні 1945 р. Ця установа розташовувалася в одній будівлі з Російським закордонним історичним архівом та Білоруським закордонним архівом. Чехословацька влада намагалася створити на базі цих інституцій єдиний Слов'янський архів, але цього не сталося, УІК функціонував окремо від РЗІА та БЗА.

А ось Музей визвольної боротьби України (1925–1948) постав через те, що українській еміграції бракувало політичної єдності: не всі організації та поодинокі особи погоджувалися передавати свої матеріали до єдиного архівного центру.

Значущість монографії для теми нашого дисертаційного дослідження в тому, що вона дозволяє орієнтуватися в пошуках джерел особового походження, які зберігаються нині в ЦДАВО України та ЦДАГОУ.

У 2008 р. була презентована й монографія Владислава Рогового «В ім'я творення національної еліти. Матеріальна підтримка українського студентства на чужині в 1920–1991 рр.»[35]. У своїй науковій праці дослідник акцентував увагу на питанні турботи про розвиток української духовності за рахунок благодійності як у міжвоєнні, так і повоєнні роки. У міжвоєнній Чехословаччині саме завдяки пожертвам (особливо після згортання «Руської допомогової акції») успішно функціонували українські вищі навчальні заклади. Така матеріальна підтримка дозволила творити національну еліту, котра мала не тільки гідно представляла українську націю в різних галузях науки, техніки, освіти, культури, а й обов'язок, (здобувши вищу освіту та відповідні становища у західному світі), повернути отриманні на навчання кошти, аби їх можна було використати для матеріальної підтримки наступних поколінь української

[35]Роговий В. В ім'я творення національної еліти. Матеріальна підтримка українського студентства на чужині в 1920–1991 рр. Київ.: ПП Сергійчук М.І., 2008. 448 с.

студіюючої молоді. «І говорю цілком одверто й невідклично, – звертався до товаришів і колег В. Королів, – той з вас, хто не виконає негайно й повно свого обов'язку, той добровільно приймає на себе назву, яку дають тим, хто боргує й боргів не платить. Смію це сказати вам у вічі, бо – згадайте! – протягом всього того часу, що я навчав вас у тій самій Академії я, так само і всі інші навчателі ваші, віддавав вам регулярно щомісячні відрахування з того утримання, котре було і є меншим за те, що дехто з вас нині має…»[36].

Для теми нашого дисертаційного дослідження використані ті матеріали, які докладно висвітлюють діяльність Чесько-українського допомогового комітету в Празі (ЧУКу), Товариства прихильників Української Господарської академії в Подєбрадах, Допомогового фонду українських і білоруських студентів у Празі. Їх опрацювання дозволяє відповісти на питання як і де харчувалися українці Праги, Подєбрад, Брна, Братислави, що вони одягали та що взували, які соціальні виплати вони отримували і яким був власне розмір їх офіційної платні та стипендій.

У 2008 р. відбулося перевидання першої частини книги Симона Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939», здійснене фахівцями Науково-дослідного центру «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія»[37].

Праця Наріжного, що в ній проаналізовано культурну та суспільно-громадську діяльність національної еміграції і засвідчує феномен її життя та творчості, зазнала змін тільки у частині фотоматеріалів (більшість з них присвячена професорсько-викладацькому персоналу УВУ та його діяльності). Ідея доповнення видання додатковими фотокартками належала відомому українському та американському історику, бібліографу,

[36]Роговий В. Зазнач. праця. С. 124.
[37]Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. / Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, Національний університет «Острозька академія», Українська Американська Асоціація Університетських Професорів. Передмова та вступне слово: Любомир Винар, Алла Атаманенко. Львів; Кент; Острог, 2008. 367 с. + CCXXXII с. (репринтне видання).

громадському й науковому діячу Любомиру-Роману Винару. Додатковим фотоматеріалом він не тільки намагався вшанувати пам'ять про С. Наріжного, а й віддати шану Alma mater – Українському вільному університету, що функціонував у Празі в 1921–1945 рр., а згодом переїхав до Німеччини, студентом якого Л.-Р. Винар став у 1949 р.

У 2010 р. Ольгою Зубко було захищено дисертацію з теми «Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.)»[38]. Розкриваючи процес становлення інституту, його організаційну розбудову, діяльність, причини й фактори, що призвели до закриття, дослідниця акцентувала увагу на двох моментах: на відображені перебування еміграції за кордоном крізь призму власного морального виправдання й на пошуках біографій інститутських викладачів.

У 2011 р. побачило світ видання «Закордонне українство: сутність, структура, самоорганізація». Для теми нашого дисертаційного дослідження воно вагоме тим, що в ньому не тільки витлумачується поняття «закордонне українство», а й подається його типологія[39].

2011 р. датується й збірка нарисів «ХХ століття в історії української економічної думки». В ній проаналізовано наукову спадщину українських емігрантів-економістів у 20-80-ті рр. ХХ ст. Зокрема: Б. Мартоса (кооперація), С. Бородаєвського (кооперація), Ф. Щербини (статистика), О. Мицюка (гідроінженерія), Л. Шрамченка (статистика), С. Рудницького (демографія)[40]. Що дозволило розібратися в питанні де саме та як саме працевлаштовувалося українські переселенці.

У 2011 р. до наукового обігу було уведено монографію Т. Боряк «Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів

[38]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. канд. іст. наук. 09.00.12. Київ, 2010. 224 с.
[39]Закордонне українство: сутність, структура, самоорганізація. Підручник. Київ: Альтерпрес, 2011. 304 с.
[40]ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроперспектива. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 142 с.

(1945–2010)»[41]. Ця наукова праця знайомить з Празьким архівом в контексті архівної, бібліотечної та музейної україніки: історією, етапами та обставинами його переміщення; відновленням первісного складу архівних, музейних і бібліотечних колекцій. В дослідженні перерахована кількість фондів «Празької колекції», що нині зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Центральному державному аудівізуальному та електронному архіві, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України та Центральному державному архіві громадських об'єднань та україніки. Для автора даного дисертаційного дослідження, завдяки пошукам біографій емігрантів, значний інтерес становила інформація про особові фонди Празької колекції, що зберігаються в ЦДАВО України. А саме: В. Сімовича, М. Тимченка, В. Щербаківського, С. Русової, О. Ейхельмана, Ф. Слюсаренка, Д. Дорошенка, Л. Білецького, Ф. Швеця, М. Шаповала, Ю. Тищенка, С. Бородаєвського, В. Петріва, Д. Антоновича, Б. Матюшенка, Я. Огородніка, О. Кандиби (О. Олеся).

У 2012 р. було опубліковано том перший книгу другу «Енциклопедії української діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р». Це енциклопедичне видання вийшло за редакцією Василя й Дарії Маркусів. В ньому подані біографічні звістки про тих українських вихідців, котрі опинилися в США в різні роки (як міжвоєнні, так і повоєнні) та чиї прізвища починаються на літери Л, М, Н, О, П, Р. Зокрема, тут віднайдено біографію Трохима Пасічника[42].

У 2012 р. до наукового обігу уведено й монографію Г. Карась «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття»[43], в якій відтворено та досліджено музичну культуру української діаспори загалом: процес її становлення, розвитку та особливості в різних країнах світу. Український еміграційний осередок у міжвоєнній ЧСР розглянутий

[41]Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010): [монографія] /Тетяна Боряк. Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. 544 с.

[42]Енциклопедія української діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р. Том 1-й. Книга 2-га. За ред. Василя Маркуся (головний редактор) та Дарії Маркусь (співредактор). Наукове Товариство імені Шевченка в Америці. Нью–Йорк–Чикаго, 2012. 348 с.

[43]Карась Г. В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ стодіття: монографія / Ганна Василівна Карась. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. 1164 с.

дослідницею крізь призму політичних партій та політичних організацій, культурно-освітніх та просвітницьких товариств, жіночих, молодіжних та студентських організацій, окремих осіб. У науковому дослідженні – багато інформації про життя та діяльність таких відомих на чехословацьких теренах українських музикознавців як Нестор Нижанківський, Зиновій Лисько, Ніна Дяченко-Гордаш, Платонида Щуровська-Россіневич.

Впродовж 2015–2018 рр. на розгляд науковців та громадськості Романом Ковалем, Віктором Моренцем і Юрієм Юзичом було представлене тритомне довідникове видання «Подєбрадський полк Армії УНР». У тритомнику на основі «Curriculum vitæ» подані біографії усіх дійсних студентів УГА в Подєбрадах (в алфавітному порядку та з фотокартками (у більшості)). У першому томі (літери А–К) – 404 біографії; у другому томі (літери К–Р) – 326 біографій; в третьому томі (літери Р–Я) – 289 біографій. Отже, всього – 1019 біографій.

Крім біографій студентів, тут частково висвітлені життєписи як викладачів УГА, так і відомих у роки Української революції 1917–1921 рр. військових діячів: у першому томі – Леоніда Мосендза, Кузьми Безкровного, Івана Омеляновича-Павленка, Болеслава Залевського, Миколи Палієнка[44], у другому – Бориса Мартоса, Миколи Малашка, Сави Білодуба[45], у третьому – Євгена і Левка Чикаленків[46], Миколи Гайдака[47]. Однак мусимо зауважити:

[44]Коваль Р; Моренець В. «Подєбрадський полк» Армії УНР: до історії Українських січових стрільців. Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивизій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. Т. 1. Кн. 5. 376 с.

[45]Коваль Р; Моренець В; Юзич Ю. «Подєбрадський полк» Армії УНР: до історії Українських січових стрільців. Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивизій Армії УНР. Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ.: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2017. Т. 2. Кн. 8. 376 с.

[46]Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Армії УНР, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Українських січових стрільців, Галицької армії, УВО, Карпатської Січі. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр», Видавництво Марка Мельника, 2020. Т. 3. Кн. 9. 304 с.

[47]Зубко О. Є. Гайдак Микола Григорович (1898–1971): від Темрюка (Малоянисолю) до Міннеаполісу через міжвоєнні Подєбради та Прагу. *Донецький історичний часопис*. № 2(2). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2025. С. 124–136. DOI: https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.2.10. URL: https://jdonhm.donnu.edu.ua/issue/view/573 (дата звернення: 12.09.2025).

великий масив біографічної інформації з тритомника потребує ретельної перевірки через неточності, розбіжності, а подекуди й недостовірність даних.

У 2015 р. вийшла друком наукова стаття Ігоря Срібняка «Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефів (Чехословаччина) у 1921–1922 рр.: умови перебування та санітарний стан»[48]. У статті не тільки розкрито особливості перебування інтернованого вояцтва у таборі, його настрої, деякі аспекти приватного життя, стан здоров'я та побут, а й проаналізовано ставлення чехословацької влади до інтернованого вояцтва, спроби чехословацьких державників ліквідувати табір та перевести його мешканців на цивільний стан. Стаття І. Срібняка значуща для теми нашого дисертаційного дослідження тим, що пояснює причини втрати впливових позицій дипломатичним представництвом ЗУНР у Першій Чехословацькій Республіці після 1923 р. та «поворотництва» серед вояків УГА.

Збірник «Летіло 40 сорок. Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст.», впорядкований українським письменником і літературознавцем Василем Габором[49], у науковому вжитку з 2016 р. Його основа – публікації львівського часопису «Назустріч» (1934–1938). У збірнику віддзеркалені такі типи хобі українців Праги, Подєбрад та Брна як інтелектуально-естетичні (музика, розведення тварин, винахідництво), тілесно-мануальні (майстрування, шиття, мото- та велокрос, кермування автівками), накопичувальні (колекціонування грамофонів і платівок), егоцентричні (містика та езотерика); наведені цікаві факти з еміграційних повсякденних реалій Василя Сімовича, Сергія Бородаєвського, Олександра Олеся та інших. До усього, видання проілюстроване карикатурами й шаржами з

[48]Срібняк І. Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефів (Чехословаччина) в 1921–1922 рр.: умови перебування та санітарний стан. *Дриновски сборник.* № 8(8). Харков─София: Издателство на БАН «Проф. МАРИН ДРИНОВ» 2015. С. 196–211. https://doi.org/10.7546/DS.2015.08.22 URL: https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/520/567 (дата звернення: 12.09.2025).

[49]Летіло 40 сорок**.** Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 170 с.

львівських гумористично-сатиричних журналів «Зиз» (1923–1933), «Комар» (1933–1939), «Будяк» (1921–1923), «Маски» (1923), «Жорна» (1933–1934).

У 2017 р. Андрієм Яворським було захищене дисертаційне дослідження, присвячене професійним громадським об'єднанням українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині (1923–1939)[50]. А. Яворський детально розглянув створення та діяльність Української селянської спілки, Українського всепрофесійного робітничого союзу, Спілки українських лікарів, Спілки українських техніків, Товариства українських журналістів та письменників, Спілки українських лісівників, Товариства українських інженерів, Українського правничого товариства, Українського педагогічного товариства, Українського воєнно-наукового товариства, Українського аграрного товариства, Товариства українських економістів. Його дослідження цікаве для нас деталізацією інформації щодо соціально-трудової (виробничо-професійної) адаптації українських вихідців.

Оприлюднення в 2018 р. монографії «Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті»[51] за редакцією Ганни Карась, дозволило використати з цього джерелознавчого дослідження, розміщену у виданні статтю Миколи Мушинки «Станіслав Дністрянський – засновник нової української науки права (1879–1935)», в якій проаналізовано родинні зв'язки Дністрянських та Рудницьких (дружина Станіслава Дністрянського – Софія Дністрянська – була рідною сестрою Степана Рудницького – українського географа та картографа).

У 2019 р. О. Пеленською було підготовлене нове узагальнююче довідникове видання «Україна поза Україною. Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939)»[52]. Словник охоплює 375 «алфавітних

[50]Яворський А. А. Професійні громадські об'єднання українських емігрантів в Чехословаччині (1923–1939): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02. Львів, 2017. 20 с.

[51]Мушинка М. Станіслав Дністрянський – засновник нової української науки права (1879–1935)». С. 8–56. В книзі: Карась Г. В. Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн. проф. Ганни Карась; упоряд. Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 350 с.: фото.

[52]Пеленська О. Україна поза Україною. Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939). Прага: Національна бібліотека Чеської

гасел», 80 % з яких є персоналіями, а 20 % містять відомості про українські мистецькі й творчі установи, організації, товариства, часописи, чеські та словацькі інституції, які зберігали архівну україністику.

2019 роком датується наукове дослідження Ігоря Срібняка та Ганни Хлєбіної «Повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ліберець. ЧСР: спроба візуалізації. (За матеріалами ЦДАВО України і Слов'янської бібліотеки у Празі)»[53]. Автори відзначають, що побудоване на військових засадах життя таборян, трималося завдяки створеному «Культурно-просвітньому Кружку» в складі чотирьох секцій (театральної, вокально-музичної, історичної та фотографічної). Його першочерговим завданням стало заснування курсів для неписьменних, а також забезпечення регулярних викладів для інших категорій інтернованих, організація спортивних гуртків та ведення архіву. У таборі також здійснювалася інтенсивна національно-патріотична й виховна робота: тут діяла бібліотека з фондом близько 1 000 книжок, працювала крамниця тощо. Підтримувалася військова дисципліна, відбувалися військові вправи, відновлювалася військова організація, притаманна частинам УГА. На військових засадах формувалися й робітничі команди, які підпорядковувались Начальній команді військ УГА. Для нашого дисертаційного дослідження ця вже наукова розвідка важлива тим, що інформує про поділ інтернованих вояків на благонадійних і неблагонадійних. «Ліберчани» були неблагонадійними, оскільки виступали союзниками Польщі після Варшавського договору 1920 р. Отже, вони не могли розраховувати на те матеріальне й фінансове забезпечення, яке було в «німецькояблонців» чи «йозефівців». А це суттєво впливало на їх подальшу соціальну та трудову адаптацію: більшість «ліберчан» ще до 1923 р. стала основою так званих робітничих відділів, які скеровувалися «на роботи» (переважно будівничого характеру) в різні місцевості країни.

Республіки. Слов'янська бібліотека. Наукове товариства імені Т. Шевченка в Канаді. Українсько-Канадський Дослідчо-Документаційний центр, 2019. 400 с.

[53]Срібняк І., Хлєбіна Г. Повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ліберець, ЧСР: спроба візуалізації (за матеріалами ЦДАВО України і Слов'янської бібліотеки у Празі). *Європейські історичні студії* № 13. Київ, 2019. С. 203–232. DOI http://doi.org/10.17721/2524-048X.2019.13.203-232 URL: http://eustudies.history.knu.ua/uk/povsyakdennya-internovanyh-voyakiv-ukrayintsiv-u-tabori-liberets-chsr-sproba-vizualizatsiyi-za-materialamy-tsdavo-ukrayiny-i-slov-yanskoyi-biblioteky-u-prazi/ (дата звернення: 12.09.2025).

Серед наукових досліджень 2020 р. заслуговує уваги стаття В. Піскун «Спогади Костя Мацієвича «Життя мого сучасника»: географічні координати подій та просторові образи»[54]. У статті розкриті мотивації та рефлексії Костя Мацієвича на творення української індивідуальності, акцентована увага на тих впливових факторах, які утримували його в силовому полі української культури та впливали на стійкість характеру (Середня Наддніпрянщина як регіон, дім, родина, краєвиди природи). Наукове дослідження В. Піскун важливе насамперед тим, що дозволяє зрозуміти самореалізацію тогочасного покоління (майбутньої української еміграційної інтелігенції), спонукальні мотиви його вибору в складний час революційних перетворень.

У 2020 р. у Торонто англійською мовою вийшла ґрунтовна праця Н. Заворотної «Науковці в екзилі. Український інтелектуальний світ у міжвоєнній Чехословаччині»[55], в якій детально проаналізовано науково-освітню діяльність української еміграційної еліти в Чехословаччині на прикладі заснованих нею закладів вищої освіти, музеїв, бібліотек, архівів, видавництв, а також громадських товариств і об'єднань. Авторка простежила плідність конструктивних взаємин української інтелігенції з чехословацьким урядом, що й перетворило Прагу на провідний інтелектуальний центр української еміграції в Європі. Праця багата на нові деталі, свідчення, що допомагає уточнити формування, локалізацію, інституції, склад і статус українського еміграційного осередку. Вона наголошує на гуртуванні українців, як умові виживання в чужому середовищі. З іншого боку, поява цього комплексного видання ще раз підтверджує актуальність наукових запитів дослідників незалежної України і українців за океаном та феномену еміграційної тяглості у світовому науковому просторі.

У 2021 р. в Українському вільному університеті Романом Тютенком була захищена кваліфікаційна робота PhD «Українська військова еміграція в

[54]Піскун В. Спогади Костя Мацієвича «Життя мого сучасника»: географічні координати подій та просторові образи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*. Вип. 31. Острог: НУ «Острозька академія», 2020. С. 108–114. DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-108-114 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2020_31_15 (дата звернення: 24.09.2024).

[55]Zavorotna Nadia. Scholars in Exile the Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press, 2020. 260 p.

міжвоєнний період (1919–1939)»[56]. У цій кваліфікаційній роботі – чимало цінної інформації про таборове повсякдення інтернованих вояків в міжвоєнній ЧСР (Йозефові, Німецькому Яблонному, Ліберцях) зокрема та реалії їх повсякденного життя загалом.

У 2022 р. Ганною Карась було опубліковано нову монографію, яка була присвячена Платониді Іванівні Щуровській-Россіневич, першій українській професійній хоровій диригентці[57]. Два її розділи – «Спогади та матеріали Платониди Іванівни», «Довідковий матеріал. Фото. Документи» – будуть проаналізовані в параграфі «Джерелознавча база». А ось розділ «Резонанс життєтворчості Платониди Щуровської-Россіневич» містить 55 статей, в яких відображена її професійна діяльність в роки існування як Першої, так і Другої Чехословацької Республіки, Німецького Протекторату, Соціалістичної Чехословаччини. Статі структуровані за алфавітним порядком.

Для теми нашого дисертаційного дослідження актуальними є ті, які написані впродовж 1920–1930-х рр. колегами й соратниками Щуровської-Россіневич, і які надруковані в газетах «Соборна Україна» (Київ), «Діло» (Львів), «Українське слово» (Ужгород) й Бюлетені Товариства абсольвентів УГА–УТГІ (Прага). Із 32-х публікацій 1920–1930-х рр. найближчими до теми нашого дисертаційного дослідження є публікації: Дмитра Антоновича «25 років диригентської праці. Праця та успіхи Плятоніди Щуровської-Россіневичової», Олександра Кошиця «Народження та перші кроки капели», Нестора Нижанківського «З музики. Академія 5-ліття Українського Педагогічного Інституту в Празі», Степана Сірополка «Ювілей диригентки», Олександра Колесси «1924–1931», Михайла Обідного «П’ятиліття Педагогічного Інституту в Празі», Федора Стешка «Рецензія на книгу: П. І. Щуровська-Россіневичова. 21 пісня в 3-голосовому укладі для шкільних хорів». Усі вони просякнуті одночасним розумінням того, що музика – це світ, котрий не має кордонів і той засіб, який дозволяв досить швидко заробити на

[56]Тютенко Р. Українська військова еміграція в міжвоєнний період (1919–1939). Докторська робота. Мюнхен: УВУ. 2021. 235 с.
[57]Карась Г. В. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка: Монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. 428 с.

прожиття (більшість українських музикознавців були залучені в чехословацьке музичне життя завдяки роботі в ресторанах).

Маємо відзначити також спогади Ірини Шох «Платонида Іванівна Щуровська-Россіневич»[58] (публікація 2006 р., передрукована зі збірника до 130-річчя від дня народження Олександра Кошиця), в яких чимало деталей повсякденного портрету диригентки (любов до капелюхів й до живопису, звичка вибивати такт правою рукою, вміння дотепно й влучно відповідати на критику).

2023 роком датується спільне наукове дослідження В. Даниленка, О. Даниленка та О. Добжанського про видатного українського мовознавця, педагога й громадсько-політичного діяча Степана Смаль-Стоцького «Заслужений перед усією Україною»[59]. У книзі ґрунтовно висвітлені життя та діяльність Степана Йосиповича. Для теми нашого дисертаційного дослідження актуальним є 10-й розділ: «На громадсько-культурній ниві», в якому розкрито чимало деталізованих штрихів до повсякденного портрету посла ЗУНР у Празі, професора УВУ та Слов'янського інституту, фундатора й очільника Музею визвольної боротьби України (оптимізм, музикування, читання та декламація, вміння виготовляти бандури).

У 2023 р. у науковому виданні «Архіви України» вийшла стаття Г. Хлєбіної та Я. Дворжака «Невесело в «квітучій Україні». УСРР у роки великого терору очима чехословацького дипломата Рудольфа Брабця»[60]. Для нашого дослідження вона вагома інформацією про те, чому Перша Чехословацька Республіка офіційно визнала СРСР (de jure) та встановила дипломатичні відносини з СРСР тільки в 1930-х рр. У 1920-х рр. офіційний характер чехословацько-радянських відносин визначався двома тимчасовими

[58]Карась Г.В. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. С. 141–150.

[59]Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною» / НАН України. Інститут історії України. Київ: Парлам. вид-во, 2023. 336 с.: іл.

[60]Хлєбіна А., Дворжак Я. Невесело в «квітучій Україні»: УСРР у роки Великого терору очима чехословацького дипломата Рудольфа Брабця. *Архіви України.* 2023. № 4. С. 157–175. DOI:10.47315/archives2023.337.157 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2023_4_13 (дата звернення: 14.06.2026).

угодами, які в червні 1920 р. були укладені ЧСР окремо як з Російською СФРР, так і Українською СРР. До усього, в угодах були зафіксовані деякі рамкові політичні питання: декларація взаємного нейтралітету, обопільна згода сторін на створення у Москві, Харкові та в Празі представництв, уповноважених засновувати свої філії в інших «важливих центрах» (за умови наявності на це урядової згоди – відповідно ЧСР або більшовицької Росії). На практиці ж це означало надання de facto дипломатичного статусу торговельним місіям, що діяли на території договірних держав від другої половини 1921 р. На рубежі 1920–1930-х рр. на заваді роботі чехословацьким димпломатам стали радянські спецслужби, котрі до того ж докладали колосальних зусиль у намаганням морально розкласти та знищити фізично українську еміграцію, і такий конфронтаційний стан тривав до 1933 р., коли в Німеччині до влади прийшов А. Гітлер. Опинившись фактично віч-на-віч із нацистською небезпекою, офіційна Прага була змушена змінити своє ставлення до радянської влади. Наслідком цього стало офіційне визнання СРСР de jure та встановлення дипломатичних відносин із ним (9 червня 1934 р.). А вже у липні 1934 р. у Москві розпочало свою діяльність Посольство ЧСР.

Серед наукових праць 2024 р., дотичних до теми нашої дисертаційної роботи маємо відзначити колективну монографію «Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина» та збірку творчого спадку незламного українця, талановитого письменника, полум’яного публіциста і журналіста, уродженця Верхньодніпровщини – Дмитра Івашини (Геродота) – «Український Геродот із Верхньодніпровська». Колективну монографію «Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина»[61] та збірку творчого спадку «Український Геродот з

[61]Власенко В. Кость Мацієвич: агроном, кооператор, дипломат. Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина: колективна монографія. Суми: Триторія, 2024. С. 226–269. Сумський державний університет. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b827dbeb-2310-4296-b050-bfb202c25da4/content (дата звернення: 18.08.2025).

Верхньодніпровська»[62] об'єднує визначення ролі окремих представників українських еліт в націотворчих та державотворчих процесах. Зокрема, Костя Андріановича Мацієвича – професора УГА в Подєбрадах і Дмитра Івашини (Геродота) – військового та громадського діяча, журналіста, члена празького Союзу українських журналістів і письменників на чужині. Їх участь в організації та проведенні різноманітних заходів української політичної еміграції, дозволяє з'ясувати емігрантські програми дій, як ідеологічний стрижень буття на чужині.

У 2024 р. вийшла друком й наукова розвідка Б. Дериш «Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання»[63]. В ній представлено та проаналізовано громадсько-наукову діяльність української еміграції в Чехословаччині, метою якої було, зокрема, налагодження міжкультурних зв'язків із європейською спільнотою та її ознайомлення з наріжними проблемами українців на своїй Батьківщині і в еміграції. Отже, вона також дотична до розуміння емігрантських програм дій як у 1920-х, так і в 1930-х рр.

У 2025 р. оприлюднено монографію Р. Тютенка «Військо у скитанні: українська військова еміграція у міжвоєнний період (1919–1939)»[64], в якій виписано колективний портрет українського еміграційного вояцтва в світлі ідентичності, персональних і суспільних настроїв, повсякденних практик, суспільної активності. Тут продемонстровані проблеми вибору українських військовиків: орієнтування на той чи інший політичний центр з усвідомленням своєї значущості та свого внеску в боротьбу за незалежність України.

У 2025 р. вийшов друком і збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Історично-культурний феномен Української

[62]Український Геродот з Верхньодніпровська / упоряд. Є. Ф. Безус. Дніпро: Ліра, 2024. 644 с.
[63]Дериш Б. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання. Наукові записки НАУКМА. Історичні науки. Т. 7. Київ: НАУКМА, 2024. С. 87–94. https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.87-94 НУ «Києво-Могилянська академія». URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a0e27f5-9959-4723-aebf-6eb7861d0b8b/content (дата звернення: 16.07.2025).
[64]Тютенко Р. Військо у скитанні: Українська військова еміграція у міжвоєнний період (1919–1939). Український вільний університет. Мюнхен, 2025. 224 с.

господарської академії в Подєбрадах», що відбулася 25 листопада 2022 р.[65]. Вихід цього збірника – результат плідної співпраці фахівців кафедри туристичного бізнесу та країнознавства факультету міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Посольства України в Чеській Республіці, громадської організації «Український меморіал» у Чеській Республіці, Інституту східноєвропейських досліджень Карлового університету в Празі, Чеської асоціації україністів, Інституту досліджень діаспори (м. Київ).

У збірнику із 28-ми представлених доповідей у 12-ти підняті питання наукової, термінологічної, інженерної, культурно-просвітницької діяльності викладачів і випускників УГА, а в 16-ти розглянуто діяльність українських емігрантів як наріжний камінь українського державотворення. Найближчими до теми повсякденного життя української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР є доповіді: О. Уткіна «Професор П. Андрієвський: життєдіяльність в еміграції» (біографія), О. Лях-Породька «Участь українських соколів у всесокільських зльотах у Празі (1920–1938) як елемент державотворення України» (спорт і дозвілля), В. Петигирича «Українські археологи Левко Чикаленко та Іван Борковський в Чехословаччині в міжвоєнний період» (біографії).

19 вересня 2025 р. у Історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського в Києві Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського було проведено міжнародну наукову конференцію, присвячену історії створення, діяльності та подальшій долі архівних фондів і музейних експонатів Музею визвольної боротьби України в Празі – «Музей Визвольної Боротьби України в Празі (ЧСР): до історії заснування та доля колекцій». Співорганізаторами конференції виступили: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара Національного університету «Острозька академія», Центральний державний

[65]Аксьонова Н., Хланьова Т., Величко Г. (ed). Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах. Praha: Univerzita Karlova, 2025. 390 s.

архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки, Національний музей історії України, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві[66].

На конференції були представлені доповіді: 1) Ярослава Файзуліна – кандидата історичних наук, директора ЦДІАК України – про документообіг органів влади та архівних установ щодо подій 1945–1970 рр. і ключові етапи переміщення, опрацювання та засекречування архівних фондів Празької колекції у ЦДІАК України. Ярослав Миколайович наголосив на тому, що радянська влада використовувала архіви української еміграції для створення картотеки на нелояльних осіб; 2) Лариси Левченко – доктора історичних наук, директора ЦДАВО України – про рідкісні знахідки в архівних фондах Празької колекції. Лариса Леонідівна акцентувала увагу на історичній цінності празьких архівних фондів, багатющих на інформацію про життя тисяч і тисяч українців. В своїй доповіді-презентації нею були представлені: оригінальні праці українсько-венесеульської мисткині Галини Мазепи-Коваль (доньки Прем'єр-міністра Директорії УНР Ісаака Мазепи), що вважалися втраченими навіть самою художницею; результати дослідження еміграційних істориків навколо листа короля Швеції Карла XII початку XVII ст., що розміщені в фонді Михайла Обідного; 3) Олега Бабенка – головного зберігача фондів ЦДАВО України – про потенціал літературознавчих студій у «празьких масивах»; 4) Володимира Сергійчука – доктора історичних наук, професора КНУ ім. Тараса Шевченка – про локалізацію музейних матеріалів МВБУ в Слов'янській бібліотеці м. Праги; 5) Марини Палієнко – доктора історичних наук, професора КНУ ім. Тараса Шевченка та Ігоря Срібняка – доктора історичних наук, професора Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка – про документальні колекції таборів полонених та інтернованих українців як інтегральну складову празьких архівів; 6) Алли Атаманенко – доктора історичних наук, професора, директора Інституту досліджень української

[66]Міжнародна наукова конференція «Музей Визвольної боротьби України в Празі (ЧСР): до історії заснування та доля колекцій». ЦДАВО. України. URL: https://tsdavo.gov.ua/ostanni-novyny/mizhnarodna-naukova-konferencziya-muzej-vyzvolnoyi-borotby-ukrayiny-v-prazi-chsr-do-istoriyi-zasnuvannya-ta-dolya-kolekczij/ (дата звернення: 24.09.2025).

діаспори імені Любомира Винара Національного університету «Острозька академія» – про внесок Симона Наріжного в організацію та щоденну діяльність МВБУ; 7) Ігоря Гирича – доктора історичних наук, завідувача відділом джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського – про «людей навколо музею», зокрема Світозара Драгоманова; 8) Валентини Піскун – доктора історичних наук, завідувача відділом джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського – про інституційну опіку над музеєм. Доповідачка окреслила внесок кожного з очільників товариства МВБУ, а також розповіла про боротьбу Товариства МВБУ за власний будинок; 9) Олександра Кучерука – завідувача відділом Національного музею історії України – про фалеристичну збірку МВБУ у складі колекції НМІУ. Доповідачем було продемонстровано знаки із зображенням польської, литовської та української символіки, зокрема знаку Архістратига Михаїла; 10) Тетяни Шептицької – кандидата філологічних наук, заступника генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» – про науковий доробок та організаційний внесок Степана Смаль-Стоцького; 11) Тіни Пересунько – молодшого наукового співробітника відділу новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського – про «Золоту книгу Української республіканської капели», продемонструвавши її значення для реконструкції культурної дипломатії; 12) Дмитра Буріма – кандидата історичних наук, ученого секретаря Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського – про джерела з історії української еміграції в Німеччині в 1918–1945 рр. з колекції МВБУ, котрий, також приділив увагу фонду 269 ЦДАГОУ як вузловому масиву, дотичному до «празького музейного комплексу»; 13) Ігоря Сябра – аспіранта Чорноморського національного університету імені Петра Могили – про державний гімн України за Миколою Битинським, про візуальні та документальні аспекти символіки у працях Битинського з фондів ЦДАВО

України; 14) Карини Христюк – студентки історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка – про академіка Миколу Мушинку як дослідника історії та документальних зібрань МВБУ. За результатами роботи конференції готується збірник наукових статей.

Станом на вересень 2025 р. українознавчі центри функціонують на базах Карлового університету (Прага), Університету Палацького (Оломоуц), Університету Масарика (Брно), Пряшівського університету (Словаччина). Однак, здебільшого робота цих центрів скерована на вивченні проблем мовознавства й фольклористики, а не історії. Лише при Карловому університеті з 2023 р. переформатовано українознавчий центр під вивчення знань про сучасну Україну. Центр функціонуватиме під назвою «Україна в Європі, що змінюється», і вивчатиме роль України в майбутньому Європи, а керуватиме ним науковець Валерія Корабльова. Центр активно співпрацюватиме і з Українським Католицьким університетом, і з Києво-Могилянською академією[67].

У підсумку: повсякденне життя українських вихідців у міжвоєнній ЧСР під яким розуміється реконструкція історичного досвіду та способу життя людей (аналіз їх базових потреб в історико-культурних, політико-подієвих, етнічних, конфесійних та інших контекстах, шляхи пристосування («стратегій виживання») до подій навколишнього світу, поведінка і відносини в процесі трудової діяльності), залишається менш вивченим, ніж «празький феномен», якому присвячені численні праці українських істориків. Серед наявного масиву історіографічних досліджень 1920–1980-х, 1990-х та 2000-х рр. переважають ті, які є дотичними до розуміння емігрантських програм дій як у 1920-х, так і в 1930-х рр. та які відображають соціальну й виробничу адаптації. Відштовхуючись від цього, здобувач визначила структуру дисертації й на основі залучення репрезантивнішої джерельної бази, поглибила вивчення недостатньо висвітлених проблем, підготувавши дисертацію до захисту.

[67]Лівінський О. У Карловому університеті в Празі засновано новий українознавчий центр. Pro Ukraïny. URL: https://proukrainu.blesk.cz/u-karlovomu-universyteti-v-prazi-zasnovano-novyj-ukrajinoznavcyj-centr/ (дата звернення: 22.02.2023).

1.2. Джерельна база дослідження

Аналіз джерельної бази дослідження здійснено на засадах класичного історичного джерелознавства і сучасної епістемології, а також із запозиченням джерелознавчої критики суміжних гуманітарних і соціальних наук (музеєзнавства, етнографії, візуальної антропології). Документальна основа дослідження: масив неопублікованих архівних документів; опубліковані збірники документів та матеріалів; періодика; спогади, щоденники та епістолярій громадсько-політичних і державних діячів; візуальні джерела тощо.

Масив неопублікованих архівних документів джерел складають документи українських і зарубіжних (чеських, білоруських, російського) архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ), Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (ЦДАЕА), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Державного архіву Вінницької області (ДАВіО), Державного архіву Рівненської області (ДАРО), Наукового архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НА НаУКМА), Електронного архіву українського визвольного руху (https://avr.org.ua/?idUpCat=273), Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва (БДАМЛіМ), Національного архіву Республіки Білорусь (НАРБ), Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі (ЦНБ імені Якуба Коласа НАНБ), Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), Національного архіву Чеської Республіки (Národní archiv, Praha, Česká Republika) та Архіву Сил безпеки Чеської Республіки (Archiv bezpečnostních složek, Praha, Česká Republika).

У ЦДАВО України та частково в ЦДАГОУ зберігається «Празький архів» («Празька колекція») – фонди Музею визвольної боротьби України (1925–1948) та Українського історичного кабінету (1930–1939), що були передані до СРСР на вимогу окупаційної влади за рішенням уряду Чехословацької Республіки від 15 серпня 1945 р. Варто підкреслити, що Празький архів формувався і

функціонував у 1920–1940-х роках як цілісний комплекс архівів, друкованих видань та музейних експонатів. Цей масив документів і бібліотечних зібрань створювався українськими емігрантами для того, щоб донести до нащадків правдиву, невикривлену марксистською ідеологією, історію України різних періодів, у тому числі – відомості про пережиті ними події буремних років Української революції. Але, як відзначає дослідниця Празького архіву Т. Боряк, його «цілісність було порушено в результаті повоєнних переміщень, науково-технічного опрацювання та оперативної розробки в державних архівах УРСР, коли на догоду політичній кон'юнктурі первісно єдиний документальний масив було розчленовано, розміщено по різних архівах, перемішано з іншими сегментами архівної і бібліотечної україніки та частково знищено, – «морально застарілі», «дублетні» і «такі, що не мали наукової цінності» або «практичного значення» матеріали просто утилізувалися»[68]. Переміщені до УРСР архівні зібрання було опрацьовано за скороченим циклом, після чого їх активно розробляли в «оперативних» цілях: складали картотеки, довідки, довідники, характеристики тощо. Надзавданням було «витягти» з документів інформацію ідеологічного характеру на «ворогів народу». З 1970-х рр. доступ до цих фондів був практично закритий.

Користуватися «празькими документами» стало можливим лише після відновлення Україною незалежності. Матеріали фондів цієї «колекції» в переважній більшості гарно ілюструють громадсько-політичну і культурно-освітню діяльність української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР, проте серед великого масиву документації знаходиться й та, що стосується й повсякдення.

У ЦДАВО України використано 32 фонди (58 справ), з них: 14 особових фондів (Всеволода Змієнка, Микити Шаповала, Аркадія Животка, Сергія Шелухина, Бориса Матюшенка, Миколи Тимченка, Леоніда Білецького, Дмитра Чижевського, Оттона Ейхельмана, Сергія Бородаєвського, Софії Русової,

[68]Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). [монографія] / Тетяна Боряк. Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. С. 26.

Бориса Гомзина, Бориса Мартоса, Федора Швеця); 3 фонди, що висвітлюють життя вояків УГА, інтернованих в чехословацьких таборах; 1 фонд Міністерства закордонних справ УНР; 13 фондів, що ілюструють історію створення та діяльності науково-освітніх установ, професійних і допомогових товариств; 1 узагальнюючий фонд-колекцію.

Особові фонди, окрім інформації про участь зазначених діячів у розбудові та функціонуванні більшості освітніх установ, політичних й громадських еміграційних організацій, роботі професійних товариств у Празі і Подєбрадах, про труднощі та здобутки в розбудові й діяльності останніх, про плани на майбутнє та реалії тогодення, містять й деталізовані описи суто повсякденних справ або якихось зустрічей, або описів вирішення тих або інших приватних (повсякденно-побутових) питань. Наприклад, у щоденнику Микити Шаповала зафіксована його зустріч з однією із родичок М. Туган-Барановського, котра просила допомоги в розшуку дорогоцінної каблучки, що зникла дивним чином[69].

Документи інтернованих вояків віддзеркалюють їх таборове повсякденне життя: вирішення харчового питання, намагань поліпшити санітарно-гігієнічний стан бараків, різноманіття дозвіллєвих форм відпочинку. Документи цих фондів унаочнюються фотокартками та колекційними матеріалами з Центрально державного аудіовізуального та електронного архіву.

Документи фонду 3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів (Польща) (1918–1924)) допомогли розібратися не тільки з аналізом життєвої ситуації та визначенням основних методів розв'язання проблем українськими вихідцями за кордоном загалом й міжвоєнної ЧСР зокрема, а й з їх поведінковими реакціями на різноманітні події та настрої стосовно суспільних справ.

Документи фондів, що висвітлюють історію створення та діяльність науково-освітніх установ, професійних і допомогових об'єднань й товариств, а

[69]Щоденники М. Шаповала. 6.11.1920 р. – 4.03.1927 р. *ЦДАВО України*. ф. 3563, оп. 1, спр. 120, арк. 36.

також документи фонду-колекції посприяли відстеженню не тільки змін адаптаційних стратегій українських вихідців у Першій Чехословацькій Республіці впродовж 1920-х рр. (в умовах «Руської допомогової акції», «поворотництва») та у випробуваннях 1930-х рр. (в умовах закриття чехословацького ринку праці зокрема й тотального безробіття загалом як наслідків світової економічної кризи, що зачепила міжвоєнну ЧСР у 1932–1935 рр. та в умовах суперництва на світовій арені таких тоталітарних режимів як комунізм і націонал-соціалізм (нацизм)), а й офіційних шляхів здобуття українськими емігрантами грошових засобів (приватних фінансів) та їх зацікавленість технічними новинками 1920-х рр. Про шляхи набуття особистих фінансів емігрантами у міжвоєнній ЧСР свідчить і віднайдена інформація з фондів Електронного архіву Українського визвольного руху.

Серед документів ЦДАГОУ важливим у характеристиці еміграційного повсякдення міжвоєнної ЧСР є фонд 269 (Колекція документів «Український Музей в Празі» (1925–1948)). У дослідженні використано справи усіх трьох описів фонду, у точності – 113 справ: 43 справи першого опису, 53 справи – другого опису, 17 справ третього опису. В документах фонду – фактаж про вирішення житлового й харчового питань, питань набуття одягу та взуття, форми еміграційної рекреації, конкретна інформація про різноманіття еміграційних хобі. У цьому ж фонді віднайдено відомості про розбудову подєбрадського осередку Української Автокефальної Православної Церкви. Тут також наявні часткові дані про приватне життя родини Россіневичів у 1925–1927 рр.

Розсекречені та опубліковані документи із фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України дозволяють детально дослідити життя того або іншого українського вихідця в міжвоєнній ЧСР, котрий в 1945 р., через певні обставин, потрапив до рук «радянських визволителів». Так справи 73637-фп і 36255-фп фонду 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) інформують про життя та діяльність професора, завідувача кафедрою класичних мов і письменства УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі Миколи Тимченка та агронома й

видавця, очільника Українського суспільного видавництва в Празі (1934–1940) Миколи Скидана. І хоча справи М. Тимченка і М. Скидана – здебільшого оригінали та копії офіційних протоколів допитів, вони подають й чимало відомостей про їх емігрантське повсякдення.

Для уточнення біографічних даних і з'ясування умов і обставин успішної самореалізації в еміграційних реаліях викладача Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі філолога Трохима Пасічника і доцента УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, геолога Петра Савицького використані документи фонду Д 54 «Вінницький Вчительський інститут 1912–1920» Державного архіву Вінницької області та фонду 11 «Український технічно-господарський інститут (Німеччина)» Наукового архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ).

«Журналъ Ровенскаго Уъзднаго Земскаго Собранія VI Чрезвычайной Сессіи 1917 г. Съ приложненіями къ нему» з Державного архіву Рівненської області в свою чергу посприяв реконструюванню біографії мецената, юриста, підприємця, голови Рівненської «Просвіти», лектора УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, голови Української селянської спілки в ЧСР – Федора Сумневича.

Документи Національного архіву Чеської Республіки секції «Політичної» (RPA. II. Sekce (politická)) «говорять» самі за себе. Вони, як і документи з фондів ЦДАВО України, сприяють орієнтуванню у варіативності політичного й культурного життя української еміграційної спільноти в 1919–1939 рр. Серед переважаючої «політичної» інформації містяться й поодинокі відомості про вирішення українськими вихідцями ряду побутових проблем.

Сорокасторінковий протокол допиту (листопад 1953 р.) «білоруса на службі УНР», колишнього подєбрадця, інженера-економіста Олександра Жиховича віднайдений в документах фонду «OSTRAVA», справи Sing S – 4592, (з колекції документів «Sbírka různých písemností» («Збірка різних записів») (1867–1960)) Архіву Сил безпеки Чеської Республіки (Archiv bezpečnostních složek, Praha, Česká Republika) (див. додаток Б. 5, с. 439). Документ дозволяє детально відслідкувати повсякденне життя впродовж 1930-х рр. на теренах

Закарпаття (в Ужгороді, Мукачеві, Воловому (нині – Міжгір'ї), Хусті) одного із випускників УГА в Подєбрадах. «Закарпатська «Одіссея»» О. Жиховича була опублікована автором цієї дисертації у співавторстві із білорусько-чеським краєзнавцем С. Книревічем (Прага) в 2019 р. у фаховому збірнику Закарпатської академії мистецтв[70].

«Зарубіжна україніка» представлена справами з фондів трьох архівів та однієї наукової бібліотеки (Білоруського державного музею літератури і мистецтва, Національного архіву Республіки Білорусь, Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа, Державного архіву Російської Федерації). Особові фонди Костянтина Єзавітова (БДАМЛіМ) та Лариси Геніюш (ЦНБ ім. Якуба Коласа) містять здебільшого інформацію про взаємостосунки УНР і БНР у 1917–1923 рр., про обрання БНР після поразки національно-визвольних змагань того ж політичного фарватеру, який обрала УНР, про взаємодопомогу в еміграції, однак багато в них й повсякденних сюжетів. Особливо повсякденно-деталізованими є записм Лариси Геніюш, в яких йдеться про рецепти приготування українських, білоруських та чеських страв, способи умеблювання житла, пошиття одягу, влучні характеристики тих або інших осіб. А особовий фонд Віктора Чернова дозволяє відслідкувати не тільки створення та діяльність Соціалістичної ліги Нового Сходу на теренах Першої Чехословацької Республіки російськими, українськими, білоруськими, грузинськими, вірменськими соціалістами, а й намагання порозуміння між ними щодо подальшого (післядеокупаційного (післябільшовицького)) співжиття.

З опублікованих українськими та закордонними істориками документів, значний інтерес становлять вісім збірників: «Матеріяли до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів, 1857–1933 рр.»[71], збірник документів та матеріалів «Українська політична еміграція. 1919–1945.

[70]Зубко О. Є., Книревіч С. Закарпатська «Одіссея» «білоруса на службі УНР» Олександра Максимовича Жиховича (1900–1973). *Вісник Закарпатської академії мистецтв.* Вип. 12. Ужгород: ЗАМ, 2019. С. 48–54.

[71]Матеріяли до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів, 1857–1933. / Documents for the study of literature and of ideological trends: correspondence from American archives, 1857–1933. Нью-Йорк: [б. в.],1992. Т. 3. 813 с.

Документи і матеріали»[72], й збірка, підготовлена чеськими архівістами «Dokumenty k dejinam ruske a ukrajanske emigrace v Československe Republice (1919–1939)»[73]. Важливими є публікації Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України, зокрема: «Діяльність УНР 1920–1930 рр. минулого століття в архівних документах розвідки» (у 3-х частинах)[74], «Діяльність Української Автокефальної Православної Церкви і Української Греко-Католицької Церкви за кордоном в архівних документах розвідки» (у 2-х частинах)[75], «Документи ДПУ–НКВС–МДБ–КДБ УРСР стосовно ліквідації визначних діячів українського національно-визвольного руху»[76], «Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930 рр. XX століття в архівних документах»[77].

У «Матеріялах до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів, 1857–1933 рр.» необхідним для теми нашого дослідження є листування між Оленою Телігою та Наталею Лівицькою-Холодною у 1932–1933 рр.: тридцять п’ять листів О. Теліги до Н. Лівицької-Холодної та один лист Н. Лівицької-Холодної до О. Теліги. В листах двох подруг знаходимо чимало інформації про міжвоєнні жіночі моду та косметичні засоби.

Зі збірника «Українська політична еміграція. 1919–1945. Документи і матеріали», де розкриваються державні, суспільно-політичні та військові аспекти діяльності української еміграції на європейських теренах загалом і теренах міжвоєнної ЧСР зокрема, де відтворюються відносини між окремими її угрупуваннями та особами, де подана характеристика багатьох політичних

---

[72]Українська політична еміграція. 1919–1945. Документи і матеріали. Київ: Парламентське вид-во, 2008. 928 с. + 16 с. іл.

[73]Dokumenty k dejinam ruske a ukrajanske emigrace v Československe Republice (1919–1939) / Z. Sladek, L. Belosevska a kolektiv autoru. Praha: Slovansky ustav AV ČR, 1998. 343 s.

[74]Діяльність УНР 1920–1930 рр. минулого століття в архівних документах розвідки. Ч.1. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 366 с.; Ч. 2. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 364 с.; . Ч. 3. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 370 с.

[75]Діяльність Української Автокефальної Православної Церкви і Української Греко-Католицької Церкви за кордоном в архівних документах розвідки. Ч. 1. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 175 с.; Ч. 2. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 260 с.

[76]Документи ДПУ–НКВС–МДБ–КДБ УРСР стосовно ліквідації визначних діячів українського національно-визвольного руху. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 253 с.

[77]Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930 рр. XX століття в архівних документах. Київ: ГДА СЗРУ, 2021. 176 с.

керманичів, автором використані документи 1933–1937 рр., які дозволяють виокремити причини конфлікту між «старою соціалістичною еміграцією 1920-х» та авторитарною націоналістичною молоддю, яка в 1930-х доводила переваги національних інтересів, опираючись на світовий післявоєнний устрій, побудований саме на принципі національності. Розуміння українського інтегрального націоналізму 1930-х рр. як націоналізму бездержавної нації та асоціювання його з расовою антропологією (Д. Донцов, Р. Єндик, Ю. Липа), дозволило також відповісти на питання, чому українські еміграційні лікарі (Спілка українських лікарів Чехословаччини) в Першій Чехословацькій Республіці свідомо відмовилися від расової гігієни та не перейшли до практик негативної євгеніки.

Матеріал «Празької колекції», що не був переданий до СРСР, склав основу збірки, підготовленої чеськими архівістами. Це, в першу чергу, приватні та офіційні листи від емігрантів (частіше за все, з проханням надання громадянства, візи, матеріальної допомоги чи публікації статті), повідомлення про діяльність тієї чи іншої установи, статистичні звіти, доповідні записки чехословацького Міністерства закордонних справ чи Канцелярії Президента щодо статусу біженців й відмови у виданні їм візи та інше. Зазначені матеріали допомагають, насамперед, скласти цілісне уявлення про «Російську допомогову акцію», а також містять чимало статистичних матеріалів.

У збірниках, підготовлених фахівцями ГДА Служби зовнішньої розвідки України, вміщена розсекречена інформація про українських емігрантів у Першій та Другій Чехословацьких Республіках з донесень радянських шпигунів, яка яскраво ілюструвала намагання і спроби СРСР розкласти морально та знищити фізично українську еміграцію.

Важливим джерелом для висвітлення й розуміння повсякдення українського еміграційного осередку в міжвоєнній ЧСР є преса – як та, що видавалася самими емігрантами (українська та білоруська), так і радянська. Чехословацька міжвоєнна преса автором не використовувалася: на її шпальтах, тенденційно висвітлювалося «підкарпатське питання», до усього вона

«сприяла» штучній ізоляції Підкарпатської Русі від еміграційних українських політичних, наукових і культурних осередків у Празі та Подєбрадах.

Серед періодичних видань такими, що висвітлювали ті або інші аспекти українського еміграційного повсякдення у міжвоєнній ЧСР, були еміграційні гумористично-сатиричні часописи «Подєбрадка» (1923–1926) та «Еней» (1926–1927). Вони виходили нерегулярно, невеликими зшитками, з численними малюнками (ротапринт) за редакцією «А m/n представників усіх течій і угрупувань українського громадянства»[78] або із зазначенням «Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць»», «Орган цілком незалежної кооперативно-монархічно-демократично-республіканської думки»[79]. В центрі їх уваги був не тільки професорсько-лекторський персонал Господарської академії, а й її студентство. Саме завдяки цим журналам було зафіксовано чимало цікавих фактів з життя та діяльності багатьох «подєбрадських українців», зокрема Василя Короліва, Модеста Левицького, Бориса Мартоса, Юрія Русова, Сергія Тимошенка, Михайла Мухина.

Білоруські газети та журнали, як і радянська періодика, «залучені» автором для чіткішого розуміння емігрантських програм дій у 1920-х. Якщо білоруські емігранти обрали той же соціалістичний політичний фарватер, що й українські вихідці, то більшовизм вбачав в усіх українських вихідцях без виключення ідеологічних супротивників, відтак інформація про життя українського еміграційного осередку в міжвоєнній Чехословаччині була насичена політичними оцінками і містила неправдиву інформацію. Найбільше дошкуляв українцям у Празі та Подєбрадах у 1920–1930-х рр. Микола Любченко – журналіст газети «Комуніст», старший референт НКЗС, голова Української організації Всесоюзного товариства культурних зв’язків із

[78]Подєбрадка. Неперіодичне гумористично-сатиричне видання студентів УГА в Подєбрадах за 1923 р. DIASPORIANA.ORG.UA. Електронна бібліотека. URL: https://diasporiana.org.ua/periodika/6281-podyebradka-1923-chch-1-2/ (дата звернення: 14.03.2024).

[79]Еней. Неперіодичне гумористично-сатиричне видання студентів УГА в Подєбрадах за 1926 р. DIASPORIANA.ORG.UA. Електронна бібліотека URL: https://diasporiana.org.ua/periodika/6062-eney-1926-ch-1/ (дта звернення: 14.03.2024).

закордоном, більш відомий в радянських колах як прозаїк Кость Котко[80]. Його перо чіпало, насамперед, представників закордонного осередку УРДП, оскільки Любченко формував негативний образ Симона Петлюри, політику якого вважав шкідливою та такою, що призвела до суттєвого розкладання еміграції, вплинула на неї потужніше за українізацію в УСРР і поворотництво.

У 1931 р. Любченко писав з Праги: «Хоча 1923 р. був не надто вдалим для радянської закордонної політики, але він стало й непорушно поставив одне питання в цілком розв'язаному вигляді: більшовиків доведеться визнавати і більшовиків буде визнано. Болюче це питання визнала й українська еміграція. Перемішано карти – з більшовиками радяться, перед більшовиками запобігають, а з нами, мовляв, сіллю землі, світлом світу – вже не те, що не радяться, а попросту балакати не хочуть. От що мусив думати кожний емігрант, чуючи про тріумфовий похід радянської дипломатії по Європі і на власний шкурі, на зменшенні субсидій і зміні відношення почуваючи цей тріумф? Коли еміграція російська, по-перше, суто буржуазна, а по-друге, просякнута єдино-неділімческою ідеєю, могла сподіватися, що буржуазні уряди, мислячи про відбудову Європи й колишньої Росії, пригадають про неї, то таких надій в еміграції української не залишилося ані крихотки: самостійність вийшла з моди, інтервенція ж.. ну європейські політикани навіть забули, що воно значить таке слово; а з соціального боку український емігрант – по-більшості декласований інтелігент, вже зовсім не надається нікому з тих, хто заходився біля величавих планів відбудови, хто прагне нагріти руки біля вогню…»[81].

Опубліковані джерела особового походження: спогади, листи, щоденники – найінформативніша група джерел про повсякденне життя української інтелігенції у міжвоєнній Чехословаччині. Про своє звичне та побутове писали: Станіслав Дністрянський, Василь Іванис, Василь Касіян, Василь Королів,

[80]Квітка В. Кость Котко. Репресована «Петлюрія». Український інтерес. URL: https://uain.press/blogs/1125250-1125250 (дата звернення:14.12.2022).

[81]Любченко М. Далі шляхами розкладу: Українська еміграція в 1923 р. *Червоний шлях*. № 1—2. 1924 р. С. 95. Електронна бібліотека «Україніка». URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=%3C.%3EID%3Dukr0000014519%3C.%3E&&S21FMT=fullwebr (дата звернення: 24.01.2023).

Наталена Королева, Наталя Наріжна, Василь Прохода, Валентин Сім'янцев, Євген Чикаленко, Софія Русова, Лев Лукасевич, Платонида Щуровська-Россіневич. Епістолярій представлений листуванням родин Королевих і Дністрянських, щоденники – щоденниками Софії Русової та Євгена Чикаленка. Наративний потенціал его-документів використовується не тільки для відтворення загальної тканини буднів емігрантів, а й для відстеження переживань, реакцій конкретних людей, що розкривають їх ставлення до описуваних подій, бачення і розуміння проблем, здатністю до їх розв'язання: «Якщо у традиційній історіографії ці документи «зневажають» через їх суб'єктивність, використовуючи як додатково-ілюстративні, то в історії «знизу» вони є чи не визначальними»[82]. На наш погляд, варто вести мову не про їх *суб'єктивність* як свідчення учасника /сучасника подій, а й визначати їх вартість у сенсі підтвердження самої *суб'єктності* цих свідків, відтак отримані відомості важать більше, ніж суто уточнення, нюанс, а є цілком самодостатнім джерелом для розуміння агентності українських емігрантів. Справді, особові документи важливі не тільки конкретикою деталей з повсякденного життя, не тільки відображенням реакцій і настроїв, вони у своїй цілісності відображають смисли і динаміку змін життєвих поведінкових практик вигнанців від аномальності до адаптації, а також розкривають глибинні сенси еміграційного життя вітчизняної інтелігенції, її мисленнєві зусилля на рівні побутової свідомості (габітуальні зміни) та інтелектуальний внесок у науково-освітній, культурній, громадській, меморіальній сферах (як моделюванню життя після повернення в Україну).

Особові документи вимагають уважності до їх читання і делікатної зваженості в їх інтерпретації. При ідентифікації автора не можна обмежитися лише знанням його імені, прізвища, посади, світоглядних переконань, а треба зважати на мотиви записаних відомостей (в щоденнику, листі, спогадах, записках, нотатках, автобіографіях), тобто з'ясовувати їх призначення, мету

[82]Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2008. № 2. С. 145. URL: https://history.org.ua/JournALL/journal/2008/2/13.pdf (дата звернення: 14.04.2025).

створення відповідного авторського тексту, врахування часу і місця, умов його написання. Особові документи ґрунтуються на потенціалі людської пам'яті.

Зокрема, щоденники і листи, які фіксують життєві реалії у режимі подієвій близькості, цінні своєю унікальністю чи типовістю, за якою – безпосередня реакція на виклики часу, водночас вони віддзеркалюють не лише безпосередні ситуації, а й засвідчують здатність адекватно діяти на підставі набутого життєвого досвіду, професійної етики, соціально набутих моральних норм. Спогади відрізняються тим, що їх автори пропонують відібраний пам'яттю матеріал, що виявився вартісним для життєвих траєкторій і практик, а також містять рефлексії і роздуми, що надаються для розуміння як мотивів дій, так і їх аналізу згодом, з позицій часової дистанції, яка дозволяє побачити помилки і засвоїти уроки, виробити практичні рекомендації надалі.

Лев Лукасевич у своїх «Роздумах» зосередився, переважно, на трьох моментах: навчанні емігрантів в українських й чеських університетах, їх гуртуванню навколо празьких кав'ярень та фінансовій скруті, що спонукала більшості вихідців працювати не за фахом. Отже, у спогадах він звертав чи не найбільше уваги на процес соціальної адаптації українців та на питання їх працевлаштування. Вагомими є і його зауваження про вплив психологічного та фінансового чинників на життя емігрантів: «здобуття душевної рівноваги і віднайдення свого місця під сонцем та віри в будуччину»[83].

«Записки непокірного» Василя Проходи можна назвати одним із перших практичних посібників з побутового облаштування «на чужині». Другий розділ книги має промовисту назву: «Боротьба за існування». У ньому деталізовані питання будівництва власного хутора та порядкування на ньому: будівництво хати, теслярські та столярські роботи, розведення курей-кармазинок, вирощування городини. Окремо у розділі подано опис освоєння техніки

[83]Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Ню Йорк–С. Бавнд Брук: Українське православне товариство Св. Софії, 1982. 304 с.

будівництва доріг, оскільки В. Проході пощастило працювати в 1930-х на будівництві декількох державних шосейних доріг[84].

Спогади Валентина Сім'янцева про студентські часи та про роботу інженером-гідротехніком написані під «тиском громадським». Тому до написання про пережите він підійшов дуже відповідально. В його книгах багато повсякденного фактажу. Тут і про життя в студентських гуртожитках та в орендованих кімнатах, і про роботу в їдальні Українського громадського комітету, про пошуки одягу та взуття, музичні, естетичні й інші вподобання, про власне одруження з чешкою й народження сина, про працю інженером в непрості 1930-ті[85].

У передмові до своєї книги «Стежками життя» Василь Іванис писав: «У книзі охоплюються найголовніші фрагменти з життя інституцій, в яких довелося працювати авторові. Детальніше автор спирається лише на тому, що вважав за корисне знати прийдешнім поколінням»[86]. Тому в його спогадах повсякденне життя українських вихідців у Подєбрадах представлене не системно, а епізодично, часто фрагментарно з браком фактажу. Наприклад, Василь Іванис згадує про навчальні екскурсії: на маргариновий завод «Cana», де студентів та викладачів пригощали маргарином; дріжджярню Ганака й частування там бутербродами; до «Міщянської броварні», де подавалося пиво з булками, шинкою та сосисками...»[87].

«Згадки про смерть» Василя Короліва – це не стільки книга про еміграційне повсякдення, скільки своєрідний нотатник, в якому детально висвітлено переформатування авторських світоглядних позицій, витлумачено «смерть минулого» як для власне автора, так і для більшості українських переселенців, й болісне усвідомлення жорстокого майбутнього, до котрого потрібно усіляко пристосуватися всім без виключення. Тому біженству

[84]Прохода В. Записки непокірного. Книга II. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування. З перебування на чужині. Новий Ульм: Власним накладом при посередництві тижневика «Українські вістів», 1972. 306 с.
[85]Сім'янцев В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. Вашингтон: Д.К. 1973. 182 с.
Сім'янцев В. Інженер-еміґрант в Чехо-Словаччині (рр. 1929–1945). Буенос-Айрес. Видавництво Юліяна Середняка. 1978. 240 с.
[86]Іванис В. Стежками життя. Спогади. Новий Ульм: Накладом автора. 1962. Книга V. С. 7.
[87]Іванис В. Зазнач. праця. С. 26.

(емігрантству) Василь Королів ставить діагноз «тімор віте» – страху життя…. А еміграційні поневіряння він «виправдовував» «свідомим зоольогічним егоїзмом – боротьбою за існування»[88]. (див. додаток Б. 8, с. 442)

Наповнені повсякденним матеріалом і спогади Наталії Наріжної. Наріжній було три місяці, коли вона 1922 р. разом з батьками та бабусею покинула змучену голодом Полтавщину і переселилася до Чехословаччини. А через два десятиліття по тому, вона змушена була втікати і з цієї країни, виїхавши на інший бік земної кулі – в Австралію, в якій і прожила все своє життя. Отже, в Празі та її близькій околиці вона прожила найкращі роки – дитинство та юність. І ось, вже на схилі свого віку Наталія Симонівна вирішила повернутися в роки своєї молодості шляхом спогадів, які влучно назвала «Дитячими очима». «Очі – це вікна, – написала вона у передмові. – Ними душа дивиться на світ Божий, а той пречудовий, незрозумілий світ заглядає своїми очима в людську душу»[89].

«Дитячими очима» – згадки про події та, головне, про людей, з якими їй доводилось зустрічатися у 1930-х рр.: Дмитром Дорошенком, Василем Бідновим, Костянтином Лоським, Іваном Вітвіцьким, Василем Сімовичем, Агенором Артимовичем, Всеволодом Петрівим, Трохимом Пасічником, Миколою Аркасом, Леонідом Білецьким, Софією Русовою, Дмитром Антоновичем, Панасом Феденком та іншими. Викликає подив феноменальна пам’ять авторки, її вміння спостерігати й неабиякий художній талант: «…Ми ще жили в Цупаків, коли в березні й квітні 1930-го року відбувався процес Спілки визволення України. Я була в другій клясі народної школи, мені ще не було восьми років (див. додаток Б. 10, с. 444). Цупаки мали радіо на кристалик і дві пари слухавок, які розділялися. Між присутніми був професор Василь Біднов. Під час показного процесу, розголошеного на весь світ, я чомусь опинилася в нього на колінах, він ділився зі мною своєю слухавкою. Його обличчя було сумне, більма на очах не рухалися, але в зіницях не висів

[88]Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка». 1961. 169 випуск. Т. 1. С. 122–123.
[89]Наріжна Н. Дитячими очима. (Спомин). Praha: Vydalo Sdruženi Ukrajinek v České Republice, 2010. С. 3.

«великий паперовий мішок «з усім»» (Василь Біднов дуже любив дітей, тому постійно частував їх солодкими гостинцями, Наталі Симонівні солодощі дарувалися в паперовому мішку), там була тільки тиха прохальна молитва. Я ніколи не забуду тої хвилини дивної тиші, коли читали вирок над невинними, в тому числі і над дружиною професора Василя Біднова. Я теж ніколи не забуду, що з усіх присутніх тільки професор Василь Біднов перехрестився…»[90].

У 1974 р. у № 5–6 літературно-художнього журналу «Дніпро» вийшли друком спомини Василя Касіяна «З мого життя». До Праги в майстерню Макса Швабінського Василь Касіян потрапив як інтернований вояк австрійського війська з містечка Кассіно (провінція Палермо в Італії) 25 вересня 1920 р. У міжвоєнній ЧСР він прожив повних шість років свого насиченого студентського життя, доки не реемігрував до УСРР (лютий 1927 р.). Спогади Василя Касіяна – уривчасті, переважно про ті або інші культурні події: «В Празі 1922 р. гостював український хор Олександра Кошиця. Це було чудо гармонії і краси голосів. Бувало Кошиць стоїть із закладеними назад руками, а хор звучить….. 1923 р. до Праги прибула велика виставка французького образотворчого мистецтва, від Делакруа до Пікассо. Особливо цікавили твори нових світил – Матісс, Дерен, Дюфі, Озонфан, Сіслей, Піссаро, а головне – трійка – Сезанн, Гоген і Пікассо… Великою подією в культурному житті Праги було відкриття 1925 р. виставки творів Іллі Рєпіна. А в січні 1925 р. до Праги прибули українські письменники – Павло Тичина, Олесь Досвітній і Валер'ян Поліщук»[91].

Спогади Платониди Щуровської-Россіневич – складова праці Ганни Карась «Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка»[92]. Авторкою відзначено, що спогади «правої руки» Олександра Кошиця друкуються вперше і що їх оригінали довгий час зберігалися в Словаччині в приватному архіві диригента Левка Довговича.

---

[90]Наріжна Н. Зазнач. праця. С. 21.

[91]Мушинка М. Василь Касіян, яким ми його не знаємо. Український православний календар. Саут-Бавнд-Брук, 1988. С. 150–155.

[92]Щуровська-Россіневич П. Спогади. С. 121. В книзі: Карась Г.В. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. 428 с.

Власне спогади розміщені в розділі «Спогади та матеріали Платониди Іванівни». Найбільш вагомими серед них є різноманітні дитячі згадки. Зокрема, детально йдеться про ті або інші дитячі страхи, котрі мали суттєві наслідки для подальшої долі Платониди Іванівни. Наприклад, страх води. Платонида Іванівна не тільки не навчилася плавати, а й відзначала: «Можливо, що цей самий страх перед водою був одною з причин, якщо оминути на цей раз низку інших образливих непорозумінь, незаслужених зневаг та зневірря, що спонукало мене відмовитися виїхати разом з Українською Капелою за океан і тим примусило мене вчинити одну з найтрагічніших помилок усього мого життя…»[93].

Окрім спогадів, у розділі подано дві публікації Щуровської-Россіневич (про Федора Стешка та Олександра Кошиця) та її підручник «21 народня пісня в 3-голосовому укладі для шкільних хорів». Сюди також залучені архівні матеріали про Платониду Іванівну, опрацьовані Ганною Карась: рецензії та альбоми відгуків. А в розділі «Довідковий матеріал. Фото. Документи» розміщені особисті світлини Щуровської-Россіневич, фото її колег, учнів, хористів, хорових колективів; подана хронологія виступів хорів під її керівництвом та їх репертуар; подано довідку про її чоловіка – Миколу Олександровича Россіневича (1893–1946).

Якщо ж вести мову про епістолярій, то він представлений листуванням родин Королевих і Дністрянських. Листування Василя Костянтиновича та Наталени Андріанівни розміщені в збірці документів про життя й діяльність Наталени Королевої (упорядник Ірина Тюрменко). Тут опубліковані листи Королевих, датовані 1930-ми рр., до Олександра Кошиця (до Канади) і митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (до Польщі). Листи подружжя неймовірно цікаві саме скрупульозним описом повсякденних (побутових) реалій тих часів. Наприклад, Королеви писали своїм адресатам про те, що «мають в реалі два-три приятеля на місці»; що «кинули палити цигарки по 20-ти і 36-ти роках безперервного смоктання»; що «важко фізично працюють біля хати,

[93]Там само. С. 86.

доглядають кролів і птицю, а потім готують мавританські та бразильські обіди», що «пишуть, малюють, фантазують і багато читають», а в цілому, що «ставлять до фізичного життя найменші вимоги, а радості мають, переважно, духовні»[94].

А ось листи родини Дністрянських, представлені в монографії Ганни Карась «Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті»[95]. Це переважно листи Станіслава Северіновича з Праги до Софії Львівни у Відень та її відповіді (написані на поштових картках), в яких чимало інформації про валютні курси чеської крони, австрійської та німецької марок, польського злотого; про моду та взуття 1920-х; про найуживаніші продукти харчування тих років і їх вартість. Частково в листах міститься інформація про хвороби та способи їх лікування: «Прага. 5.V.1928 р. Гарний, соняшний день, але ще холодно. Ходжу в рагляні. Вибрався сьогодні до зубара, але не урядовував – піду в понеділок або ві второк. Хочу з зубами зробити порядок…»[96].

Такі ж історичні джерела особового походження як щоденники представлені щоденниками Софії Русової та Євгена Чикаленка. «Щоденник» Софії Русової – неймовірно чуттєвий. Тут занотований весь спектр авторських (повсякденних) емоцій. Обурення від «Всенощної в Російській церкві напередодні Великодня 14.04.1928 р., куди збирається йти її онука»; занепокоєння тим, що молодь віддає перевагу «формі пазюрчиків» (манікюру) для вечірки шахматного клубу, а не книгам»; переживання за сина й невістку від їх поїздки «в гори» та навіть бідкання щодо хвороби поросяти (6.07.1928 р.). А в записі від 2.02.1929 р. Софія Федорівна й поготів переказує сон про хворий зуб та ностальгує за Україною: «Клубами пливе дим з чорних паровозів і

[94]Королева Н. Життя і творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів. / Уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ: Дельфін, 2008. 88 с.
[95]Карась Г. В. Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн., проф. Ганни Карась; упорядн.: Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 199–346.
[96]Карась Г. Зазнач. праця. С. 309.

стелиться на білому снігові. Люба співає «Ой, пущу я кониченька» і хочеться в Київ, додому»[97].

Спектр авторських повсякденних емоцій і в «Щоденнику» Євгена Чикаленка. Його «Щоденник» різниться від «Щоденника» Русової хіба що додатковою фіксацією кореспонденції: власних листів і листів від тих або інших адресатів. Так, наприклад, в листі до Мартирія Галина від 8 грудня 1925 р. Чикаленко пише про «самотнє життя, оскільки як норовиста людина, (есдек), він не вписується в жодні гуртки та партії, хіба що єдиним приятелем залишається Матюшенко; про зближення з молоддю, якій він радить вертатися на працю в Україну після закінчення навчання»[98].

Зображувальні (візуальні) джерела міжвоєнного часу – це переважно фотокартки з державних архівів, приватних колекцій, а також ілюстрації в пресі. Як і з особовими документами, до візуальних свідчень до останнього часу ставлення було упередженим, їх найчастіше мали за доповнення чи ілюстрацію до вербальних текстів. Нерідко відчувалося ігнорування, мовляв, «без них можна цілком обійтися, вони лише додатково унаочнюють проаналізоване і відтворене на підставі класичних історичних документів. … Візуальні документи важливі не тільки фіксованим зоровим образом, що вони його зберегли, а й закодованою в них інформацією. Вона може бути відкритою, закритою, прихованою тощо. Комплексне дослідження, вилучення та використання інформації таких джерел дає змогу дослідникові не лише доповнити свої судження про історію, а й поглянути на неї в буквальному розумінні цього слова[99].

---

[97]Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 239, 307. *Див. також*. Русова С. Мої спомини. Львів: Хортиця, 1937. 280 с.; Русова С. Рукопис автобіографічного тору «На еміграції». ЦДАВО України ф. 3889. оп. 1. спр. 2. 139 арк.

[98]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. С. 70–71. *Див. також*. Чикаленко Є. Де вихід? Відень; Київ: Форвертс, 1921. 20 с.; Чикаленко Євген, Єфремов Сергій. Листування. 1903–1928 роки. Київ: Темпора, 2010. 384 с.; Чикаленко Євген, Винниченко Володимир. Листування 1908–1921 роки. Київ: Темпора, 2010. 448 с.; Чикаленко Є., Єфремов С. Листування (1908–1928). Київ: Темпора, 2010. 384 с.; Чикаленко Є. Щоденник (1921). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 484 с.; Чикаленко Є. Щоденник (1922). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 372 с.; Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 492 с.

[99]Колеструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. 2008. Вип.14. С. 259. URL: https://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_14_259 (дата звернення: 14.09.2025).

У нашому дослідженні використані світлини з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (фотокартки М. Тимченка та М. Скидана); Архіву Сил безпеки Чеської Республіки (фотокартки О. Жиховича); Національного архіву Києво-Могилянської академії (фотокартки документів П. Савицького); з періодичних інформаційно-новинних видань, зокрема «Радіо Свобода» (США) (фотокартки приміщень УГА, професорського персоналу УГА, надані І. Старовойтенко); з колекцій дослідників, зокрема Миколи Мушинки (фотокартка Н. Наріжної), Наталії й Андрія Ребриків (фотокартка документів В. Короліва), а також з джерел загального доступу (фотокартки Ф. Сумневича). Зафіксовані на фотокартках люди та події – насамперед доказ тогочасної повсякденної реальності.

До візуальних джерел віднесимо й книжкову, журнальну, газетну графіку, малярство і рисунки митців-емігрантів тощо. Останній сегмент зі згаданих джерел можна простежити за працями О. Пеленської[100].

У підсумку: Джерельна база дослідження дозволяє розкрити повсякденне життя українських вихідців на теренах міжвоєнної Чехословаччини у двох площинах: «технології» задоволення щоденних потреб та «аксіології», що включає сенсо-смислове наповнення й систему життєвих орієнтирів.

«Технологічна площина» є переважаючою, оскільки представлена документами архівних фондів, еміграційними щоденниками, листами та спогадами, які ілюструють повсякдення українських вихідців у ракурсах «матеріальної тріади», соціальної й соціально-виробничої адаптації, з’ясування умов і обставин їх самореалізації в еміграційних реаліях.

«Аксіологічна», уособлена здебільшого документами архівних фондів, матеріалами опублікованих збірників, періодикою, фотокартками і лише частково спогадами й щоденниками, дозволяє орієнтуватися в еміграційних духовно-релігійних запитах, особливостях міжособового спілкування, хобі, варіативності політичного й культурного життя впродовж1919–1939 рр.

[100]Пеленська О. Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью-Йорк; Прага, 2005. 222 с.

1.3. Методологія дослідження

У дослідженні поруч із загально науковими були використані спеціальні історичні методи: *проблемно-хронологічний* (для історико-правової характеристики соціальної політики урядів ЧСР стосовно емігрантів на різних етапах); *історико-системний* (для теоретичного осмислення націо-ідентифікаційного стрижня в еміграційному повсякденні як основи життєстійкості поза батьківщиною); *історико-генетичний* (для з'ясування тривкості базових повсякденних поведінкових норм українських вигнанців різного віку і соцікультурного досвіду); *історико-біографічний* (для реконструкції досвіду адаптації і практик виживання і на прикладі життєвих реалій представників української інтелігенції).

Дослідження повсякденного життя української інтелігенції у вимушеній ізоляції від батьківщини вимагає спеціальних попередніх зауваг стосовно понятійно-категоріального апарату і концептуальних підходів.

По-перше, «повсякденне життя», «життєвий світ» аналізується з позицій сучасної історико-культурної антропології, теоретико-методологічні засади якої склалися завдяки М. Блоку, Ф. Броделю, П. Бурдьє, Е. Дюркгейму, А. Людтке, А. Шюцу тощо. Відповідно, повсякдення розглядається у дисертації як базовий рівень життєвого світу, виходячи з тверджень Ф. Броделя, який визначав його як «матеріальне життя» або «елементарне життя» і називав «нижнім поверхом» історії: «[…] повсякденність – та сторона життя, в яку ми буваємо втягнутими, навіть не усвідомлюючи, – звичка чи навіть рутина, це тисячі дій, що плинуть і закінчуються наче самі по собі, виконання яких не вимагає нічиїх рішень та котрі відбуваються, щиро кажучи, майже не торкаючись нашої свідомості»[101]. Оскільки «чим би не займалася людина (з огляду на її переконання, світоглядні пріоритети, професійну зайнятість, громадське покликання, науковий чи творчий інтерес, хобі тощо), вона починається в буденності і до неї

[101]Бродель Ф. Структури повсякденності: можливе і неможливе // Фернан Бродель. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. /пер. з фр.: в 3-х т. Київ: Основи, 1997. Т.1. С. 15, 19.

повертається»[102]. У повсякденні людина набуває базовий арсенал комунікацій зі світом.

Успадковуючи від попередніх поколінь певні норми, звички, смисли, поведінкові моделі і способи думання, людина адаптує їх до викликів і вимог свого часу. У повсякденні на підсвідомому рівні виробляється і засвоюється своєрідна життєва рамка, яку П. Бурдьє визначав як «габітус», тобто соціально сформовану звичку діяти та мислити у певний спосіб. А. Киридон пропонує осмислювати габітус як «компетентність, спільну для учасників одного середовища існування, що формує своєрідні світоглядні рамки / горизонти ментальності епохи, її культурні коди і відповідно форматує пам'яттєвий дискурс»[103]. Габітус тісно пов'язаний із повсякденністю на мікро-, мезо- і макрорівні (сім'я, група та суспільство). В свою чергу, суспільні зміни в реаліях повсякденності спричинюють відповідні зміни в габітусах та засвоєння нових моделей поведінки індивідами, так відбувається «габітуальне засвоєння нової ситуації – поява нових інкорпорованих схем та нового формату повсякденних практик»[104].

Завдяки посередництву габітусів встановлюються стосунки і взаємозв'язки між суб'єктом і системою. В такий спосіб габітус наділяє соціальних агентів комплексом принципів, завдяки яким може бути запропонована множинність рішень, не пов'язаних безпосередньо з умовами і обставинами. П. Бурдьє наголошував, що як продукт історії габітус «виробляє» не лише індивідуальні, а й і колективні (групові) практики. Отже, «соціальний лад» базується на тому, що *є в свідомості групи*, а габітус виступає як *матеріалізація колективної пам'яті*[105].

---

[102]Коляструк О. А. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика:* Зб. ст. Вип. 15. Київ, 2009. С. 50. URL: https://resource.history.org.ua/publ/xxx_2009_15_1_46 (дата звернення: 20.02.2023).

[103]Киридон А. Габітус радянського: атрибуція, інтерпретація, концептуалізація. Радянська ідентичність: формування – вкорінення – деконструкція: Колективна монографія / За наук. ред. О. А. Коляструк. Вінниця: Твори, 2025. С. 63.

[104]Бойко О. П. Габітус та етносоціальний досвід. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2009. Вип. 88. С. 197. якURL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc44ded2-204b-4250-b67f-25e9b938be8f/content (дата звернення: 07.02.2026).

[105]Bourdieu P. Habitus and Social Research: The Art of Application / Costa C., Murphy M. (eds.). London: Palgrave, 2015. P. 17–21, 26–28

Саме минулий досвід визначає структури габітусу, що відіграють визначальну роль при сприйнятті й оцінюванні всього наступного досвіду. Понад те, минулий досвід існує в кожному організмі у вигляді форм сприйняття, мислення і дії, забезпечуючи постійність практик[106]. За П. Бурдьє в «габітусі *чинна присутність минулого*, продуктом якого він є. Через це він є тим, що надає практикам їх відносну незалежність стосовно зовнішніх детермінацій безпосередньо сучасного»[107].

По-друге, політична еміграційна інтелігенція тут розглядається як активна соціальна група, якій притаманні спільні інтелектуальні, моральні, психологічні риси. Це дозволяє говорити про її представників як про покоління Української революції, оскільки їх соціалізація протікала в однакових умовах, під впливом однакових суспільних відносин за участі кількох вікових когорт. Ця спільнота інтелігентів має спільний специфічний габітус, «сформований на підставі особливостей формативного періоду, соціалізаційної системи, біографічних характеристик генераційних груп»[108]. Отже, політичні емігранти при всіх політичних відмінностях та ідеологічних суперечностях зуміли акумулювати пам'яттєвий досвід у більш-менш консолідованій єдності завдяки спільному габітусу.

Відтак **дослідницька гіпотеза дисертації** полянає у наступному: українська політична інтелігенція в еміграції вибудовувала свій життєвий світ у чужинному середовищі завдяки збереженим габітуальним ментальним структурам, які вціліли попри руйнування матеріальних засад повсякдення і уможливили збереження національних моделей життєстійкості.

---

[106]Bourdieu P. Habitus and Social Research: The Art of Application / Costa C., Murphy M. (eds.). London: Palgrave, 2015. 186 p.

[107]Бурдьє П. Практичний глузд / Пер. з франц. О. Йосипенко [та ін.]. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. С. 111.

[108]Бойко В. А. Феномен покоління: особливості соціологічної концептуалізації. *Грані*. 2014. № 12 (116) грудень. С. 160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_12_29 (дата звернення: 07.02.2026).

П. Бурдьє акцентував на тому, що в «габітусі *чинна присутність минулого*, продуктом якого він є. Через це він є тим, що надає практикам їх відносну незалежність стосовно зовнішніх детермінацій безпосередньо сучасного»[109].

По-третє, *історичні обставини* зумовили аномальне повсякдення досліджуваного об'єкта (інтелігенції). Ми розглядаємо еміграційну повсякденність української інтелігенції як *наслідок тривалої історичної травми*, яка виявилася пролонгованою від більшовицького наступу на завоювання української революції і тиску на національне відродження засобами радянської терористичної експансії аж до вигнання за межі країни інтелектуальної еліти через загрозу фізичного і психологічного знищення.

По-четверте, інструментально пропонуємо розуміти під поняттям «*еміграційна повсякденність*»: щоденне життя 1) поза межами батьківщини у чужому / ворожому середовищі упродовж невизначеного часу; 2) з розривом сімейних, родинних, товариських, корпоративних зв'язків і втратою безпосередньої комунікації з ними; 3) без традиційних структур забезпечення базових матеріальних і духовних потреб; 4) з руйнуванням вироблених, засвоєних і нормативно закріплених екзистенційних констант існування, зокрема: громадянства з правами, свободами і обов'язками, національно-культурної самодостатності, соціального статусу, фахово-професійної зайнятості і спеціалізації; 5) в умовах перебування в екстримі, загроженості і залежності та необхідності перетворення життєвих аномалій в ординарність.

По-п'яте, життя в еміграції розглядається як різновид *екстраординарної повсякденності*. Основним в ній є адаптація (соціальна, трудова, світоглядна, психологічна) до нових умов і обставин з перетворенням їх на щоденну рутину. *Соціальна* адаптація передбачає здатність людей продовжувати виконувати життєві завдання в умовах тривалого стресу. *Трудова (виробнича)* адаптація як базова для підтримки матеріальної тріади повсякдення зводиться до

[109]Бурдьє П. Практичний глузд / Пер. з франц. О. Йосипенко [та ін.]. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. С.111

спроможності налагодити трудову діяльність чи зайнятість для отримання заробітної плати чи засобів до існування. *Світоглядна* адаптація спрямована на переосмислення сенсу життя і завдань власного існування. *Психологічна* адаптація визначається як процес активного пристосування людини до нових умов середовища, змін у житті чи стресових факторів. Вона передбачає узгодження особистих цінностей із суспільними нормами для збереження внутрішнього балансу, уникнення конфліктів та підтримки власного психічного здоров'я.

І насамкінець, варто пояснити, ще одну авторську позицію, а саме: вибір фокусування уваги на реаліях повсякденного життя «середньостатистичного» емігранта є цілком свідомим з кількох позицій. Насамперед через те, що певні визначні постаті («першої величини») чеського еміграційного осередку (як то: Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Кандиба, О. Лотоцький та багато інних) представлені через спеціальні історіографічні розвідки з історії еміграційних установ і організацій, історичних і біографічних нарисів, в яких у фоновому контексті фрагментарно ведеться про їх повсякдення, передусім виробниче і громадське. Натомість поза увагою залишилися будні багатьох інших малознаних або зовсім незнаних вигнанців. Саме така непомітність і пересічність спонукали до вивчення їх практик виживання та адаптації. На їх прикладі, завдяки доступним наративам, ми прагнули зрозуміти, як вони обживали незнаний світ, по суті, чужий, невідомий і не зрозумілий (своїми правилами, нормами, традиціями, мовою…), як вони переживали трагедію вимушеного виходу за кордон, втративши все, свій зручний і зрозумілий світ буття, як їм за відсутності коштів і засобів до існування вдавалося (чи не виходило) повертати його, як вони враховували загрози і новації, як спиралися на набуті навички і знання, як експериментували і ризикували, обираючи новий простір чи опановуючи нові професії й заняття. Нам важило зрозуміти, що саме допомагало їм не пропасти (фізично, морально, культурно, врешті, національно), що зі звичок, пам'яті пристало їм у еміграційному житті. Нам йшлося про розуміння джерел їхньої витривалості і способів їх поповнення

через гуртування, через пошук спільного підґрунтя для дії, корисної не лише в матеріальному вимірі, а передусім – у сенсах буття в еміграції і, вочевидь, у сподіванні повернутися в Україну.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКИЙ ЕМІГРАЦІЙНИЙ ОСЕРЕДОК В ЧСР: ФОРМУВАННЯ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ, ІНСТИТУЦІЇ, СКЛАД І СТАТУС

2.1. Практики адаптації українських вихідців у реаліях «Руської допомогової акції» Т. Масарика: можливості та перешкоди

Український еміграційний осередок у міжвоєнній Чехословаччині – частина «розливної» або «дифузної» еміграції, тобто еміграції політичної, причини котрої зумовлені не тільки початком Першої світової війни та революційними подіями на теренах колишніх Російської й Австро-Угорської імперій, а також встановленням радянської влади на території наддніпрянської України й польської влади на західноукраїнських землях. За кордоном опинилися: колишні військовослужбовці Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки та Кубанщини; урядовці та працівники закордонних представництв останніх – дипломатичних, політичних, економічних, санітарних місій; цивільні особи. За підрахунками Микити Юхимовича Шаповала, український еміграційний осередок в Першій Республіці чехів і словаків нараховував приблизно 20 000 осіб[110]. У підрахунках загальної кількості українських емігрантів у міжвоєнній ЧСР ним було враховано: «російську приналежність» більшості кубанців, тобто незначну кількість свідомих кубанців як таких; фактор безупинної внутрішньоукраїнської політичної конкуренції (відсутність порозуміння між соціалістами, монархістами та націоналістами щодо тактичних й стратегічних кроків відновлення національної державності, їх міграція по політичним таборам або переїзд до інших країн); відмінність державнорозбудовчих процесів в Наддніпрянщині і на теренах Західної України; неточність списків українських студентів, викладачів, членів як політичних, так і

[110]Dokumenty k dejinam ruske a ukrajanske emigrace v Československe Republice (1919–1939) // Zdenék Sladek, Ljubov Belosevska a kol. aut. Praha: Slovansky ustav AV ČR, Euroslavica, 1998. S. 30. *Див. також.* Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Частина І. Упорядкував Інж. Сава Зеркаль. Накладом упорядника. Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. С. 76. (Прилоги с. 1–28; 1–30).

професійно-громадських організацій або фігурування одних і тих самих осіб у різних списках по декілька разів (що стосувалося переважно вихідців з Наддніпрянщини); прагнення політичних вихідців бути ближче до України, не втрачати з нею зв'язку, готуватися до можливого повернення, тобто свідомий вибір країни осідку.

Першими за кордон вийшли військові – вояки обох українських армій (7 % від загальної кількісті); за ними керівні діячі Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії УНР і Західноукраїнської Народної Республіки, службовці державного апарату, члени тих або інших політичних партій, науковці й культурні діячі, тобто інтелігенція (25 %); а вже за інтелігенцією свідома цивільна сільська (55 %) й робітнича молодь (13 %). У кожного із цих окреслених соціальних прошарків були свої адаптивні практики (як активні, так і пасивні). Ми зупинимося більше на адаптивних практиках української еміграційної інтелігенції.

Роззброєнні військовослужбовці (як УНР, так і ЗУНР) в міжвоєнній Чехословаччині територіально опинилися і на північному заході країни (містечка Німецько Яблонне (нині – місто Яблонне-в-Под'єштеді), Ліберці (нині – місто Либерець), і на північному сході (містечко Йозефів (нині не збереглося, знаходилося в окрузі Наход (нині – Кралоградецького краю). Існували й інші менші табори, їх кількість коливалася в межах 51, через них пройшло понад 15 000 стрільців та старшин з 1919 р. по 1922 р.[111], однак Німецькояблонний, Либерецький та Йозефівський табори були найбільшими.

Поява на теренах міжвоєнної ЧСР українського вояцтва була тим фактором, який визначав не тільки час, шлях та спосіб виходу на еміграцію, а й вказував на розвиток тих або інших подій на фронтах боротьби за державність. У травні 1919 р. вояки «Гірської бригади» старшини В. Перського та частина груп «Старий табір», «Глибока», «Крукеничі» старшини С. Мацейовича

[111]Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 10. Київ: КНУ Шевченка, 2001. С. 38. URL: https://ethnic.history.knu.ua/data/2001/10/articles/6.pdf (дата звернення: 12.07.2024). *Див. також.* ЦДАЕА. Од. об. № 82. Український військовий табір в мм. Ліберці та Йозефові (Чехословаччина). 1921 р. 18 документів

Української Галицької армії перейшли через Карпати. Це сталося після того, коли переважаючі сили польської армії під командуванням генерала Й. Галлера витіснили їх на територію Закарпаття, де в Мукачево вони були роззброєні. Після роззброєння вояків цих бригад швидко перевели до Судет й інтернували в таборі поблизу містечка Німецьке Яблонне. Попри перебування в Судетах, бригада не полишала наміру повернутися в Україну й знову включитися в боротьбу за державність[112].

Вояки ще однієї бригади УГА, «Старий Самбір», які брали участь у придушенні заколоту угорських комуністів в Словаччині в складі чеських військових формувань, теж опинилися в Німецькому Яблонному. До листопада 1920 р. бригаду очолював полковник А. Варивода, згодом – генерал В. Курманович. Усі галичани (4 000 осіб) отримали офіційну назву «Українська бригада в Німецькім Яблоннім». Влітку 1920 р. до Німецького Яблонного прибули втікачі із польського полону, найбільше з табору в місті Тухолі, біженці з Галичини та 900 колишніх військовополонених – українців за походженням – із італійського міста Кассіно. Отже, влітку 1920 р. в цьому таборі проживало майже 5 000 осіб, включно з 100 жінками та 120 дітьми[113].

Велике скупчення таборитів змусило чехословацьку владу переселити частину новоприбулих до міста Ліберці, що знаходилося в 20 км від Німецького Яблонного. Нове формування дістало назву «Український робітничий табір у Ліберцях» і підпорядковувалося старшині С. Мацейовичу. Згодом до «ліберчан» приєдналися «кравсівці» – галицька бригада 5-ї Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР. У ході відступу під ударами Червоної армії бригада під командуванням генерала А. Кравса в районі Городенки на Станіславщині відкололися від Херсонської дивізії та пройшли бойовим порядком до Косова (Івано-Франківщина, Покуття), а потім до села Луги на

[112]Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». № 571: Держава та армія.* 2006. С. 311. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content *(дата звернення: 14.05.2021). Див. також.* Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). Київ: Ін-т історії НАН України, 1999. 352 с.

[113]10 картин з життя Української бригади в Німецькім Яблоннім. Фотографії старого Львова. URL: https://photo-lviv.in.ua/10-kartyn-z-zhyttya-ukrajinskoji-bryhady-v-nimetskim-yablonnim/ (дата звернення: 16.08.2024).

Закарпатті. А 31 серпня 1920 р. склали зброю. На кінець грудня 1920 р. у Ліберецькому таборі проживало 1 100 осіб, серед яких 66 жінок і 25 дітей[114].

Ставлення військового командування ЧСР до різних військових частин УГА було неоднаковим. «Німецькояблонці» вважалися благонадійними, оскільки допомагали придушити угорський комуністичний заколот на території Словаччини і свого часу боролися на польському фронті. Саме вони отримували платню, адекватну чехословацьким військовослужбовцям[115]. «Ліберчани», на відміну від благонадійних «німецькояблонців», були політично неблагонадійними, оскільки виступали союзниками Польщі після Варшавського договору 1920 р. Тому, їх становище спонукало Євгена Петрушевича, з яким галицькі вояки не поривали зв'язків, вести переговори з урядом ЧСР про можливість зрівняння інтернованих «ліберчан» в матеріальному забезпеченні з німецькояблонцями. На жаль, ці переговори виявилися безрезультатними.

Нормалізації чехословацько-польських відносин у середині 1921 р. (Конференція послів Антанти) спричинила зміну позицій чехословацької політичної верхівки стосовно галицьких військовослужбовців. Перша Чехословацька Республіка вирішила публічно не демонструвати привілеї воякам УГА, тому і «німецькояблонців», і «ліберчан» було переведено до колишнього табору російських військовополонених у Йозефові (на північний схід країни, майже на кордон з Польщею). Новий табір отримав назву «Український військовий табір у Йозефові», яким командував генерал А. Вольф. Табір був розділений на дві частини: до першої увійшли вояки УГА, які перейшли кордон ЧСР із зброєю в руках (таких було віднесено до категорії Б); до другої – втікачі з польських таборів, біженці з Галичини, військовополонені з Італії (категорія Д). Але у Німецькому Яблонному та

[114]Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». № 571: Держава та армія.* 2006. С. 312. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content (дата звернення: 14.05.2021).

[115]Зубко. О., Коляструк О. Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис*. № 5–6. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 135. https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339 URL: https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/279/230 (дата звернення: 14.08.2024).

Ліберцях ще залишалися робітничі відділи, які, через зменшення грошового утримання, скеровувалися «на роботи» (переважно будівничого характеру) в різні місцевості країни. На 1923 р. у Йозефові перебувало до 4 000 осіб.

Політичний чинник, що суттєво впливав на життя всіх без виключення українських інтернованих вояків, став особливо помітним в 1921 р. По-перше, до ЧСР стали прибувати залишки Врангелівської армії та цивільні біженці з колишньої Російської імперії. У першій половині 1921 р. їх налічувалося більше 50 000 осіб, з них половина – етнічні росіяни, котрі вбачали в ЧСР транзитний пункт у Західну Європу та США. Через це, розпочата урядом Т. Масарика «Російська допомогова акція» значно зменшила нормативні вимоги та фінансування вояків УГА. Основна частина вивільнених коштів спрямовувалася на допомогу цивільним біженцям, кількість яких з кожним роком збільшувалась.

По-друге, у серпні 1921 р. Міністерство зовнішніх справ ЧСР через Міністерство народної оборони ЧСР звернулося до інтернованих українців із закликом повертатися в Східну Галичину. Такий крок чехословацького уряду був проігнорований Головною командою УГА. Таборити і робітничі сотні відмовчувалися, тому що це означало припинення спротиву Польщі та її визнання. А представникам радянської дипломатичної місії, які займалися репатріацією, був заборонений доступ до таборитів.

По-третє, на погіршення становища українських інтернованих в ЧСР позначилися не тільки результати конференції послів держав Антанти щодо Тєшинської області Сілезії між ЧСР і Польщею 28 липня 1921 р., а й умови Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. Остаточна ж крапка в існуванні таборів українських інтернованих вояків на території ЧСР була поставлена в березні 1923 р., коли Рада послів Антанти визнала анексію Польщею Східної Галичини. 13 жовтня 1923 р. Міністерство народної оборони ЧСР ухвалило постанову про те, що всі мешканці таборів отримують надалі тільки харчовий пайок і позбавляються усіх фінансових виплат. Тим, хто запланував виїхати додому або десь далі за межі ЧСР, надавалися квитки до найближчих

прикордонних станцій, забезпечувалося безкоштовне п'ятиденне харчування. А ось ті, котрі вирішили залишаться на території ЧСР, мали знайти собі роботу самостійно[116]. За таких умов, частина інтернованих українських вояків (переважно галичани) прийняла чехословацьке громадянство та перейшла на службу до армії ЧСР; вихідці з Наддніпрянської України з серпня 1921 р. з дозволу головної команди УГА виїздили до УСРР; а ще частина військових залишилася проживати в країні в статусі цивільних біженців. Відтак ними вже опікувався Комітет опіки над емігрантами УГА, створений в травні 1923 р. (Голова – С. Смаль-Стоцький).

Адаптування «німецькояблонців» із травня 1919 р. по липень 1921 р. – це перебування на становищі, максимально наближеному до статусу чехословацьких військових. За чехословацьким воєнним зразком на інтернуванні відбулося переоформлення українських військових частин, зокрема відбувся перехід з курінної системи на полкову.

«Німецькояблонці» безпосередньо виконували накази й розпорядження командування української таборової адміністрації, яка, своєю чергою, підпорядковувалася: уряду ЗУНР у Відні, дипломатичному представництву ЗУНР у Празі, Міністерству народної оборони ЧСР і міському (чеському) команданту (майору Яндза). Виконавча влада знаходилася в руках українського командування та його канцелярії, без їх дозволу українська охорона нікого не пропускали до табору і не випускали з нього. До міста дозволялося ходити тільки за перепустками, старшини і одружені мали право жити на приватних квартирах. Оскільки таборити мали можливість виходу у місто, то відправляли Службу Божу як у місцевих храмах, так і власних таборових каплицях. З інтернованих галицьких військовослужбовців складалася власне охорона, пожежна частина. Вони ж працювали на кухні, у пральні, лазні, майстернях,

[116]Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». № 571: Держава та армія.* 2006. С. 313. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content (дата звернення: 14.05.2021). *Див. також.* ЦДАЕА. Од. об. № 88. Картини з життя Української бригади в м. Німецьке Яблонне. 1919–1921 рр. 10 документів.

зокрема шевських і кравецьких. У Німецькому Яблонному майстерні мали досить великий штат (12 кравців і 16 шевців) і добре обладнання (7 машин). Медична допомога надавалася медиками-українцями. Важко хворі скеровувалися до чехословацьких військових шпиталів, а оздоровлювалися у санаторії в Штенбергу (нині місто Штенберк Оломоуцького краю). У таборі діяли два суди: суд честі для старшин і армійський суд. Тут розглядалися і кримінальні справи стосовно розкрадання грошей, пропажі коней тощо. Практикувалися службові відрядження, і не лише у межах Чехословаччини, а й за кордон, зокрема до Відня, з метою зв'язку з урядом ЗУНР, придбання книжок, іншого. Вояки мали право на відпустку, вступу до навчальних закладів ЧСР. Так, у 1920–1922 рр. 507 таборитів долучилося до лав студентів[117].

На належному рівні діяла й військова розвідка УГА в Німецькому Яблонному, яку фінансував чехословацький уряд і яка носила назву «Пресове бюро». До її функцій входило нагляд за таборитами, цензура листів, виявлення джерел ворожої агітації, агентів іноземних розвідок, боротьба з дезертирством.

Міністерство народної оборони ЧСР забезпечувало інтернованих помешканням, харчуванням, обмундируванням, видавало їм платню на рівні з чехословацькими вояками. Якщо брати до уваги той факт, що заробітна плата чехословацького капітана військового штабу становила 2 653 крон, а штатного офіцера у міністерстві – 3 765 крон (з 1921 р.)[118], то військова служба у Першій Чехословацькій Республіці була більш-менш престижною. Однак, українські інтерновані вояки отримували платню значно меншу. Віднесені до категорії Б, як ті, «хто перейшов кордон ЧСР зі зброєю в руках», вони отримували заробітну плату в розмірі 170–233 чехословацьких крон (денне утримання в розмірі 5–7 крон у відповідності до військових рангів та звань: старшина (полковник, генерал, майор), підстаршина (капітан, сержант), стрілець

[117]10 картин з життя Української бригади в Німецькім Яблоннім. Фотографії старого Львова. URL: https://photo-lviv.in.ua/10-kartyn-z-zhyttya-ukrajinskoji-bryhady-v-nimetskim-yablonnim/ (дата звернення: 16.08.2024).

[118]Зубко О. Є., Коцур А. П. Празько-подєбрадський період життя Володимира Яковича Шевченка (1924–1936). *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* Збірник наукових праць. Вип. 53. / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2025. С. 164. https:// doi .org/10.31652/24 11 - 2143 - 2025 -53- 159 – 170 URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffca2803-a7c6-4dcb-b2d8-baf23985853c/content (дата звернення: 05.09.2025).

(солдат)). Цих коштів більш-менш вистачало для прожиття у 1921–1923 рр.[119]. Якщо відштовхуватися від того, що 14 австрійських марок в 1921–1923 рр. дорівнювали 1 чехословацькій кроні, то 170 крон були еквівалентними 2 380 австрійським маркам, 233 крони – 3 262 австрійським маркам[120].

Неблагонадійні «ліберчани», як і «німецькояблонці», з травня 1919 р. по липень 1921 р. теж виконували накази й розпорядження командування української таборової адміністрації, яка підпорядковувалася: уряду ЗУНР у Відні, дипломатичному представництву ЗУНР у Празі, Міністерству народної оборони ЧСР і міському команданту полковнику Ільчу. Однак їх первинна адаптація, після невдалих перемовин між Є. Петрушевичем з чехословацьким урядом, відбувалася за рахунок різноманітних фондів та товариств «Самопомочі». Останні були створені, насамперед, для підтримки важкохворих та їх родин. Наприкінці грудня 1920 р. розмір такої допомоги для стрільців становив 12 000 крон, а для старшин – 40 000 крон. Поряд із матеріальним забезпеченням, чехословацьке і українське командування звертало увагу на підтримку боєздатності та військової дисципліни. Тому в Ліберцях займалися військовими вправами в околицях міста, вивчалися різновиди нового озброєння, поглиблено викладалися курси артилерії, скорострілів, старшинських шкіл з прочитанням лекцій з картографії, топографії, військової тактики, телеграфної служби[121].

Враховуючи, що до УГА (в період УНР) входили наддніпрянці, котрі масово не володіли українською мовою, значна увага приділялася її вивченню. А в 1922 р. був навіть зібраний матеріал для створення військового

[119]Срібняк І. Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефів (Чехословаччина)у 1921–1922 рр.: умови перебування і санітарний стан. *Дриновски сборник.* № 8(8). Харков–София: Издателство на БАН «Проф. МАРИН ДРИНОВ» 2015. С. 206. https://doi.org/10.7546/DS.2015.08.22 URL: https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/520/567 (дата звернення: 12.09.2025). *Див. також*. Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930 рр. XX століття в архівних документах. Київ: ГДА СЗРУ, 2021. 176 с.; ЦДАВО України. ф. 2439, оп. 1, спр. 14 (11 арк.); 18 (12 арк.), 21 (615 арк.); ф. 3524, оп. 1. спр. 3 (100 арк.); ф. 3526. оп. 1. спр. 3 (26 арк.).

[120]Зубко. О., Коляструк О. Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис*. № 5–6. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 134. https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339 URL: https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/279/230 (дата звернення: 14.08.2024).

[121]ЦДАЕА. Од. об. № 181. Життя і побут інтернованих стрільців і старшин Української Галицької Армії в таборі м. Ліберець (Чехословаччина). 1919–1921 рр. 36 документів.

термінологічного словника[122]. «Ліберчани», до усього, сформували близько 70 робітничих груп, які скеровувалися на різноманітні будівельні роботи по всій Чехословаччині. Оскільки заробітна плата будівельників була більшою за заробітну плату військовослужбовців, то частину своєї оплати (щомісячно одноденний заробіток) робітники віддавали таборитам та їх сім'ям, а також у фонди інвалідів і «Рідної школи».

Із липня 1921 р. по березень 1923 р. адаптація галицьких військовослужбовців зазнала змін, оскільки усіх інтернованих «ліберчан» було переведено до табору містечка Йозефів, а в серпні 1921 р. до Йозефова переведено і «німецькояблонців». У липні 1921 р. Йозефівський табір, крім «ліберчан» та «німецькояблонців», прийняв ще одну групу інтернованих українців з Італії (з табору Лібрінг). І фактично до березня 1923 р. через бараки Йозефова пройшло не менше 10 000 українських стрільців[123]. Причиною передислокації інтернованих українців стало чехословацько-польське порозуміння, заклик щодо повернення до Східної Галичини та підписання Ризького мирного договору.

Ще 28 липня 1920 р. в Парижі були підписана декларація про поділ Тєшина між польською та чехословацькою сторонами. ЧСР отримала західну (промислову) частину регіону (включно з Карвінським вугільним басейном). Остаточне ж порозуміння між Польською Республікою і Першою Чехословацькою Республікою щодо Тєшина відбулося через рік – 28 липня 1921 р. після конференції послів держав Антанти щодо Тєшинської області Сілезії між ЧСР і Польщею. В листопаді 1921 р. сторони підписали договір про нейтралітет і припинення взаємних претензій[124].

---

[122]Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». № 571: Держава та армія.* 2006. С. 314. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content (дата звернення: 14.05.2021). *Див. також.* ЦДАЕА. Од. об. № 82. Український війський табір в мм. Ліберці та Йозефові (Чехословаччина). 1921 р. 18 документів.

[123]Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 10. Київ: КШУ Шевченка. Вип. 10. Київ: КНУ Шевченка, 2001. С. 38. URL: https://ethnic.history.knu.ua/data/2001/10/articles/6.pdf (дата звернення: 12.07.2024).

[124]Гоменюк І. Орел проти лева: польсько-чехословацький спір про Тєшинську Сілезію. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/11/7/151437/ (дата звернення: 12.09.2023).

На адаптацію вояків ЗУНР з липня 1921 р. по березень 1923 р. вплинув і заклик МЗС ЧСР в серпні 1921 р. щодо повернення до Галичини, що свідчило про більшовицьку тактику по розкладу української еміграції в міжвоєнній ЧСР.

У березні 1921 р. був підписаний Ризький мирний договір. Встановлені цим договором східні кордони, цілком влаштовували уряд Т. Масарика. Таємною угодою міжвоєнна ЧСР визнала ці кордони, обіцяла підтримати Польщу на рівні країн Антанти та не співпрацювати з урядами ЗУНР.

Сукупність усіх цих політичних чинників спричинила суттєве погіршення матеріально-побутових умов у Йозефові (включно із харчуванням та забезпеченням одягом і взуттям), призвела до скорочення автономних прав таборової адміністрації. Український комендант табору – на той час майор Роман Волощук – вказував і на те, що окрему деморалізуючу роль відігравали ті члени табору, які навчалися в Празі і повертались до табору тільки на вихідні дні. Їх, на думку коменданта, варто було б вважати цивільними особами, котрі «трималися» Йозефова виключно через фінансові виплати та харчовий пайок[125].

Із 5 квітня 1921 р. на підставі розпорядження Міністерства народної оборони ЧСР зменшувалося щоденне грошове утримання таборян. Для старшин і підстаршин категорії Б добове утримання залишалося в межах 5 крон. Для інших категорій, (цивільних і «неблагонадійних підстаршин зі стрільцями» (категорія Д)) – 0,5 крон. Працюючим таборянам (за межами табору) встановлювалася денна оплата праці в розмірі 2 крони 50 гелерів. Додатковими оплатами залишалися тільки 0,5 крон щоденно для жінок і дітей та 3 корони 50 гелерів одноразової допомоги[126]. Однак військова дисципліна та військовий вишкіл у Йозефові ще залишалися високими.

В таких реаліях все більше таборян намагалися перейти в стан цивільних для пошуків роботи самостійно або долучитися до лав студентів. Щоправда, робота в Прикарпатській Україні не гарантувала стабільності цієї роботи.

---

[125]Срібняк І. Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефів (Чехословаччина) у 1921–1922 рр.: умови перебування і санітарний стан. *Дриновски сборник.* № 8(8). Харков–София: Издателство на БАН «Проф. МАРИН ДРИНОВ» 2015. С. 199. https://doi.org/10.7546/DS.2015.08.22 URL: https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/520/567 (дата звернення: 12.09.2025).
[126]Там само. С. 206.

Польська сторона влаштовувала постійні протести з приводу працевлаштування галичан, вбачаючи в цьому недружні для себе кроки з боку Праги.

У березні 1923 р. Рада послів Антанти визнала польську анексію Східної Галичини. Через це 24–25 березня 1923 р. у всіх робітничих таборових відділах відбулися процесії та мітинги. Фактично, процес розпорошення національно-патріотичних сил ЗУНР набирав швидкості. Вояки УГА почали масово переходити у цивільний стан з метою проживання в ЧСР або виїзду до УСРР, за кордон у країни Західної Європи та Канади. Процес звільнення прискорило й розпорядження Міністерства народної оборони від 13 жовтня 1923 р. Негативну роль, до усього, відіграло й призначення головою Комітету піклування над емігрантами УГА С. Смаль-Стоцького. Його кандидатура викликала незадоволення у керівництва ЗУНР.

Зауважимо щодо репатріації до УСРР. Керівництво ЗУНР в екзилі, а також особисто Євген Петрушевич, прагнули спрямувати репатріаційний потік галичан саме до радянських республік, оскільки політичні переконання та кров, яку було пролито під час польсько-української війни 1918–1919 рр., не дозволяли визнати власну поразку шляхом повернення до захопленої поляками Східної Галичини. Бажання галицьких вояків повертатися було настільки великим, що вже влітку 1921 р. В. Курманович, командант Української бригади у Німецькому Яблонному, видав наказ ч.1093/21, яким право на виїзд до УСРР отримали «лише виключно ті наддніпрянці, що 1) бажають добровільно повертатися додому; 2) дійсно є «приналежними до цих губерній (повітів), які входять в склад територій, зайнятих большевицькою владою на Вкраїні». У наказі особливо наголошувалося на тому, що уродженці інших українських земель не можуть репатріюватися до УСРР, а тих, хто надасть фальшиві документи про своє походження, буде покарано[127].

[127]Криськов А.. Політика УРСС/СРСР стосовно української еміграції в Чехословаччинні (1920-ті рр.) *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. № 48. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. С. 122–129. URL: https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/190/190 (дата звернення: 17.08.2022). *Див. також.* Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). Київ.: Ін-т історії України НАН України, 1999. 352 с.

Листопад 1920 р. – час виходу військової наддніпрянської еміграції за кордон, коли українська армія під тиском більшовицьких військ перейшла Збруч й опинилася на польській території. Як і галичан у міжвоєнній ЧСР, наддніпрянців було інтерновано по різних польських таборах: Олександрова-Куявського, Каліша, Щепйорно, Вадовицях, Петрикові, Ланцуті, Стрілково та інших. Кількість таборів з інтернованими наддніпрянцями не була сталою, деякі ліквідовувалися і їх мешканці переводилися до інших. Окремі табори в Польщі проіснували аж до 1924 р. Головне інше: на відміну від військовослужбовців УГА, що опинилися безпосередньо на теренах Чехословаччини та котрі очікували на вирішення «свого питання», наддніпрянці з 1921 р. по 1923 р. легальними та нелегальними шляхами тікали з цієї країни до інших і, в першу чергу, до тієї ж Чехословаччини[128].

Точні дані щодо кількості тих інтернованих, котрі перебралися з Польської Республіки до Першої Чехословацької Республіки, відсутні. Для прикладу, беремо до уваги той факт, що в 1922–1932 рр. в Українській Господарській академії в Подєбрадах навчалося 786 студентів[129]. З них тільки 1/3 становили ті, хто відразу «потрапив» до ЧСР легально не з польської території (262 особи). Тоді як 500 осіб прибуло до Господарської академії саме з Польщі (включно з Волинню) здебільшого нелегально. При підрахунку враховуємо ще два нюанси: по-перше, закарпатцям (підкарпатським українцям) не дозволялося навчатися в українських еміграційних вищих навчальних закладах, і, по-друге, серед студентів Господарської академії, окрім українців, були етнічні австрійці, білоруси та росіяни, котрі вирішили здобути освіту через Український громадський комітет.

До міжвоєнної ЧСР інтерновані українські вояки з польських таборів прибували в статусі цивільних біженців.

---

[128]Вимогові та роздаточні відомості на одержання продуктів, одягу, палива, рахунки, квитанції тощо. ЦДАВО України. ф. 2439. оп. 1. спр. 21. арк. 315.

[129]Українська Господарська академія в ЧСР 1922–1935 рр.. Ню Йорк: Видано абсольвентами Української Господарської академії та Українського Технічно-господарського інституту. Т. 1. 1959. С. 25. *Див. також*. Листування з міністерствами, установами та підприємствами Чехо-Словаччини, українськими емігрантськими організаціями… ЦДАВО України. ф. 3795. оп. 1. спр. 184. 301 арк.

З 1919 р. до Чехословаччини почала прибувати також партійна й свідома інтелігенція, оскільки в країні діяли дипломатичні представництва як ЗУНР, так й УНР. Микита Шаповал відзначав про це в своєму «Щоденнику»: «В Прагу приїхав 4 листопада 1919 р. Вражіння: Жуківський, Штефан, Славінський, Королів і посольство. Галичане: Смаль-Стоцький, Трильовський. Педагогична місія: Алискевич, Тимощук»[130]. Однак, хоча «політичні та свідомі українці» й прибули до ЧСР у 1919 р., їх «вага» почне зростати в середовищі української еміграційної спільноти тільки з початком 1920-х рр. На що вже звертав увагу Лев Лукасевич: «…Прага в двадцятих роках цього століття була містом дещо космополітичним і привітним… Крім чеської мови, в Празі постійно чулося мову німецьку, мадярську, французьку, російську та українську. Колонії всіх цих народів були там дуже численні. Людина не чулася в тих роках у Празі приблудою, а рівноправним членом суспільности, що давало деяке моральне задоволення й дозволяло часто забути, що ти емігрант»[131].

У складі політичної й свідомої наддніпрянської інтелігенції до міжвоєнної ЧСР в цей же час прибули і представники отаманщини – «дітища Директорії», (отамани й козаки-повстанці), які займали проміжну ланку між суто інтелігенцією та суто військовими. Як пригадував командир 5-го Богданівського куреню 2-ї Запорізької бригади 1-ї Запорізької дивізії, а згодом підполковник Армії УНР, Болеслав Миколайович Залевський (1896–1945) в своєму «Службовому реєстрі» в 1923 р.: «Приймав участь в походах та баталіях проти большовиків-москалів в складі Запорозької пластунської бригади з початку березня 1919 р. до 11 травня 1919 р. під Рівним, Бердичевом, Чудновим, Шепетівкою, Старокостянтиновим на Волині. З 11 травня в складі 18-го пішого Запорозького ім. Гетьмана Богдана Хмельницького полку в походах та баталіях під Почаєвим, Вишнивцем, Вишгородком, Чорним Островом, Проскуровом, Богданівцями, Деражнею, Кариченцями, Вовковинцями, Меджибожом, Проскуровом, Ярмолинцями, Зіньковим,

[130]Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Упорядкував Інж. Сава Зеркаль. Накладом упорядника. Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. Частина І. С. 42.
[131]Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Нью-Йорк – С. Бавид Брук: Українське православне видавництво Св. Софії. 1982. С. 138.

Шаровкою, Винницею, Сквірою, Білою Церквою, Обуховим, Чорнорудкою і взагалі во всіх боях, які мав Богданівський полк з червоними і білими москалями по 25 вересня 1919 р. В складі 2-го кінно-Запорозького полку з 20 червня 1920 р. по 10 липня того ж року в період боїв [за] Могилів-Подільський, Кам'янець проти червоних москалів. В складі 5-го Запорозького імені Гетьмана Богдана Хмельницького куріня з 1 листопада по 20 листопада 1920 р. Контужений і травлений газами 1 квітня 1919 р. в бійці під Шепетівкою. Поранений в праву грудь у бійці з москалями під м. Бучачом 6 серпня 1920 р.»[132].

Серед українських студентів – колишніх повстанських отаманів та козаків-повстанців у ЧСР – можна було зустріти зокрема: Данила Лимаренка, Степана Радзієвського, Петра Запорожця, Миколу Дорошенка-Чубенка, Павла Зиму, Віктора Чекірду (Чорного Ворона), Кузьму Антошка, Івана Блудимка, Атаназія Воронкевича, Дмитра Галушка, Миколу Малашка та інших[133].

Прибувала до Праги й налаштована антибільшовицьки сільська й робітнича молодь. Переважно з польських територій, оскільки за кордон вона виходила з частинами Армії УНР.

Кубанська українська еміграція (вояки Кубанської армії, що воювали на боці білих армій Денікіна і Врангеля та кубанські урядовці, що потрапили до Першої Чехословацької Республіки з Туреччини, Болгарії та Королівства сербів, хорватів і словеців), прибувши на чехословацькі терени, теж почала організовуватися як окрема одиниця, але спершу в складі російської еміграції. Тільки згодом невелика група кубанських діячів виділилася з російської емігрантської спільноти і утворила окрему власну громаду. Однак інтереси останньої в політичному розумінні майже не співпадали з інтересами загальноукраїнськими. У Подєбрадах у Господарській академії в ті роки

[132]Коваль Р., Моренець В. «Національна політехніка». «Подєбрадський полк» Армії УНР. До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради,1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, окремого Чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет». Т. 1. Кн. 5. С. 15. *Див також*. Довідничі матеріали до діяльності. ЦДАВО України. ф. 3801. оп. 1. спр. 12. 18 арк.
[133]Там само. С. 19.

викладачами працювали такі (колишні) керівники Кубанщини: прем'єри Василь Миколайович Іванис та Лука Лаврентійович Бич, міністр юстиції Павло Сулятицький, член Законодавчої ради Степан Федорович Манжула, міністр внутрішніх справ Кузьма Якимович Безкровний, міністр фінансів і голова Кубанської української національної ради Іван Васильович Івасюк. Викладав у академії і кубанець Федір Андрійович Щербина – засновник бюджетної статистики в Росії, член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1904 р.), історик, член Кубанської законодавчої ради, голова Верховного суду Кубанського козацького війська в 1917 р.[134].

Наявність великої кількості емігрантів з теренів колишніх Російської та Австро-Угорської імперій загалом (політичних, військових, цивільних) й змусила уряд Т. Масарика започаткувати «Руську допомогову акцію» («Ruská pomocná akce») в 1921 р.

У політичному плані «Руська допомогова акція» була скерована на підтримку виключно антибільшовицької еміграції. Такий крок пояснювався прихильністю лідерів ЧСР до ідей «поступового панславізму». Керівництво ЧСР не приховувало своїх сподівань на швидку зміну політичного режиму, як в Росії, так і в Україні; воно сподівалося, що політична опозиція, яка знайшла притулок в Чехословаччині, «як не сьогодні, то завтра» прийде до влади та буде відігравати головну роль у відродженні нових Росії та України, реконструюючи їх та європеїзуючи. Президент ЧСР Томаш Масарик, міністр закордонних справ Едуард Бенеш, прем'єр-міністр Карел Крамарж та заступник міністра закордонних справ Вацлав Гірса, розпочинаючи акцію, передбачали на майбутнє тісну співпрацю пострадянської федеративної Росії з Чехословаччиною в політичній, військовій, економічній та культурній галузях, оскільки це відповідало її геополітичним інтересам.

Тоді як фінансово «Руська допомогова акція» скеровувалася на два напрямки: 1) надання гуманітарної допомоги голодуючим радянської Росії і 2)

[134]Готкова Ю. С. Діяльність кубанських організацій в Чехо-Словаччині в 1920–1930-ті рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Т 1. № 40. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 135–141. URL: https://history.znu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1297/1209 (дата звернення: 14.08.2019).

суто фінансову підтримку антибільшовицької еміграції, що осіла в ЧСР. Однак, з середини 1922 р. уряд РСФРР заборонив діяльність доброчинних місій на «своїй» території. З того часу під «Руською допомоговою акцією» у фінансовому аспекті розумілася суто грошова допомога еміграційним організаціям на території ЧСР.

Під час реалізації «Допомогової акції» чехословацьким урядом на потреби усієї «руської» еміграції (українців, білорусів і росіян) було виділено декілька сотень мільйонів крон. В 1921–1937 рр. державна фінансова підтримка уряду ЧСР складала 500 000 000 крон. Кульмінаційним «акційним роком» став 1924 р., коли «вигнанцям» у цілому офіційно Прагою було видано 99 775 000 крон[135]. 18 березня 1925 р. Микита Шаповал записав у «Щоденнику»: «Вчора я розмовляв з д-ром Гірсою, заступником міністра закордонних справ. Тема розмови – відношення чехів до «Східної проблеми». Д-р Гірса був літ з 20 на Україні. Вміє говорити українською селянської мовою. Їхня політика – невтручання у внутрішні справи. Вихід для Чехії – на Схід. Тому потрібні стосунки. Поміч з їх боку для економічного відродження можлива… Зворушливо дякував за підтримку їх легіонів і за 43 школи в чеських колоніях. «Цих двох факторів забути не можна». Знає добре Винниченка. Мене знає по Центральній Раді і взагалі. Висловлюється дуже обережно. Українські змагання «толерує», визнає їх природність і законність»[136].

Як же пристосовувалися до життя в умовах еміграційних реалій наддніпрянці-інтелігенти? Насамперед, під пристосуванням або адаптацією українських біженців розуміється соціальна адаптація – процес активного пристосування індивідів до умов соціального середовища або вид їх взаємодії із

[135]Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць буларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст.–1939 г. Навукова-папулярнае выданне. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі. 2012. С. 374. *Див. також*. Листування УГК з чесько-словацькими Міністерствами. ЦДАВО України. ф. 3801. оп. 1. спр. 25. 257 арк.

[136]Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Упорядкував Інж. Сава Зеркаль. Накладом упорядника. Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. Частина І. С. 57–58.

соціальним середовищем, що відбувається на трьох рівнях: фізіологічному, психологічному та соціальному[137].

Фізіологічна адаптація – здатність організму людини підтримувати свої параметри в межах, необхідних для нормальної життєдіяльності при зміні зовнішніх умов. Тобто, українська еміграційна інтелігенція змушена була подбати, насамперед, про первинні базові потреби: їжу, одяг, житло й безпеку. Потребу в їжі, одязі, житлі та захисті галицька, наддніпрянська й кубанська інтелігенція вирішувала здебільшого за рахунок чехословацької фінансово-соціальної допомоги у формах гуртожитків, громадських їдальнь, різноманітних грошових виплат («асигновок», заробітної плати), průkaz(ів) – посвідчень особистості. (Посвідчення видавалося на певний термін, як правило, не менше року).

На психологічному рівні адаптація забезпечує нормальне функціонування всіх психічних структур людини, за умови впливу різних зовнішніх факторів. До психологічної адаптації відносять: прийняття виважених рішень; прогнозування розвитку подій; вироблення тих або інших поведінкових реакцій; настрій, цінності, мораль. Наприклад, Василь Костянтинович Королів та Наталена Андріанівна Королева і в еміграційних умовах залишалися досить раціональними людьми. Подружжя не тільки змогло придбати будинок у селищі Мельник, яке знаходилося на однаковій «залізничій» відстані від Праги та Подєбрад, а й у щоденній боротьбі за існування (важкій фізичній праці біля хати, догляді за свійськими тваринами та птахами, приготуванні «мавританських та бразильських обідів» з квашеної капусти, солоних огірків, прованської олії та сушеної риби) творчо працювало: «Що робимо? Всамперед намагаємось заробити собі на життя. По-за тим, пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо /маємо зо 20 часописів/ – і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменчої хвилинки вільної»[138].

---

[137]Щудло С. А., Волович В. І. Адаптація соціальна. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація соціальна (дата звернення: 7.10.2022).

[138]Наталена Королева Життя і творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ: Дельфін. 2008. С. 31.

Адаптація на соціальному рівні, в свою чергу, дозволяє пристосуватися до того соціального середовища, що вже склалося, за рахунок вміння аналізувати різноманітні соціальні ситуації, усвідомлювати власні можливості в усталеній соціальній обстановці. Виділяють три форми соціальної адаптації: а) адекватну, що передбачала вирішення таких типових проблем як: подолання мовного бар'єру, залежності від державних виплат, внутрішнього відчуття дискомфорту; офіційне працевлаштування й підвищення соціального статусу; доступність медичної допомоги; інтеграція в соціальне середовище приймаючої сторони; б) девіантну – пристосування до соціальних умов, що склалися, з порушенням соціально прийнятних норм поведінки та запереченням прийнятних в суспільстві цінностей та в) патологічну, викликану функціональними порушеннями психіки як такої.

Зупинимося детальніше на характеристиці соціальної адаптації українських вигнанців впродовж 1920-х рр. у адекватній формі. Виділяючи серед соціальних прошарків саме еміграційну інтелігенцію, звертаємо увагу, шо її соціальна адаптація в міжвоєнній ЧСР мала дві суттєві особливості й проходила в декілька етапів.

По-перше, соціальна адаптація свідомої української інтелігенції залежала від ставлення до неї чехословацького суспільства та від правового визнання її статусу міжнародною спільнотою.

По-друге, українська еміграційна інтелігенція ставала частиною чехословацького простору виключно соціально й виробничо, оминаючи його культуру, що було зумовлено низкою як особистісних чинників (бажанням самого емігранта інтегруватися в нове суспільство, засвоїти його соціально-психологічні установки), так і групових (вплив національного оточення (професійних та освітніх товариств, релігійних спільнот, подекуди кооперації як «третьої альтернативи» державному і приватному підприємництву)).

У міжвоєнній ЧСР емігрантами опікувалися два міністерства: закордонних і внутрішніх справ. Фахівцями цих міністерств була розроблена

низка вимог, які емігранти мали дотримуватися: 1) емігранти мали дати слово не проводити жодної акції проти уряду, який «запанував» у Росії; 2) емігрантам надавалася можливість для фізичної та духовної праці, «яка є оплачувана так само, як і праця чехословацьких громадян»; 3) українські біженці зрівнювалися в правах з громадянами ЧСР, за виключенням політичних (права голосу, служби у війську); 4) влада обіцяла сприяти тим духовним і культурним організація, які емігранти організують[139]. ЧСР щорічно отримувала від Ліги Націй фінансові компенсації за перебування на її території емігрантів з колишньої Російської імперії і ці субсидії спрямовувала на еміграційні потреби (зокрема на заробітну оплату, стипендії).

З 1919 р. до 1925 р. соціалізація українських біженців була виключно соціальною та виробничою. Пояснювалося це тим, що в українців жевріли сподівання на швидке повернення додому, а культурній соціалізації заважала різниця в менталітеті. У 1925 р. соціальне, виробниче та культурне інтегрування ускладнилося через «поворотництво». В подальшому на соціалізацію у цілому суттєво вплинули: згортання чехословацьким керівництвом «Руської допомогової акції» з 1 січня 1927 р. та прийняття 13 березня 1928 р. парламентом ЧСР закону про охорону національного ринку праці, за яким було уведено обмеження в прийомі на роботу іноземців, що прибули в ЧСР після квітня 1923 р. У законі про охорону ринку праці містився також пункт, згідно з яким право на працю могли отримати тільки ті емігранти, які безперервно проживали на території Чехословаччини з 1 травня 1923 р. і жодного разу не перетинали її кордон. Ситуацію ускладнювала й те, що робітники-чехи могли вимагати звільнення чужинця з роботи. У такому разі керівництво підприємства/установи зобов'язувалося цю вимогу виконати.

В історії української еміграції (як наддніпрянської, так галицької) в міжвоєнній Чехословаччині 1920-х рр., з урахуванням зовнішньополітичних реалій, простежуються наступні (умовні за часом) соціально-адаптивні періоди.

[139]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX ст.): Монографія. Київ: «МП Леся», 2006. С. 234. *Див. також*. Комісія в справі так званих нансенівських паспортів. ЦДАВО України. ф. 3696. оп. 1. спр. 380. 200 арк.

Перший – «роки захоплюючої приязні» – частково спільний для інтелігенції УНР і інтелігенції ЗУНР. Для наддніпрянців він тривав з 1919 р. по 1925 р. Для галичан – з 1919 р. по 1923 р., коли 15 березня 1923 р. екзильний уряд ЗУНР припинив своє існування. Після цього галицькі українці намагались або залишили межі Першої Чехословацької Республіки, або здобути чехословацьке громадянство.

Другий – «роки взаємного розчарування та охолодження» – був характерним виключно для наддніпрянських вихідців. Його хронологічні рамки: 1925–1935 рр. У 1925 р. українську інтелігенцію зачепило «поворотництво», у 1927 р. чехословацький уряд почав згортати «Руську допомогову акцію», а в 1928 р. був прийнятий закон про охорону національного ринку праці, що в сукупності й визначило назву цього періоду.

Перший соціально-адаптивний період, в свою чергу, можна умовно розділити на три підперіоди: 1919–1921 рр., 1921–1923 рр. і 1923–1925 рр.

1919–1921 рр. – роки очікування. В цей час до Першої Чехословацької Республіки прибули українські дипломати з урядовцями: як УНР, так і ЗУНР. Вони чекали результатів обговорення «українського питання» на Паризькій мирній конференції в контексті російського та польського питань.

«Українське питання» як самостійне Паризькою мирною конференцією ніколи не розглядалося. Значну увагу було приділено вирішенню долі окремих західноукраїнських територій, що входили до складу колишньої Австро-Угорської імперії – Закарпаття, Буковини й особливо Східної Галичини – оскільки потрібно було визначитися з повоєнними кордонами Чехословаччини, Румунії та Польщі. До усього, в «14 пунктах» Вудро Вільсона народам Австро-Угорщини було обіцяно гарантоване місце в Лізі Націй і «найширшу можливість автономного розвитку» (п. 10), у той же час як відновлювана Польща повинна була включати в себе «усі території з безсумнівно польським населенням»[140].

[140]Дацків І. Українське питання на Паризькій мирній конференції. Історіографічний аспект. Наукові записки. Серія «Історія». Тернопільского національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Т. 2. №

Що стосується Наддніпрянської України, то її доля фігурувала на конференції у фарватері вирішення російської проблеми. Упродовж усього 1919 р. держави Антанти показали свою готовність сприяти процесу відновлення єдності Росії («єдиної та неподільної») й наполягали на створенні союзу антибільшовицьких сил. У цих умовах Директорія, що безкомпромісно відстоювала лінію незалежності України та відкидала можливість федерації, опинилася в такій ситуації, коли вона перебувала в конфлікті з усіма можливими союзниками, яких підтримувала Антанта, в боротьбі з більшовиками. Якщо в перші місяці конференції (приблизно до кінця французької інтервенції в Україні), «великі держави» рахувалися з фактом існування УНР, то починаючи з квітня-травня 1919 р. на неї зовсім перестали зважати. Адже для держав Антанти завжди вирішальним був чинник реальної сили.

1921–1923 рр. характеризувалися побутуванням в еміграційному середовищі (і галицькому, і наддніпрянському) сподівань на швидке повернення додому.

Для емігрантів із ЗУНР соціальне адаптування в ці роки підпорядковувалися намаганням долучитися до створення самостійної та нейтральної Галицької республіки. Зокрема, «празькі зуенерівці» в квітні 1921 р. працювали над проєктом «Основи державного устрою Галицької республіки», а також готували до друку брошури «Економічні основи Галицької державності», «Основи самостійності Галицької державності». Відстоювали вони і концепцію «Східної Швейцарії», згідно з якою незалежна і нейтральна Східна Галичина мала виконувати в Східній Європі таку ж роль, як Швейцарія у Західній. Щиро вболівали й за спробами розв’язання «галицького питання» на Ризькій (1921 р.) та Генуезькій конференціях (1922 р.).

Маємо звернути увагу на те, що Ризька конференція, (як і Акт Злуки (1919 р.), і Варшавський договір (1920 р.)), вчергове продемонструвала існуючий серед українців поділ на галичан і наддніпрянців. Делегати уряду

1. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 184–191. URL: https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/2521/2295 (дата звернення: 04.07.2023).

ЗУНР на конференцію в Ризі не були допущені з вини радянських урядів Росії, України, а також уряду Польщі, хоча початок конференції викликав певні сподівання стосовно успіху галицької справи (російсько-українська делегація склала заяву про необхідність проведення плебісциту та визнання самостійності Східної Галичини). Проте конференційні рішення прикро вразили «західних українців», бо так само, як і Директорія в 1920-му відмовилася від «права на Східну Галичину», так і українсько-російська делегація, підписавши 18 березня 1921 р. Ризький мирний договір, відмовилась від Галичини на користь Польщі.

Зазначимо й те, що поділ на галичан і на наддніпрянців був об'єктом пильної уваги та ґрунтовного аналізу політика й журналіста Івана Кедрина-Рудницького. Він був галичанином, котрий після Лютневої революції 1917 р. Росії переїхав до Києва, де працював у державних установах освіти Гетьманату та Директорії. У 1919 р. у Вінниці Кедрин-Рудницький вступив до лав Армії УНР. А в 1920–1930-х був зв'язковим між екзильним урядом УНР та найвпливовішою політичною партією в Західній Україні – Українським Національно-Демократичним Об'єднанням (УНДО).

Причиною поділу українців на галичан та наддніпрянців, на думку Кедрина-Рудницького, було два способи мислення (за Кедриним-Рудницьким – «дві психіки»), створені в період окупацій: «Одні і другі вбачали в Україні свою батьківщину, одні і другі бажали волі Україні, одні і другі прославляли Шевченка з його «Заповітом» і «Кавказом», одні і другі пов'язували відродження новітньої української політичної думки з творами публіцистики і першими політичними партіями на переломі 19-го і 20-го сторіччя – по обох боках Збруча. Але психіка одних і других була різна. І нещастям було те, що у проводі галичан стали у 1918 році люди, які були добрими австрійськими парляментаристами, гарними промовцями, чесними людьми, активними громадянами-патріотами, але не були державними мужами й

індивідуальностями, що їх вимагала тодішня історична хвилина й тодішня історична ситуація»[141].

У практичному відношенні Представництво ЗУНР у Празі з 1919 р. й до вересня 1921 р. опікувалося своїми громадянами, видавало українські паспорти, легітимації, допомагало з працевлаштуванням.

Наддніпрянці ж уважно слідкували за радянськими реаліями. По-перше, через запровадження в Радянській Україні спершу «політики воєнного комунізму, а згодом «нової економічної політики». У 1919–1920 рр. на теренах УСРР впроваджувалася в життя політика «воєнного комунізму». Більшовики прискореними темпами та силою змінювали існуючу в Україні економічну систему, яка ґрунтувалася на товарно-грошових відносинах. На заміну їм прийшов прямий товарообмін, здійснення якого покладалося на державних чиновників. «Червоний терор», жорстока централізація, створення продзагонів, реквізиції, конфіскації тощо – все це вказувало, здавалось би, на швидкий крах більшовизму. Однак, у 1921-му в Радянській Україні було здійснено разючий перехід від «політики воєнного комунізму» до «нової економічної політики». Комуністи вирішили тимчасово відступити від генеральної лінії партії. Для подолання економічної кризи, вирішено було повернутися до використання ринкових відносин і різних форм власності. До усього разом із новою економічною політикою в УСРР стартувала й українізація. А 17 березня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло ухвалу «Про амністію солдатам Врангелівських і Петлюрівських армій».

По-друге, через чехословацьку геополітику 1920-х, котра передбачала надання фінансової допомоги, окрім української еміграції, ще й російським вигнанцям, котрі, попри біженство, мали в руках фінансовий капітал.

Тому в основі соціальної адаптації наддніпрянців у 1919–1921 рр. було не тільки врахування геополітичних чехословацьких інтересів, а й розуміння НЕПу, українізації, амністії як передвісників слабкості та занепаду

[141]Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Ню Йорк: Видавнича Кооператива «Червона калина». 1976. С 56–57.

більшовизму. Фактично, їх соціальна адаптація у ті роки – це запекла конкурентна боротьба представників різних політичних течій за лідерство в концептуальних питаннях державного будівництва нової незалежної України. (Детальніше про емігрантські програми дій 1920-х як стрижень буття на чужині йдеться в параграфі другому цього розділу).

На теренах міжвоєнної ЧСР у 1919–1921 рр. українські політичні конкуренти виявилися сусідами: і соціалісти, і монархісти, і націоналісти «опинилися в одному човні». Найбільше змагалися між собою соціалісти: впливові й чисельні представники Державного центру УНР в екзилі й «шаповалівці».

«Шаповалівці» (представники Закордонного осередку УПСР) швидко представили українській еміграційній спільноті модель Автономної трудової України в складі федерації вільних народів Росії.

«Державники», натомість, вперто стояли на позиціях подальшого відкритого військово-політичного протистояння з більшовиками, тому зрозуміло, підтримали як Перший, так і Другий зимові походи. Перший зимовий похід тривав з 6 грудня 1919 р. по 6 травня 1920 р., його головним завданням було збереження присутності української армії на українській території, у ворожому запіллі, шляхом партизанських дій. Другий зимовий похід – військова операція Армії УНР проти РСФРР з метою недопущення вивезення продовольства з України в Росію – датується жовтнем-листопадом 1921 р., він був не таким успішним, як Перший, і це змусило «державників» змінити не тільки тактику й стратегію боротьби за нову незалежну Україну, а й форми власної соціальної адаптації.

У 1921–1923 рр. сподівання на швидке тріумфальне повернення зберігалося. Володимир Левитський в одному із листів до Олександра Олеся писав: «Ви, певно, згодитесь зі мною, що важкий період теперішньої української еміграції тільки тоді не буде пропащим часом для українського народу, коли якнайбільша кількість українських емігрантів постарається вернути з чужини до рідного краю з певним основним знанням, набутим

систематичною працею в одній з тих ділянок культурного чи економічного життя, які вимагають у нас особливо пильної уваги»[142].

Тому в 1922–1924 рр. «соціалістами-шаповалівцями» була розбудована в потужна мережа шкіл, вищих навчальних закладів, академічних установ, кооперативів, майстерень, їдальнь, іншого аби тріумфально повернутися додому.

Становище українських вихідців у ці роки було «запевнене». Тільки на діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі МЗС ЧСР у квітні 1923 р. було виділено 50 000 крон з розрахунку: 25 000 – на утримання штатного персоналу, придбання різноманітного приладдя, організацію бібліотеки, а інші 25 000 – на 50 стипендій в розмірі 500 крон[143].

Представники «Державного центру УНР в екзилі», в свою чергу, після невдалого Другого зимового походу переформатували діяльність в рамках окреслених Симоном Петлюрою «завдань української еміграції», а, отже, долучилися у міжвоєнній ЧСР до творення вищих навчальних закладів і професійних товариств. Зокрема, такі «петлюрівці» як С. Русова, О. Ейхельман, Ф. Гула, С. Сірополко, М. Тимченко, І. Мірний, Ф. Стешко стали викладачами УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.

У 1923–1925 рр. соціальну адаптацію української еміграційної спільноти у міжвоєнній ЧСР пригальмувало явище «поворотництва» – переосмислення перебування на чужині та сподівання на еволюцію радянської системи. Виникнення УСРР у 1919 р. як чітко окресленого політичного, економічного й культурного утворення в поєднанні з успіхами національно-культурного будівництва 1920-х, справило потужний вплив на українців, які перебували поза межами Батьківщини. Успіхи українізації, агітаційна діяльність більшовиків і ідеологічна спорідненість представників УПСР та УСДРП з комуністами через соціалістичні ідеї – все це дозволяло українським вихідцям

[142]Цит. за: Лисенко Н. З еміграційного архіву О.Олеся. *Хроніка-2000. «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах.* Ч. ІІ . Рік видання VIII. Випуск 29–30. Київ, 1999. С. 233. *Див. також.* ЦДАВО України. ф. 3696. оп. 1. спр. 25. 257 арк*;* ф. 3841. оп. 1. спр. 19. Арк. 44.; ф. 3843. оп. 1. спр. 14. 29 арк.; ф. 3893. оп. 1. спр. 56. Арк. 27.; ф. 3905. оп. 1. спр. 174. арк. 121, 320.; ф. 3920. оп. 1. спр. 9. арк.7.

[143]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): дис. ..канд. іст. наук. 09.00.12. Київ, 2010. С. 43.

вбачати потенціал радянської влади у проведенні українізації та подальшого розвитку УСРР[144]. Наприклад, «поворотником» серед українців Праги та Подєбрад став актор і режисер Микола Садовський. Під вплив радянської українізації потрапив навіть Євген Чикаленко: «15.11.1925. Морально почуваюся серед земляків гірше… Ділить мене від них тепер питання повороту на Україну. В розмовах з студентами, що на той рік кінчають науку, я висловлююся, що по скінченню науки їм треба вертатися додому і допомагати будуванню української держави, яке ведеться тепер наперекір бажанню московських окупантів…»[145].

Другий соціально-адаптивний період – «роки взаємного розчарування та охолодження» – поділяється на три умовних підперіоди: 1925–1929 рр., 1930–1932 рр. 1932–1935 рр. (Друга полоина 1930-тих років буде проаналізовані в іншому параграфі).

У 1925–1929 рр. соціальна адаптація наддніпрянців у міжвоєнній ЧСР передбачала життя в умовах згортання «Руської допомогової акції», боротьбу з «поворотництвом», активну протидію більшовикам у боротьбі з моральним розкладом еміграції в цілому та закриття чехословацького ринку праці. До 1925 р. головною громадською організацією, що опікувалася українськими біженцями був УГК, який після ліквідації «перейшов на наукову працю у формі Соціологічного інституту»[146]. У 1926 р. функції УГК перебрав на себе Український комітет. Однак його можливості були не такими, як в попередника. Микита Шаповал писав: «10.07.1928. Умови погіршуються щодалі більш. Думка про перенесення праці в инші краї якраз на часі. Між емігрантами буде паніка»[147]. Все це обумовило згортання освітньої роботи та змушувало шукати інші засоби для існування.

---

[144]Мазипчук М. Феномен «поворотівства»: чому українські емігранти повертались до СРСР. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/5c7d0d4b19b6a/ (дата звернення: 21.03.2019).

[145]Чикаленко Є. Щоденник. (1925–1929). Упорядкування, передмова і коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. С. 111.

[146]ЦДАВО України. ф. 3793. оп. 1. спр. 305.арк. 11; ф. 3793. оп. 1. спр. 157. арк. 46.

[147]Шаповал М. Щоденник. Від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. ІІ. Частина. Упорядкував Інж. Савва Зеркаль. Видала Українська громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. С. 75. *Див. також*. Відозви, оголошення Української академічної громади…. ЦДАВО України.. ф. 3900. оп. 1. спр. 134. 17 арк

Ще в грудні 1926 р. міністр закордонних справ ЧСР Едуард Бенеш повідомив парламент, що збирається згорнути фінансування «Руську допомогову акцію». Проти неї виступали чеські комуністи та Міністерство фінансів. Акція стала, по суті, об'єктом політичної боротьби в самій Чехословаччині. Більше того, ЧСР налагоджувала активні економічні зв'язки з СРСР і, звісно, не була зацікавлена в демонстрації допомоги опозиційним до більшовиків українцям. З 1 січня 1927 р. уряд ЧСР офіційно оголосив про ліквідацію допомоги усім емігрантам. (Хоча останні виплати були здійснені в грудні 1928 р.). Проте відчутнішого удару українській політичній еміграції було завдано в 1928 р., коли 13 березня парламентом було ухвалено закон про охорону національного ринку праці. За цим законом, праця іноземних громадян, які прибули до ЧСР після 1 травня 1923 р., унормовувалася певними умовами й обмежувалися права негромадян на працю в цілому. З цього приводу Український комітет в ЧСР 29 червня 1928 р. звернувся листом до Земського політичного відділу з проханням не поширювати норму закону на українських емігрантів, і аби Земські поліційні управи при видачі посвідчень емігрантам визнавали посвідки, що видавалися Українським комітетом в ЧСР, як інституції, що постала з метою всебічної допомоги емігрантам[148]. Це прохання було задоволене. Крім того, чехословацька влада обмежувала право перебування / працевлаштування українських емігрантів і на Підкарпатській Русі.

Промовисто про це писав Євген Чикаленко: «2.01.1927. Чешському урядові вже обридло годувати еміграцію і він почав постепенну ліквідацію всіх еміґрантських установ. Оголошено, що з 1 січня поточного року всім педагогічним та науковим закладам зменшують удержання на третину, а иншим і зовсім перестають давати субвенції; так само і приватним особам, що одержували стипендії. Нашій Академії зменшено удержання на третину, а Товариству сільськогосподарських техніків зовсім перестали давати, тому й воно вже не має чим мені підсобляти, як це воно робило вже стільки років,

[148]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття): Монографія. Київ: «МП Леся», 2006. С. 244.

видаючи мені по 300 чеських корон. Від академії я одержував 1 200 і таким чином на 1 500 чеських корон сяк-так жилося, хоч на ремонт одежі, обув'я та зубів і т. д. не ставало, а тепер не знаю вже як буду жить…»[149].

«Поворотництво», нагадуємо, було обумовлене відірваністю від Батьківщини, невпорядкованістю життя і сподіваннями на еволюцію радянської системи. Софія Русова, зокрема, відзначала: «…Одночасно московські окупанти змагаються і закордоном вчинити нам найбільшу материяльну та моральну шкоду. … Через друковане слово, підкуплене на гроші ограбованого люду, через агітацію спеціальних агентів, обіцянками вигод материяльних, заходяться вони посіяти зневір'я і розклад серед української еміграції, що опинилася на чужині в трудних обставинах. Разом з тим робляться спроби перейняти в свої руки національні установи наші дипломатичні, громадські, економичні, обернути їх в слушну для себе зброю або, принаймні, знищити…»[150]. А ще згадувала, що головною темою всіх розмов в ті роки були гроші: де їх заробити, як їх роздобути; що всі жили з дня на день, далі, ніж на тиждень не заглядали[151].

Якщо вести мову про спроби морального розколу (розкладення) української еміграції в Першій Чехословацькій Республіці, то для більшовиків важливою була не так кількість повернених, як сам процес повернення – репатріація. Репатріації наддніпрянців сприяли спеціально створені прорадянські організації в міжвоєнній ЧСР: «Товариство ім. Тараса Григоровича Шевченка» (1923–1927), «Союз студентів-громадян УРСС» (1923–1927), інші прокомуністичні організації, що діяли під егідою КПЗУ, яка вела боротьбу проти польської політики щодо українського населення Східної Галичини та Волині. Ці організації «працювали» переважно як з окремими особами, так і з еміграційним українським студентством. Серед останніх

[149]Зубко О. Подєбрадське повсякдення Євгена Чикаленка (1925–1929). *Сіверянський літопис.* № 3. Чернігів: НУ «Чернігівськи колегіум» імені Тараса Шевченка, 2022. С. 141. DOI: 10.5281/zenodo.7190848. URL: https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/64 (дата звернення: 14.04.2024).
[150]ЦДАГОУ. Листи С. Русової, її дочки Любові та онука Романа до сина, брата і батька Ю. Русова (недатовані). ф. 269. оп. 2. спр. 191. арк. 11.
[151]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття): Монографія. Київ: «МП Леся», 2006. С. 467.

відомим репатріантом був студент Празької академії образотворчих мистецтв Василь Касіян. Ще в 1923 р. він прийняв радянське громадянство, а до Радянської України повернувся в 1927 р. після закінчення навчання.

А закриття чехословацького ринку праці й поготів показало, що повернення в Україну неможливе, а відтак потрібно проводити перспективну згуртувальну роботу, відвойовувати своє право на прожиття у країнах поселення. Більшість української інтелігенції почала виїжджати до Підкарпатської Русі в пошуках шматка хліба.

У підсумку. Український еміграційний осередок у міжвоєнній ЧСР був сформований в переважній більшості колишніми військовослужбовцями УНР і ЗУНР, (частково Кубанщини) та інтелігенцією: урядовцями наддніпрянцями, галичанами, частково кубанцями; працівниками закордонних представництв останніх – дипломатичних, політичних, економічних, санітарних місій. І лише частково свідомими цивільними особами. Чисельний еквівалент еміграційної інтелігенції в середині українського еміграційного осередку становив 25 % (5 000 осіб) від загальної кількості всіх українських біженців (20 000 осіб).

Українські вихідці були локалізовані переважно на чеських територіях, (в Празі та її передмістях, таких містах як Брно й Пршибрам), оскільки чехословацька влада обмежувала їх право перебувати в Словаччині, де компактно проживали українці, а особливо на Підкарпатській Русі, де чехи проводили політику «обережної чехізації».

Соціальна адаптація українських інтелігентів у 1920-х здійснювалося на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Адаптування проходило в два етапи в умовах «Руської допомогової акції» та мало дві суттєві особливості. По-перше, пристосування в нових реаліях залежало від ставлення чехословацького суспільства до еміграції в цілому та від правового визнання її статусу міжнародною спільнотою. По-друге, українська еміграційна інтелігенція адаптувалася виключно соціально та виробничо, оминаючи культуру через низку особистісних й групових чинників.

Перший соціально-адаптивний етап – «роки захоплюючої приязні» – був частково спільним для інтелігенції УНР та інтелігенції ЗУНР. Він поділявся умовно на три підперіоди: 1919–1921 рр., 1921–1923 рр. і 1923–1925 рр. Для наддніпрянців перший етап тривав з 1919 р. по 1925 р. Для галичан – з 1919 р. по 1923 р., коли 15 березня 1923 р. екзильний уряд ЗУНР припинив своє існування. Після цього галицькі українці намагались або залишили межі Першої Чехословацької Республіки, або співпрацювати з наддніпрянцями, або здобути чехословацьке громадянство

Другий – «роки взаємного розчарування та охолодження» (1925–1935 рр.) – був характерним виключно для наддніпрянських вихідців. Він теж характеризується трьома умовними підперіодами: 1925–1929 рр., 1930–1932 рр. 1932–1935 рр. Перший підперіод тривав з 1925 р. по 1929 р. включно. В цей час українську інтелігенцію у міжвоєнній ЧСР зачепило «поворотництво», згортання чехословацьким урядом «Руської допомогової акції» і прийняття закону про охорону чехословацького ринку праці.

Впродовж 1919–1921 рр. українська еміграційна інтелігенція очікувала на вирішення «українського питання» в контексті польського й російського делегатами Паризької мирної конференції. Про соціальну й соціально-виробничу адаптацію в цей час свідчило розгортання будівництва мережі освітніх й громадсько-професійних інституцій. Впродовж 1921–1925 рр. були розбудовані: Український вільний університет, Українська господарська академія в Подєбрадах, Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі; Українська студія пластичного мистецтва; Реформована гімназія в Ржевницях (Модржанах); Музей визвольної боротьби України, Український історичний кабінет; Український громадський видавничий фонд; Українське товариство пластичного мистецтва; Українська селянська спілка; Український всепрофесійний робітничий союз; Спілка українських лікарів; Спілка українських техніків; Товариство українських журналістів та письменників на чужині; Спілка українських лісівників; Товариство українських інженерів; Українське правниче товариство;

Українське педагогічне товариство; Українське воєнно-наукове товариство; Українське аграрне товариство; Товариство українських економістів.

До 1928 р. українські біженці-інтелігенти мали особисті, соціальні, економічні та культурні права, за виключенням політичних та служби у війську, які були закріплені Конституцією Першої Чехословацької Республіки.

На перешкоді їх повного адаптування стояли: впевненість у швидкому поверненні додому, тобто в тимчасовості власних поневірянь, відсутність фінансів, як таких, а також «обережна чехізація» Підкарпатської Русі.

Підкарпаття в 1920-х стало своєрідним полігоном боротьби за людяність і впливовість у цьому регіоні між УСРР, СРСР, ЧСР, Угорщиною і власне українцями. Ще на початку 1920-х рр. чехи дали зрозуміти, що «не бажають зростання українського руху» на Підкарпатті. «Тому, – писав Никифор Григоріїв в одному з листів до Микити Шаповала, – чехам і доводиться танцювати між небажанням настринчити українців проти себе і небажанням допустити їх до скріплення в таку силу і в такій формі, яка б перешкодила здійсненню деяких їхніх мрій»[152]. З середини 1920-х і у їх кінці більшість українська еміграційна інтелігенція, через закриття чехословацького ринку праці, почала шукати роботу саме на Підкарпатті. Пік чехізації Підкарпаття і боротьби з українським рухом припав на 1928 р. Через що Микита Шаповал у одному із своїх листів до президента ЧСР Т. Масарика прохав його звернути увагу на становище української еміграції в ЧСР, оскільки існує загроза самому її існуванню (тяжке матеріальне становище та «моральне пониження»): «Особливо тяжкі обставини за останні роки на Підкарпатській Русі. Місцева адміністрація безоглядно викидає українських емігрантів під закидом «обтяжених чужинців» за межі ЧСР, руйнуючи людям життя…»[153].

[152]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття): Монографія. Київ: «МП Леся», 2006. С. 239.
[153]Там само. С. 248.

2.2. Емігрантські програми дій 1920-х як ідеологічний стрижень буття на чужині

У 1919 р. до Першої Чехословацької Республіки прибули дипломатичні місії і ЗУНР, і УНР.

Для представників ЗУНР у 1919–1921 рр. ключовим стало протистояння дискримінаційним рішенням Ради мирної конференції у Парижі стосовно окупації Східної Галичини і прийнятого нею проєкту «Статуту для Східної Галичини», розробленого поляками. Тому галичани намагалися, насамперед, використати на свою користь чехословацько-польські протиріччя.

Потрібно зауважити, що галицькі дипломати почали налагоджували зв'язки з Чехословацькою республікою ще з кінця 1918 р. В свою чергу чехословацькі правлячі кола теж були зацікавленими у встановленні тісних політичних й економічних стосунків з українським урядом на Заході України. Зокрема, у грудні 1918 р. відбувся обмін дипломатичними місіями між урядами ЧСР і ЗУНР, які, хоч і мали неофіційний характер, однак активно працювали на ниві українсько-чехословацького співробітництва, насамперед господарського. Окрім господарських, чехословацька сторона мала й політичні розрахунки. По-перше, в лавах армії ЗУНР за угодою з урядом ЧСР було чимало чехословацьких офіцерів. Адже підтримка ЗУНР, її об'єднання з рештою українських земель у складі федеративної Росії встановило б спільний чехословацько-російський кордон. По-друге, уряду Т. Масарика імпонували русофільської орієнтації у ЗУНР, де ще з кінця 1918 р. обговорювалося питання про можливість приєднання території Прикарпаття і Лемківщини на правах автономії до Чехословаччини[154].

Отож, враховуючи складність відносин між Чехословаччиною та Польщею, Є. Петрушевич надавав великого значення відносинам із першою. Дипломатична місія ЗУНР у Празі була найчисельнішою серед усіх інших

[154]Дацків І. Діяльність дипломатичної служби Західноукраїнської Народної Республіки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* Вип. 18. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 348. URL: https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/03-09Dackiv.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

«зуенерівських» місій. До усього, чехословацький уряд дозволив перебувати на своїй території інтернованим військовим формуванням УГА. У липні-серпні 1920 р. у ході персональних зустрічей з Т. Масариком та Е. Бенешем у Празі Є. Петрушевич безрезультатно намагався відродити стару ідею галицько-чехословацької конфедерації. Не отримавши згоди, уряд ЗУНР просив чехословацьке керівництво хоча б відстоювати галицькі інтереси в Лізі Націй. Однак через те, що в чехів почали налагоджуватися відносини з поляками, їх інтерес до східногалицького питання суттєво зменшувався. До того ж Прага не погоджувалася офіційно визнавати екзильний уряд ЗУНР і надати йому фінансову допомогу.

Переломною у відносинах ЧСР та ЗУНР стала осінь 1921 р. 6 листопада 1921 р. міністри закордонних справ ЧСР та Польської Республіки підписали угоду, за якою в обмін на припинення Варшавою підтримки словацького сепаратизму, Прага визнала свою незацікавленість у справі Східної Галичини та пообіцяла ліквідувати галицькі військові підрозділи на чехословацькій території. І хоча ця угода повністю не виконувалася, а Прага й надалі спекулювала на східногалицькій проблемі у своїх відносинах із Варшавою, взаємини ЗУНР та ЧСР уже ніколи не досягали рівня 1919 р.[155].

У січні 1919 р. до Праги прибула й дипломатична місія УНР. Про її прибуття Президента ЧСР Т. Масарика сповістив посол УНР у Відні В. Липинський. Крім М. Славинського (голови), до неї входили представник уряду ЗУНР А. Вітошинський, викладач Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький, аташе місії і журналіст І. Бочковський, літератор Василь Королів із дружиною Наталеною, яка стала друкаркою місії.

Перші зустрічі з керівництвом Чехословаччини розчарували київських посланців. Їм дали зрозуміти, що чехи орієнтуються на країни Антанти, які політику відносно Східної Європи базують на відновленні «єдиної Росії» та

[155]Захотій Г. С. Роль галицьких дипломатів у державотворчій діяльності УНР. Дипломна магістерська робота. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича, 2024. С. 87–88. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11532/%d0%97%d0%b0%d1%85%d0%be%d1%82%d1%96%d0%b9.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 21.09.2025). *Див також.* ЦДАГОУ. ф. 269. оп.1, спр. 78, арк. 67.; спр. 82. арк. 144; спр. 82, арк. 240; спр. 83. арк. 177.

«великої Польщі». Т. Масарик у одній із розмов із М. Славинським відзначив, що готовий підтримувати УНР де-факто, але де-юре – тільки після визнання Антантою.

Тому першочерговим завданням для «уенерівців» у Празі стає інформування про історію, культуру, державність та національно-визвольну боротьбу українців. Разом з українсько-чеським кооперативом «Час» місією започатковано видання серії брошур «Пізнайте Україну». Друком вийшла 41 брошура. Окрім цього, М. Славинський, як керівник місії, розпочав підготовку з організації комітету, який би в результаті її ліквідації, перебрав на себе опіку військовополоненими та біженцями[156].

У цей же час до Праги прибула Українська республіканська капела під проводом диригента Олександра Кошиця. Створена з ініціативи голови Директорії та головного отамана військ УНР Симона Петлюри, ця нова «культурна», «закордонна армія» Петлюри, як називали капелу в неформальних документах проєкту, мала прорвати російську інформаційну блокаду в Європі і заявити, що Україна – не Росія і український народ з його прадавньою національною культурою має право на окреме культурне і політичне існування. Її успішне турне Європою почалося саме з Чехословаччини.

До усього, у 1919 р. завдяки Славинському було укладено торгову угоду між ЧСР і ЗУНР на постачання галицької нафти і нафтопродуктів. Було вивезено декілька ешелонів. Та через війну між ЗУНР із Польщею договір перестав виконуватися.

У 1920 р. голові Дипломатичної місії пощастило дістати через Червоний Хрест для Армії УНР три вагони медикаментів і два вагони білизни для госпіталів. «Все відправили до Вінниці. На той час це була велика кількість ліків. – Згадував на допиті в 1945 р. Максим Славинський. – Про зброю не

[156]«Протягом року я не отримував зарплати від петлюрівського уряду. Тому ліквідував свою місію». 100 років тому Україна встановила дипломатичні відносини з Чехією. Український інституту національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/protyagom-roku-ya-ne-otrymuvav-zarplaty-vid-petlyurivskogo-uryadu-tomu-likviduvav-svoyu-misiyu (дата звернення: 19.04.2019).

вдалося домовитися. По-перше, Масарик заявив, що він не вважає зручним продавати нам зброю для війни з Росією. А по-друге – у них її немає»[157].

У 1921–1923 рр. дипломатична місія ЗУНР продовжувала опікуватися інтернованим галицьким вояцтвом. Якщо через чехословацько-польське порозуміння стосовно Тєшина «німецькояблонців», «ліберчан» та «йозефовців» ліквідовували, то таборитам та робітничим сотням у містах Прага, Терезин, Пардубіце, Банська Лука, Кошіце, Міловіце, Чоп, Альзен, Ужгород внаслідок чехословацько-польского порозуміння надавалася допомога. Влітку 1922 р. ці табори поповнили 2 300 інтернованих галичан із польських таборів Каліша, Щипйорно, Тухоля[158].

У травні-вересні 1923 р., після ліквідації уряду ЗУНР (березень 1923 р.), у Празі було створено Комітет західноукраїнської еміграції в Чехословаччині (голова І. Козак), який частково виконував його організаційно-управлінські функції. Спільно з Червоним хрестом він допомагав демобілізованим військовим, інвалідам, жінкам, дітям, які прагнули повернутися до Галичини. У цей же час в середовищі галицької еміграції активно (й досить успішно) працювали більшовицькі та білогвардійські емісари.

Дипломатична місія УНР у Празі в 1921–1923 рр. продовжує допомагати українським біженцям з працевлаштуванням та навчанням, надає матеріальну підтримку. Вона припинила свою діяльність тільки у січні 1923 р., коли міністр закордонних справ Чехословаччини Е. Бенеш проінформував М. Славинського, що його уряд встановив дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

На початку 1920-х у міжвоєнній Чехословаччині осіла й свідома (політична) українська інтелігенція.

---

[157]«Протягом року я не отримував зарплати від петлюрівського уряду. Тому ліквідував свою місію». 100 років тому Україна встановила дипломатичні відносини з Чехією. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/protyagom-roku-ya-ne-otrymuvav-zarplaty-vid-petlyurivskogo-uryadu-tomu-likviduvav-svoyu-misiyu (дата звернення: 19.04.2019).

[158]Литвин Н. Між Антантою і Більшовицькою Росією: основні напрямки зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* Вип. 24. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2012. С. 98. URL: https://ena.lpnu.ua/server/api/core/bitstreams/4d28dcee-655c-4d1c-93d9-ed0056620edc/content (дата звернення: 24.04.2024). *Див. також*. Листування Головної команди частин УГА в ЧСР з Комітетом західноукраїнської еміграції в Чехословаччині стосовно влаштування вояків УГА на мешкання в ЧСР, дозволу на виїзд в інші країни, повернення до Галичини, з інших питань. 22.06.1923–11.02.1925. ЦДАГОУ. ф. 269. Оп.1.. спр.133.арк. 100–111.

Скупчення порівняно чисельних «уенерівських» національно-свідомих сил на чехословацьких теренах у 1921–1929 рр. характеризувалося високою конкурентністю, яка, з одного боку, спричиняла низку конфліктів і розколів в еміграційному осередку, адже представники кожної з політичних течій запекло обстоювали власне ідеологічно правильне бачення концептуальних питань державного будівництва нової незалежної України; а з іншого боку, саме таке розмаїття політичного спектру допомагало виживати в чужих й непростих реаліях, оскільки болючість конкуренції примушувала до практичних дій.

Якщо до 1923 р. українська інтелігенція (і УНР, і ЗУНР) не переставала сподіватися та вірити в можливість постання незалежної Української держави, то визнання Чехословаччиною де-факто в 1921 р. УСРР, а в 1922 р. – СРСР, змусило її перейти до більш реалістичних політично-ідеологічних міркувань щодо України загалом і власного становища й можливостей зокрема.

У політичному відношенні український еміграційний осередок в міжвоєнній ЧСР був репрезентований в більшості: 1) ліберально-демократичною політичною течією, уособлюваною Екзильним урядом Української Народної Республіки та його партійною «прибудівкою» – Українською радикально-демократичною партією (УРДП або колишніми соціалістами-федералістами); 2) соціалістичною політичною течією в особі соціалістів-революціонерів та соціалістів-демократів (закордонний осередок УСДРП, УПСР). Перші з них мали значну чисельну перевагу, тоді як другі брали гору досвідченістю та кваліфікованістю. І в меншості: 3) монархістською політичною течією, Українським союзом хліборобів-державників, що відкрито підтримували гетьманат Скоропадського та 4) послідовниками українського інтегрального націоналізму, які опиралися, переважно, на українське студентство.

Державний центр УНР вийшов на еміграцію 21 лютого 1921 р. В умовах еміграції склалося три «петлюрівських» осередки. Перший виник у Празі, де з середини 1920-х зібралися такі його визначні діячі як М. Славинський, О. Лотоцький, О. Шульгин, А. Яковлів, К. Мацієвич, Ф. Слюсаренко, З. Мірна,

І. Мірний, Б. Лисянський, Є. Гловінський та інші. Дехто з них від самого початку еміграції жив у Празі, інші переїхали сюди пізніше. Всі вони належали до УРДП, попередницею якої була партія соціалістів-федералістів. Саме з представників останньої в своїй більшості складався уряд УНР, який виходив за кордон. Тому закономірно, що в еміграції була змінена не тільки назва, а й політична платформа (в дусі відмови від попередніх соціалістичних гасел)[159].

УРДП була партією емігрантських інтелектуалів, вихідців з Наддніпрянщини. Тому для діяльності екзильного уряду УНР у цілому були характерні: вірність парламентсько-республіканським й демократичним традиціям УНР, неприйняття реакційних, але популярних в той час тоталітарних політичних концепцій, чіткий державницький орієнтир, який, щоправда, не базувався на принципі соборності.

Найперше, що хвилювало «державників», це організаційне збереження центру та подальша боротьба за незалежність на міжнародній арені. Спершу в організаційному плані була проведена внутрішня реорганізація. Чисельність уряду була скорочена до вузької колегії осіб (до десяти чоловік). Вони відповідали за ті напрямки роботи, які були можливими в еміграційних умовах. Так, Головою Директорії після вбивства Симона Петлюри в 1926 р. було обрано Андрія Лівицького. Головою Екзильного уряду УНР від 1926 р. став В’ячеслав Прокопович. Його заступником і міністром внутрішніх справ – Олександр Лотоцький, а з 1939 р. – Андрій Яковлів. Міністром закордонних справ до 1936 р. був Олександр Шульгин, а з 1936 р. по 1939 р. – В’ячеслав Прокопович. Військове міністерство аж до самої смерті в 1940 р. очолював генерал Володимир Сальський. Відповідальні посади в уряді УНР обіймали й такі «празькі українці»: як Роман Смаль-Стоцький (відповідаючий за «ресорт культури»), Валентин Садовський (експерт з економічних питань) та Іван Кабачків (державний контролер).

Празький осередок УРДП під головуванням Максима Славинського та Олександра Лотоцького не був багаточисельним у порівнянні, наприклад, з

[159]Трощинський В. П. Зазначена праця. С. 71.

варшавським чи паризьким осередками, проте зумів вибороти певну організаційну структуру й зберегти себе (хоча й умовно) як партійну еміграційну одиницю. На початку 1924 р. він нараховував у своєму складі 17 осіб у Празі та 20 осіб в складі Подєбрадської філії, тоді як на червень 1925 р. організація УРДП у цілому збільшилася до 49 осіб[160]. Прихильниками цієї політичної платформи, крім зазначених вище осіб, були також: Агенор Артимович, Леонід Білецький, Федір Гула, Мирон Дольницький, Софія Русова, Оттон Ейхельман, Аркадій Животко, Галина Мазуренко-Боголюбова, Степан Сірополко, Маркіян Терлецький, Микола Тимченко, Федір Швець, Сергій Шелухин, Яким Ярема, Аполінарій Маршинський, Трохим Пасічник, Всеволод Петрів, Микола Рейтлінгер. Степан Ріпецький, Степан Риндик, Федір Стешко[161].

Усі свої сили «празькі державники» скерували на створення єдиного національно-державного фронту: «…Через окупацію України чужинцями та через утруднення нормального представництва національно-державної справи виявляється конечна потреба в національному політично-громадянському об'єднанню як для впливів на території України, так і для виявлення української політично-громадської думки перед закордонним світом»[162]. «Відтак культурно-національна праця в обставинах емігрантського життя, має бути зосереджена на «збереженню та розвиненню національних цінностей, а саме – в збереженню культурно-національних сил незалежно од партійної їх приналежності, у використанню усіх умов та обставин для культурно-національної роботи та у фактичній участі в тій роботі, головно на полі науковому, педагогічному, літературному…, бажана участь в підготовленню відповідної лектури в питаннях громадських та національно-державних, в якій буде конечна потреба при повороті на Батьківщину»[163]

[160]Стрілець В. В. Зазначена праця. С. 258. *Див. також*. Платформа Української радикально-демократичної партії (соціалістів-федералістів)… ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 49. 12.
[161]Стрілець В. В. Зазначена праця. С. 93.
[162]ЦДАГОУ. ф. 269, оп. 2, спр. 49, арк.10.
[163] ЦДАГОУ. ф. 269, оп. 2, спр. 49, арк.10.

Кожен з «празьких державників» намагався зробити свій посильний внесок у справу розбудови майбутньої незалежної України. Але цілком зрозуміло, що за тогочасних обставин, за яких на першому місці стояло питання виживання, одним це вдавалося краще, тоді як другі залишалися в затінку. Наприклад, Олександр Шульгин, котрий виконував обов'язки міністра закордонних справ Державного центру УНР в екзилі, поєднував їх з виконанням обов'язків генерального секретаря Українського академічного комітету в Празі (однієї з дочірних установ УРДП за кордоном, сформованої в 1925 р.), і тому відіграв важливу роль у прийнятті цієї організації в липні 1926 р. до Міжнародної комісії інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. Разом з тим, як юрист за фахом та член празького осередку Екзильного уряду УНР, він підняв питання, після створення в 1921 р. в Женеві при Лізі Націй Верховного комісаріату в справах біженців, визнання окремого офіційного статусу українських емігрантів нарівні з росіянами та вірменами. Особливо активно це питання обстоювалося ним в 1928 р., коли Шульгин став членом Консультативної ради при Верховному комісаріаті в справах біженців. Так, у листі до голови Ліги Націй від 30 серпня 1928 р. він писав про те, що до 1917 р. українці були підданими царя, але вже після занепаду Російської імперії було проголошено Українську Народну Республіку, тому «після поразки 1920 р. залишивши рідний край, перейдучи кордон, вони все ж є громадянами Української держави, що звільняє їх від того, щоб називатися «russes»»»[164]. В практичному плані, діяльність Шульгина скеровувалася на здобуття фінансів для українських еміграційної спільноти Праги.

У 1924–1925 рр. члени радикально-демократичного осередку провели 14 із запланованих 16 засідань президії УРДП та 15 загальних річних зборів. На цих засіданнях і зборах, крім обговорення політичних питань, зачитувалися та критично аналізувалися окремі наукові реферати. Зокрема, в 1924 р., були

[164]Стрілець В. В. Зазнач. праця. С. 93. *Див. також.* Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці. *Збірник наукових праць та документів;* Наукове видання / упоряд. В. Піскун. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНА України, 2016. С. 167–177.

зачитані та обговорені реферати А. Яковліва «Переяславська змова» та О. Лотоцького «Еміграційний з'їзд в ЧСР».

В кінці 1924 р., празько-подєбрадські радикал-демократи здійснили спробу заснувати «Спілку поневолених народів колишньої царської Росії» з метою проведення культурно-освітньої діяльності. Певні політичні позиції вони зберігали і в «шаповалівському» УГК до 1925 р. Станом на 28 лютого 1925 р. в УГК, який налічував тоді 98 членів, входило 5 радикал-демократів: С. Русова, С. Шелухин, Л. Білецький, І. Мірний, І. Майстренко[165].

27 липня 1925 р. на загальних річних зборах УРДП в Празі було прийнято рішення про заснування перших дочірних установ, таких як Український академічний комітет – суто наукової установи та Український радикально-демократичний клуб – лабораторії державницьких ідей. Передбачалося також в майбутньому скликати Міжнародний з'їзд європейських радикал-демократів.

Український радикально-демократичний клуб в Празі був заснований в грудні 1925 р. Його структура була наступною: управа (голова, заступники, члени, секретар, скарбник) та секції (відділи): літературно-музична, військово-історична, бюро праці. Також створювалися комісії для проведення окремих заходів. Своїм головним завданням УРДК вважав проведення культурної і політично-освітньої діяльності як для своїх членів, так і широкого загалу української еміграції. Клуб влаштовував академії, товариські сходини, на яких виголошувалися доповіді, подавалися реферати, присвячені національним святам, відомим подіям чи особам. За період з 1 січня 1926 р. по 1 січня 1936 р. УРДК були влаштовані 41 академія і 83 сходини, на яких виголошено 203 доповіді. Крім цього було проведено чимало просвітницьких акцій та організовано 9 вечірок[166].

---

[165]Даниленко О. В. Український Громадський Комітет в Чехо-Словаччині (1921—1925*). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія*. /За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2003. Вип. 6. С. 213. URL: https://vspu.edu.ua/science/art/a127.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

[166]Власенко В. Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб в Празі. Сумський державний університет. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/24694/1/Vlasenko-Matsiyevych.pdf;jsessionid=8139122D5E0DA92489FF37F49A765E6E (дата звернення: 14.08.2024). *Див. також.*

Український академічний комітет, як вже було зазначено, був суто науковою установою, створеною з метою об'єднання українських наукових діячів та участі їх у міжнародній інтелектуальній співпраці. Завданнями комітету було: співпрацювати з зарубіжними вченими та науковими установами, допомагати наявним науковим установам та створювати нові, сприяти українським науковим силам у виконанні їх наукових планів, організовувати наукові з'їзди, здійснювати видавничу діяльність. Празький період УАК був досить плідним, УАК виступив організатором цілої низки наукових заходів: брав участь у міжнародних з'їздах і конференціях у Варшаві та Празі (1926 р.), Парижі (1927 р.), Женеві (1929 р.); влаштовував репрезентативні академії (вшанування пам'яті), присвячені видатним культурним і науковим діячам (Ф. Палацькому, О. Кобилянській, Публію Вергілію Марону, Й.-В.Гете, М. Грушевському, С. Смаль-Стоцькому, Т. Шевченку, І. Пулюю); проводив значну видавничу діяльність. Так, в 1929 р. ним було засновано Фонд ім. Є. Чикаленка для видання його творів, а також започатковано видання власного інформаційного бюлетеню французькою мовою (редактор – Б. Мартос). УАК надавав допомогу іншим українським науковим і культурним установам, зокрема ЦЕСУСу для зарубіжних подорожей студентів, МВБУ в придбанні частини архіву, забезпечив фінансову пожертву на Український дім у Празі, щомісячну допомогу окремим науковим діячам тощо. Дбав він також про збереження й розвиток українських вищих шкіл у Чехії, виступав із публічними протестами проти пацифікації в Галичині та терору в Радянській Україні, організував допомогу голодуючим в Україні[167].

Інформаційно-довідкові матеріали про проведення зборів, академій і сходин в Українському республікансько-демократичному клубі в 1926-1928 рр. (тези доповідей, програми, оголошення, листування, списки присутніх), 1926–1928. ЦДАГОУ ф. 269. оп. 1. спр. 232. арк. 124, 127, 135.

Анкети, заяви, життєписи українців-емігрантів, надіслані до Бюро праці Українського республікансько-демократичного клубу з метою працевлаштування.. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 248. 193 арк.

[167]Віднянський С. В. Український академічний комітет. Інститут історії України НАН України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainskyj_akademichnyj (дата звернення: 18.08.2024).

Однак найважливішою справою Комітету була його участь в організації та проведенні Першого українського наукового з'їзду в Празі в жовтні 1926 р. (В листі до К. Мацієвича у січні 1925 р. С. Петлюра писав: «…Еміграція наша здатна не тільки на те, щоб виявляти своє моральне сміття, а й на те, щоб позначувати своє життя і в творчих чинах. На один з них я хотів би, при цій оказії, звернути Вашу увагу і як патріота і як професора. Справа торкається організації наукового з'їзду українських учених літом цього року в Празі. … Справу цю доручено проф. О. Лотоцькому. Прошу морально підтримати своїм авторітетом заходи, зв'язані з організацією з'їзду»[168]. На з'їзді, що тривав 5 днів, працювало 10 наукових секцій з підсекціями, які провели 41 засідання, де було заслухано 154 доповіді.

У 1925 р. мережа дочірних установ празько-подєбрадських радикал-демократів поповнилася «Союзом українських старшин в ЧСР». Очолили цю організацію підпоручик Василь Прохода та військовий інженер Костянтин Подоляк. Діяльність Союзу була спрямована на надання фінансової, юридичної та інших видів допомоги колишнім воякам армій УНР і ЗУНР. Характерними ознаками цього громадського об'єднання, на відміну від інших організацій радикально-демократичного спрямування, були нечисельність та мала політична вага. У членстві «Українських старшин» перебували: Мирон Дольницький, Зиновій Лиско, Федір Гула, Аполінарій Маршинський, Антін Гончаренко, Маркіян Терлецький, Яким Ярема, Всеволод Петрів[169].

У 1928 р. почало працювати й «Українське об'єднання в ЧСР», ще одна дочірна установа празько-подєбрадського радикально-демократичного осередку. Станом на 1934 р. в його складі перебувало 186 осіб. Очолював об'єднання А. Яковлів, а його офіційним заступником був І. Мірний.

---

[168]Листи Голови Директорії і Головного отамана військ УНР С. Петлюри до К. Мацієвича (автографи). 27.02.1920–14.11.1925. ЦДАГОУ. ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк.12.

[169]Піскун В. М. Українська політична еміграція 20-х рр. XX ст.: дис….. д-ра іст. наук. 07.00.01. Київ, 2007. С. 364 *Див. також.* Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами з суспільно-політичних та інших питань, з життя і діяльності української еміграції, 11.01.1933–06.12.1933. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 162. 61 арк.

Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами з суспільно-політичних та інших питань, з життя і діяльності української еміграції, 03.06.1936–31.12.1936. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 166. 121 арк

Об'єднання складалося з двох комісій: Комісії об'єднання та Культурно-освітньої, що зосередили всю свою увагу на вивченні різних аспектів та галузей державного життя ЧСР з метою використання досвіду на українському ґрунті та розповсюдженні книг для українських емігрантів у Королівстві сербів, хорватів і словенців, Болгарії, Франції, а також для закарпатських українців. Окрім того, ця установа намагалася фінансово підтримувати дитячий притулок в Подєбрадах та сприяти створенню бібліотеки вузівських підручників. Займалося об'єднання і працевлаштуванням українських емігрантів. У Подєбрадах, Мельникові та на Закарпатті діяли філії організації[170].

Стосунки празько-подєбрадського осередку УРДП з іншими політичними угрупуваннями визначалися, насамперед, ставленням останніх до Державного центру УНР в екзилі. В серпні 1925 р. УРДП разом із управою Українського Військового Союзу, Союзом українських хліборобів в ЧСР відгукнулася на ініціативу Молодіжної Ліги українських націоналістів створити Українське національне об'єднання. 13 листопада 1925 р. була навіть прийнята політична платформа запропонованої організації, проєкт якої розробляли представники празької УРДП. Однак, сторони через ідеологічні розбіжності не досягли згоди.

Наступного 1926 р. вбивство Симона Петлюри спричинило новий об'єднавчий процес, в якому взяли участь вже УРДП, УСДРП, УПСР, Ліга українських націоналістів і ЦЕСУС. Єдині та остаточні об'єднавчі збори усіх цих сторін відбулися в червні 1926 р. Сторони, зрозуміло, не дійшли згоди: як соціалісти, так і демократи одноосібно бачили себе на чолі Українського національного об'єднання (УНО). Тому справа закінчилася виходом радикал-демократів з його членства. Та на нашу думку, причина непорозумінь крилася в іншому: крім ідеологічних розбіжностей між соціалістами та радикалами-демократами, значну роль відігравало ставлення уряду УНР в екзилі щодо власного перебування в ЧСР. Для «уенерівців» Чехословаччина виступала лише проміжним етапом на шляху до визнання західноєвропейською

[170]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. С. 80.

та північноамериканською демократіями. Саме тому 26 червня 1929 р. «празькі петлюрівці» підготували та провели Першу конференцію української еміграції, що згодом переросла в створення Головної Еміграційної ради[171].

Наприкінці 1920-х рр. празький осередок УРДП був також певним чином «втягнутий» в процес «Спілки визволення України» (СВУ), що розгорнувся на теренах тогочасної УСРР. Зацікавленість «україно-чеських радикал-демократів» пояснювалась значною роллю колишніх членів Української партії соціалістів-федералістів в організації та діяльності СВУ. Так, сфабрикований процес СВУ в Харкові, (тривав з 9 березня по 19 квітня 1930 р.), «зачепив» Панаса Феденка. Ним та його другом й колегою по політичному «цеху» Ісааком Мазепою були надруковані спростовуючі листи в львівській газеті «Діло», в яких було розкрито всю суть боротьби сталінської тоталітарної системи проти української інтелігенції[172]. А завдяки Олександру Шульгину Асамблея національних товариств при Лізі Націй 9 червня 1930 р. отримала резолюцію протесту проти терору в Україні[173].

Якщо ж вести мову про українських закордонних соціалістів у міжвоєнній ЧСР, то їх активність, як і їх досить помітні впливи на частину еміграції, були цілком природними. На скільки соціальна структура української міжвоєнної еміграції великою мірою відбивала тодішню соціальну структуру української нації, на стільки емігрантський партійно-політичний комплекс, особливо на початковому етапі, був своєрідним зрізом партійно-політичного життя України в 1917–1920-х рр. Тобто значна роль закордонних осередків УПСР і УСДРП зумовлювалася вже тим, що вони були відламками найвпливовіших українських партій національно-визвольної боротьби. На нашу думку, в празько-подєбрадському еміграційному середовищі провідна роль

[171]Інформативний матеріал про підготовку Всеукраїнського Національного Конгресу та конференції української еміграції в Празі. 26.05.1926–1938. 204 арк. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 258. арк. 124–137.
[172]Демченко Т. «Справа Спілки Визволення України» в історіографічному дискурсі: полеміка навколо питання її заснування та історичного значення. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/182253/14-Demchenko.pdf?sequence=1 (дата звернення: 04.08.2023).
[173]Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX ст.–1939р.). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський у-т», 2002. С. 266.

соціалістів була спричинена не тільки досвідом великої урядової діяльності та високим кваліфікаційним рівнем політиків, викладачів, науковців, лікарів, а й фактором конкурентності, самостійницької ідеології, а також виробленням нових тактики та стратегії в ідейно-теоретичних пошуках моделі суспільно-політичного розвитку майбутньої незалежної України.

На чехословацькому ґрунті життєдайну основу знайшли дві українські соціалістичні партії: Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) та Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Соціалісти-демократи, хоч і були представлені такими діячами, як Ісааком Мазепою, Ольгердом-Іполитом Бочковським, Володимиром Старосольським, Миколою Добриловським та іншими, хоч і входили до складу II Соціалістичного Інтернаціоналу та підтримували зв'язки з Українською партією соціалістів-революціонерів (УПСР) в Західній Україні, все ж не могли конкурувати з соціалістами-революціонерами, представленими есерами шаповалівської течії[174].

Закордонний комітет останніх спрямував свою громадську роботу, насамперед, в напрямках: «…усталення партійного світогляду та внутрішньої консолідації партійних сил; зближення їх зі співзвучними революційно-соціалістичними елементами інших партій і груп; осудження польської і російської орієнтацій і орієнтації на реакцію взагалі, і скріплення орієнтації на власні сили свого народу; вироблення твердого і ясного погляду серед українського громадянства на становище й визвольні завдання української нації, як нації трудового народу…..»[175]. Тоді як головною політичною засадою було здійснення національної та соціальної революції в Україні з метою побудови «трудової республіки» працюючого люду,

[174]Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20-30-і роки XX століття: дис. …канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1997. С. 27.
[175]Заєць Н., Кучер В. Українські соціалісти-революціонери: «Ми за соборну трудову Українську республіку». *Українська діаспора*. К.: І-т соціології України, 1997. Число 10. С. 101.

здійснення справедливої соціалізації на користь люду та соборності українських земель в одній державі[176].

Показовим є те, що «есери шаповалівської течії», як фактичні фундатори мережі вищих еміграційних навчальних закладів, мали величезний вплив на еміграційне студентство. Студенти-соціалісти були згуртовані в трьох об'єднаннях: Товаристві «Громада», «Академічній Громаді», «Вільній Громаді». Товариство «Громада» було створено молоддю Галичини ще в 1923 р. З моменту його заснування і до 1924 р. у його складі перебувало 222 особи. Співпраця «Громади» із Закордонним осередком УСДРП проявлялася в проведенні спільних зборів, виголошенні рефератів, активній ідейній агітації щодо залучення нових учасників в організацію.

Наприкінці 1923 р. за сприяння «Громади», існуючу на той час іншу студентську організацію – «Академічну громаду», створену теж галицькою молоддю для захисту етнополітичних і культурних інтересів, – було перетворено в «Громаду соціалістичного студентства ім. М. Драгоманова». Чисельність цієї організації, яка проіснувала до 1925 р., на початок 1924 р. становила 102 особи, а її завдання полягало в тому, щоб об'єднати соціалістично налаштоване студентство, поглибити та закріпити в ньому соціалістичний світогляд шляхом вивчення економічних наук[177]. З часом при «Громаді соціалістичного студентства ім. М. Драгоманова» були створені «Група українського поступового студентства» та «Гурток правників» (проіснували до 1927 р.).

Ще одна частина соціалістично налаштованого студентства гуртувалася навколо «Вільної Громади» – наддніпрянського молодіжного товариства, створеного в 1921 р. У 1923 р. воно розпалося на дві окремі організації: «Спілку

[176]Листування Закордонної (Празької) групи УСДРП з іншими групами партії та членами партії на еміграції.. 06.10.1920–31.12.1921. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 151. 152 арк.; 26.01.1926–28.12.1926 спр. 154. 195 арк. *Див. також*. Заєць Н., Кучер В. Зазначена праця. С. 104.

[177]Чугаєвська Л. В. Створення та діяльність українських студентських організацій на еміграції. (1920–1939 рр.): дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ, 2009. С. 154.

соціалістичної молоді» та «Вільну громаду в Празі» (проіснували до 1925 р.). Кількість членів «Вільної Громади» була незначною. Всього 36 осіб[178].

Серед відомих соціалістів в Празі й Подєбрадах: І. Горбачевський, Є. Іваненко, В. Кушнір, Г. Омельченко, Д. Равич, С. Сірополко, Ф. Сумневич, Ю. Русов, С. П. Шелухін, Л. Чикаленко. (див. додаток Б, с. 441).

Так, наприклад, Іван Горбачевський долучився до табору соціалістів за власним переконанням. Ще 2 листопада 1918 р. під час проведення у Відні зібрання української академічної молоді, він особисто познайомився з Томашем Гаррігом Масариком, першим президентом ЧСР, який сам за переконанням був соціалістом. Їх друга зустріч відбулася вже під час офіційної зміни місця знаходження Українського вільного університету[179]. І саме усіляке сприяння з боку президента ЧСР й більшості чехословацьких урядовців діяльності УВУ з «Руською допомоговою акцією» з боку президента ЧСР дозволяє зробити висновки про симпатії колишнього міністра охорони здоров'я в уряді гетьмана Скоропадського до політичних ідей з соціалістичним підґрунтям. А плідна робота есерів шаповалівської течії з організації культурної праці української еміграційної спільноти в ЧСР та політична репутація й імідж її лідерів, сприяли його остаточному рішенню зайняти гідне місце в когорті соціалістів.

Горбачевський викладав не тільки в Українському вільному університеті, а й в Українській Господарській академії в Подєбрадах та Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Був одним із фундаторів Музею визвольної боротьби України.

Мережа дочірних установ празько-подєбрадського осередку соціалістів-революціонерів була досить розлогою. Першими в 1923 р. постали Українська селянська спілка та Український громадський видавничий фонд.

У Селянській спілці есери-шаповалівці вбачали основу майбутньої незалежної і соборної республіки, оскільки організаційно УСС «виросла» з Підвідділу УГК допомоги селянству. Основними напрямками її діяльності

[178]Чугаєвська Л. В. Там само. С. 164.
[179]Пеленська О. «Вижидаю щасливої хвилини, коли всі наші наукові працівники зможуть стати до праці на рідній землі» – Іван Горбачевський. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29945994.html (дата звернення: 31.07.2020).

були: створення різноманітних курсів (автотракторних, кооперативних, палітурницьких, гарбарських та інших), видавнича діяльність й організація бібліотечної справи. За даними станом на 1934 р., в її членстві перебувало 862 особи. До 1929 р. очолював спілку Федір Сумневич[180], з 1929 р. – Павло Богацький.

У свою чергу, Український видавничий фонд постав з метою забезпечення еміграційних українських навчальних закладів необхідною науковою літературою та підручниками. Керівництво фонду з дозволу УГК спершу було доручено Видавничій комісії на чолі з Євгеном Вировим, згодом – Видавничому комітету. Членами цієї організації могли бути як фізичні, так і юридичні особи, які б щомісячно перераховували на банківський рахунок фонду 1 000 чехословацьких крон. У 1923 р., наприклад, в членстві УГВФ таких осіб було 52, а вже в 1924 р. їх кількість зросла до 85[181]. Фінансову допомогу фонду до 1925 р. надавав щомісячно в розмірі 3 000 крон УГК, а з 1924 р. фінансувати організацію почав і УВПІ ім. М. Драгоманова. Очолювали фонд впродовж 1923–1933 рр. М. Скидан і В. Сапицький[182].

За роки своєї діяльності фонд надрукував близько 40 підручників. Наприклад, у зошиті реєстрації рукописів, що надійшли з листопада 1923 р. по травень 1924 р., перелічено ухвалені до друку праці: Русова С. Курс дошкільного виховання (7 арк.), Шульгин О. Нариси з нової історії (15 арк.), Туган-Барановський М. Основи політичної економії (30 арк.), Старков А. Остеологія (11 арк.), Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики (15 арк.), підручники з алгебри й геометрії[183]. А деякі фундації домовлялися з Фондом про випуск профільної літератури. Так Комітет українських товариств у Нью-Йорку у 1925 р. дав кошти на видання творів Г. Чупринки; Український вільний університет у 1926 р. на свої видання, Фундація ім. М. Драгоманова у 1924 р. на збірник вибраних праць

[180]Особова справа Федора Сумневича. ЦДАВО України. ф. 3972. оп. 1, спр. 924. арк. 3.
[181]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. С. 62–63.
[182]Slovansky přehlad. Praha, Č. 2, 1992. S. 192.
[183]Гальчук Л. Український громадський видавничий фонд в Празі. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1998_1_17 (дата звернення: 04.08.2024).

М. Драгоманова; Український інститут громадознавства у 1925 р. вносив щомісяця по 5 000 крон на видання праць з питань громадознавства; Українська селянська спілка заснувала при УГВФ у 1924 р. фундацію для випуску науково-освітньої літератури для селянства і вносила 3 000 крон[184].

У 1925 р. було створено ще одну із дочірних соціалістичних установ, Український інститут громадознавства, який згодом був реорганізований в Український Соціологічний інститут. В організаційному плані УСІ був навчальним закладом, який очолював директор, Наукова рада та Кураторія і мав 4 відділи: соціології та політики, народознавства, економіки й техніки та правознавства. Окремо при інституті існували також автономні Музей-архів і Робітничий університет. Функціонувала тут й бібліотека, книжковий фонд якої нараховував 15 000 томів. Активно проводилася наукова та видавнича діяльність. Однак, при всій позитивній характеристиці УСІ, ставлення до закладу з боку пересічного еміграційного українства було досить стриманим, що пояснювалося недостатньою кількістю кваліфікованих фахівців у середовищі української професури (втрата фахівців через «поворотництво»)[185].

В 1925 р. були створені також Українська національна жіноча рада та Український комітет в ЧСР. Обидві організації діяли в рамках «розроблених інструкцій» з метою результативності відносно задоволення матеріальних та духовних потреб українських емігрантів. Українську національну жіночу раду очолювала Софія Русова (УРДП), а Українським комітетом в ЧСР завідував Леонід Білецький (УРДП). Жіноча рада була нечисельною організацією, а ось у складі Комітету перебувало більше ста осіб[186].

У наступному 1926 р. соціалістичний табір «українських соціалістів» поповнився «Українською Просвітою» та «Товариством українських

---

[184]Гальчук Л. Український громадський видавничий фонд в Празі. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1998_1_17 (дата звернення: 04.08.2024).

[185]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. С. 92.

[186]Slovansky přehlad. Praha, Č. 2, 1992. S. 192. *Див. також*. Звіти Українського жіночого союзу про діяльність за 1923–1930…. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 216. 61 арк. Запрошення від Українського комітету в ЧСР, Української жіночої національної ради, Українського жіночого союзу, Українського республіканського демократичного клубу в Празі до участі в спільних акціях… 27.05.1929–26.06.1934. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 217. 106 арк.

письменників і журналістів». «Просвіта», яка спершу мала назву «Українська колонія» була установою з локалізацією переважно в Словаччині, зокрема, в Братиславі (1924–1939). Дотримуючись культурно-освітницької чинності в соціалістичному дусі, насамперед створення мережі читалень, вона видавала «Братиславський вісник». Діяльність її до 1930 р. була млявою, а у 1923 р. взагалі постала мова про її ліквідацію. В основному просвітяни займалися тим, що підтримували українських емігрантів харчами та житлом. Для цього утримувався барак, через який пройшло близько 500 осіб, з них 54 доктори наук, 18 жінок та 7 дітей. Очільником просвітян у 1920-х був Л.Балицький[187]. Тоді як «Товариство українських письменників і журналістів» намагалося за допомогою друкованого слова привернути увагу світової громадськості до українських проблем. Керівником Товариства українських письменників і журналістів був лідер «Групи гетьманців у Празі» Борис Гомзин (УПСФ)[188].

В 1928 р. під егідою УПСР було створено також Український Всепрофесійний робітничий союз. На відміну від інших громадських організацій, він мав статус суто допомогової організації на зразок профспілкового об'єднання. Його створення – надання фінансової, юридичної, медичної та інших видів допомоги тим воякам Української Галицької Армії, котрі залишилися в ЧСР і становили робітничі відділи в різних містах Чехословаччини. Очолював УВРС Іван Паливода. В організаційному плані Робітничий союз був централізованою установою з 16 дочірними філіями в різних чехословацьких містах. Загальна кількість його членів становила 400 осіб[189].

Досить плідною була діяльність соціалістів-революціонерів в другій половині 1920-х рр. на міжнародній арені, коли на світовий розгляд було висунуте болюче для усіх українських політичних сил національне питання.

---

[187]Стряпко І. О. Особливості розвитку товариства «Просвіти» у Словаччині (1924–1939). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Ужгород: УжНУ, 2012. С. 86. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57d766a8-ec44-4b03-81f0-609f55295303/content (дата звернення: 3.09.2025).

[188]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського Вищого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): дис. канд. іст. наук: 09.00.12. Київ, 2010. С. 139.

[189]Slovansky přehlad. Praha. Č. 2., 1992. S. 192.

Есери-шаповалівці вважали, що одним із вагомих наслідків національної революції 1917–1920-х рр. є пробудження українського народу до боротьби за свої національні інтереси, самостійну, соборну українську державність. А з поразки революції випливали й уроки на майбутнє. Головним і важливим з них був урок розгортання боротьби «за волю всіх земель українських, за єдину соборну самостійну селянсько-робітничу Українську Республіку»[190]. Тому потрібно було лише вибрати вірні шляхи до цієї мети, щоб знову не помилитися. Як писав Микита Шаповал: «Виходу немає: на Україні ворог, поза Україною байдужість, серед українства – безпорадність та безсилля. Яким шляхом іти, за що взятися, яку програму накреслити? На ці питання ще не має відповіді…..»[191].

Національне питання в цілому піднімалося закордонним осередком УПСР ще з 1921 р., коли у вересні з цією метою в Празі було проведено публічний диспут на тему: «Національне питання на Сході Європи». До роботи над диспутом були залучені еміграційні політичні угрупування різних національних регіонів колишньої царської імперії: Дону, Кубані, Грузії, Білорусі, Вірменії. І саме вперше, під час його роботи, було відкинуто думку про ілюзорну федерацію.

1923 р. празький осередок УПСР став повноправним членом новоствореного Соціалістичного інтернаціоналу, що постав внаслідок злиття Віденського та Бернського міжнародних об’єднань соціалістичних та соціал-демократичних партій як альтернатива Комуністичному інтернаціоналу (Комінтерну).

---

[190]Заєць Н., Кучер В. Українські соціалісти – революціонери: «Ми за соборну трудову Українську республіку». *Українська діаспора.* К.: І-т соціології України. Число 10. 1997. С. 107.

[191]Піскун В. М. Українська еміграція 20-х рр. XX ст.: дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 2007. С. 389. *Див. також.* Витяги з протоколів конференцій, нарад і засідань ЦК УСДРП, Закордонної (Празької) групи УСДРП, Закордонної делегації УСДРП, резолюції, постанови ЦК УСДРП, Закордонної групи УСДРП. Матеріали міжнародної соціалістичної конференції у Відні (1921 р.). Заяви представників товариств і політичних організацій України, Білорусії, Грузії, Латвії та Кубані у зв’язку з «російською проблемою», партій соціал-демократів і соціалістів-революціонерів до міжнародного робітничого соціалістичного конгресу в Женеві, 03.06.1920–20.02.1924. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 147. арк. 126–130.

В 1924 р. на червневій партійній конференції Закордонного осередку УПСР М. Шаповал наголошував, що зміна тактики й стратегії українськими політичними партіями у питанні незалежності та соборності, це не що інше, як «єдиний політичний ідеал», який вимагає створення єдиного національного фронту. Виступаючи за політичну співпрацю з представниками інших політичних партій, насамперед, партій «самостійницького напрямку» (усіх тих, хто виступав проти співпраці з СРСР), соціалісти-революціонери все ж сподівалися на взаємодію і з «партіями-федералістами» за умови визнання ними «української трудової республіки» та участі в її побудові.

Утворення Соціалістичного Інтернаціоналу було підкріплене проведенням в кінці 1925 р. в Парижі Міжнародної соціалістичної конференції, основними питаннями якої стали вироблення чіткої тактики й стратегії не тільки в національному питанні, а й боротьба з так званими «поворотництвом побутовим» і «поворотництвом політичним», що з точки зору українських соціалістів-революціонерів Праги й Подєбрад було шкідливим для справи боротьби за соборну самостійну Українську державу.

А в 1926 р. на порядок денний було винесене питання створення Соціалістичної Ліги Нового Сходу як альтернативи неефективній діяльності Ліги Націй та розпорошеності національних українських сил[192]. (Ця організація проіснувала до 1929–1930 рр.). Празькі соціалісти вважали, що Європа дуже недооцінює роль «українського питання» в боротьбі за територію та населення. Не зважає вона й на напруженість українського визвольного руху, який живиться від джерела соціально-національних протиріч і цим спричинює напружену міжнародну боротьбу.

В лютому 1927 р. в Празі відбулася чергова конференція українських соціалістів. В програмах та резолюціях партії, що були прийняті на цій конференції, ідеї соборності належало чимало місця. З метою її подальшої

[192]Зубко О. Соціалістична Ліга Нового Сходу (Прага, 1925–1929(30)) як одна зі спроб виправлення помилок Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних домовленостей. *Історичні і політологічні дослідження*. Вінниця: ДонНУ ім. В. Стуса, 2019. № 1. С. 131–140. DOI: https://doi.org/10.31558/2079-1828.2019.1.16 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2019_1_18 (дата звернення: 24.09.2024). *Див. також.* Безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя «Нова Україна», Прага, ч. 7, 1 липня 1922 р. 01.07.1922–01.07.1922. ЦДАГОУ. ф. 269. Оп. 3. Спр. 38. 18 арк.

ґрунтовної теоретичної розробки та розробки програмових документів УПСР в цілому, що відповідали б тогочасним зовнішньополітичним реаліям, а також з метою координації новоствореної Соціалістичної Ліги Нового Сходу, в 1928 р. у Празі було створено ще одну громадську соціалістичну організацію – Український соціалістичний клуб. (Проіснував, як і Соціалістична Ліга Нового Сходу до 1929–1930 рр.). За даними чеської поліції, поруч із українськими соціалістами-революціонерами та соціал-демократами, в складі Соціалістичного клубу перебували російські та білоруські есери, зокрема: В. Чернов, В. Гурєвіч, Г. Шрейдер. М. Русанов, Т. Гриб[193].

Такий же ідеологічний напрямок як монархізм оформився у власному українському варіанті, як політична течія та організація, вже на еміграції. Його ідейним натхненником був В'ячеслав Липинський – один з провідних діячів колишньої Української демократично-хліборобської партії (УДХП), що відкрито підтримувала гетьманат Скоропадського. Саме на уламках цієї партії Липинський організував у Відні нову політичну структуру – Український союз хліборобів-державників (УСХД), яка й поклала початок організованому українському монархістському рухові. Створення УСХД відбило прагнення консервативних кіл української еміграції, переважно вихідців із дореволюційної заможної хліборобської верстви, дати власну відповідь на причини поразки української державності, а, головне, запропонувати свої шляхи та методи її відродження.

Повертаючи до життя такі поняття як «лицарська честь» і «гідність», Липинський обстоював ієрархічну структуру суспільства. Для ідеолога монархізму справжніми будівничими держави були невеликі соціальні групи, національна аристократія, еліта. Відповідно, найбільш придатною для України формою організації керівної еліти була класократія. Під «класом» Липинський розумів певний органічний колектив із загальною традицією, загальними психічними переживаннями та фізичною спорідненістю, а, отже, хліборобський клас. Логічне завершення вчення про еліту в Липинського – ідея «надлюдини»,

[193]Slovansky přehlad. Praha. Č. 2., 1992. S. 192. *Див. також*. ДАРФ. ф. 5910. оп. 1. спр. 531. арк. 210–240.

людини – державного символу, який вивершував би собою органічну ієрархію соціального світу і втілював у собі єдність нації і держави. Держава за Липинським – це велике хліборобське господарство, а як і кожне господарство, воно мусить мати господаря. Розуміючи усі недоліки монархій, він хотів бачити в Україні втілення ідеальної монархії – гетьманату.

Промонархічним поглядам в середовищі празько-подєбрадських українців відкрито симпатизували: Дмитро Дорошенко, Борис Гомзин, Олександр Шаповал, Микола Лорченко.

Так, промонархічні погляди Дмитра Дорошенка викристалізувалися після зради колег по «соціалістичному табору» ще за часів гетьманування П. Скоропадського в 1918 р. Сам Дорошенко зауважував: «Гетьманщина… якось дивно звучало для мене це слово в пристосуванні до сучасних обставин! – Це наша стара, традиційно-національна форма державності…. з гетьманщиною зв'язується уявлення про щось виключно своє, питоме, якісь чари минулого, на споминах про котре виховувалася наша національна думка…..»[194].

Не менш цікавою серед монархістів була постать і Олександра Шаповала. Його знайомство з ідеями монархізму сталося завдяки особистому листуванню з В. Липинським. Ідеолог монархізму використовував на той час метод «агітації через листування» і усіляко намагався здобути прихильність ватажків національного визвольного руху. Але якщо в справі з Д. Дорошенком, агітація мала позитивний результат, то переконати О. Шаповала в доцільності монархічного розвитку майбутньої України Липинському не вдалося. Шаповал, не відкидаючи зовсім ідей монархізму, підходив до їх розгляду з позицій здорового скептицизму, про що писав в листах до свого друга історика М. Стороженка, котрий мешкав на той час під Белградом. На думку О. Шаповала, українським монархістам бракувало єдності, оскільки Липинському не вдалося монополізувати монархічну ідею; монархісти не мали

[194]Цит за: Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. К., Либідь, 1993. С. 540. *Див. також.* Листи від Бабія, Л. Білецького, М. Буєвського, та інших кореспондентів на літери «Б– Д», 01.01.1921– 13.09.1924. ЦДАВО України. ф. 3907. оп. 1. спр. 10. 69 арк.
Листи від А. Коршнівського, Ф. Крушицького, В. Совенка, П.Шандрука та інших кореспондентів на літери «З– Ш», 22.06.1921– 06.04.1927. ЦДАВО України. ф. 3907. оп. 1. спр. 11. 60 арк.

одностайності думок відносно тактики та стратегії через хибність більшості засад власне політичної платформи, а ще їм (монархістам) заважала відсутність сильного лідера з «не історичного роду»[195].

Після створення УСХД у Відні, український монархічний рух невдовзі охопив усі споріднені «хліборобські» угрупування, створені в Польщі, Румунії та Німеччині. У червні 1922 р. на з'їзді представників хліборобських організацій в Рейхенау (Австрія) постав окремий від ідеологічного центр монархістського руху – Центральна управа об'єднаних хліборобських організацій на чолі з І. Леонтовичем. Саме за її сприяння, а також за сприяння Центральної ради присяжних, в 1923 р. був створений союз емігрантів-монархістів з Наддніпрянщини в Подєбрадах, котрий отримав назву «Український стяг» (нараховував до 75 осіб).

За згадками одного з його членів, становище монархістів було вкрай важке: «…В середовищі вибраної республіканської інтелігенції з'явились монархісти! Ніхто навіть не припускав такої можливості визнати за нами право на існування…. Монархіст – значить обов'язково представник московського монархічного устрою. Отже, соціальний, політичний, національний ворог!... І якби не Липинський, якби не його залізна моральна підтримка, його поради і вказівки – обставини мабуть, загнали б нас у зневіру, бо до внутрішнього переродження було ще далеко, ой як далеко!.....»[196].

В 1925 р. в середовищі празько-подєбрадських українців постали нові організації монархістів – Група гетьманців у Празі, яку очолили О. Шаповал та Б. Гомзин, а також організаційно оформився Союз українських хліборобів в ЧСР. Поруч з цими організаціями існував ряд нечисельних та політично-невпливових товариств монархістського спрямування: Союз хліборобів-гетьманців (50 осіб), Товариство запорожців (30 осіб), Клуб українських старшин (25 осіб), Товариство святого Василя Великого (31 особа)[197].

---

[195]Товариства і союзи. ЦДАВО України. ф. 4465. оп. 1. спр. 328. арк. 43.
[196]Трощинський В. П. Зазначена праця С. 175.
[197]Slovansky přehlad. Praha. Č. 2. 1992. S. 189.

Якщо монархізм відштовхувався від класократії, то інтегрований націоналізм від волі до життя, до влади, до експансії, плекання стремління до боротьби та свідомості; від догматизму у сприйнятті пропонованої ідеології та нетерпимості до інших поглядів; від права сильних рас організовувати людей і народи для зміцнення існуючої культури та цивілізації й від «творчого насильства ініціативної меншості»[198].

Серед відомих на той час громадських організацій націоналістичного спрямування в міжвоєнній Чехословаччині знаходимо: Українську військову організацію, Групу української націоналістичної молоді, Легію українських націоналістів. Їх основу складала більшість студентського контингенту українських навчальних еміграційних закладів. Серед української еліти Праги в когорті націоналістів перебували Степан Рудницький та Степан Нижанківський.

«Група української націоналістичної молоді вищих шкіл в ЧСР» постала в Празі в 1921 р. з метою пізнання народних традицій та культурних здобутків інших народів і організацій. Вивчені та проаналізовані нею тенденції розвитку чехословацького народу зокрема, мали бути використаними у майбутній розбудові української держави, підняті української нації на найвищий щабель[199].

Тоді як «Легію українських націоналістів» (постала в 1925 р.) утворили два об'єднання – празьке «Українське національне об'єднання» та подєбрадський «Союз визволення України». Це були організації створені наддніпрянською молоддю в 1923–1924 рр. «Легія українських націоналістів» мала на меті: 1) організацію боротьби за повне визволення українського народу з-під іноземного поневолення; 2) утворення самостійної соборної української держави в її етнографічних і державних межах; 3) охорону національно-державної незалежності. Представники ЛУН вбачали державне

[198]Донцов Д. Націоналізм. Лондон-Торонто: Українська Видавнича спілка, 1966. С. 258–260.

[199]Чугаєвська Л. В. Створення та діяльність українських студентських організацій на еміграції. (1920–1939 рр): дис. … канд. іст. наук. 07.00.01. Київ, 2009. С. 158. *Див. також.* Листування українського видавця і культурного діяча М. Мухина з Д. Донцовим, Ю. Косачем, Ю. Липою….. 10.11.1921–09.10.1932. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 108. Арк 45, 47, 49.; 02.01.1934–28.12.1934. спр. 110. арк. 134–141.

правління України у формі надкласової диктатури. Таке правління, за їх переконанням, повинно було б ставити інтереси нації вище інтересів будь-якого класу, а інтереси держави – вище інтересів окремих політичних партій. Диктатура, на їх думку, повинна складатися з організованих українських патріотів-націоналістів на чолі з народним вождем. Необхідність диктатури члени Легії Українських Націоналістів пояснювали тим, що «український народ не мав власної демократії в реальному житті»[200].

У політичній платформі Легії Українських Націоналістів були сформовані основні принципи функціонування Верховної влади в майбутній українській незалежній державі, які стосувалися й проведення соціально-економічної, воєнної, освітньої та релігійної політики. Верховна влада України мала функціонувати згідно законів, ухвалених представниками українського народу. Вона виступала гарантом переходу до парламентської форми державного управління в майбутньому. Виконавча влада повинна була забезпечувати верховенство закону, сприяти регульованій праці на засадах приватної власності і не втручатися в класову та соціальну боротьбу допоки не виникне загрози народному добробуту та державному ладу.

У липні 1927 р. «Група Української Націоналістичної Молоді в Чехословаччині» та «Легія Українських Націоналістів» злилися в «Союз Організації Українських Націоналістів» (СОУН), який став ідеологічним центром молоді, яка сповідувала націоналізм. Союз існував як окрема організація. Одночасно зберігалася самостійність ГУНМ та ЛУН, а також їх підрозділів. Союз став першою організацією, що поєднала в собі різні групи націоналістичної молоді зі східних та західних земель України.

За даними польського міністерства внутрішніх справ, станом на початок 1930-х рр. сумарна кількість українських націоналістів серед усіх українських емігрантів у більшості європейських країн складала 900 осіб[201].

Отже, характеризуючи програми емігрантських організацій в 1920-х рр. як ідеологічного стрижня буття на чужині була помітною така тенденція як

[200]Чугаєвська Л. В. Зазначена праця. С. 164.
[201]Трощинський В. П. Зазначена праця. С. 200.

політизація громадського життя, а, відповідно з нею, й політизація соціальної адаптації. Політизація була спричинена, по-перше, тотожністю розуміння й вживання на той час термінів «громадський» та «політичний». В поняття «громадська організація» вкладався зміст: добровільне об'єднання громадян, які сприяють розвитку політичної активності та самостійної діяльності, а також задоволенню власних потреб. (Властиво як «зуенерівцям», так і «уенерівцям»).

По-друге, на політизацію громадсько-політичного життя і, відповідно, соціальної адаптації української еміграційної спільноти в ЧСР суттєво впливала її соціальна структура. Це стосувалося, насамперед, представників УНР. Українська спільнота в еміграції була відображенням (хоч і не цілком відповідним) соціальної структури української нації на Батьківщині.

По-третє, особливістю всієї громадсько-політичної діяльності (а також соціальної адаптації) українських вихідців у ЧСР було входження осіб різних політичних переконань до різних організацій одночасно, не зважаючи на те, громадсько-політичні вони чи культурницько-освітні. (Властиво для предсиавників УНР).

Відносно стабільні 1920-ті, завдали болючих ударів українській еміграції тільки двічі: в 1925 р. через «поворотництво» та в 1928 р. через згортання «Руської домогової акції».

Софія Русова так пояснювала причини «поворотництва»: пряма агітація з боку тих, хто приїздив з України. «В 1925–1926 рр. серед еміграції помічалась велика метушня. З України приїздили ріжні знані українські діячі, як от В. Мазуренко й инші, розповідали, який то рай завели большевики на Україні, й намовляли емігрантів повертатися додому. Ці розмови хвилювали молодь, вносили спокусу й безлад в еміграційне життя, повстала т. зв. «смєновєховщіна»[202].

А оцінюючи вибір кожного, вона наголошувала: «Є люди, котрі емігрували з принципіяльних причин, свідомо, не визнаючи насильників окупантів за справжніх володарів України, і їм не випадає повертатися туди,

[202]Русова С. Мемуари. Щоденник. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 98.

поки не буде зреалізоване їхнє розуміння державної України. Але ті особи, яких доля занесла на чужину без їх волі, які опинилися на еміграції припадкове й яким занадто тяжко переносити еміграційне життя, а також ті, що вірять, що в сучасних обставинах життя на Україні можна працювати на її користь – вони, звісно, можуть поодиноко, на свою відповідальність, повертатися»[203].

Валентин Сім'янцев про «поворотництво» згадував так: «Уже в 1925–1926 рр. з'явились у нас бажаючі повернутися на батьківщину. Міняли «віхи» і зміновіхівцями їх називали. Багато між першою пачкою зміновіхівців було з піхоти Спільної Юнацької Школи. Першу групу зміновіхівців на загальних зборах громади засудили і була постанова про бойкот. Але мала горстка студентів бойкоту не дотримувалася»[204].

На сторінках часопису есерів-шаповалівців «Нова Україна» в 1925 р. вийшла стаття В. Коваля «З приводу одного від'їзду»: «Бувший міністр УНР, довголітній член Української партії соціалістів-демократів, професор УГА в Подєбрадах доктор Шадлун* по його особистому проханню перед ВЦИК «возстановлений в правах гражданства» і виїхав до Росії….. Маємо факт виключний. Шадлун поїхав не просто спокушений «українізацією України», проф. Шадлун «возстановлений ВЦИКОМ в правах гражданства», але без права в'їзду на Україну, і це він прийняв і виїхав до Петербурга (приховував те, «що він уже рік тому (!) не раз посилав жінку до Петербурга, нібито за своєю бібліотекою, що він в кишені носить листи від Крестінського**, що він лазить заднім ходом до большевицьких вельмож)…. Професор УГА зайняв місце в Главпотопі….. Дружина Шадлуна – жидівка і служить в ЧК. Перед від'їздом у Петербург Шадлун у Берліні продав акції одного англійського підприємства й одержав по 3 мільярди німецьких марок за акцію. Кілька таких акцій проф. Шадлун іще залишив в Берліні для продажу й пересилки грошей до Москви»[205].

З боку «державників» про «поворотництво» відгукнулися О. Лотоцький, С. Петлюра та С. Смаль-Стоцький. Згадуючи того ж професора Шадлуна,

[203]Там само. С. 237.
[204]Сім'янців В. Студентські часи: (Спогад). Чехословаччина, роки 1923–1929. Вашингтон: Д. К., 1973. С. 165.
[205]Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). К.: «МП Леся», 2006. С. 493–494.

О. Лотоцький писав: «Микола Шадлун був у громаді, як і Скрипник з нахилом до соціалізму, а коли оженився з Ганною Емануїлівною Ейбер, то вона потягла його ще й далі. На українську службу вступає за гетьмана, переїздить на еміграцію, а коли появився в 1924 р. в Ленінграді, то в радянських газетах опубліковано було, що з довготермінової закордонної командіровки повернувся інж. Шадлун до виконання обов'язків у комітеті СТА»[206].

Негативно про «поворотництво» висловився особисто й лідер «державників» Симон Петлюра. У одному із інтерв'ю інформаційному агентству російської еміграції РУС-ПРЕС Петлюра відзначив, що великої ваги він надає стійкості людської натури й відданості певним ідеалам[207].

А від С.Смаль-Стоцького дізнаємося: «….Моє життя пливе тут на чужині зовсім нецікаво, одноманітно. Сиджу коло столика та працюю то над граматикою, то над Шевченком. Дещо друкується і якщо буде готове, то вишлю Вам. <…> І живем тут уже тілько літ між Чехами, а не бачу, щоб ми того від Чехів навчилися. Бо ніде на світі не подибав я такого народу як Чехи, щоб так систематично цвічив моральні сили свого загалу, щоб так безнастанно удержував їх в напруженні і ні в чім не попускав. Це найліпше зорганізований нарід на світі хоч малий, а такий сильний. Тут нема нікого, щоб ходив люзом, не був зорганізований. <…> Кожен Чех працює перш усього для себе в поті чола, але кожен мусить знайти также час, щоб сповняти обов'язки члена своєї організації. А в неділі і свята, коли переїжджати чеськими селами і місточками, всюди можна побачити дуже живий рух: тут вправи сокільські, там знов перегони всяких спортовців, то знов просвітні виклади, збори і т. п. Такими масами, що весь народ на ногах, весь народ в руху, молоде і старе, все працює свідомо над тим, щоб збільшити моральні сили народні, насталити волю, збудити духа, поширити світогляд, викликати немов перегони в бігу до щастя, до кращої долі народа як цілости. Із буденної людини стає тоді кожен Чех свідомим членом народної спільносте, всі думки його звертаються від

[206]Піскун В. М. Зазнач. праця. С. 494.
[207]Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чоботаря): науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2003. С. 175–176.

індивідуального до колективного, до збірного, спільного, в якому поринає поодинока людина геть уся… Якась невидима рука всім тим кермує, але невидима вона тільки для того, хто її не бачить. Від часі відродження чеського народу, від самих початків 19-го в., зорганізована сила духових провідників давала напрям всій праці народній і нарід в дуже тяжких часах привик так до того, що загальні провідні лінії народної праці перейшли йому прямо в кров. Увесь загал в кожній хвилі знає, що йому робити, як йому про щось правильно думати; він має завсіди: зовсім ясну орієнтацію. Коли таке у нас буде? А без того народові жити як нація годі….»[208].

Тоді як засновник інтегрального націоналізму Дмитро Донцов й поготів був різким: «Не маємо поки на се поняття власної назви, краще за всіх його виразило б слово перекинчицтво… Се новий курс, ідеальогія бувших сторонників царату, яка проповідує тепер погодженє з совітським ладом…. Підставою для перекинчицтва є: втома довгою боротьбою, моральна невитривалість і брак сталих переконань у російської інтелігенції та – подив перед імперіалізмом совітів, що в своїй закордонній і національній політиці пішли слідами царату. Така є московська «смєновєховщина». Як се не дивно, але в останні часи ся гангрена перекинулася й до нашої еміграції (а по части й до краю). Моральне підложе обох споріднених течій – було одне й те саме, але ріжнилися вони між собою тим, що москалі ставлять хрест над одним російським режимом, щоби служити другому в ім'я російського патріотизму, а Українці звивали синьо-жовту хоругов, щоби служити Росії»[209].

У 1928 р. була повністю згорнута «Руська допомогова акція», отже урядові кошти на допомогу українським політичним вихідцям більше не надходили. Це ускладнило матеріальне становище більшості з них, викликало стурбованість та змусило замислитися про подальше життя. Частина української політичної еліти, зокрема, есери шаповалівської течії скерували свої погляди на Канаду та США. Інша частина соціалістів – радикал-демократи (державники), а з ними монархісти (гетьманці) та націоналісти (ОУН) вирішили залишатися у ЧСР. Той

[208]ЦДАГОУ ф. 269, оп. 2, спр. 236, арк.9, 10, 11.
[209]Донцов Д. Націоналізм. Лондон-Торонто: Українська Видавнича спілка, 1966. С. 80–81.

же С. Смаль-Стоцбкий писав у листі від 9 квтіня 1927 р. до Володимира Шевченка: «… І бідували, і працювали, і надіялися. Тепер бідуємо і працюємо, але надію «вітер по полю розвіяв». І тому нам тяжко, бо живемо без просвітку, не надіючись нічого доброго, хиба ще чогось гіршого. Не зовнішні, виразно неприхильні нам обставини турбують мене. Внутрішнє наше життя, чи то на еміграції, чи в краю, дуже невідрадне. Великі злидні нічого нас не навчили. Куди не глянеш, розтіч думок брак організації, консолідації. Ми сильні в поборюванню самих себе, своїх братів. Як скажені собаки жеремося за костомахи, кинені до того між нас нашими ворогами. <…> Марнуємося тут на чужині. Може в рідному краю була б більша користь з нас. А може таки колись туди ще повернемо. Мусимо сподіватися. …Маймо віру, що праця наша не піде марно. Працюймо далі без впину, робім діло, кожний своє діло. Не тепер, то в четвер усміхнеться краща доля рідному народові»[210].

Крім згортання «Руської допомогової акції», додатково українським політичним вихідцям ускладнювали життя ще три обставини: по-перше, налагоджування активних економічних стосунків між ЧСР та СРСР; по-друге, непереборне й безперервне бажання більшовиків розкласти еміграцію, яка до того ж була воєнізованою, а отже, повернути військових в Україну, а політичних лідерів українського емігрантства або повернути в Україну, за умови цілковитої підтримки більшовиків, або морально розкласти; по-третє, відсутність у політичному еміграційному середовищі єдності поглядів на подальшу тактику зі стратегією боротьби з більшовиками.

2.3. Трансформація життєвого позиціонування української еміграції в умовах випробувань 1930-х рр.

З початком 1930-х рр. зовнішньополітична ситуація в світі докорінно змінилася (тогочасне міжнародне становище характеризувалося посиленим протистоянням між Заходом та Сходом). Усе це неминуче вплинуло не тільки

[210]ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 236. арк. 40–41.

на зовнішню та внутрішню політику ЧСР, а й на подальше позитивне вирішення українського питання та життя української еміграційної інтелігенції в цілому. Давалися взнаки і наслідки світової економічної кризи (1929–1933 рр.), що зачепили Першу Чехословацьку Республіку в 1932–1935 рр. Українська еміграційна інтелігенція змушена була по-іншому соціально та виробничо адаптуватися.

Наприкінці 1920-х – впродовж 1930-х рр. актуальне для міжвоєнної ЧСР «українське питання» перемістилося із зовнішньої політики у внутрішню. Підкарпатська Русь стала об'єктом боротьби між УСРР–СРСР, ЧСР, Угорщиною і власне підкарпатцями. «Рятуючись» одночасно і від ймовірних претензій українців на автономію, і від прорадянських впливів у межах цієї території, чехи «обережно чехізували» Підкарпаття.

Українська еміграційна інтелігенція хоч і залишалася усунутою від вирішення «підкарпатського питання», (їй, як і іншим українським політичним емігрантам, чехословацька влада обмежувала право перебування на Підкарпатській Русі), продовжувала уважно стежити за розвитком подій.

Найбільше «чехізацію» Підкарпатської Русі відслідковували соціалісти. Так Микита Шаповал у своїй статті «Нова проблема (Що робиться в Празі)» (1928 р.) відзначав, «що масариківці на Підкарпатті грали поміж «українцями» та «руськими», ставши на становище «ані українське, ані великоруське»»[211]. А в одному із своїх листів до Президента ЧСР у тому ж 1928 р. він звертає його увагу на те, «що в українських селах починають відкриватися чеські школи та що особлива роль у їх відкритті належить «Червоному хресту» на чолі з панною Алісою Масарик (донькою президента), який до усього надає ще й гуманітарну допомогу (теплу одіж, штанці, сорочечку, черевики)». «Відношення до українського населення обернулося в систему підкупу во імя чехізації», – резюмує він[212]. Ще відвертіше висловлювався він про проблему «чехізації Підкарпаття» Юрію Колларду: «…Сумне враження залишилось у Вас від укр. життя в Празі? Це так. Настав той час, що ми передбачали. Коли Міністерство

[211]Піскун В. М. Зазначена праця С. 248.
[212]Там само. С. 248.

закордонних справ перейшло під керівництво крамаржівців, то прийшов наш кінець. Ці люде, як знаєте, не визнають навіть існування укр. національності! Хоч мін. Крофта (який заступив Гірсу) і визнає укр., але лише персонально, його ж партія (національні демократи) не визнає нас, визнаючи при тім лише «єдину-неділиму» і для неї працюючи завзято. <…> Ясно, чому наші школи мусять ліквідовуватись? Їх нема чим утримувати: чехи далі вже не даватимуть грошей на будування нашої культури, а українці не можуть своїм коштом тримати. Не раз говорилось, що «ми ваших шкіл не ліквідуємо, утримуйте їх самі, бо ми вже далі не можемо давати на їх гроші». Чому? Одні тому, що «не визнають» нас, другі — просто з небажання далі по дурному тратитись, а всі чехи разом тому, що в цих школах вчаться агітатори за українізацію Підкарпаття!»[213].

На початку 1930-х рр. становище українських політичних емігрантів значно ускладнилося. Особливо допікала матеріальна скрута, що було наслідком згорнутої «Руської допомогової акції» та закону 1928 р. про охорону національного ринку праці. До того ж на матеріальне становище української еміграційної інтелігенції вплинула й світова економічна криза, яка істотно вразила економіку Чехословацької Республіки. До міжвоєнної ЧСР вона «дісталася» трохи з запізненням, у 1931 р., і протрималася в країні до 1935 р. Її пік припав на 1932–1934 рр.

В Чехословаччині світова економічна криза на початку 1930-х рр. зачепила в першу чергу промислових та сільськогосподарських виробників. У 1931 р. рівень промислового виробництва становив лише 60 % порівняно з 1929 р., а заробітна плата знизилася на 50-60 %. Виникли так звані «ножиці» цін – розходження рівнів та динаміки цін міжнародної торгівлі на окремі групи товарів. Тому чехословацьке керівництво, рятуючи ситуацію, запроваджувало в економіку елементи державного регулювання. У 1931 р. в ЧСР вийшов закон про державну підтримку зовнішньої торгівлі, а в 1934 р. – закон про заборону закриття підприємств й звільнення з роботи. Однак, незважаючи на такі заходи,

[213]ЦДАГОУ ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 32, 33.

в 1937 р. стався черговий спад виробництва у важкій та легкій промисловості. На 1938 р. кількість безробітних в ЧСР, включно з усіма емігрантами (українськими, російськими, білоруськими) становила 500 000 осіб[214].

Кризова економічна ситуація підштовхнула чехословацький уряд й до принципових змін у ставленні до емігрантів. Певні пом'якшення отримали виключно етнічні росіяни. Це пояснювалося як проросійськими симпатіями чехословацьких націонал-демократів, що мали кількісні переваги в МЗС ЧСР, та власне правовим статусом українських вихідців.

Ще на початку свого перебування у Чехословаччині емігранти з території колишньої Російської імперії зіткнулися з проблемою визначення їх правового статусу в цій державі. 31 січня 1922 р. часопис «Последние новости» повідомив про опубліковане чеським урядом розпорядження, яке приписувало всім російським та українським підданим на території Чехословаччини отримати в «Російському відділі» МЗС ЧСР особливі посвідчення для проживання – так звані «пругази». «Російський відділ» їх видавав на 3 або 6 місяців, а поліційне управління та місцеві поліційні органи – на 1 рік. Біженці, що не мали жодних доходів, могли отримати ці паспорти за рекомендацією однієї з офіційно зареєстрованих емігрантських організацій чи двох чехословацьких громадян, відомих МЗС ЧСР. Єдиною умовою для дозволу на довготривале проживання в Чехословаччині було зобов'язання емігранта до визначеного часу знайти роботу, щоб жити без допомоги держави чи її доброчинних організацій. А при виїзді за межі ЧСР українські емігранти, як і громадяни Чехословаччини, отримували «цестовні паси» (закордонні паспорти).

Правовий статус емігрантів регулювався також міжнародними договорами в рамках Ліги Націй. Такими були міжнародні угоди 1922, 1924 і 1928 рр., до яких приєдналась більшість європейських держав. Одним з головних елементів цієї міжнародно-правової регламентації було те, що емігранти зі сходу Європи, як бездержавні громадяни, отримували можливість

[214]Федака С. 100 років Першій Чехословацькій Республіці. Карпатська Україна. URL: http://1939.in.ua/genereal/serhiy-fedaka-100-rokiv-pershiy-chekhoslovats-kiy-respublitsi/ (дата звернення: 14.04.2020).

користуватися нансенівськими паспортами (за прізвищем Ф. Нансена, верховного комісара для біженців при Лізі Націй). Спеціальна конвенція 1933 р. прирівнювала бездержавних «нансенівців» у правах на працю, навчання, соціальну опіку тощо до громадян країни перебування або до найбільш привілейованих чужинців.

У січні 1930 р. МЗС ЧСР поширило циркуляр про заміну «пруказів» нансенівськими паспортами, на які клеїли марки вартістю в 5 франків. Від оплати цих марок було звільнено бідних, інвалідів та студентів. «Наддніпрянці», згідно з постановою МЗС ЧСР повинні були отримати нансенівський паспорт з зазначенням: «původem rus, který dosud nenabyl jiné státní příslušnosti» («походження російського, що досі не набув жодної іншої державної приналежності»). Отже, їх національністю в паспортах була вказана російська.

«Галичани» отримували не нансенівські паспорти, а тимчасові документи на побут у ЧСР без паспорта. Ці тимчасові документи прикріплювали їх до тієї держави, де вони з виходом цього закону перебували. Жодне консульство не бажало видавати візи для галичан, через що ті були позбавлені можливості виїхати за межі ЧСР. Цією постановою українська еміграція була розділена на дві частини. «Наддніпрянців» зараховували до складу російської еміграції, відбираючи в них власну національність, а «галичан» змушували легалізуватися і отримувати паспорти тих держав, які окупували підконтрольні колишній Австро-Угорській імперії українські землі.

Ситуацію ускладнював також той факт, що нансенівські паспорти при виїзді за кордон були слабшими за «цестовні паси» (закордонні паспорти ЧСР), якими українські емігранти користувалися до цього часу. Перебуваючи за кордонами ЧСР з «цестовним пасом», вони, як і громадяни Першої Чехословацької Республіки, користувалися опікою чехословацьких представників у європейських державах. Нансенівський документ дозволяв звертатися тільки до спеціально уповноважених представників комісара у справах біженців.

У результаті активності українських емігрантських кіл, що виступали проти дискримінації української національності, 17 червня 1930 р. уряд Чехословаччини видав розпорядження про заміну в чеському і французькому варіантах тексту нансенівських паспортів, які видавали українцям, визначення «rus» – «russe» на «ukrajinec» – «ucrainien». У заявах на отримання паспорта потрібно було дописувати прохання про внесення до нього відповідних змін за пропонованим зразком: «Ņádám důrazně správné označení mé ukrajinské národnosti v nansenovském pase»[215]. Окрім того, керівництво ЧСР погодилося на внесення відповідних змін у вже видані українцям нансенівські паспорти. На практиці реалізація цієї постанови дещо затягнулася, а перші письмові звернення українців до МЗС ЧСР почали надходити тільки з 1931 р.

Домовленості щодо біженців, прийняті на міжнародних форумах під егідою Ліги Націй, мали загальний та рекомендаційний характер, без будь-яких зобов'язань з боку держав, які до неї входили. При застосуванні норм угод на території Чехословаччини, її уряд керувався насамперед законами та інтересами республіки.

У 1930-х рр. МЗС ЧСР «контролювали» націонал-демократи, які принципово не визнавали українців як самостійну націю. А 8 травня 1933 р. було оприлюднено лист К. Крамаржа (представника Комітету закордонних справ, русофіла й розробника системи поділу країн на популярні та непопулярні) до МВС ЧСР щодо надання чехословацького громадянства саме російським емігрантам. В ньому зазначалося, що тих російських емігрантів, «котрі на чеських високих школах досягли успіхів», можна було б прийняти до різних служб, насамперед до державної. Особливо такою була потреба в технічних відділах Праги, Братислави, в службах Земського уряду в Словенії і Підкарпатській Русі. І це за умови, що емігрантам у ЧСР не дозволялося обіймати державні посади та проживати в Словаччині й Підкарпатті[216]. Зокрема, про стан українського еміграційного осередку в Братиславі писав

[216]Dokumenty k dejinam ruske a ukrajanske emigrace v Československe Republice (1919–1939) / Z. Sladek, L. Belosevska a kolektiv autoru. Praha: Slovansky ustav AV ČR, 1998. S.167.

військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському сотник Вірячий: «…Словаччина, а власне і м. Братислава перше відкрило гостинні ворота для нашої еміграції і приютило чималу кількість емігрантів з України. Так само м. Братислава була пунктом концентрації і російської еміграції. Але ріжниця між російською і українською еміграцією в м. Братиславі була та, що до Братислави приїжджала переважно російська інтелігенція, яка приміщувалася на урядові посади і стало й організовано, перебуваючи в м. Братиславі в корні ліквідувала всі компрометуючи прояви членів своєї колонії.

В історії еміграції українців в Братиславі спостерігалось зворотнє явище: для української інтелігенції м. Братислава була переходовим пунктом до вищих шкіл Чехословакії. Таким чином, в м. Братиславі, серед тої української інтелігенції, що залишалася на місці, конструктивного елементу було мало. В той же час елементу анархічно-розбещеного було досить. Зі слів старих членів колонії й тих документів, що мені вдалося простудіювати, виникає, що сварки, бійки, пиятика і навіть крадіжки були звичайним явищем в історії української колонії в перших роках існування її. <…> В Братиславі нараховується українських емігрантів до 60-80 чоловік, але правно до колонії належить лише мала частина. Решта ж осіб активної участі в життю колонії не бере».[217]

Зміна чехословацької урядової політики спричинила переформатування тактики й стратегії діяльності українських громадських організацій.

«Державники» 30 липня 1930 р. провели в Празі конференцію членів головного комітету Української радикально-демократичної партії. Обране в ході цієї конференції Закордонне бюро УРДП протягом всього 1931 р. намагалося досягти співробітництва з іншими українськими політичними силами, і в першу чергу, з УСДРП, однак успіхів не мало.

У березні 1932 р. Закордонний осередок УРДП провів чергову конференцію. Необхідність проведення цієї вже конференції була спричинена проблемами українського населення Польщі, Румунії та власне Чехословаччини в контексті загальноукраїнських проблем. А восени 1932 р. українські

[217]ЦДАГОУ. ф. 269, оп. 1, спр. 355, арк.70.

празько-подєбрадські ліберали порозумілися з варшавським осередком УСДРП на чолі з Миколою Ковальським та Левком Чикаленком[218].

У березні 1932 р. під егідою Українського академічного комітету було проведено Другий науковий з'їзд. Більш представницький, він підсумував результати наукової діяльності української еміграції за 10 років у 18 спеціальних доповідях, присвячених різним науковим галузям і спеціальностям, які були надруковані у з'їздівському звідомленні[219].

22 червня 1933 р. на черговому зібрані Українського радикально-демократичного клубу відбулася дискусія на тему «Слов'янська демократія та Україна». Тут вперше в одній із доповідей Ольгерда Бочковського пролунала занепокоєність приходом до влади у Німеччині А. Гітлера. Ольгерд Бочковський на основі аналізу ідеологічно-програмних засад націонал-соціалістів показав їх небезпеку для слов'янських народів.

А засідання Закордонного бюро УРДП від 28 листопада 1932 р. та 17 лютого 1934 р. торкалися вже питання Голоду 1932–1933 рр. в Україні.

У 1932–1934 рр. празько-подєбрадські радикал-демократи стали свідками політики політичного утиску українців на Підкарпатській Русі. Маючи два варіанти вибору (або стати відверто на захист українського населення краю шляхом дипломатії, або заявити про своє невтручання у внутрішні справи міжвоєнної ЧСР), вони обрали другий і цим ще більше послабили свої політичні позиції.

З 1933 р. прихильники екзильного Уряду УНР починають виїжджати за межі Першої Чехословацької Республіки. Станом на 1934 р. їх більшість зосередилася в Польщі.

Якщо вести мову про «шаповалівців», то Закордонне бюро УПСР в лютому 1932 р. організувало в Українському соціалістичному клубі доповідь Микити Шаповала на тему «Небезпека війни і наша позиція». Ідеолог празьких

[218]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. С. 108. *Див. також.* «Центральна Європа». Політичний, економічний, літературно-мистецький журнал, ЧСР, Прага, ч. 40, 1 жовтня 1932 р. (французькою мовою). ЦДАГОУ України. ф. 269. оп. 3 спр. 156. 10 арк.

[219]Другий український науковий з'їзд у Празі. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції. 1920–1931. Прага, 1932. 153 с.

есерів пророкував неминучість війни між фашистською та комуністичною диктатурами і застерігав українство, яке знаходилося територіально, економічно та культурно між цими диктатурами, в цілому подумати та обрати «третій шлях».

Через п’ять місяців після доповіді, есери змушені були скликати чергову (липневу) конференцію, на якій поставили питання подальшої діяльності партії в зв’язку із смертю її ватажка. Залишаючись вірними настановам свого ідеолога, вони не полишали спроб порозумітися з іншими політичними конкурентами в еміграції. Однак, усі ці наміри були безрезультатними. Так, в переговорах з соціал-демократами, які виступали проти будь-якої диктатури, болючим питанням виступала програмова засада українських соціалістів-революціонерів «диктатура трудових мас»; не дозволили створити «єдиний національний фронт» і разючі розходження в методах і сутності побудови суверенної і соборної держави, хоча ділова співпраця між соціалістичними партіями тривала.

У січні 1934 р. есери, соціалісти, соціалісти-радикали та соціалісти-демократи видали спільну заяву з приводу становища в Україні, в якій викривалися злочини сталінського режиму. А з метою подальшої співпраці та координації діяльності наприкінці 1934 р. у Львові було скликано Соціалістичний конгрес, на якому було прийнято рішення про узгодженість дій та об’єднання всіх українських соціалістичних партій в єдиний Соціалістичний блок[220].

У грудні 1934 р. відбулася і нарада українських соціалістичних партій зі скликання Українського національного конгресу в Празі. Учасники різних політичних поглядів сподівалися об’єднати українські сили навколо соборницької ідеї за прикладом Національного союзу (травень 1918 р.) та Трудового конгресу (Київ, січень 1919 р.). Проте здійснити задумане не вдалося.

---

[220]Трощинський. В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище. Київ: Інтел.,1994. С. 137.

У 1934 р. більш-менш стабільно функціонував і Український громадський видавничий фонд. До членів УГВФ у грудні 1934 р. долучилися такі нові члени (юридичні особи) як: «Українське видавництво в Катеринославі», «Видавництво української молоді», Калішський «Чорномор», Видавниче товариство при УГА в Подєбрадах, «Нова Україна», «Вільна Спілка», «Український студент».

У 1930 р., попри те, що українській еміграційній інтелігенції було заборонено проживати в місцях етнічного скупчення українців, зокрема в Східній Словаччині, було створено «Спілку українських інженерів Словаччини». Станом на травень 1930 р. у її складі перебувало 20 осіб, а вже у березні 1933 р. – 41 особа. Спілка проіснувала до 1945 р. Її завданням була культурно-просвітницька робота[221].

Деякі громадські організації не вдалося зберегти. Наприклад, Українська національна жіноча рада в Празі була ліквідована у лютому 1934 р.

Для українських еміграційних організацій монархічного та націоналістичного спрямувань початок 1930-х рр. спричинив значну політичну активізацію. Гегемонія тоталітаризму протягом усіх 1930-х, що усіляко надихала центри українського монархічного та націоналістичного рухів у Франції, а особливо в Німеччині, сприяла пожвавленню діяльності українських монархістів та націоналістів і в межах Чехословаччини.

Відзначимо, для «державників» та «шаповалівців» ідеї В. Липинського і Д. Донцова були чужими. І. Мазепа згадував: «Правда вплив Липинського і Донцова був неоднаковим на наше суспільство. Пропаганда Донцова мала незрівняно більший успіх, ніж пропаганда Липинського. З другого боку, Донцов своєю пропагандою, безсумнівно, спричинився до найбільш деструктивного впливу, особливо на молодь. А Липинський своєю

[221]Стряпко І. О. Особливості розвитку товариства «Просвіта» у Словаччині (1924–1939). *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Вип. 28. Угород: УжНУ, 2012. С. 85. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57d766a8-ec44-4b03-81f0-609f55295303/content (дата звернення: 12.03.2025)

консервативною, а, отже, немодерною й тяжкою для зрозуміння ідеологією лишив туман у головах читачів…»[222].

На початку 1930 р. конфлікт між В. Липинським та, власне, гетьманом П. Скоропадським вилився у те, що 18 вересня 1930 р. УСХД був розпущений (не весь, частина його членів відмовилася розпускатися і збереглася організаційно). Тому «Український стяг», створений в 1923 р. в Подєбрадах, підпорядковувався з 1930 р. «Братству українських класократів-монархів-гетьманців», що мав на меті «перевиховання українського громадянства, піднесення його морального, культурного та політичного рівня в дусі класократичної ідеї»[223]. Однак, 14 червня 1931 р. ідеологі українських монархістів відійшов у вічність, через це діяльність Братства починає занепадати, і подєбрадці-гетьманці опиняються під «наглядом» тієї частини УСХД, яка не підкорилася розпуску та стала на позиції гетьмана П. Скоропадського. З 1935 р. більшість прихильників українського монархізму переїхали з ЧСР до Німеччини.

Для українських націоналістів в міжвоєнній ЧСР переломним став 1927 р. У червні 1927 р. шляхом об'єднанням ГУНМ і ЛУН постав Союз організацій українських націоналістів на чолі з Миколою Сціборським.

В 1928 р. в Празі почало виходити друком націоналістичне видання «Розбудова нації», а в квітні 1928 р. відбулася конференція, головним питанням якої було відмежування усіх українських націоналістів від співпраці з легальними українськими партіями в еміграції загалом та Західної України зокрема.

З 1929 р. по 1934 р. осередки українських націоналістів закріпилися в Празі, Брно, Пшібрамі, Подєбрадах. Діяли вони відкрито, дотримуючись всіх атрибутів організаційної діяльності, характерних для легальних громадських структур: публічний прийом нових членів, їх реєстрація, ведення протоколів засідань, звітування про проведену роботу. Можемо стверджувати: з точки

[222]Мазепа І. Підстави нашого відродження. Проблеми відродженої України. [Б м.в.]: Видавництво «Прометей», 1949. Т. 2. С. 113.
[223]Липинський В. Комунікат. 5 травня 1930 р. Вікіджерела. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/ (дата звернення: 14.05.2020).

зору впливів на емігрантську спільноту в міжвоєнній ЧСР, українські націоналісти випередили в 1930-х усіх своїх політичних конкурентів. А тяжіння більшості українських націоналістів до німецьких націонал-соціалістів, що з 1933 р. поступово втягували перших в орбіту нової війни влучно пояснив Микола Капустянський – колишній генерал-хорунжий Армії УНР, співорганізатор Організації Українських націоналістів: «Ми добре знали писання «Mein Kamf» про конечність німецьких колоній на Сході Європи і перетворення Рейху в континентальну потугу. Але ми не знали, як швидко цей уряд здійснятиме нову програму»[224].

До середини 1930-х рр. більшість українських емігрантів або виїхала за межі Чехословаччини, або свідомо залишалася в її межах, (таких нараховувалося до 5 000 осіб[225]), працюючи нелегально без громадянства.

Отже, можемо зробити висновок про те, що 1930-ті рр. для української еміграційної інтелігенції були відзначені: безробіттям, пониженням її правового статусу, переформатуванням діяльності громадських організацій або їх закриттям.

Українська еміграційна інтелігенція, уособлена як «державниками», так і «шаповалівцями», і яка впродовж 1920-х рр. зберігала лідерські якості через інтелектуальний вплив, здатність формувати суспільні ідеї та цінності та служіння вищим цілям, у 1930-ті рр. поступово втрачала свої позиції.

2.4. Українська еміграція в новому мовному просторі

Загальновідомо, що мова не може існувати поза суспільством, адже для її «життя» необхідні носії мови. Для громадян, які народжуються та зростають у звичному для них культурному й мовному середовищі, мова не є предметом постійного розмірковування. До їх повсякденних турбот не належить ані аналіз речення, ані порядок слів у ньому, ані артикуляція мовленнєвого апарату,

[224]Трощинський. В. П. Зазначена праця. С. 211.

[225]Вагіна О. М. До питання про чисельність українських емігрантів в країнах Європи: 20—30 рр. XX ст. *Запорізький історичний журнал*. № 1 (20). Запоріжжя: ЗНУ, 2021. С. 224. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/historySciWorks/20/20/vagina.pdf (дата звернення: 12.03.2025).

наголос у слові, підбір граматичних конструкцій, тощо. Володіння рідною мовою в даному випадку є звичним явищем, найпростішим засобом передачі та отриманням певної інформації від співбесідника.

Питання мовної адаптації постає тоді, коли йдеться про міжнародну міграцію (переміщення людей через державні кордони, яке має різну мету (політичну, економічну, соціальну тощо) та тривалість. Адже відбувається знайомство біженців не тільки з соціокультурним середовищем, а й з новою мовою.

Для української еміграційної інтелігенції, звичної здебільшого до французької мови як мови дипломатії та німецької мови, як мови науки в міжвоєнний час, оволодіння чеською мовою виявилося непростим процесом.

Чеська мова пройшла довгий період свого становлення. Після того, як чеські землі на довгі роки потрапили до складу Австрійської імперії Габсбургів, а згодом Австро-Угорської імперії, вона була обмежена як в діловому, так і в повсякденному житті, користувалося нею, здебільшого, сільське населення. У містах побутувала німецька мова. Чергові зміни в статусі чеської мови відбулися після скасування кріпацтва в останній третині XVIII ст., коли до німецькомовних міст починає прибувати сільське чеськомовне населення. У чеських містах поступово починає формуватися чеськомовна мисляча інтелігенція й дрібна буржуазія. Однак процес «чехізації» не припиняється на цьому, а «набирає обертів» і переростає у рух за культурно-політичну автономію чехів – «Народне відродження», кульмінацією якого стає революція 1848 р. У XIX ст. чеська мова завойовує вже літературу та науку. А коли в 1918 р. постала Перша Чехословацька Республіка, її почали використовувати у військовій справі, дипломатії та в суспільних галузях. Ось чому перший Президент Чехословаччини Томаш Гарріг Масарик у своїй книзі «Чеське питання» писав, що в боротьбі за мову чехи стали «філологічним народом».

Історично тяглий «чехословакізм» (єдність чехів і словаків, як один народ, який має одну мову, котра складається з двох складових – чеської та словацької) був, по суті, опозицією до німців. У 1920-х він усіляко

заохочувався. Тому навіть в областях, де проживало 80–90 % етнічних німців, звернення від громадян приймалися виключно чеською мовою. Тобто відмова від німецької мови в міжвоєнну добу сприймалася чехами та словаками як щось позитивне.

Однак маємо зауважити, на фоні всього позитиву «чехословакізму» була й своя велика «ложка дьогтю», післясмак котрої довелося скоштувати в 1930-х й українським вихідцям. Йдеться про політичний ризик – цілковите відокремлення чехів, словаків і німців на основі мовної ідентифікації, отже, втрату порозуміння (спільної мови) між цими націями. На території міжвоєнної ЧСР проживало 3 000 000 чеських німців, для яких поширення чеської в 1920-х стало величезним випробуванням. У 1930 рр. невдоволення судетських німців мовною політикою Праги використала Німеччина для анексії Судетів[226].

Чеська мова є п'ятою серед європейських мов за складністю вивчення, оскільки вона – флекативна, тобто така, що має складну систему відмінювання, часів та досить вільний порядок слів у реченнях. Чеський алфавіт має 42 графеми / літери. В чеській мові є звуки, яких не має в українській мові та досить часто один звук позначається декількома літерами. В усіх чеських словах наголоси завжди на першому складі. Чеська мова має багато кумедних за звучанням для українців слів. Однак, найбільше українці, яких життя змусило вивчити чеську мову в міжвоєнний час, «потерпали» від такого явища як енантосемії – розбіжності у розумінні однаково вимовлених слів як в українській, так і в чеській мові.

Наприклад, слово «овочі» для українців означає саме городину (моркву, буряки, капусту, броколі, огірки та інші), тоді як для чехів слово «ovoce» витлумачується як «фрукти» (полуниці, черешні, вишні, абрикоси та інші); «черствий» («cerstvy») – це «свіжий»; «бидло», («bydlo») – житло; «чухат» («čuchat») – нюхати, відчувати нюхом; «давка» («dávka») – порція, соціальна допомога; «худоба» («chudoba») – бідність; «їстота» («jistota») – впевненість, переконаність, захищеність; «коса» («kosa») – сильний холод; «нападнік»

[226]Голобродська М. Чехи: рідну мову після тривалої окупації можна повернути до активного вжитку. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27566789.html (дата звернення: 14.11.2017).

(«nápadník») – залицяльник; «пенізи» («penízе») – гроші; «поганка» («pohanka») – гречка; «промінь» («promiň») – вибач; «розпустна» («rozpustná») – розчинна; «сранда» («sranda») – жарт, сміх; «суд» («sud») – діжка; «укол» («úkol») = завдання; «ужасни» («úžasný») – надзвичайно красивий; «ведро» («vedro») – спека; «вонявка» («voňavka») – парфум; «запой» («zapoj») – увімкни, підключи.

Промовистий енантіосемічний приклад навів Лев Лукасевич у власних «Роздумах». «На переломі 1919–1920 року в центрі Праги на вулиці Пршікопи, там, де пізніше построїли великий будинок банку торгівлі та промислу, стояв, тоді старосвітський, але першорядний двоповерховий готель «Модра Гвєзда». В цьому готелі затримався директор департаменту нашого міністерства закордонних справ пан Н., що приїхав службово з України. Думав він, що знаючи дещо чеську мову, може порозумітися з персоналом готелю, багато бо було в старі часи чехів в Києві і ми їх добре розуміли. Отож пан Н. звернувся до готелевого слуги чистою, як він думав, чеською мовою: «Пане, просім про мнє голку». Слуга чемно вклонився та відійшов, але вкоротці з'явився метр д'отель, який ще раз запитав гостя про його бажання. Коли для нього не стало сумніву, що бажає гість, метр д'отель почав делікатно пояснювати, що готель «Модра Гвєзда» першорядний готель, тому він не може привезти клієнтові до готелю «голку» (в чеській мові це означає вулична дівка легкого поводження). Тоді щойно й визначилося непорозуміння… Наш дипломат потребув «єглу»»[227].

Для української інтелігенції зокрема та українського емігрантства в цілому життя в нових лінгвістичних умовах було досить складним. Мовні казуси починалися з перших хвилин прибуття та проживання в ЧСР.

Варто відзначити, що як легальний, так і нелегальний шлях потрапляння до цієї країни був пов'язаний із залізницею. Наприклад, «подєбрадця» Олександра Жиховича та його товариша Якова Криштофа (інтернованих українських вояків з Каліського табору) дуже здивували таблички на празькому залізничному вокзалі зі словом «pozor» («позор» – обережно, увага), до того ж

[227]Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Ню Йорк–С. Бавнд Брук: Українське православне товариство Св. Софії, 1982. С. 139.

це слово кричали на перонах й чеські вантажники[228]. Тоді як воно означало не сором чи халепу, а закликало до уваги та уважності.

А ось слово «mládenec» («младєнец») тривалий час переслідувало іншого «подєбрадця» – Валентина Сім'янцева, – чий залізничий (нелегальний) шлях до Праги проходив наступним маршрутом: Новий Сонч, карпатський перехід Баб'я Гора, містечка Яворина, Кежмарок, Брно[229]. «Вийшов я у Празі з потягу, – згадував Сім'янцев. – Пішов проти себе, аби на місці не стояти, потім питався людей, де Шержікова вулиця («šeřík» – «шерік» – бузок). Тут багато дечого як не в нас і говорять, зовсім як не в нас. Змушений таки був згадати Олексину (одного із друзів по табору) науку і підійти до поліціянта. (Чехи розуміли російську мову, тому спілкування з представником поліції відбувалося за допомогою російської мови, а не української). По хвилі гукнув поліцай якогось пана, щось йому казав про потрібну мені адресу і показав на мене. А показуючи на мене, чомусь назвав мене «младенцем» (в цьому випадку – новачком, хоча в деяких випадках слово витлумачується як «неодружений парубок»), вочевидь, сміявся з мене»[230].

Тоді як Наталена Королів приїхала до Праги цілком офіційно і, що вагомо, вже зі знанням чеської мови. Після смерті батька в 1919 р. вона опинилася в Києві, звідки разом з чехами-репатріантами вирішила виїхати до ЧСР потягом. Потяг йшов через Галичину, де довелося чекати досить довго палива, тому Наталена разом з мачухою кіньми добирається до містечка Красного. Та в дорозі взимку мачуха застудилася й померла, так Наталена залишилася сама: «…Залишилася я зовсім самітня на світі, серед чехів-репатріантів, мені цілком незнайомих, і з документами «репатріантки», що на них, власне, як не чешка, я не мала права…. Дісталася Праги з думкою: «Коли не знаєш, що робити, то іди вперед! І не оглядайся назад!» Тож за два дні дійшла до міністерства й розповіла по правді й щиро усе, що зі мною трапилося. Мене вислухали з великою цікавістю – і мушу додати – з великим

[228]Archiv bezpečnostních složek. (Praha, Czech Republic). Fond *S OSTRAVA*. Sign. S-4592 OV, str. 99.
[229]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929….. С. 30–31.
[230]Там само. С. 33.

співчуттям. Говорила я по-чеському, бо цієї мови навчила мене мачуха. Коли ж довідались, що я ніде у світі не маю ані кревняків, ані рідного дому, то цілком просто вирішили: «Тож лишайтеся у нас! Мову знаєте; хоч говорите як мораванка. Коли ж рідна мати була чешка, то най і не рідна батьківщина буде Чехія!» Так стала з мене чешка!»[231].

Перед українськими вихідцями відкривалися два шляхи вивчення чеської мови. Перший – офіційний, в умовах здобуття вищої освіти в чеських або українських еміграційних навчальних закладах. Другий – неофіційний: в магазинах, шляхом неформального спілкування, в «ресторацiях» (ресторанах для музикантів) і «гасподах» (барах, бістро для відпочиваючих), на роботі.

Так, наприклад, в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, в УВУ та в Господарській академії в Подєбрадах ставка викладача чеської мови була вакантною. Керівництво еміграційних навчальних закладів чудово розуміло, що носієм мови має бути – місцевий, чех, – тому запрошувало на цю вакансію поважних чеських професорів і доцентів. У названих вищих школах на вивчення чеської мови відводилося 4 години на тиждень[232].

Вивчати офіційно чеську мову було важко. Той же Валентин Сім'янців згадував «кубанця Вовкодава, який ото зовсім не розумів чому кінь німецькою «pferd», а чеською «kůň» («кунь»); кінь мав бути конем у будь-якій мові, як і інші знайомі та рідні слова…»[233].

Вивчення чеської мови неофіційно практикувалося ширше. Зокрема, багато українських вихідців вивчили чеську мову, працюючи на підприємствах взуттєвого гіганта Томаша Баті, як у Празі, так і в Ужгороді (на Підкарпатській Русі)[234].

Варто звернути увагу на те, що не всі українські вихідці були здібними до вивчення мов. Наталена Королів відзначала, що чеська мова дуже важко давалася її чоловіку – Василю Короліву: «Я говорила добре по-чеському, лише

[231]Винничук Ю. Передмова. В книзі: Королева Н. Сон тіні. Харків: Фоліо, 2019. С. 15.
[232]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. … канд. іст. наук. 09.00.12. Київ, 2010. С. 95.
[233]Сім'янців В. Зазначена праця. С. 57.
[234]Там само. С. 84.

з легким чужинецьким акцентом, що трапляється часом з чехами, які народилися на чужині. Він ніяк не міг навчитися. Лише за довгий час навчився добре по-чеському писати, так, що навіть писав до чеських часописів, особливо до дитячих видань. Але говорив завжди так, що я мусила «перекладати» чехам його «чеську мову». «Кочка» («кицька, кішка») або «чочка» («сочевиця») звучало для нього однаково. І не раз я щиро сміялася у ресторації, перекладаючи здивованому офіціянтові, що «цей пан замовляє собі сочевицю, а не кішку з квашеним огірком»[235].

Сам же Василь Костянтинович відзначав щодо чеської наступне: «Довелося на старості років вивчити декілька нових чеських слів. З Мельника до Праги залізницею 54 кілометри, причому треба йти два кілометра до двірця. А по соші (шосе) від нашої хати всього 30 кілометрів, при тому дорога зручна й гарна, особливо назад – додолу, що має велике значення для втомлених ніг. По дорозі, кожних два-три кілометри – селища і величезний рух вдень і вночі. Тож із Мельника, коли на дорогах не лежав сніг, звичайно я їхав на ровері (ваелосипеді). Одного разу на соші з лівого боку (тоді їздили ліворуч) було накидано багато кам’яної товчі (щебню), приправленої на поправу дороги. Тож я їхав по по-банкетові (обочині) дороги з боку правого. Нараз бачу: зустрічне авто притримало біг і їде просто на мене Як воно вже було пів метра від мене, я кинувся в канаву. А з авта висунулася червона пика шофера, що мені кричав по-чеському: «Mám právo vás zabít, protože jedete na špatné straně silnice!» («Мам право вас забіць, прото єдєтє на спатні стране сільніце»). («Маю права вас вбити, бо їдете не по тій стороні дороги»)[236].

Валентину Сім’янцеву тонкощі чеської мови доводилося вивчати як у студентських аудиторіях, так і на роботі: «У перший же тиждень свої праці в суботу я «мав» конфлікт зі своїм найстаршим начальником. Приніс я йому на підпис виказ одпрацьованих годин. П’ять разів по вісім дорівнюють сорока, до того чотири в суботу, цілком годин за тиждень сорок і чотири. Дивиться на той

[235]Винничук Ю. Передмова….. С. 16.
[236]Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. 169 випуск. Т. 1. С. 138.

папірець начальник і чую, ніби до мене, але так ще зо мною ніколи не говорив, – ніби аж гнівається: «А в суботу ти наполовину жереш?» («жерти» – харчуватися чеською). І оте «ти», і оте «жереш» збивало мене з пантелику. Він же був чемний. А я не знав, що у чеха, коли старший (але порядно старший чи роками чи ранґою) говорить підлеглому «ти» – так це вияв ласки, благовоління. Я не знаючи, на яку ногу ступити, вирячив очі, а він підняв голову від мого папірця, дивиться лагідно, усміхається. Розбери що воно таке, а в папірці-виказі бачу, перекреслив чотири і написав вісім. «А в неділю голодуєш?» Тепер уже розумію, відповідаю, що їм, як завжди. Дивлюся, дописує до мого звіту неділю і ставить вісімку в колонку годин. Далі іспит: «Скільки буде сім разів по вісім?» «Сім разів по вісім пане радо, п'ятдесят шість». «Так оце перепиши і не забудь, що сім разів по вісім п'ятдесят шість». А я далі рахував уже в голові: дванадцять разів по п'ять шістдесят «качок» (корон чесько-словенських), як з неба впали. І хто б за таке не подякував?»[237].

Досконало володів чеською мовою, однак зовсім не мав від неї якогось зиску Олександр Олесь. Це виявилося завдяки такому випадку. 23 серпня 1927 р. Олександр Олесь отримав від Михайла Обідного листа чеською мовою з проханням надати свою повну автобіографію розміром 2-3 друкованих аркуші з оплатою в 1 000 крон, з побажанням «щоб автобіографію пан Олесь написав на тлі відродження й визволення України, бо ж його поезії повні настроїв, огню і бурі цієї історичної епохи»: «Ви мали стики з багатьма історичними діячами, – писав М. Обідний, – ученими, митцями, політиками, вояками, це теж цікавий матеріал для Вашої автобіографії». До усього Обідний повідомляв, що Музей-архів готовий виплатити аванс Олесю у розмірі 200–300 крон. Поет, котрий користувався принципово українською мовою скрізь, у своїй відомій сатиричній манері відповів на диво чеською коротко та зрозуміло: «Pokud

[237]Сім'янців В. Зазначена праця. С. 100.

hodíte dalších 50 korun předem, dostanete také kůži!». («Якщо накинете ще 50 крон, отримаєте і автошкіру!»)[238].

До 1939 р. для української еміграційної спільноти мовне питання зникло з порядку денного, бо ті українські вихідці, котрі залишилися в Празі та її передмістях, як і ті, котрі виїхали до Підкарпаття, чеську мову вивчили.

Отже, оволодіння чеською мовою дозволило українській еміграційній інтелігенції соціально та виробничо адаптуватися. Натомість через явище енантосемії українські вихідці в цілому й українська інтелігенція зокрема уникнули цілковитого розчинення (асиміляції) в чеському культурному просторі. У «роках захоплюючої приязні» (1919–1925 рр.), в «роках взаємного розчарування та охолодження» (1925–1935 рр.) і в «роках поступового звикання, розвитку взаєморозуміння та зближення» (1936–1939 рр.) чеська мова сприяла насамперед пошукам роботи та офіційному спілкуванню з чехословацьким керівництвом. Неформальне спілкування здійснювалося звично українською мовою.

[238]Лисенко Н. Невідомі автобіографічні записи О. Олеся. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18029/06-Lysenko.pdf?sequence=1 (дата звернення: 14.08.2019).

РОЗДІЛ 3

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ

3.1. Проблема зайнятості та соціально-професійна адаптація в еміграційних умовах: виробнича (трудова) повсякденність між звичним і вимушеним

Якщо характерною ознакою соціальної адаптації української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній Чехословаччині як у 1920-х, так і в 1930-х, було цілковите підпорядкування політичному чиннику, то в процесі її трудового адаптування не тільки враховувалися політичні реалії, а й цілковите нівелювання попереднього соціального статусу.

Поняття «соціальний статус» витлумачується як «становище в суспільстві». Воно включає в себе обсяг політичних та юридичних прав; соціальний вимір (рівень доходу, рівень освіти, стать, етнічне походження, місце в структурі влади); визнання та оцінку з боку інших індивідів (престиж або певний ранг). До усього, соціальному статусу притаманні певні зовнішні ознаки – так звані символи статусу. Своєрідними символами статусу виступають найрізноманітніші предмети та речі: книги, костюми, автівки, емблеми, колір, тощо. Соціальний статус передбачає також й соціальні ролі, тобто певні моделі поведінки (військовий, викладач, лікар, тощо).

Попередній соціальний статус українських фахівців, що займалися розумовою працею та мали спеціальні знання у міжвоєнній Чехословаччині не брався до уваги, навіть попри декларативне зрівняння в праві на працю з громадянами ЧСР в перші еміграційні роки. Фактично, українська інтелігенція залишалася інтелігенцією виключно в межах українського еміграційного осередку. Про це відзначала Софія Русова. Вона констатувала, що вагома причина важкого становища інтелігенції зокрема й українців загалом – відсутність роботи в умовах «залежності «від милости» чужого уряду» та заборони праці для «чужинців»»: «А за спиною в багатьох емігрантів стояла

родина – треба жити! І ось йшли наші студенти, і дехто з професорів на будовлі, на мощення шляхів, ішли літом в прості робітники до чеських фермерів; показувалися часто найкращими косарями, йшли на усяку працю…»[239].

На трудову адаптацію еміграційної інтелігенції впливали два фактори. Перший – освіта. Більшість українських інтелігентів у міжвоєнній ЧСР були людьми з вищою освітою. Тобто психологічно це була надзвичайно вразлива категорія, якій в порівняні з емігрантами без освіти загалом, доводилося докладати колосальних зусиль аби утримати статус інтелігента. В нових соціально-економічних й культурних умовах, емігранти з освітою займалися справами, які дозволяли їм суто фізично виживати, але які не приносили жодного морального задоволення. «Крутянець» Лев Лукасевич, котрий в Празі здобув фах інженера, відзначав, що «жив із заробітків комівояжера чеської фірми лікерів і з аквізіції оголошення до чеських часописів і календарів»[240]. А інший «крутянець» – Іван Вітвіцький, – хоч і здобув у Празі юридичну освіту, був представником однієї з чеських фірм, яка продавала патентовані замки до дверей і «в ділянці продажі мав великий успіх»[241].

Другим фактором був вік. Молоді було значно легше перевчитися та пристосуватися, ніж старшому поколінню. А середній вік української еміграційної інтелігенції коливався в межах 35–49 років. Колишній підполковник Армії УНР, інженер-лісівник за фахом Василь Прохода, якому в 1929 р. виповнилося 39 років, через вік змушений був займатися не лісівництвом, а птахівництвом (розведенням курей), бо «знайти якусь працю було неможливо, було тоді загальне безробіття, а тому навіть на тяжку фізичну працю треба було мати протекцію…»[242].

---

[239]Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 237–238.
[240]Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Ню Йорк–С. Бавнд Брук: Українське православне товариство Св. Софії, 1982. С. 138.
[241]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). Praha: Vydalo Sdruženi Ukrajinek v Čeaké repubice, 2010. С. 21.
[242]Прохода В. Записки непокірного. Книга ІІ. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування. З перебування на чужині. Новий Ульм: Власним накладом при посередництві тижневика «Українські вістів», 1972. С. 126

У сім'ї Ісаака Мазепи, агронома за фахом, керівника уряду УНР періоду Директорії, якому в 1929 р. виповнилося 45 років, офіційно працювала тільки його дружина – Наталя Сингалевич-Мазепа, лікар за фахом (46 років). Їй пощастило в 1920-х влаштуватися в Бактеріологічний інститут; а в 1930-х вона була також професором УТГІ. Сам же Ісаак Прохорович як «батько родини, і як безробітний, взяв на себе домашнє господарство: варив, прав, купував, топив, глядів, а ще не полишав громадсько-політичної діяльності»[243]. То ж коли в 1936 р. Ісааку Прохоровичу запропонували офіційне працевлаштування за умови набуття ним чехословацького громадянства, він відмовився, мотивуючи такий крок тим, «що українці не зрозуміють цього, довідавшись, що колишній прем'єр став громадянином іншої держави».

Форми виробничої (трудової) адаптації української інтелігенції наступні: у 1920-х рр. здебільшого офіційне працевлаштування, робота за наймом, підприємництво і подекуди нестандартні заробітки. У 1930-х рр. «переважали» кооперація (роздрібна торгівля), приватні уроки, технічний переклад і знову нестандартні заробітки.

Якщо вести мову про офіційне працевлаштування, то йшлося переважно про працевлаштування у створені самими емігрантами «вищі школи» (заклади вищої освіти) в умовах «Руської допомогової акції». Так заробітна плата юриста Станіслава Дністрянського як викладача Українського вільного університету з доплатою за ректорство в 1921–1922 рр. і проректорство в 1923 р., 1933–1934 рр. становила 4 000 крон в місяць[244].

Агроном Євген Чикаленко, як керівник Термінологічної комісії в Українській господарській академії в Подєбрадах, отримував заробітну плату в розмірі 1 200 крон з доплатою в 300 крон від Товариства техніків сільського господарства[245] (див. додаток Б. 9, с. 443).

---

[243]Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. Лондон: Видавництво «Наше слово», 1954. С. 109.
[244]Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн., проф. Ганни Карась; упорядн.: Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 272.
[245]Зубко О. Подєбрадське повсякдення Євгена Чикаленка (1925–1929). *Сіверянський літопис*. № 3. Чернігів: НУ 2чернігівськйи колегіум» імені Тараса Шевченка, 2022. С. 140. DOI: 10.5281/zenodo.7190848 URL: https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/64 (дата звернення: 04.04.2024).

В УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі норми оплати для штатного персоналу були затверджені МЗС у 1925 р. МЗС ЧСР у розрахунках відштовхувалося від встановлено розміру місячного прожиткового мінімуму для українського емігранта (на одну особу) – 1 200 крон. Так, відповідно до постанови МЗС від 1.09.1925 р. щомісячна заробітна платня професора становила 1 500 крон, доцента – 1 200, лектора – 1 000, асистента – 600. Додатково на родину виплачувалося: на дружину 200 крон і на дітей, з розрахунку одна дитина – 125 крон. Додаткові години поза нормою (9 годин щотижнево) оплачувалися: професурі – 25 крон за годину, доцентству – 20, лекторству – 15. Додаткові години технічного характеру (фортепіано та скрипка), а також години позаштатників оплачувалися в половинному розмірі. Крім того, за виконання службових обов'язків ректор отримував щомісячно 500 крон, заступник ректора – 300 крон, декани – по 250 крон. Заступники деканів та секретар Професорської ради отримували спершу по 100 крон. Згодом, платня заступникам деканів за виконання своїх службових обов'язків була скасована, а натомість, секретарю Професорської ради збільшили платню на 100 крон. Відповідно, з 1925 р. вона становила 200 крон[246].

Працювала українська еміграційна інтелігенція і за наймом. Так музикознавець й диригент Платонида Щуровська-Россіневич та священик Григорій Мельник виступали вокально в празьких ресторанах[247], тоді як музикознавець Любов Ліндфорс давала приватні уроки вокалу[248].

Ветеринар Василь Королів (Старий) займався роздрібною торгівлею. Він продавав патентовані держачки для брилів (кашкетів), «з кожного проданого вішака його заробіток станови півкрони»[249].

---

[246]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): дис…. кан. іст. наук. 09.00.12. Київ, 2010. С. 45.

[247]Зубко О. Українське душпастирство в умовах вибору (1921–1939). «Витівки долі» священника Григорія Мельника (1893–1939). *Волинський благовісник*. Видання Волинської Православної Богословської Академії. № 7. Луцьк. 2019. С. 235. http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-60 URL: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/volblag_2019_7_16 (дата звернення: 04.04.2024).

[248]Наріжна Н. Зазначена праця. С. 79.

[249]Королів–Старий В. Згадки про мою смерть. Укр. в-во «Добра книжка» 169 випуск, Торонто: Укр. в-во «Добра книжка, 1961. 169 випуск. Том 1. С. 160.

У роздрібну торгівлю (продаж городини) був «зануреним» і хімік Сергій Комарецький разом з колегами по кафедрі органічної хімії УГА. Інженер з переробки нафтопродуктів Василь Іванис згадував, «що на пустирі позаду академії хіміки вирощували в промислових масштабах цибулю, часник, томати та огірки і часто змагалися щодо врожайності, доходило, в них, наприклад, до 70 помідорів на 1 кущі»[250].

А ось адвокат Федір Сумневич мав підприємницький хист. У 1923 р. він очолив Українську селянську спілку в Празі. На базі цієї організації за його особистого сприяння було створено чимало різноманітних курсів: гарбарські (курси з обробки шкіри), миловарні, бібліотечні, бортницькі, курси консервування садовини та городини, курси з ремонту взуття та інші. Проте, найбільшою популярністю користувалися автотракторні курси – сучасний аналог курсів з підготовки водіїв різних категорій. Ці курси були відкриті в 1925 р., бо ще з 1924-го, Федір Олександрович активно листувався з майбутніми їх викладачами щодо оптимальних і належних умов оплати праці, виробляв правила прийому та навчання, розшукував трактори й автомобілі для лізингу та оренди. До 1928 р. (до часу їх закриття) курси закінчило 300 осіб[251].

Щодо ж нестандартних заробітків, то до них відносяться: винахідництво, суперечки на гроші та езотерика. Дмитро Чижевський – культуролог-славіст, філософ – намагався продати не тільки винайдені ним «крильця для плавання», а й рекомендації по розведенню та догляду тих або інших котячих порід. А маючи феноменальну пам’ять, відтворював номера усіх своїх трамвайних

[250]Іванис В. Стежками життя. Спогади. На чужині. Новий Ульм: Накладом автора. 1962. Книга V. С. 33.
[251]Зубко О. Мурованокурилівчанин Федір Сумневич на чолі Української Селянської спілки в Празі (1923–1929). Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція: матеріали конференції. (смт. Муровані Курилівці, 22-23 вересня 2017 р.). Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2017. С. 290. *Див. також.* Заяви про вступ; списки слухачів курсів. ЦДАВО України. ф. 3925. Оп. 1. Спр. 5. 17 арк. Анкетні листи та списки членів Союзу українських емігрантів, які виявили бажання записатися на автотракторні курси в Празі, які влаштовував СУЕО (на літери А–Я). ЦДАГОУ України. ф 269. оп.1. Спр. 312. 17 арк.

проїзних квитків і цим вигравав суперечки «на гроші»[252]. Сценограф, художник і журналіст Наталя Геркен-Русова ворожила на камінні[253].

Як бачимо, те, чим могли заробити на хліб українські вихідці, не було затребуваним у Першій Чехословацькій Республілці. Список найбільш бажаних професій у міжвоєнній Чехословаччині був наступним: авіатор, журналіст, пожежник, автогонщик, бодібілдер (культурист), офіціант, бортпровідник, перукар, балерина та футболіст[254].

Розміри середньої заробітної плати у 1920-х рр. коливалися в межах від 500 крон до 70 000 крон. У міжвоєнній ЧСР престижно було бути державним службовцем і науковцем-викладачем. Чехословацькі міністри та чехословацька професура мали на рік 60 000 крон з доплатами в межах 40 000 крон.

Високооплачуваною була й робота артистів. Так, в 1930-х рр. Ольга Шейнпфлугова (дружина письменника Карела Чапека) була найкраще оплачуваною драматичною артисткою в Національному театрі – її річні прибутки становили 70 000 крон[255].

Більш-менш пристойну платню отримували й військові. Капітан військового штабу отримував – 2 653 крон, штатний офіцер у міністерстві – 3 765 крон. Нижчі унтер-офіцери значно менше: сержант у військовому інституті мав «лише» 1 400 чехословацьких крон. Жандарми і члени жандармерії теж були низькооплачуваними військовими службовцями. Наприклад, жандармський охоронець із Західної Чехії утримував родину приблизно на 1 315 крон на місяць.

Шахтарі отримували щомісячно близько 1 000 крон. 600–700 крон – такою була заробітна плата вчителів початкових шкіл.

---

[252]Зубко О. Українська політична еміграція в міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). Світ захоплень й уподобань її представників. *Історичні і політологічні дослідження*. № 2. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 79. URL: https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/7731 (дата звернення: 04.04.2024).
[253]Наріжна Н. Зазначена праця. С. 81.
[254]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціяв еміграції та інших питань… ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 92, арк. 14.
[255]З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі. (Фото). Mukachevo.net.: веб-сайт. URL: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968 (дата звернення:14.10.2022).

У 1930-х через зміну політично-економічних реалій середня заробітна плата пересічного чехословака становила всього 789–580 чехословацьких крон[256].

Робота за наймом оплачувалася в залежності від складності самої роботи та від того ж політичного чинника. Особливо це стало відчутним у 1930-ті рр., коли українська інтелігенція намагалася хоч якось заробити на прожиття, оскільки знайти некваліфіковану працю було дуже важко. Валентин Сім'янцев, котрий у 1930-х працював інженером-гідротехніком декількох чехословацьких фірм згадував: «…Всю республіку було поділено на зони, в яких визначено платню нефаховим робітникам. З центру в Празі розходилися круги аж до Карпатської України. Центр Прага – робітнику за годину праці платилося 5 чеських корон, в Глінську – 2.20, а в Карпатській Україні щось трохи більше 1 корони. Заробітку грубого 88 чеських корон. З того різні відчислення, а на руку не цілих 80 лишиться. (Наша стипендія в Академії (в УГА в Подєбрадах) була 500, по всяких відчислення 400, була бідна, але це на одного. А тут на всю родину)…»[257].

У «щоденникових записах» Софії Русової наступне: «19.06.1930 р. … В банку від мемуарів залишилося тільки 200 корон. Заробітку літературного тепер ніде не здобудеш. Оля (онука) знайшла заробіток – школа Мако. Мако з неї малюватиме, а вона позіруватиме. 6 корон в годину, набереться 50 корон в тиждень. От які чудні заробітки. Ніні (друга онука) знайшли жиди посаду – у багатої жидівки бути за компаньйонку, повне содєржаніє і 300 корон місяць. І так мені жалко обох моїх внучок, а вони радіють. Жидівка навіть подарувала шубу Ніні – я переживаю, а вони радіють…»[258].

«20.11.1930 р. Довгаль поїхав на Підкарпаття шукати служби, приходив прощатися, як мені його шкода. Розвіялись усі його мрії за наукову працю.

---

[256]З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі. (Фото). Mukachevo. net.: веб-сайт. URL: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968 (дата звернення:14.10.2022).
[257]Сім'янців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині. (1929–1945). Буенос-Айрес–Філядельфія: Видавництво Юліяана Середяка. 1978. С. 160–161.
[258]Русова С. Зазначена праця. С. 313.

Злидні стали перед ним, борги. А у нього ж начатки туберкульозу. Так жалко його, а може й викрутиться…»[259].

«26.11.1930 р. Пані Григорієва журиться, що не продаються в Америці її вишивки і їм фінансовий тяжкий стан»[260].

А п'ятдесят дев'ятирічний Василь Королів у 1938 рр. змушений був не тільки заробляти на прожиття малярством на Підкарпатті («одночасно я мазюкаю всіма можними способами: комусь обкладинку на книгу, або часопис, комусь нашкрябаю ілюстрації, подарунок францисканцям, проект чи портрет Васильянам, замість гонорару – дантистові і т.д.»[261]), а й прохати допомоги стосовно отримання пенсії від чехословацького уряду в свого старого приятеля Олександра Кошиця: «Правдою є те, що ми не чули ще, що б хтось в еміграції помер голодною смертю. Але ж, переставши бути емігрантами, не хотілося б стати в цім відношенні піонерами…. Тому й прошу Вас по приятельському: не зволікаючись ані дня, а трохи ж зворотною поштою не відмовте написати докладного й «діючого» листа Вашому колишньому приятелеві й обожателеві, а нині міністрові й дуже впливовому міністрові ЧСР, інженерові Нечасові. Напишіть йому, що знаєте, але підкресліть той факт, що власне лише нас двоє з Наталею з колективу дипломатичної Празької укр. місії опинились в такім стані, що, як і п. міністрові відомо, ми обоє не словами, а перами чимало робили на пропаганду чехів, /між іншим, я за життя написав 113 книг й кілька тисяч статей, а Наталя за три роки дала шість томів белетристики, з яких 5 – премійовано, деякі – одночасно двома преміями, а тепер збирає матеріал на історичний роман з чеського життя/. От же коли підтримували нас як емігрантів «підпорами», то тепер, коли ми не здібні до фізичної праці чи служби, могли б нам, як членам дипломатичної місії і за 12 літ мого професорування в Подєбрадській Академії, що утримувалась на державний чеський кошт, тоб то фактично була державною й чеською установою, бодай таку пенсію, що б ми могли дожити чинно вже дуже короткого нашого віку. Коли б п. міністр схотів

[259]Там само. С. 316.
[260]Русова С. Зазначена праця. С. 316.
[261]Наталена Королева. Життя і творчість у документах і матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. і автор передмови І. Тюрменко. Київ.: Дельфін, 2008. С. 48.

бодай зробити ласкавість нам, він цю справу може зреалізувати в два такти. А ми б були Вам обовязані, але без надії чимось віддячитись. То ж, зробіть це по приятельському: [...] Ви нічим не ризикуєте й нічого не втратите, мимо того, просити за другого, не за себе, завжди йде на плюс просящому. Коли б же п. Нечаса підтримав ще нас, як митців, – напевне справа наша була б виграна й ми б спокійно могли чекати смерті»[262].

Виконана українською інтелігенцією робота оплачувалася в чехословацьких кронах. Спершу на території міжвоєнної ЧСР перевагу мали австрійські крони, які з 1918 р. до 1925 р. використовувалися нарівні з чехословацькими. Після розпаду Австро-Угорщини саме Чехословаччина взяла на себе роль стабілізатора австрійської крони. У 1918–1921 рр. одна чехословацька крона коштувала шість австрійських (1:6). У 1921–1923 рр. одна чехословацька крона вже дорівнювала чотирнадцяти австрійським (1:14). А ось в 1924–1925 рр. їх співвідношення складало – 1:60. Про це свідчить липневий лист 1924 р. Станіслава Дністрянського, в якому він відзначав, що музичні твори композитора Клода Дебюссі, які бажала придбати його дружина-піаністка, коштують в чехословацькій столиці 400 крон, тобто дорівнюють 24 000 австрійським кронам[263]. Після 1925 р. австрійська крона була повністю виведена з чехословацького грошового обігу.

Чехословацька крона в міжвоєнній ЧСР друкувалася безпосередньо в Празі банкнотами в номіналах 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1 000, 5 000. А серед монет були поширені гелери номіналами 5, 10, 20, 50. Останні чеканилися в містечку Кремниця в Східній Словаччині. 100 гелерів дорівнювало 1 кроні.

Остаточна стабілізація чехословацької крони відбулося в 1923 р. А оскільки крона не мала золотого стандарту, то до 1929 р. вона «прив'язувалася» до американського долара. У 1923–1933 рр. співвідношення чехословацької крони до американського долара становило – 100:2.96 (100:3)[264]. Тобто,

[262]Там само. С. 51–52.
[263]Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн., проф. Ганни Карась; упорядн.: Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 251.
[264]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. … канд. іст. наук. 09.00.12 Київ, 2010. С. 85–86.

заробітна плата того ж Станіслава Дністрянського в 1920-х рр. обраховувалася в 120 доларів, Доцент УГА в Подєбрадах Євген Чикаленко отримував заробітну плату в розмірі 39 доларів. 39 доларів отримував штатний професор УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, 30 доларів – штатний доцент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.

17 листопада 1929 р. чехословацька крона отримала свій перший золотий стандарт – 0,04458 г чистого (щирого) золота. Однак, у 1930-х рр. через економічну кризу з гіперінфляцією розмір золотого стандарту був зменшений: у 1934 р. і в 1936 р. відповідно до 0,03715 г. і до 0,03121 г.

Українська інтелігенція також бралася за роботу, оплата за яку здійснювалася як в польських злотих, німецьких золотих марках, так і в швейцарських франках. Йшлося про розбудову та діяльність «чехословацького розвідпункту» з розгалуженою мережею агентури та їх підтримку з боку «празько-подєбрадських державників»; про «чехословацьку частку» «золотого запасу УНР», вивезеного «соціалістами-шаповалівцями» й скерованого на розбудову мережі вищих еміграційних шкіл, діяльність «Спілки українських лікарів Чехословаччини», на друк журналів і часописів; про розкол і вербуванням української еміграційної інтелігенції радянськими спецслужбами.

Польські злоті виплочувалися «Двуйкою» (спецслужбою Польської Республіки) українським розвідникам – фахівцям сектору «Наступ» ІІ-ї секції Генерального штабу Військового міністерства екзильного уряду УНР, які опинившись за кордоном, змушені були скоригувати свою роботу. В еміграції їх головна увага була сконцентрована на здобутті об’єктивних відомостей про військове та політичне життя в УРСС/УРСР з метою вироблення адекватної тактики подальшої боротьби. Тому «чехословацький розвідпункт» було заплановано розбудувати як протидію радянським спецслужбам, що усіляко розколювали та морально розкладали українських біженців в країні. Куратором розвідпункту випало стати сотнику Володимиру Шевченку***, студенту-економісту Господарської академії в Подєбрадах у 1926–1930 рр., з оплатою в 300 польських злотих щомісячно (40 американських доларів у 1920-х

та 60 американських доларів у першій половині 1930-х (до 1936 р.)). Окремо на агентів були передбачені виплати в розмірах 50–100 польських злотих[265]. Принагідно зауважимо, що причетним до діяльності української військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі, а, отже, до розбудови «чехословацького розвідпункту» був й Василь Прохода – асистент і лектор УГА в Подєбрадах[266].

Польський злотий, який постав 29 квітня 1924 р. у міжвоєнний час, був однією із найстабільніших валют. Його курс до американського долару тримався в межах 4–5:1 до 1938 р. (у 1939 р. останньому міжвоєнному році курс злотого до долару становив 8:1), за виключенням 1926 р., (травневий переворот), коли курс сягнув 11–13 злотих за 1 долар[267]. На відміну від чехословацької крони, польський злотий відразу отримав золотий стандарт, він складав 0,1678 г чистого золота.

Яким саме було співвідношення чехословацької крони до польського злотого в 1924–1938 рр. – точні відомості відсутні. Маємо дані лише за 1939 р. завдяки «Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 12 grudnia 1949 r.…». Цей документ свідчить, що «korony czeskie», а точніше 100 чехословацьких крон, дорівнювали з січня по вересень 1939 р. 10.57 польським злотим – 100:10.57 (100:11)[268].

---

[265] Зубко О. Є., Коцур А. П. Празько-подєбрадський період життя Володимира Яковича Шевченка (1924–1936). *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. / За заг. ред. д. і. н., проф. О.А. Мельничука. Вип. 53. С. 162–166. DOI: https:// doi .org/10.31652/24 11 - 2143 - 2025 -53- 159 – 170 URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffca2803-a7c6-4dcb-b2d8-baf23985853c/content (дата звернення: 09.09.2025). *Див. також*. Життєпис, послужні списки, спогади сотника В. Шевченка 07.1920–10.1928. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 296. 223 арк.

Копії листів В. Шевченка до рідних і знайомих, українських емігрантських організацій, військових, державних і громадських діячів (рукописні примірники), 05.07.1922–31.10.1927. ЦДАГОУ.. ф. 269. оп. 2. спр. 296. 210 арк.

[266]Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами 11.01.1933–06.12.1933. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 162. 61 арк.

Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами… 03.06.1936–31.12.1936. (рукописні примірники), ЦДАГОУ ф. 269. оп. 2. спр. 166. 121 арк.

[267]Там само. С. 164.

***Шевченко Володимир Якович (1897–1966)** – сотник Армії УНР. Закінчив Академічні курси Генерального штабу Армії УНР. Навчався на економічному факультеті УГА в Подєбрадах в 1926–1930 рр. У 1936 р. виїхав з Подєбрад до Варшави.

[268]Гецевич А. Виписка з *Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 12 grudnia 1949 r. w sprawie wysokości oficjalnych kursów walut obcychi kruszcu, notowanych ostatni o przed 1 września 1939* r. (Приватний лист від 17.10.2022).

Німецькі марки становили ту частину «золотого запасу УНР», що опинилася на чехословацьких теренах. Йдеться про 446 000 «золотих» німецьких марок з рахунку кредитної канцелярії Міністерства фінансів УНР, які призначалися для розбудови УВУ, УГА, УВПІ, для друку журналів і часописів соціалістичного спрямування, а також для підтримки діяльності «Спілки українських лікарів у міжвоєнній Чехословаччині» (1922–1940)[269]. «Гарантами» цієї грошової частини виступили Борис Мартос та Ісаак Мазепа.

У американських доларах сума дорівнювала майже 6 000 (5 947). Розтлумачуємо чому така мала сума. Якщо співвідношення «золотої» німецької марки до українського карбованця ще в 1921 р. зберігалося як 1:1, то за 1 «золоту» німецьку марку в 1921 р. «давали» цілих 75 доларів, що засвідчувало початок інфляції марки. І це не помилка. На той час фінансовий статус американського долара дуже поступався швейцарському франку.

У 1919–1944 рр. головною європейською валютою виступав саме швейцарський франк. Яким було співвідношення швейцарського франка з чехословацькою кроною або з тією ж «золотою» німецькою маркою конкретно в 1920-х – невідомо. Маємо наголосити інше: «золота» німецька марка фактично була паперовою й рентною (на міжнародному фінансовому ринку говорилося про марку як офіційну «золоту», проте насправді в неофіційних паперових і рентних марках), бо золотий стандарт у Німеччині було скасовано з початком Першої світової війни. До 1914 р. він становив 4,25 марки за 1 долар. Поразка у Першій світовій війні, неконтрольований випуск паперових грошей для забезпечення ліквідності банківської системи, політичні кризи й нестабільність у Німеччині спричинили девальвацію німецької валюти. Якщо,

---

[269]Зубко О., Коляструк О.. Грошові відносинии українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини. (1918–1939). №5–6. *Сіверянський літопис*. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» імені Тараса Шевченка, 2023. С. 137. https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339 URL: https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/279/230 (04.04.2024). *Див. також.* Листування Спілки українських лікарів в ЧСР з українськими емігрантськими організаціями, Міністерством закордонних справ ЧСР… 16.02.1925–02.02.1933. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 1064. арк. 45, 76.
Заяви і анкети лікарів-українців про вступ до Спілки українських лікарів у ЧСР, а також з проханням направити на роботу до Карпатської України (прізвища на літери Р–Я).1934–1940. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 1074. арк. 67, 68, 69.

наприклад, у 1922 р. 1 кг хліба коштував 130 марок, то вже в 1922 р. – 300 000 000 000 (мільярдів) «золотих марок». Якщо в серпні 1923 р. «золота» німецька марка дорівнювала 2 207 505 052 паперових марок, то на листопад 1923 р. вартість однієї «золотої марки» становила 1 000 000 000 000 (трильйон) паперових марок[270]. Тобто, курс 1:75 показував, що німецька марка не вартувала нічого навіть в порівнянні з американським доларом, який у 1920–1930-х рр. займав позиції другого десятка в переліку світових валют.

У 1924 р. в Німеччині з метою подолання гіперінфляції було уведено в обіг рейхсмарку. До 1936 р. рейхсмарка не мала золотого стандарту, тому її курс по відношенню до американського долара становив 4 рейхсмарки 20 пфенінгів за 1 американський долар. На середину 1930-х рейхсмарка закріпилася на рівні 3 рейхсмарок за 1 американський долар[271]. І це був чи не один із найстабільніших банківських курсів у ті роки.

Однак чехословацька частка «золотого запасу УНР» не перейшла на іншу валюту в 1920-х рр. Ці кошти використовувалися як за призначенням, так і на приватні потреби її гарантів, а саме на обмін валют (нестандартні заробітки). У 1930-х рр. про ці кошти мови вже не велося.

А ось заробітки з оплатою в швейцарських франках і радянських карбованцях серед української еміграційної інтелігенції міжвоєнної ЧСР пояснювалися поширенням радянської пропаганди та вербуванням останньою. На боротьбу з українською еміграцією в країнах Європи СРСР виділив близько 30 000 червінців (13 636 доларів, оскільки з 1921 р. по 1924 р. курс червінця до долара становив 1:2.20, а курс радянського карбованця 1:2)[272], які за кордоном набували форм видатків на діяльність видавництв, друк періодичних видань, діяльність прорадянських товариств і спілок, на виплату гонорарів у американських доларах або в швейцарських франках[273]. На поширення радянської пропаганди зокрема тільки в Празі в 1929–1930 рр. було виділено

[270]Rosenberg H. Die deutschen Banknoten ab 1871. Regenstauf: Gietl Verlag, 2001. S. 107–108
[271]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.) С. 87.
[272]Юровский Л. Н. Денежная политика Советской власти (1917–1927). Избранные статьи. М.: ЭИР, 1928. С. 301.
[273]Зубко О. Є. Зазначена праця. С. 157.

475 доларів (оскільки червінці були виведені з грошового обліку в 1927 р., обрахування велося за курсом радянського карбованця 1:2.20 (1 червінець дорівнював 2 доларам 20 центам)), тобто 216 карбованців): 100 доларів на Спілку студентів-громадян Української СРР, 100 доларів на Українську студентську спілку (галичан), на журнал «Жовтневе коло» – 25 доларів, на допомогу й пожертви – 200 доларів, за потреби на людину (умовно) – 50 доларів[274].

Червінець, котрий мав 7 742 034 г щирого золота в золотому стандарті та відповідав дореволюційній російській золотій монеті номіналом 10 карбованців у 1923 р. посилив свої позиції. Почалася чеканка червінців відповідної ваги (так званих червінців «Сіяч»). Саме ці червінці використовувалися для розрахунків з європейськими країнами (імпорт і експорт товарів). І саме ці червінці зміцнили міжнародний авторитет радянської валюти. До 1925 р. червінці були затребуваними на міжнародних біржах, однак у 1927 р. їх чеканка була зупинена. В тому ж таки 1927 р. заборонялося ввозити та вивозити червінці за межі СРСР. Як вже зазначалося, у 1922–1924 рр. один радянський червінець дорівнював двом американським доларам двадцяти центам (1:2.20). Із 1925 р і по 1928 р. співвідношення червінця до долара було трохи меншим – 1.94:1. Із 1928 р. червінець зовсім був виведений із грошового міжнародного обігу, а радянський карбованець лишався неконвертованим. За даними Державного банку СРСР на 1936 р. 5 радянських карбованців 6 копійок дорівнювали 1 американському долару в обрахунках через швейцарський франк[275].

Зауважимо й інше: за даними сектору «Наступ» ІІ-ї секції Генерального штабу Військового міністерства екзильного уряду УНР (української розвідки), підкуп та вербування українських вихідців у країнах Західної Європи загалом і в міжвоєнній ЧСР впродовж 1920–1930 рр. СРСР здійснював не тільки за

[274]Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття). С. 474.
[275]Фінансово-економічний словник: словник-довідник / Кол. авт.: Юніон О.С., Круглова О.О., Савельєва М.О. та ін. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. С. 92.

допомогою американських доларів, а й швейцарських франків.[276]. Точний курс швейцарського франку до американського долару в міжвоєнні роки – не відомий. У 1939 рр. 1 польський злотий дорівнював 25 швейцарським франкам[277].

Отже, можна зробити висновок, що трудова адаптація української еміграційної інтелігенції в Першій Чехословацькій Республіці проходила з нівелюванням її попереднього соціального статусу та з урахуванням таких факторів як вік та освіта. Серед форм виробничої (трудової) адаптації побутували: офіційне працевлаштування, робота за наймом, роздрібна торгівля, приватні уроки, технічні переклади та підприємництво. Практикувалися й нестандартні заробітки (винахідництво, заклади на гроші та езотерика). Заробітна плата отримувалася переважно в чехословацьких кронах, частково – в польських злотих, німецьких золотих марках, американських доларах та в радянських червінцях й карбованцях (останні за курсом швейцарських франків).

Використання чехословацької частки «золотого запасу УНР» у німецьких «золотих» марках, якою опікувалися Борис Мартос та Ісаак Мазепа, дозволяє припускатися думки про те, що у міжвоєнній Чехословаччині частина української інтелігенції заробляла кошти й шляхом «обміну валют за заниженим курсом».

По-перше, на це вказує конкретне «опікунство» над частиною «золотого запасу», а саме економіста й кооператора Бориса Мартоса, котрий свого часу, а саме з 9 квітня 1919 р. по 27 серпня 1919 р., обіймав посаду міністра фінансів УНР і був причетним до «Супруаніади» – діяльності Фінансової агентури УНР у Німеччині, що яскраво проілюструвала масштаб фінансових махінацій,

[276]Сідак В. Спецслужби держави без території: люди, події, факти».Київ: Темпора, В-во Нац. академії СБУ, 2003. 240 с.

[277]Гецевич А. Виписка з *Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 12 grudnia 1949 r. w sprawie wysokości oficjalnych kursów walut obcychi kruszcu, notowanych ostatni o przed 1 września 1939* r. (Приватний лист від 17.10.2022).

корупції та крадіжок державних коштів під егідою найвпливовіших українських державних й політичних діячів, організацій[278].

По-друге, про «заробітки на різниці курсів валют» українською інтелігенцією у міжвоєнній ЧСР свідчить і те, що діяльність «Спілки українських лікарів у Чехословаччині» (1922–1940) була профінансована чехами в рамках «Руської допомогової акції» в розмірі 672 000 чехословацьких крон або 22 400 американських доларів[279].

3.2. Матеріально-побутові проблеми і способи їх розв'язання

Матеріально-побутові проблеми – це труднощі, пов'язані з матеріальним забезпеченням та умовами життя людини. Вони охоплюють широкий спектр питань, таких як житло, харчування, одяг, медичне обслуговування, соціальний захист та інші аспекти повсякденного життя, які потребують матеріальних ресурсів для свого вирішення.

Перед українською еміграційною інтелігенцією на порядку денному, насамперед, постало питання житла, оскільки значна її частина «розпорошилися» по багатьох чехословацьких містах: Празі, Брно, Пшібрамі, Плєзні, Оломоуці, Чеських Будейовіцах, Остраві, Братиславі та інших. Однак, найбільш привабливою залишалася все ж столична Прага з її передмістями.

На вирішення житлового питання української інтелігенції суттєво впливали як політичні реалії, так і її сподівання швидко повернутися додому. Тобто йшлося про тимчасовість перебування за кордоном, а, отже, здебільшого про оренду кімнат, квартир. І тільки подекуди – про купівлю власного житла, оскільки в більшості фахівців розумового фронту не було фінансів як таких.

У 1919–1921 рр. чехословацьке керівництво надавало українській інтелігенції соціальне житло – гуртожитки – колишні військові дерев'яні бараки та казарми, які під час Першої світової війни займала австро-угорська

[278]Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури УНР в Німеччині (1919–1921). *Київська старовина*. № 1, 2010. С. 46–70. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/197doc.php (дата звернення: 04.04.2024).

[279]Зубко В. Янка Геніюш і Саюз украінскіх лекараў у ЧСР (1922–1940). *Zapisy 40. Belarusan Institute of Arts and Sciences.* New York-Miensk, 2018. S. 683.

армія. Маємо відомості про два таких гуртожитка: «Переходову станцію» і «Сліпенець».

«Переходову станцію» чехи відразу дозволили юридично закріпити за УГК. Розміщувалася вона на Погожельській вулиці (нині не збереглася) та була розрахована на 100–110 ліжок. Про цей гуртожиток залишилися згадки як про «бараки чорні, невисокі, не нові, де замість нар, ліжка тісненькі одне біля одного»[280].

А «Сліпенець», який отримав свою назву від школи сліпих, розміщувався на сусідній Шведській вулиці в празькому кадастровому кварталі Сміхов (Smíchov) за пейзажним парком Кінського. В цьому гуртожитку кількість ліжок дорівнювала 200-м.

Обидва гуртожитки вважалися впорядкованими, оскільки мали електрику, спиртівки, примуси, пічне опалення (опалення за допомогою дрів/вугілля), ванні кімнати та вбиральні. В гуртожитку «на Сліпінці» була навіть окрема кімната, де «можна було вчитися», а «Переходова станція» мала окрему дитячу кімнату.

Однак соціальне житло було тимчасовим безкоштовним житлом, в якому не можна було довго затримуватися, оскільки впродовж 1921–1923 рр. до Праги, де почала розбудовуватися мережа українських вищих навчальних закладів (сюди переїхав з Відня Український вільний університет, постали Українська господарська академія, Український високий (вищий) педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська студія пластичного мистецтва), активно (усілякими способами) прибувала молодь (здебільшого з Польщі та Румунії) та викладацький персонал (як з Польщі, так і з інших країн), тому українська еміграційна інтелігенція змушена були перейти до оренди кімнат, квартир і оренди/купівлі будинків. Спершу власне у Празі, а згодом, через високу вартість оренди, в Празькому передмісті (Подєбрадах, Модржанах, Мельникові, Горішніх Чорношицях, Велці Хухлє, Добржіховичах). Як

[280]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 39.

відзначала Софія Русова: «Подєбрадські квартирні господині ставилися приязно до своїх локаторів»[281].

Постійними орендаторами житла саме у Празі, тобто такими, які не змінювали місце осідку, були Софія Русова, Микола Лорченко, Станіслав Дністрянський.

Русова та Лорченко орендували житло в празькому районі Нусле (Nusle) в 9–10 км від центру міста. Однак, якщо Софія Федорівна (з онуками) винаймала дві невеличкі кімнати, то Микола Іванович (з дружиною та сином) – цілий будинок з трьох кімнат із присадибною ділянкою[282].

А ось Дністрянський мешкав спершу (в 1921 р.) в районі Віноградy (Vinohrady) на вулиці Манеса в будинку № 66 у невеличкій погано опалюваній кімнаті. У 1922 р. він перебрався в район Вршовіце (Vršovice) на вулицю Болгарську, будинок № 7/1, однак і тут умови в кімнаті були не кращими. Тому в лютому 1922 р., не змінюючи району, він орендував однокімнатну квартиру на вулиці Французькій, будинок № 72, в якій і прожив до 1934 р., до часу свого від'їзду з Праги[283].

Якою була вартість оренди кімнати /квартири/ будинку в Празі? За умебльовану кімнату доводилося щомісяця виплочувати від 250 до 500 крон[284], за однокімнатну квартиру – від 300 крон до 3 200 крон, а за орендований будинок – близько 7 500–10 000 крон[285]. Станіслав Дністрянськiй писав, зокрема, дружині в 1924 р., «що в Празі помешкань багато і що вже за 8 000 kč. річно можна мати незле помешкання (2 покої і кухня)»[286].

Якщо відштовхуватися від того, що офіційний курс чехословацької крони по відношенню до американського долара в 1923–1933 рр. становив 100:2,96

---

[281]Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 233. *Див. також.* Листування С. Русової з дітьми, рідними і знайомими 30.08.1914–24.02.1940. ЦДАГОУ України ф. 269. оп. 2. спр. 175. 51 арк.
[282]Там само. С. 306.
[283]Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн., проф. Ганни Карась; упорядн.: Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 242, 263, 267.
[284]Зубко В. Жыццё Аляксандры Мамонькі (Сташкевіч) у міжваеннай Празе (1921–1929). Studia Białorutenistyczne. Lublin: UMCS, T. 18. 2024. С. 61–71. DOI:10.17951/sb.2024.18.61-71 URL: https://journals.umcs.pl/sb/article/view/13893/12251 (дата звернення: 24.12.2024).
[285]Ковалев М. В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е гг.: исторические очерки. Саратов : Сарат. гос. тех. ун-т, 2014. С. 76–103.
[286]Карась Г., Обух Л. Зазначена праця. С. 315.

або 100:3 (100 крон дорівнювало 3 доларам), то фактично за кімнату доводилося платити 12 доларів у місяць, за квартиру – від 9 до 100 доларів, а за будинок 270–300 доларів[287]. Прожитковий місячний мінімум емігранта в рамках «Руської допомогової акції» становив 1 200 крон і суттєво впливав на розмір заробітної платні фахівців розумової праці. Наприклад, перший ректор УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі отримував щомісячно заробітну плату в розмірі 2 375 чехословацьких крон до 1925 р.[288]. Отже, оренда кімнати в розмірі 250–500 крон становила одну дев'яту /одну четверту частину його заробітної платні, а оренда квартири – одну сьому частину за умови оплати 300 крон щомісячно.

Про купівлю житла українськими політичними біженцями або про будівництво ними житла в Празі й поготів не доводилося говорити. Чому? По-перше, через прийнятий в 1920 р. Закон про створення «Великої Праги». Починаючи з 1 січня 1922 р. в єдиний міський простір об'єднувалося 8 існуючих празьких районів та 37 близько розміщених населених пунктів[289]. Впорядковувалася міська забудова, був вироблений генеральний план розвитку, зреалізовувалися нові архітектурні проекти. Особливо швидко забудовувалася північно-західна частина міста, де раніше було багато сільських будинків, полів, садів і виноградників. Тобто, через справжній будівельний бум, який Прага переживала в 1920-х рр.

По-друге, через великий притік населення до міста в процесі її розбудови та столичний статус міста. Інтенсивна територіальна розбудова міста та статус столиці, який вимагав наявності парламенту, міністерств, центральних органів політичних, громадських та військових організацій, вабили новими економічними можливостями. Міністерства, різноманітні державні установи, приватні організації та підприємства потребували великої кількості людей. Однак, житлове будівництво в столиці не встигало за бурхливим зростом населення. У Празі не вистачало житла для самих чехів.

---

[287]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933) : дис…. кан. іст. наук. 09.00.12. Київ, 2010. С. 85–86.
[288]Там само. С. 45.
[289]Сергиенко Ю. В. Прага. М.: Вече, 2006. С. 51.

По-третє, через відсутність фінансів. Одноповерховий будинок у Празі в 1922–1927 рр. із трьома кімнатами, передпокоєм, кухнею, ванною та вбиральнею (нерозділеними) коштував 90 000–93 000 крон[290].

У Празькому передмісті соціального безкоштовного житла не було, як не було й багатоповерхівок. Тут орендувалися виключно кімнати або надавалася змога купити будинок. Оренда кімнати в передмісті була значно меншою за празьку: 200–250 крон.

«…Що ж торкається помешкання, – писав Василь Королів Євгену Чикаленку напередодні його переїзду до Подєбрад з Відня наприкінці 1924 р., – то навряд чи це буде надто тяжка річ при Вашій скромности. Я б дозволив собі дати Вам таку пораду, що видається мені практичною. Дуже багато наших людей живе в Čeznošicisce, (Чорношице, 18 км від Праги) приблизно за 30–40 хвилин при добрій комунікації (залізницею). Місцевість там мальовнича, – характер Пущи-Водиці, тільки, звичайно, з'європеїзованої. Одже, знаючи, що Ви для благополуччя потрібуєте, крім тих речей, які кожному потрібні для добробуту, ще й певну кількість земляків, причому, здається, переважно – «инакомислящих», я гадаю, що з цього боку Čeznošice будуть Вам найбільш підходящими. … Реально ж впорядити справу з помешканням в Чорношиці, я гадаю, можуть Вам допомогти: Лоські, Мирні, Лотоцькі, Олесь, Сірий і т.д.… звичайно таке помешкання коштує тут коло 200 kr (може й менче). Але моя думка: на початку брати все, що запропонують, щоб потім, оглянувшись, самому змінити…»[291].

Вартість оренди кімнати/квартири/будинку в передмісті залежала не тільки від місця їх знаходження. Істотний вплив мав технічний стан житла (конструктивні елементи (стіни, підлога, стеля), інженерні системи (вода, опалення, електричка, наявність або відсутність пічного опалення, окремої кухні, ванної кімнати (у 1920-ті в ЧСР душ ще не був поширеним, отож для приготування ванни грілася вода) та вбиральні). Професор УГА Василь Іванис

[290]Ковалев М. В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е гг.: исторические очерки. Саратов: Сарат. гос. тех. ун-т, 2014. С. 91.
[291]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). С. 72–73.

вказував на те, що «хати в Подєбрадах – тонкостінні і тому навіть при невеликих температурах мінусових їх стіни страшенно промерзають»[292]. А професор УВУ Дмитро Дорошенко наголошував (проживав у Добржиховичах, в 38 км від Праги), що «знайти кімнату з кухнею трудно, хоч буває, трапляється», і що вони (він та його дружина Наталя Михайлівна Дорошенко) мають дві кімнати з кухнею, але це обходиться дуже дорого, тому з 1-го липня (1925 р.) переїжджають до Праги, де будуть жити знову «по-студентськи» в одній кімнаті»[293]. «Думаю, що можна буде знайти кімнатку таку, як то Ви бажаєте, щоб, мовляв і варить. – Писав Євгену Чикаленку Микола Садовський 16 березня 1925 р. – Тут всі варять, бо часто в хатах маюця і невеличкі плити, де й варять, а то й на спірту…»[294].

А ось у Велька Хухлє (Velká Chuchle) (15 км від Праги на південний захід, нині це район Праги) проживав «батько української аеророзвідки», полковник Армії УНР Павло Крицький: «Жив він на селі біля Праги. Студентів було багато навколо його. Завжди був однаково шанований. Жив довго. Розв'язував якісь проблеми з його наук. Мав якісь винаходи, над чим працював. Жив аскетом. Мешкав в маленькій комірці, де сам варив собі їжу…»[295].

Ще два критерії, які суттєво впливали на вартість оренди: на якому рівні (поверсі) розміщувалася кімната (цокольному/ горішньому (мансарда)) та наявність/відсутність вбудованих вбиральнь на цих рівнях. (Будинки в Празькому передмісті були, зазвичай, одноповерховими, проте траплялися й двоповерхові будинки). Цокольний та горішній поверхи знижували вартість оренди на 30–50 крон, як і відсутність на них вбиральнь.

Оренда кімнат і будинків серед української вихідців умовно розподілялася також на: «оренду з обслугою» та «оренду без обслуги». Обслугу дозволяла собі стара професура, професійні політики («українська визвольна еліта») або ж ті, хто пішов у кооперацію та комерцію, – ці емігранти перебували

[292]Іванис В. Стежками життя. Спогади. Книга V. Новий Ульм: Накладом автора, 1962. С. 13.
[293]Чикаленко Є. Зазначена праця. С. 73.
[294]Там само. С. 80.
[295]Юзич Ю. Батько української аеророзвідки – полковник Армії УНР Павло Крицький. Історчина правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/16/156723/ (дата звернення: 20.01.2020).

в постійних пошуках заробітків, тому не бажали й не мали часу займатися хатніми клопотами. Наприклад, Наріжним «шурувала підлогу» якась чешка Альба, а родина Вітвіцьких могла собі дозволити зайві витрати через те, що колишній «крутянець» Іван Вітвицький, «хоч і здобув докторат в УВУ, проте здебільшого займався комерцію, продавав чеські патентовані замки до дверей»[296].

Професор Василь Сімович орендував в Ржневницях цілих три кімнати «без обслуги». В одній із орендованих ним кімнат розміщувалася приватна бібліотека. І це за умови, що заробітна плата професора В. Сімовича в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в 1923–1927 рр. дорівнювала 2 450 чехословацьким кронам, (з врахуванням щомісячної доплати на дружину в розмірі 155 крон і щомісячних доплат на дітей (мається на увазі дорослих синів професора Степана Смаль-Стоцького – Романа (1893 р.н.) та Нестора (1895 р.н.) 125 крон на одного). А в 1928–1933 рр. розмір заробітної плати професора Сімовича дорівнював всього 600 кронам[297].

Якщо ж вести мову про умебльованність житла, то, зазвичай, помешкання здавалися практично з меблями, необхідною постільною білизною, перинами, килимами, посудом та іншими речами. Так, Наталя Наріжна відзначала, що в «їх» кімнатах у добржіховському будинку було навіть радіо на кристаликах та дві пари слухавок до нього. А в родини їх сусідів Вітвіцьких – грамофон з платівками[298]. А Валентин Іванович Сім'янцев пригадував настільну лампу в одній із орендованих кімнат, яка «допомагала» читати[299].

Власниками житла серед української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР були: Леонід Білецький, Василь Королів та Микола Аркас (Третій). Будинок Білецького знаходився у селищі Модржанах за 50 км від

---

[296]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 15–23.

[297]Зубко О. Празьке повсякдення професора Василя Сімовича (1923–1933). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія,* № 55. Чернівці: ЧНУ імені Ю. Федьклвича, 2022. С. 42–50. https://doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50 URL: https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/41/41 (дата звернення: 14.01.2024). *Див. також.* Записні книжки, посвідчення особи, тексти виступів В. Сімовича…1915–1932. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 205. арк. 167.

[298]Наріжна Н. Зазначена праця.. С. 28.

[299]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 45.

Праги, Василя Короліва – в Мельнику за 32 км від столиці, а Миколи Аркаса – в Ржевницях за 55 км.

За які кошти придбано житло власниками – відповідь на це питання поки не маємо. Якщо говорити про Миколу Аркаса (Третього), то родина Аркасів була аристократичною, зі статками ще до визвольних й до емігрантських років. Леоніду Білецькому, вочевидь, робота в Подільській «Просвіті» та у відкритому в 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському університеті (викладач, декан історико-філологічного факультету, проректор) давала непогані засоби до життя[300]. Щодо ж Короліва, то відштовхуємося від інформації про те, що ветеринар Василь Костянтинович не цурався ніякої роботи: ні фізичної, ні розумової.

Про будинок Білецького знаходимо згадки в щоденнику Софії Русової та в спогадах Наталі Наріжної. Софія Федорівна в липні 1927 р. писала: «…Вчора була з Романом (онуком) у Білецьких. Вони заарендували собі невеликий шматок землі і розводять город, мають свою хату. Дуже ним тішаться тим городом і так справді там гарно, крайовид гарний, дітки їх граються на своїй землі, в чистому повітрі. Я там сиділа – вишивала і на хвилю забула, що я в Празі. Не хотілося додому вертатися»[301]. А Наталя Симонівна писала: «Родина Білецьких жила десь на окраїні Модрджан – маю враження, що в них була власна хата»[302].

Якщо будинком Леоніда Білецького в еміграційному товаристві не дуже переймалися, то будинок Василя Короліва, навпаки, був темою постійних жартів серед його колег і студентів УГА в Подєбрадах. І перші, і другі підкреслювали, що Василь Костянтинович придбав собі будиночок рівнісінько віддалений як від Праги, так і Подєбрад: «Нарешті він знайшов свою мрію, купивши хату в селі, яке було справді рівно віддалене від Праги та Подєбрад, а

[300]Завальнюк О. Леонід Білецький – приват-доцент, декан і проректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 17. 2004. С. 59–64. URL: https://ethnic.history.knu.ua/data/2004/17/articles/8.pdf (дата звернення: 24.12.2024).
[301]Русова С. Зазначена праця. С. 310.
[302]Наріжна Н. Зазначена праця. С. 44.

саме – на 2½ години їзди від кожного з цих центрів української еміграції»[303]. Тоді як сам Василь Костянтинович писав про власний будинок тільки довіреним особам. В одному з березневих листів до Олександра Кошиця (1930 р.) він відзначив, що «разом з Наталеною мають свою хатину (з 1924 р.), садок, курей, голубів, пса й кріликів»; що вони «перейшли на «мужиків» – самі все роблять: і ремесло, і господарство без жадних найманих сил»[304].

У кінці 1938 р. – на початку 1939 р. Василь Костянтинович писав вже Олександру Кошицю стосовно можливого продажу хати та оренди «якоїсь усадьби»: «Щоправда, тут з розвитком кризи, дешевіє життя й рант'єрові (тут «рантьє» – особа, яка живе на відсотки з відданого в позику капіталу (в нашому випадку нерухомості) або на доходи від цінних паперів) може мати чималі життєві вигоди. Досить Вам сказати, що перед місяцем був у нас приятель, невеличкий дідич, що проживає здебільшого за кордоном, й запропонував нам, коли б ми нашу хату продали/ читай: проїли! бо ж на академії вже вимальовується крижик!/, щоб ми найняли усадьбу. Я поїхав подивитись: маленький домік, високими стінами огороджений, з величезними бароковими воротами, близько від міста й залізної станції, на віддалі 35 кілометрів від Праги. Коротко кажучи – зовсім непогано. Так от, вгадайте, що він за це хоче? З Вашими американськими розрахунками ніколи не вгадаєте! Всього за рік 400 к[рон]ч.[еських], тобто колишніх Ваших 12, а нинішніх 20 долярів. Подешевіла одіж, їжа, навіть вугілля на цілісінький рік накупили ми в запас за 800 кч…»[305].

Про перший будинок Миколи Аркаса (другий був куплений в тих же Ржевницях після смерті першої дружини в 1930-х рр.) Наталя Наріжна згадувала, «як про чистенький та гостинний, куди хотілося зайти багатьом»: «Ржевниці тоді славилися своєю «Кондитерською пана Лібертінова», а оскільки пани Аркас та Лібертінов приятелювали, в будинку Аркаса не переводилося

[303]Єреміїв М. Подєбрадський гумор. *«Хроніка–2000». Україна–Чехія. Український культурологічний альманах*. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 1999. С. 217.
[304]Тюрменко І. Наталена Королева. Життя й творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. та автор передм. І. Тюрменко. Київ.: Дельфін, 2008. С. 28–29.
[305]Там само. С. 61.

різноманітні печива та тістечка. Біля Аркасового будинку був до того ж гарний садок»[306].

Вирішення житлового питання ускладнилося після 1925 р., насамперед тому, що українську інтелігенцію в міжвоєнній ЧСР зачепило явище «поворотництва». Про тимчасовість перебування в еміграції вже не йшлося. Доводилося знову розраховувати через відсутність фінансів, як таких, виключно на оренду квартир і кімнат. А в 1928–1938 рр. через згортання «Руської допомогової акції» та закриття для українських біженців чехословацького ринку праці, орендовані кімнати української інтелігенції були майже взірцями «мінімалізму».

Зазвичай, орендоване житло було, як і раніше, або однокімнатним, або двокімнатним. В орендованих квартирах ванна, кухня та кімната(и) мали входи-виходи прямісінько з вітальні; звичним був і балкон. До усього, українська інтелігенція, орендуючи житло в 1930-х, починала таке собі своєрідне національне перепланування, за умови того, що господарі не заперечуватимуть: кухня ліквідовувалася, залишалася тільки газова плита, за її наявності, або спиртівка. І в такий спосіб кухня ставала окремою додатковою кімнатою. Іноді, за потреби, кухню влаштовували в проході перед балконом. За меблі в ті роки слугували дерев'яні ящики. Фактично, житло перетворювалося лише в приміщення зі стінами та дахом над головою, де можна було поспати й трохи перепочити, перед тим, як знову розпочинати пошуки шматка хліба. Про якийсь побутовий комфорт, попередні (ранішні) домашні звички (ритуали на кшталт ранішньої кави або вечірнього чаю) та домашній затишок вже не йшлося.

За оренду кімнати в 1930-х рр. доводилося платити 75–150 крон, двокімнатної квартири – 350 крон. Тому багато хто з інтелігенції перебирався жити в кімнати на горішніх поверхах, оренда яких становила всього 100 крон у місяць[307].

---

[306]Наріжна Н. Зазначена праця. С. 37–39.
[307]Ковалев М. В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е гг. С. 97.

Катерина Кричевська-Росандич в одному з листів до Наталі Наріжної згадувала орендовані кімнати Наріжних в 1937–1938 рр.: «…Двері у вас відчинялися в кімнату, де напроти них стояла плита до варення, отже колись це була кухня. Наліво від дверей стояла невелика полиця з книжками, що належала тобі, Наталочко. Біля неї була невелика умивальниця і кран на воду. Далі двері у ванну кімнату, де, крім самої ванни, був ще й примітивний душ. Напроти умивальниця до миття рук і дзеркало, що закривало поличку з різним лікарством. Було ще вікно, під яким жінка дворника зробила грядку і садила на ній переважно помідори. В кімнаті біля дверей, що вела у ванну, стояла кухонна шафа з вибитим переднім склом – замість нього висіла полотняна завіска з веселим узором. Там вами ставилися харчі та необхідна посуда. У прилягаючій під прямим кутом стіні було велике вікно, біля якого не стояло нічого. Його старанно мила час від часу таж жінка дворника…»[308].

Питання харчування теж займало чільне місце серед матеріально-побутових проблем української інтелігенції. Загалом, для 1919–1925 рр. було характерним те, що українська еміграційна інтелігенція (як «зуенерівська», так і «уенерівська») не готувала їжу самостійно.

За підтримки чехословацького керівництва в Празі та Подєбрадах було відкрито декілька великих українських громадських їдальнь (три у Празі, одна в Подєбрадах). Були орендовані спеціальні приміщення з відповідними меблями, закуплений посуд та інший інвентар, «забезпечена» оплата рахунків за дрова (вугілля), електроенергію, водопостачання (останні 50 %:50 %). Нагадуємо про те, що міжвоєнна Чехословаччина ще не користувалися газом. Газ до Чехословаччини (вже радянської) почав надходити тільки в 1967 р. з українських родовищ (УРСР–СРСР) через побудований газопровід «Братерство» довжиною 558 км з діаметром труб в 1080 мм[309].

[308]Наріжна Н. Зазначена праця. С. 93.

[309]Як український газ зробив СРСР енергетичною супердержавою. 50 років тому Австрія почала отримувати пальне із Західної України. TEXTY.ORG.UA URL: https://texty.org.ua/articles/85745/Jak_ukrajinskyj_gaz_zrobyv_SRSR_jenergetychnoju_superderzhavoju-85745/ (дата звернення: 17.09.2024).

Відкриття їдалень було, по суті, вимушеним кроком, а не відсутністю бажання готувати. По-перше, їх відкриттю «сприяла» нестача стартового капіталу й сталих фінансів у більшості інтелігентів. По-друге, на питання харчування впливало житлове питання, а саме оренда житла, в якому не завжди дозволялося користуватися кухнею. По-третє, давався взнаки брак часу: українська інтелігенція постійно перебувала в пошуку засобів на прожиття. Зауважимо: дехто з українських біженців мав побутові примуси, однак їх обслуговування, при місячному прожитковому мінімумі в 1 200 крон, вимагало додаткових витрат. По-четверте, більшість українських фахівців розумової діяльності не полишали надії на швидке повернення додому.

Про їдальню УГК «на Козім наместі» багато згадував Валентин Сім'янцев. Склалося так, що сюди його «послали на роботу в кухні» відразу після переходу польсько-чехословацького кордону. «І перша праця там – терти сухий білий хліб на присипку, що вживається, як смажать рибу, котлети і всяке таке. А їсти тих смажених сухарців скільки душа прийме… Насиплеш в машинку кавалки хліба чи якогось там сухого печива, тай крути за ручки, а перетерте само сиплеться у мішок. Ніхто не стоїть над душою – можна говорити, закурити, відпочити, як осточортіє з незвички крутити «ту шарманку»[310].

Він зазначав також, що приносив вугілля з підвалу, дбав про чистоту казанів, мив посуд і підлогу, чистив велику кількість картоплі (4 відра), молов м'ясо на котлети (зазвичай протягом 2–3 годин) та допомагав ліпити вареники[311]. В їдальні УГК м'ясні страви були переважно зі свинини чи яловичини. Водночас використовувалася і конина, яка була дешевшою.

Празькими їдальнями були також їдальня «Наша хата» та «Їдальня жінок-християнок». «Наша хата» була приватним підприємством студента Миколи Рознатовського. Микола Юрійович навчаючись на кооперативному підвідділі економічного факультету УГА в Подєбрадах, займався коопеарцію практично. Частково, це було прогресивною справою, бо в 1919–1939 рр.

[310]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 41.
[311]Там само. С. 44.

кооперацію розглядали як «третю альтернативу» приватному і державному підприємництву. В еміграційних колах подейкували, що його їдальня збирає у себе за столами здебільшого прихильників Гетьманату.

Тоді як в «Їдальні жінок-християнок» порядкували пані Єреміїва та пані Вілкул. Пані Єреміїва була дружиною Михайла Єреміїва. А пані Вілкул – дружиною Миколи Вілкула – викладачів Господарської академії в Подєбрадах. Про харчування в останній писав Василь Іванис: «…Ми ходили «до Християнок», так звали їдальню, що її тримали жінки деяких професорів і лекторів УГА і студентів з клієнтелю (відвідувачів) правіших (націоналістів) сил»[312].

А подєбрадська їдальня кооперативу «Україна» була, фактично, проєктом доцента УГА Бориса Мартоса. Вона виступала лабораторією Споживчого товариства, заснованого з його ініціативи в 1922 р., яке нараховувало в своєму складі 77 осіб і мало пайовий капітал у розмірі 2 400 чехословацьких крон. З часом споживче товариство збільшило кількість членів і на 1926 р. нараховувало 360 осіб. Крім їдальні, товариство мало буфет і крамницю. Свою діяльність воно згорнуло в 1928 р. В політичному відношенні це була їдальня, котра гуртувала за столами соціалістів й державників. Про неї згадував у 1927 р. Євген Чикаленко: «7.01.27 р. «Кооператив «Україна», в якому ми обідаєм, зараз оголосив, що, як і минулими роками, буде улаштовано гуртовий Свят-вечір, але під вражінням чуток про зменшення удержання рідко хто зважився витратити 10 чеських крон (60 колишніх російських копійок) на вечерю, а тому вона й не склалася….»[313].

Попри політичні різнобарви зазначених їдальнь, в них могли харчуватися як прихильники різних політичних течій, так і безпартійні. Харчувалися тут й українці з тих чехословацьких міст (переважно Брно й Пшібрама), хто доїжджав залізницею до Праги або Подєбрад «на роботу». Останнім, щоб пообідати або повечеряти, достатньо було мати в кишені всього 3–5 крон.

---

[312]Іванис В. Стежками життя. Спогади. С. 12.
[313]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). С. 206.

Звернемо увагу й на те, що в 1921–1925 рр. українська еміграційна інтелігенція дозволяла собі зрідка харчуватися в празьких або подєбрадських ресторанах. У згадках Наталени Королевої від 1922 р. є інформація про те, «що подекуди вона з чоловіком (Василем Королівим) обідали в чеських ресторацiях, в яких обід з найскромніших страв (зазвичай, каша з сочевиці з квашеним огірком) коштував 9–12 крон»[314].

Яким було буденне меню українських їдальнь та якою була вартість страв? Оскільки це були українські їдальні і працювали тут українці, то зрозуміло, пропонувалися українські страви: борщ (із м'ясом та без м'яса), гречана каша, паніровані в сухарях котлети, вареники, голубці, смажена або маринована річкова риба, варена картопля-пюре, тушковане м'ясо в сметані, пиріжки з різною начинкою тощо. З напоїв переважали чай, кава (мелена), молоко, компот. За нагоди подавалася горілка та пиво.

У святкові дні (Різдво, Великдень, День народження першого президента ЧСР Т. Масарика, Шевченківські дні тощо), а також у випадках дружніх вечірок, коли запрошувалися закордонні колеги по політичній боротьбі та чехословацькі урядовці, готувалися переважно страви чеської (словацької), білоруської, вірменської, грузинської кухонь. Серед них: кнедлі (страва з тіста (найчастіше картопляного, сирного, борошняного або хлібного) у вигляді варених або приготованих на пару кульок), смажені ковбаски, тушкована свинина з капустою, шніцель, картопляний салат, деруни, крупеня (грибний суп з перловою крупою), лобіані (пиріжки-хачапурі з квасолею), суп харчо (часниковий суп), сациві (варена курка в соусі), толма/долма (голубці у виноградному листі), кюфта (маленькі м'ясні добре відбиті кульки).

У 1920-х рр. чехи навчили українців вживати різноманітні соуси (огірковий, томатний, з хрону, цибулі, кропу, часнику), які виразно характеризували чеську міжвоєнну кухню. В свою чергу українці привчали чехів до свіжих огірків, томатів, цибулі, часнику й кавунів (останні надходили

[314]Винничук Ю. Передмова. В книзі: Королева Н. Сон тіні: романи. Харків: Фоліо, 2019. С. 16.

із Закарпаття). А в 1937–1938 рр. чехи та українці в міжвоєнній ЧСР познайомилися з розчиною кавою Nescafe та молочним шоколадом Nestle.

Їдальні періодично друкували в еміграційній та чехословацькій пресі оголошення про свою діяльність. Ці оголошення, зазвичай, були такого змісту: «Адміністрація їдальні стремить дати українському громадянству на еміграції (а, зокрема, студентству) справжню українську страву і в умовах найбільш можливого комфорту.

Обіди домашні з двох дань – 5 крон.

Обіди по передплаті з 3 дань – 5 крон.

Вечері – 3.50 крон.

Окремо борщ зі сметаною (хліб додається) – 1.50 крон.

В їдальні завжди можна дістати холодні сніданки й вечері та ріжні перекуси, як-то: українська ковбаса, сало, риба (маринована), салати, пиріжки, чай, каву й инше.

До читання – ріжні газети й журнали.

Обіди від 11.30 до 16.00 год.

Їдальня відчинена щодня до 22.00 год.»[315].

Тобто харчуватися в українських громадських їдальнях було дешевше, ніж в чехословацьких. Про це свідчили і ціни на харчі. У 1921–1927 рр. у міжвоєнній Чехословаччині літр молока коштував 3 крони 30 гелерів, літр пива – 3 крони 20 гелерів, кілограм пшеничного борошна – 8 крон 45 гелерів, кілограм свинини – 23 крони, кілограм вершкового масла – 48 крон 80 гелерів[316].

Ситуація з харчуванням української еміграційної інтелігенції зазнала докорінних змін із середини 1925 р., коли стало зрозумілим, що повернення додому неможливе, а «Руська допомогова акція» починає поступово згортатися. Ситуацію ускладнило і «поворотництво», як один зі способів розколу та

[315]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 92. арк. 126.

[316]З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі. (Фото). Mukachevo.net. URL: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968 (дата звернення:14.10.2022).

морального розкладу еміграції. З цього часу українські біженці, які залишилися у ЧСР, починають переходити до самостійного приготування їжі.

1928 рік додав нових клопотів. Було не просто закрито чехословацький ринок праці для українських вихідців, а й змінилися ціни на продукти. Кілограм хліба коштував вже 3 крони 40 гелерів, кілограм картоплі – 85 гелерів, кілограм яловичини – 14 крон 60 гелерів, кілограм вершкового масла – 25 крон 75 гелерів, літр молока – 1 крону 95 гелерів, яйце (1 десяток) – 85 гелерів і літр десятиградусного пива – 2 крони 90 гелерів[317]

26 лютого 1929 р. Софія Русова занотувала у «Щоденнику»: «Сьогодні наше з Любою народження, усі обідали у Люби. І як каже Генріх IV, курициі за 18 корон на усіх сімох чоловік вистачило»[318]. А в її записі від 14 березня 1929 р. читаємо: «Вчора була значна подія в житті Інституту (йдеться про УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі). Ми фотографувалися: професори і «окончівшиє» абсольвенти, до 100 чоловік. Вечеря була неможливо погана. В горілку отой вінницький професор Тимченко наклав стільки перцю, що у Сімовича (ректора УВПІ) язик одубів. Вдома ми пили чай після поганенького громадського оселедця»[319].

Наступні роки інфляції та остаточного закриття ринку праці для «нечехів» (1929–1938) змушують представників української еміграційної спільноти куховарити самостійно з таких найдоступніших за ціною продуктів, як яйця, курятина, конина, сир, зелень, мед. Василь Прохода відзначав, що в той час «хліб з'їдався цілими кілограмами разом із так званим американським смальцем, який був з усіх товарів найдешевшим, а вітамінами були овочі, особливо помідори»[320]. А Василь Королів писав про 1937 р. так: «Не раз виручала картопля (без олії) та зелена цибуля….»[321].

---

[317]З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі. (Фото). Mukachevo.net. http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968 (дата звернення:14 жовтня 2022).
[318]Русова С. Мемуари. Щоденники. С. 240.
[319]Там само. С. 242.
[320]Прохода В. Записки непокірного. Книга ІІ. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування. З перебування на чужині. Власним накладом при посередництві тижневика «Українські вісті». Новий Ульм. 1972. С. 11. *Див. також.* Поведамленне Беларускай Рады ў Празе для беларускага грамадзянства ў Чэхаславакіі адносна перарэгістрацыі ўсіх беларускіх арганізацый ў ЧСР. Адз. зах. 152. НАРБ. ф. 458. воп. 1. Сспр. 3. Адз. зах. 152.

Починаючи з 1932 р. багато українських фахівців розумової праці почало виїжджати як за межі ЧСР, так і до Підкарпатської Русі. Зрозуміло, що в провінції, якою вважалася Підкарпатська Русь, незважаючи на політичні та економічні нюанси («обережну чехізацію», почасову оплату некваліфікованої праці в розмірі 1 крони 20 гелерів), було дещо легше прохарчуватися.

У 1936 р. старша донька відомого галицького політика, публіциста й видавця Володимира Кушніра Галина, котра мешкала в Свиднику (Пряшівщина), згадувала: «Польдінте (батько) прислав 500 корон, але за ті гроші ми не можемо купити міду (меду). Адже якщо хочеш купити міду – гані деньгу! Мід коштує 17 корон, то значить одна літра – 17 корон. Скільки купити? Банок, розуміється, жодних не таскай зі собою і ми маємо ідеальні мармеладові кіблі. (Кіблі – посудина з дужкою для носіння й зберігання води та іншої рідини. Мармелад, – вочевидь, ознака кольору). В таких кіблах ми і гриби маринуємо. Між иншим, тепер гриби жодні не ростуть, крім (суражної) маси козарів, (хрящів-молочників оливково-чорних або «груздів»), яких дуже важко сушити, бо мокро на дворі. Ми з мамою плачемо, менше ходимо і починаємо товстішати…»[322].

Крім житла та харчів, українська еміграційна інтелігенція потребувала також одягу та взуття. Бо ж за кордон більшість вийшла в тому, що було, або взагалі без нічого. Тому це питання вирішувалося шляхом купівлі готового одягу та взуття або шляхом пошиття одягу. Варто зауважити, що стара генерація української еміграційної інтелігенції зовсім не звертала увагу на одяг і взуття. Як от, наприклад, «бабця Русова», з якої кпинили за її зовнішній вигляд. З цього приводу Софія Федорівна навіть писала в своєму «Щоденнику»: «21.01.1928 р. усі поїхали на вечірку інженерів у Подєбради. Навіть я одержала запрошення. А вчора Оля (онука) з Шурою (онук Олександр Ліндфорс (1918–

Ларыса Геніюш (асабісты архіў і фонд пісьменніцы). Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. ф. 31. арк. 92–302.

[321]Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Торонто: Укр. в-во «Добра книжка», 1961. 169 випуск. Т. 1. С. 151.

[322]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 92. арк. 64.

1994)) були на маскараді в Студентському Домі (в Празі) в костюмі «garçon» (Софія Федорівна мала на увазі в чоловічому костюмі, оскільки французькою «гарсон» – «юнак, парубок, хлопець»), досить ризикованому костюмі. Боже, як я далеко себе почуваю від сучасної молоді. Жодного громадського почуття, форма пазурчиків (манікюр) займає більше, ніж найкраща книжка, хоч трохи серйозна за змістом»[323].

Про одяг писав в листах дружині Станіслав Дністрянський. «19 листопада 1921 р. Дорогенька Націто! (Одне із пестливих звертань до Софії Львівни). Сердечно дякую і цілую ручки за покупки, а взглядно за подаровані мені 2 сорочки і краватки, бо у ті гроші був би ледве таку велику валізу дістав…. Через Мірчука додатково прошу перешли мені бодай ще дві сорочки і 1 пару пантальонів. Сорочку я маю тільки одну, ту, що на собі. Крім сього, передай для мене один тонкий трікот, і бодай одну хусточку»[324].

Незначний відсоток української еміграційної інтелігенції (переважно молодша за віком її генерація як от Іван Шлендик (автогонщик, отож поціновувач шкіряної куртки) і Олена Теліга (модель, тобто людина, яка презентує одяг) у міжвоєнній Чехословаччині все ж наслідував європейським модним тенденція бурхливих 1920-х – синтезу різних напрямків і різких контрастів. У чоловічій моді: капелюхам-циліндрам, кепі нестандартної ширини, класичному костюму-трійці, бавовняним сорочкам, обов'язково з краватками та запонками; твідовим піджакам з вовни з накладними кишенями, бриджам нижче колін, комбінезонам. А з активним розвитком в ЧСР автопрому та літакопрому (чеський концерн Škoda Auto) ще й шкіряним курткам. У жіночій: капелюшки «Клош» та сукням різної довжини (з перевагою коротких) виключно прямого крою, як «закритих», так і «відкритих» (з декольте на спині або без декольте але з відсутністю рукавів), із заниженою талією, з різноманітним хутровим або намистовим оздобленням/прикрасою.

Серед взуття попитом користувалися класичні чоловічі туфлі-штиблети та високі боти. Жіноцтво надавало перевагу туфлям-човникам та туфлям із

[323]Русова С. Мемуари. Щоденники. С. 310.
[324]Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті.. С. 252.

застібками на низьких і високих підборах середньої товщини. Як писала Володимиру Кушніру його вже молодша донька Ольга зі Свидника (Словаччина) у вересні 1929 р.: «…Прошу пришли мені ті черевики, (маленькі, типу штиблет), що стоять у нашому передпокої (у Празі) на низьких каблуках, комбіновані, зі світлою шкірою. Инші черевики я не можу носити, бо вони мене давлять, і тому я тебе прошу також, купи мені нові, як можеш дістати, найдешевші черевики, бо у Свиднику взуття (переважно Батті (Bat'a)) (відомий взуттєвий бренд у міжвоєнній ЧСР) нічого не варте. Я потребую число 37….»[325].

Частково українська еміграційна інтелігенція самостійно шила собі одяг і навіть заробляла пошиттям одягу на прожиття. Найбільш дорогими та вправними модистками були Наталія Дорошенко («в цьому фаху мала мати великий успіх»)[326] і Одарка Слюсаренко («мала клієнтелю обширну і не тільки українську; одначе до себе вона роботи не брала, а їздила по домах»)[327].

У підсумку. Матеріально-побутові проблеми (де жити, що їсти, що взувати та одягати), як вагомі складові еміграційного повсякдення, в цілому були вирішені українською інтелігенцією з урахуванням політичних реалій 1920–1930-х рр., віри в тимчасовість власних поневірянь, відсутності фінансів, браку часу через постійні пошуки заробітків.

Українська еміграційна інтелігенція переважно орендувала кімнати або квартири, (власне житло мали тільки декілька професорів); харчувалася стравами української національної кухні (спершу в громадських їдальнях, а згодом шляхом їх самостійного приготування), а подекуди чеської, білоруської, грузинської, вірменської (в їдальнях і ресторанах); купляла готовий одяг та взуття або ж виготовляла (шила) одяг на продаж. Що в сукупності свідчило про її нерозчинення в житловому, харчовому та взуттєво-одяговому

[325]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 92. арк. 64. *Див. також.* Калекцыя рукапісных праць, перыёдыкі, фатаграфій і фотаілюстрацый. БДАМЛіМ. ф. 3. адз. зах. 133.
[326]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 19.
[327]Там само. С. 25.

чехословацьких просторах. Адже дуже помітною була ментальна різниця, насамперед, у їжі та одязі.

Чехи й словаки в міжвоєнний період вважалися «рабами костюмів і візітівок». Зовнішній вигляд для них був символом соціального престижу та особистого кар'єрного зростання. Валентин Сім'янців, одружившись на чеській дівчині, згадував, що «родина його дружини неймовірно раділа з того, як він став «статнім уржедніком» (титулованим інженером), та прагнула, аби він жив відповідно до цієї посади й підкреслював своє становище де треба і не треба», відповідно вдягаючись і облаштовуючи родинне гніздо (умебльовуючи житло)[328]. Наталя Наріжна ж пам'ятала про чисте «латане-перелатане» зимове пальто свого батька Симона Наріжного та про свого сусіда Костянтина Лоського, який полюбляв домашній «ноншалатний» одяг, через що на перших порах чехословацькі сусіди сприймали його за простого робітника[329]. У чеських сім'ях за замовчуванням не запрошували гостей, звичними були зустрічі в ресторанах за кухлями пива, а то й обідом чи вечерею, де кожен платив сам за себе. Натомість українська інтелігенція навіть в умовах еміграції залишалася гостинною (приймала в себе і сама відвідувала колег), потребуючи спілкування, пригощала щиросердечно пивом, кавою, обідом або вечерею («буршівські вечірки» Дмитра Чижевського) або розділяла/перебирала на себе витрати в ресторанах.

3.3. Рекреація в умовах еміграції: заходи медичного забезпечення, оздоровлення, спорт, відпочинок, дозвілля

Рекреація – це активний відпочинок або система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які розміщені поза їх постійним помешканням. Вона охоплює усі види відпочинку: відновлення здоров'я та працездатності шляхом відпочинку на лоні природи, або під час

[328]Сім'янців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині. (Роки 1929–1945). С. 19.
[329]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 23–24.

туристичної поїздки з відвідуванням національних парків, архітектурних пам'яток, музеїв.

Здавалось би, чіткі поняття та визначення. Проте, через те, що більшість української еміграційної інтелігенції важко фізично й розумово здобувала засоби на прожиття, відомості про її рекреацію – поодинокі й розрізнені. Про рекреацію найбільше згадують Валентин Сім'янцев, Василь Прохода, Василь Касіян.

Інженер Валентин Сім'янцев ділився спогадами про те, як по дорозі в їдальню та з їдальні (громадської їдальні УГК), його найпершій офіційній роботі в міжвоєнній ЧСР, він відпочивав, спостерігаючи й фіксуючи все те, що відбувалося на його «робочому шляху»: «…Дорога від того Козячого Майдану до Пожегольця все іде під гору. З одного боку стіна відділяла якийсь парк, а з другого – доми. Була то вже рання осінь. Ходив я тою дорогою завжди помалу. Все розглядавсь. Гарно там. З горбка і вогні Праги видно. Але найбільше затримувала музика. Чехи ж на весь світ знані музики. І не було вечіра, щоб з якогось вікна не чути було або скрипку (а я так люблю смичкові інструменти) або піаніно, а то й цілий, мабуть, домашній концерт. Так я відпочивав тією дорогою»[330].

Згадував він і про музеї, пам'ятники, театр: «….За трохи більше як за рік часу Прага не приросла дуже до серця та і пізнати її красу не було часу. Все життя в Празі було обмежене перебіганням певних вулиць з дому, до школи (Матуральних курсів) і назад. А все ж я бував в музеях, оглядав пам'ятники. А їх багато у Празі. Особливо мене здивував розмірами і рішеннями пам'ятник Гусові» (Йдеться про пам'ятник Яну Гусу роботи Ладислава Шалоуна на Староміській площі, відкритий в 1915 р.)

«А от на святого Вацлава ніяк не можна було гарно подивитися: зблизька нічого не видно, а здалека те саме, тільки силует показано та барельєф на постаменті можна розглядіти». (Йдеться про кінну статую чеського князя Вацлава Святого на Вацлавській площі перед Національним музеєм, що була

[330]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 47.

роботою чеського скульптора Йозефа Вацлава Мисльбека в стилі монументального реалізму; пам'ятник встановлено в 1912 р., а відкрито в 1918 р. До 1935 р. навколо постаті Святого Вацлава додалися чотири статуї чеських святих: святої Людмили, святого Прокопія, святого Войтеха та святого Іоанна).

«А на Карловому мосту знайшов і губатих з оселедцями, та то не наші запорожці. (Карлів міст – найстаріший міст через річку Влтаву в Чехії в місті Прага, збудований в 1357–1380 рр. і прикрашений 30 скульптурами та скульптурними групами; його довжина 520 м, а ширина 10 м). Оглядав і костьол святого Віта (один з найвідоміших соборів у світі, розташований в Празькому граді та який будувався від 1344 р. майже шість століть)». «Милувався Прагою з Градчанських терас (фортечних пагорбів; Градчани – один із чотирьох історичних районів на лівому скелястому березі річки Влтави у Празі, що зберіг право на самокерування з 1784 р., тут розташовані стара імператорська резиденція і місто-фортеця Градчани.)». «А ще іноді ходив до кіна»[331]. «Був перший раз в «Народні Дівадло» (Національному театрі). Пам'ятаю ставили «Лебедине озеро» – балет. Дивився на те видовище, і видавалося мені як в казці»[332].

У інженера Василя Проходи – згадки про відвідування виставок. Зокрема, в 1935 р. він писав «про поїздку до Брна на виставку «Сучасної культури», де були показані всі технічні й цивілізаційні досягнення Чехословаччини на той час»[333].

Свої згадки про вільні хвилини в Празі залишив і художник Василь Касіян, який намагався «не пропускати жодної нагоди дізнатися щось цікаве, нове, мати свою думку». «В Празі гостював український хор Олександра

---

[331]Сім'янців В. Зазначена праця. С. 70.
[332]Там само. С. 71.
[333]Прохода В. Записки непокірного. Книга ІІ. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування і перебування на чужині. Новий Ульм: Власним накладом при посередництві тижневика «Українські вістів», 1972. С. 150. *Див. також.* Беларускі студэнт. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1924. 19 с.
Вальтер В. Роджаныя пад Сатурнам. Раман. Прага, 1926. С. 135–148.

Кошиця. Це було чудо гармонії і краси голосів, виняткова злагодженість. Бувало Кошиць стоїть із закладеними назад руками, а хор звучить. Після концерту вся публіка ринула до сцени з оплесками, що переходили в овацію. Сам великий знавець музики професор Зденек Неєдлі був у нечуваному захопленні. Іншим разом ми бігали на Слов'янський острів, тобто на Жофін (йдеться про палац Жофін на Слов'янському острові, назва якого походить від імені Жофії, тобто Софії – дружини австрійського імператора Франца Йосипа Першого – будівлю неоренесансу в Празі – культурний центр, місце проведення концертів, балів, конференцій та виставок), де вперше з'явилась платівка і професор-спеціаліст з питань радіо давав пояснення. Це було неабияке диво! Згодом до Праги прибув Шаляпін. Квитки на концерт дорогі. Треба було обов'язково купувати книжечку з репертуаром пісень, які він співав. Зі сцени Шаляпін називав сторінку збірника, і коли шелест затихав, він співав. Співав також Баттістіні та інші вокалісти. Виступав італійський диригент Молінарі, йшли концерти чеського скрипаля Коцяна та ін. Приїздив з Індії знаменитий Рабіндранат Тагор і виступав на сцені Громадського дому (Громадський будинок Праги – культурний центр, репрезантивна будівля якого збудована в 1906–1911 рр. в стилі сецесії) (не стільки декламуючи, як співаючи свої поезії). …. Хвилювала й конференція архітекторів, у якій брали участь люди світової слави – німці Вальтер Гропіус і Адольф Лозе, француз Корбюзьє і чеські конструктивісти»[334].

При українських еміграційних навчальних закладах й громадських установах (зокрема на базі УСС у Празі) існували спортивні секції та різноманітні гуртки за інтересами, проте відсутність інформації про їх діяльність та чисельність гуртківців не дозволяє робити якісь узагальнені висновки про суть та якість проведення українською еміграційною спільнотою такого спортивного й гурткового дозвілля.

Інженер Василь Прохода – голова Союзу українських соколів за кордоном – відзначав, що в міжвоєнній ЧСР існувало декілька спортивних

[334]Касіян В. З мого життя. Прага. Академія. «*Хроніка–2000» «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах.* С. 286.

товариств, головним з яких було товариство «Український Сокіл» (1926–1938). Це була патріотично-гімнастична спільнота, побудована за зразком спортивно-руханкових товариств колишньої Австро-Угорської імперії, що не тільки пропагувала фізичну культуру (тіло), а й формувала національну свідомість (дух). Він, як керівник закордонного українського сокільництва, наводив наступну статистику: Подєбради – 125 соколів, Брно – 70 соколів, Прага – 106 соколів, Пшібрам – 32 соколи, Ржевниці – 19 соколів, Пардубиці – 8 соколів[335].

Акцентуємо увагу на тому, що в 1920–1930-х рр. розподіл видів спорту був дещо іншим (головний критерій – практичність та доцільність в умовах науково-технічного прогресу): чистий спорт, туристичний спорт, окремий спорт. До «чистого спорту» належали: важка атлетика, легка атлетика, фехтування, футбол, хокей, фігурне ковзання, крокет і гімнастика. «Туристичний спорт» передбачав кінний спорт, шосейний велоспорт, лижні перегони, плавання, стрільбу, мисливство. Окремими видами спорту вважалися шахи та шашки[336].

Вагомим було й те, що український еміграційний спорт у цілому залишався суто патріархальним (чоловічим), хоча зимові олімпіади, які стартували саме в 1920-х рр. засвідчували активнішу залученість у них вже й жінок, зокрема через фігурне ковзання. Можливо тому, в 1925 р. найбільш популярним анекдотом на спортивну тематику серед української еміграційної інтелігенції був наступний: «Зустрілися три воші. Ось одна і питає в товаришок, куди це вони зібралися. Ті відповідають, що «до Петра». Перша воша, почувши це, радить товаришкам «йти до Миколи», бо в нього довге й

[335]Українське Сокільство. ЦДАГОУ.. ф. 269. оп. 1. спр. 157. арк. 29. *Див. також.* Копії статутів Союзу українського сокільства за кордоном (СУС), Товариства «Український сокіл» в Подєбрадах, Українського військово-наукового товариства в Празі. Звернення Союзу українського сокільства за кордоном до українського громадянства, копія звіту старости СУС про діяльність за 1930 р., відомість про кількість членів СУС на 9 червня 1932 р., рукописні і машинописні копії статей В. Проходи про сокільський рух. 1930–1937. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 157. арк. 110–116.

[336]Чугаєвська Л.В. Створення та діяльність українських студентських організацій на еміграції (1920–1939рр): дис. …. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ, 2009. С. 158.

немите волосся, тоді як Петро зовсім лисий. А товаришки і відказують тій, «що в Миколи вони живуть, а до Петра ходять на фігурну ковзанку»»[337].

Крім «Українського сокола», спортивними еміграційними товариствами в міжвоєнній ЧСР вважалися: Український спортивний клуб (Прага, 1920 р.) (у жовтні 1923 р. – організатор Української спортивної олімпіади в Подєбрадах (300 учасників)[338]), Українське спортивне братство «Тур» (Прага, 1928 р.), Український високовишкільний клуб «Дніпро» (Подєбради, 1923 р.)[339]. Якщо «Український сокіл» зумів «протриматися» до 1938 р., то вказані вище спортивні товариства припинили свою діяльність після 1925 р.

Така ж частина рекреації як санаторії та бази відпочинку й поготів була відсутньою в житті української еміграційної інтелігенції, стан здоров'я якої був просто критичним. Відомо тільки, що у 1921 р. Медично-санітарний відділ УГК для забезпечення ефективної реабілітації хворих на туберкульоз винаймав два роки на закарпатській Гуцульщині, у селі Кваси, двоповерховий будинок, де облаштував санаторій[340].

Серед найбільш поширених хвороб у середовищі української еміграційної спільноти в цілому побутували: туберкульоз, вогнепальні травми, контузії, катар легенів, недокрів'я, ревматизм, а з ним хвороби серця, неврози, катар шлунка, грип, бронхіт, малярія, хвороби очей та вух[341]. Цікаво те, що Подєбради, де функціонувала УГА, вважалося санітарно-курортним бальнеологічним містечком, однак мінеральна лікувальна вода «Подєбрадка» (відома великим вмістом вуглекислого газу) призначалася виключно при лікуванні хвороб систем кровообігу та хвороб опорно-рухового апарату.

Фахівців розумового фронту турбували: туберкульоз, хвороби серця й печінки, обмороження й травмування рук і ніг, ревматизм, ішіас. Серед усіх

---

[337]ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 157. арк. 23.
[338]Чугаєвська Л.В. Зазначена праця. С. 160.
[339]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. І. Прага: [б. в.], 1942. С. 269.
[340]Белей Л. Як облаштовували своє життя українські емігранти у повоєнній Празі. Tyzhden.ua. URL: https://tyzhden.ua/iak-oblashtovuvaly-svoie-zhyttia-ukrainski-emihranty-u-povoiennij-prazi/ (дата звернення: 18.06.2013).
[341]Шрамченко Л. Українське, білоруське та грузинське студентство на високих школах ЧСР. Статистичний нарис. Подєбради: [б. в.], 1926. 36 с.

хвороб у ті роки – найгрізнішою був туберкульоз. В своїх листах до якогось «Олександра Антоновича» (міркуємо, до Олександра Антоновича Кошиця) відома українська диригентка Платонида Іванівна Щуровська-Россіневич писала про туберкульоз та його лікування в одному з чехословацьких санаторіїв: «Оказалося, що і мене не минула тяжка еміграційна доля: вчепився і до мене туберкульоз…. Туберкульоз – це вже категорія всіх без виключення емігрантів… Доля, здається, всіх однакова. У нас зараз це настільки модно серед нашої еміграції, що як яка здорова душа і вирветься хвацько з рядів нас заурядних смертних, то навіть загальне здивування викликає. Таким робом – всі під один аршин, бо все ж таки не хочеться умирати в такі роки»[342]. «Завіз мене старий (чоловік Микола Олександрович Россіневич) від Праги в якийсь сосновий ліс (через нього усі проходять), на 230 м вище від неї. Отож сидиш зараз в глухій дєрєвні, живеш по годинах, дихаєш сосновим повітрям та годуєшся як «на убой»: жуєш розтоплене сало, яйця (які вже остогидли за 5 місяців) та заливаєшся молоком. Розносить жінок, слава Богу, порядком. Я щось кіло 8–10 прибавила у вазі. А на додачу рентген…»[343]. «Потрібно їхати до моря. Болгарія або Італія. Терміново їхати. Однак для більшості з нас Болгарія, наприклад, «відсунулася». Болгари панічно бояться емігрантів та і у Варні малярія. А кімнаті дорогі – 3.000 левів. В коронах чеських це 750 за саму скромненьку кімнатку. Про Францію або Далмацію (Середземномор'я) я вже мовчу…»[344].

Про своє здоров'я та здоров'я своєї дружини Наталени писав Олександру Кошицю і Василь Королів. Наталену Андріанівну турбували серце, легені, ревматизм і обморожені-травмовані руки. Василя Костянтиновича – легені, печінка, серце, ревматизм та ішіас. «Минулого року на початку поставили ми були з Наталею трудне собі завдання: кинути курить, бо – зрештою цей звичай є правдиве свинство й для себе, й для сторонніх. Кинули. Я – по 36-х роках,

[342]Короткі біографічні дані про підполковника Армії УНР, в. о. директра канцелярії УВУ в Празі. Листи М. Россіневича і його дружини до Олександра Антоновича (прізвище не вказане). ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 170. арк. 7.
[343]Там само. Арк. 7.
[344]Там само. Арк. 7–8.

Наталя – по 20-х безперервного смоктання. Поклали початі цигарки в попільничку й це вже рік не доторкалися до них а – ні разу. Щоправда, я дуже хворів, навіть мусив лікуватись. Духово перехворіла й Наталя. Але ж тепер не надивуємося, як могли стільки років робити таку гидоту»[345]. ««Бідненькі» ми, бо ж часто хворіємо, попереки нам болять, ручки содомить і корчить»[346]. «Наталя поспішає. Дуже їй тисне серце. Згадуються також і зажиті на війні пригоди /обзиваються обморожені й зламані руки….»[347]. «Поминаючи інекції, натирання, компреси, за два тижні буде святкування 60-ліття народження Олеся. На жадних зборах українських я не був від року 1931-го, а тепер по 8-роках вирішив притиснути руку старому колезі. Очевидно, побачу весь обсяг Ноєва ковчега еміграційного, – і ... вже тепер починає боліти печінка ....»[348]. «Вічно крутить в ногах, часами мушу братись і за палицю, бо інакше не пошкандибаю; душить за серце мене й Наталю до тої міри, що і в цім літі вона вже двічі будила мене серед ночі й прощалась, бо ж не певна, що доживе аж до ранку»[349].

Серед рекреаційних заходів по відновленню здоров'я можна тільки відзначити намагання емігрантів дотримуватися раціонального харчування. «Заведіть собі порядок: ніколи не їсти на вечерю мяса, яєць, риби. – Писав Олександру Кошицю Василь Королів. – Найліпше – десь у день лише ряжанку. Мимо того протягом дня кілька разів по кілька ягід родзинок (ізюму), як завше мати в кишені…. Зробіть все це, будь ласка, тільки нікому не кажіть, що це робив я, бо ж я – ветеринар...»[350].

Найкориснішими продуктами харчування українські вихідці у той час вважали нордичні оселедці, цибулю та часник. Оселедці в міжвоєнній ЧСР були до усього найдешевшим продуктом. (Особливо ретельно за вартістю нордичного оселедця в 1923–1933 рр. слідкував Василь Сімович. У своїх

[345]Наталена Королева. Життя і творчість у документах і матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів.. С. 32.
[346]Там само. С. 35.
[347]Там само. С. 42.
[348]Там само. С. 54.
[349]Там само. С. 56.
[350]Там само. С. 43.

записних книжках він бідкався, що цей стратегічний для українських вихідців продукт зріс у ціні за десять років від 20 гелерів до 2 крон[351]). Їх вживання обґрунтовувалося добовою кількістю білка (250 г), наявністю вітаміну D, селену, жирних кислот Omega-3 та Omega-6. Найчастіше вживалися оселедці й цибуля, остання в свою чергу містила в собі вітаміни (С, В, А, Е, РР,) мінерали (калій, кальцій, фосфор, залізо, натрій, магній та інші), ефірні олії, фітонциди, цукри (глюкозу, фруктозу, сахарозу, мальтозу), органічні кислоти (яблучну, лимонну), пектинові речовини, глікозиди, а також ефірну олію (сірку). І це попри постійні кепкування оточуючих відносно того «амбре», що створював тандем оселедця й цибулі.

Цікава ситуація була і з часником, що містив у собі вітаміни (С, В1, В2, В3, В6, D, Р, РР), мінерали (калій, кальцій, натрій, залізо, фосфор, марганець, цинк, йод, селен), фітонциди, ефірні олії, а ще аліцин, який, як і цибуля, давав специфічний запах. Однак і цей продукт був одним із найуживаніших. Софія Дністрянська в одному зі своїх листів, посилаючись на віденського лікаря, чоловіка її приятельки, писала з Відня Станіславу Северіновичу до Праги: «Тосеню Коханий! Чи їш Promont'у* та від часу до часу чісник (часник). Дохтор Кучковськи муз Славки Л. вважає чісник за найуспішніший лік і скоре дезінфекційне. Кази собі купити головку та їз по одному зубчикові»[352].

І врешті не можна оминути увагою й екскурсії, як одну із форм еміграційної рекреації. Постійні екскурсії замком Карлштейн (28 км від Праги) організовував кубанець Григорій Омельченко – викладач історії слов'янських народів УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.

Отже, маючи уривчасту й розрізнену інформацію, можемо констатувати, що рекреація української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній Чехословаччині була, насамперед, пошуком ключа до здорового способу життя.

---

[351]Зубко. О. Празьке повсякдення професоар Василя Сімовича. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія.* Вип. 55. Чернівці: ЧНУ імені Ю. Федьковича, 2022. С. 46. DOI https: /doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50 URL: https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/41/41 (дата звернення: 12.08.2025).

*Йдеться про м'ясну продукцію фірми Promont, ця фірма існує й посьогодні, її офіс знаходиться за 19 км від Катовиць (Польща).

[352]Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті. С. 319.

Заняття спортом й дотримання раціонального харчування допомагали формувати правильні звички, підтримували імунітет, покращували психологічний стан. А особисті екскурсії й споглядання оточуючого з рефлексією сприяли налагодженню контактів і зміцненню зв’язків між вихідцями.

РОЗДІЛ 4

СВІТОГЛЯДНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОЧУВАННЯ ТА СТІЙКІСТЬ МЕНТАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЕМІГРАНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

4.1. Духовно-релігійні запити як ментальна константа в умовах еміграції: специфіка конфесійно-церковної комунікації

У міжвоєнній ЧСР представники ЗУНР були вірянами УГКЦ, яку очолював у той час митрополит А. Шептицький. Напередодні Першої світової війни австрійська влада, побоюючись надмірних симпатій до Росії в середовищі галицьких москвофілів, розпочала проти них репресії. Репресії зачепили й українців-«немосквофілів», як потенційних зрадників, а з ними й багатьох священиків УГКЦ. Російська окупація Галичини спричинила до того, що разом з російськими військами сюди увійшли представники російського православного духовенства на чолі з митрополитом Антонієм Храповицьким (непримиримим борцем з українських національним рухом і української автокефалією), який отримав титул екзарха Константинопольського Патріархату в Галичині, єпископами Євлогієм Георгієвським і Діонісієм Валединським. Почалася масштабна акція підпорядкування греко-католицьких парафій РПЦ, яка супроводжувалась репресивними методами щодо греко-католиків і яка закінчилася створенням 200-т православних парафій. Митрополита А. Шептицького, який зійшов на галицький митрополичий престол 17 січня 1901 р. і який хотів відродити Греко-католицьку церкву не тільки в Галичині, а й в межах всієї Київської метрополії, (для цього отримав папський дозвіл на юрисдикцію поза межами Галичини), було заарештовано й заслано в Росію до Спасо-Єфімієвського монастиря аж до 1917 р. Галицькою митрополією в цей час керував Станіславський єпископ Григорій Хомишин. Однак російська православна місіонерська діяльність виявилася малоефективною порівняно з греко-католицькою.

Після звільнення, в травні 1917 р. митрополит А. Шептицький провів у Петербурзі Собор російських греко-католиків і призначив отця Леоніда Федорова екзархом для католиків візантійського обряду в Росії.

Під час розпаду Австро-Угорської імперії він виступив за вільне самовизначення для всіх націй колишньої імперії. Та після збройного конфлікту ЗУНР та Польщі – українсько-польської війни 1918–1919 рр., УГКЦ опинилася в дуже складних реаліях Польської держави й сильного тиску з боку латинської ієрархії. Польські політичні та церковні кола тиснули на Ватикан. Митрополит, який відстоював права українців на незалежність і входив до складу Української Національної Ради, після закінчення війни опинився під домашнім арештом у палатах собору святого Юра.

З 1919 р. по 1939 р. юрисдикція УГКЦ поширювалася тільки на територію Галичини[353]. Серед галичан існував й невеликий прошарок православних. А ось буковинці та волиняни були виключно православними.

Представники УНР такого поділу не мали і до Української революції 1917–1921 рр. були християнами східного обряду й вірянами Російської православної церкви.

На території Першої Чехословацької Республіки опинилися «зуенерівці» – греко-католики. А ось представники УНР на території міжвоєнної ЧСР поділилися на дві групи. Першу репрезентували наддніпрянці – «незалежники» («автокефалісти») – віруючі та Вища Церковна Рада Української православної церкви для еміграції на території Чехословацької Республіки на чолі з Сергієм Шелухіним і Василем Бідновим. Ця група вірян підпорядковувалася Константинопольському Патріарху. Душпастирство над «автокефалістами» було покладене на архієпископа Саватія. Владу цього архієпископа визнавала також й частина греко-католицьких общин Підкарпатської Русі. А ось друга група вірян-наддніпрянців свідомо приєдналася до Російського православного приходу й визнала владу єпископа Се́ргія[354].

---

[353]Українська Греко-католицька церква. Історія (кінець XVIII–XX століття). RISU. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kin-xviii-xx-st_n50119 (дата звернення: 17.06.2025).

[354]Бурега В. Церковная жизнь украинской эмиграции в Чехии в 1920–1930-е гг. *Сборник докладов XIX Ежегодной Богословской конференции. (г. Москва, 09–12 октября 2008 г.).* Москва.: Издательство Свято–Тихоновского университета, 2009. Т. 1. 2009. С. 294–299.

Галичани-греко-католики отаборилися в Подєбрадах, у стінах Господарської академії. Там само опинилися й «автокефалісти», які винесли за кордон нерозв'язані до кінця питання церковно-державних відносин в добу Української революції 1917–1921 рр.

За часів УЦР та Гетьманату П. Скоропадського не було чіткої державної політики щодо Української Церкви. Питання відокремлення від Московського Патріархату було підняте тільки за часів Директорії. Чи не найбільше зацікавленими у відокремленні були Симон Петлюра та Іван Огієнко.

Провідною метою діяльності Міністерства сповідань було створення Українського Патріархату. 1 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон «Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві». На думку авторів закону, верховна церковна влада в Україні мала належати Всеукраїнському церковному собору. Крім того, для керування справами УАПЦ створювався Український Церковний Синод у складі двох єпископів, одного протоієрея, одного священника, одного диякона, трьох мирян та одного архієпископа від Військового Відомства. До скликання Собору, який мав обирати членів Синоду і подавати на затвердження уряду, члени Церковного Синоду мали призначатися Вищим республіканським українським урядом. Закон проголошував не відокремлення церкви від держави, а співпрацю між ними. Він (закон) був абсолютно правосильним, однак не був втіленим у життя.

Директорія намагалася також врегулювати статус Церкви. Так, в Основному державному законі УНР наголошувалося, що Православна Церква в межах Української держави є автокефальною на чолі з Патріархом у Києві. Окремий закон мав визначити загальні основи організації Православної Церкви, зберігаючи її внутрішню автономію та не порушуючи канонічних постанов, а також визначити її правовий статус[355].

[355]Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У 4-х т. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. Т. 4. С. 69.

Вирішити питання відокремлення від Московського патріархату та врегулювання правового статусу УАПЦ намагалися й українські автокефалісти, щоправда, з урахуванням тогочасних чехословацьких реалій.

«Автокефалістами» у Подєбрадах було 50 осіб штатного персоналу УГА. Зокрема: ректор й професор Іван Шовгенів (курси гідравліки, гідрології, гідротехніки), професор Володимир Тимошенко (курс економічної географії), професор Василь Біднов (курс історії України), професор Оттон Ейхельман (курси адміністративного й міжнародного права), професор Костянтин Мацієвич (курси сільськогосподарської економії та громадської агрономії), професор Олександр Вілінський (курс машинознавства (парових котлів)), доцент Микола Вікул (курс неорганічної хімії), доцент Леонід Грабина (курс геодезії), доцент Микола Добриловський (курс фінансової науки), доцент Євген Голіцинський (курс ферментаційної хімічної технології), доцент Олександр Коваленко (курс теоретичної й практичної механіки), доцент Сергій Комарецький (курс аналітичної хімії), доцент Микола Косюра (курси лісової таксації, лісовлаштування, лісокористування), доцент Борис Лисянський (курс фізики), професор Борис Марстос (курси теоретичної та споживчої кооперації), доцент Юрій Русов (курси зоології та ентомології), доцент Валентин Садовський (курс соціальної політики), доцент Євген Сокович (курс меліорації), доцент Арсен Чернявський (курси геології, мінералогії, метереології), лектор Іван Івасюк (курс кооперативного рахівництва), лектор Ісаак Мазепа (курси лугівництва і болотознавства, ботаніки), лектор Валер’ян Мельник (курси хліборобства та енциклопедії сільського господарства), лектор Йосип Мельник (курси садівництва та городництва), доцент Яків Моралевич (курс рахівництва), доцент Святослав Романовський (курс вищої математики), лектор Микола Саєвич (курси полювання та охорони лісу), професор Василь Іванис (курс хімічної технології), професор Сергій Бородаєвський (курси

кредитної кооперації та історії кооперації), лектор Костянтин Фільц (курс агрохімії), асистенти Михайло Єреміїв і Степан Матвієнко-Сікар[356].

У діяльності подєбрадських «автокефалістів» простежується три вагомих моменти. Перший: наявність у їх лавах тих, хто в «доеміграційні часи» тільки час від часу навідувався до Храму. Давня українська приказка «Як тривога, то до Бога» – найточніше визначення цього явища. Вагомо і те, що в 1920-х рр. з'явилась й така відома молитва емігрантів: «Господи, дай терпіння перенести те, що не можу і що не в силах змінити. Господи, дай сили та мужності змінити те, що можу та повинен. Господи, дай хоч краплю мудрості розрізнити перше від другого»[357].

Другий: конкурування з галичанами та ігнорування прихильників РПЦ. Ворожість до греко-католиків пояснювалася і вимушеністю жити поруч побутово, і врахуванням їх політичних прагнень та сподівань, а, головне, їх позицією стосовно УНР у цілому. Прибічники РПЦ і поготів ігнорувалися «автокефалістами». Стосунки з останніми були просто неможливими.

Третій: цілковите усунення соціалістів від вирішення церковного питання як такого. Ось чому, вирішуючи різноманітні питання з організації та розбудови «Православного братства імені святих Кирила і Мефодія» у стінах УГА, «автокефалістам» доводилося розраховувати або на самих себе (кожен викладач відраховував певні суми на Братство[358]) або звертатися по допомогу до відомих церковних діячів як в межах ЧСР, так і за їх межами (до архієпископа Саватія або до отця Білона в США).

Оскільки і представники ЗУНР – греко-католики і представники УНР – православні отаборилися одночасно в Подєбрадах, то в 1926–1927 рр. було здійснено кілька спроб порозумітися.

Так, у вересні 1926 р. відбувся візит митрополита А. Шептицького до Академії. Детальні згадки про цей візит залишили колишній секретар

[356]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк.2–2зв.
[357]Там само. Арк. 68.
[358]Там само. Арк. 42.

Української дипломатичної місії в Італії, а на той час асистент УГА Михайло Єреміїв та голова Термінологічної комісії УГА Євген Чикаленко. «В погожий осінній день, а було таке враження, – відзначав Єреміїв, – що сама природа сприяла візиту поважного гостя, «рихловлаком» – спеціальним потягом – митрополит прибув до Академії. Поважного гостя мало хто знав в лице і коли його постать з'явилася в дверях вагону, натовп здивувався та виказав захоплення. Андрій Шептицький був дуже високого зросту і це на фоні зустрічаючих високих на зріст професорів Луки Бича та Сергія Тимошенка просто разюче кидалося у вічі. А студентки з квітами, котрі мали його зустрічати, й поготів виглядали на його фоні дітьми. Як завжди, на обличчі Владики не сходила лагідна приязна посмішка»[359].

Після офіційної зустрічі, митрополит з членами делегації, яка його зустрічала, від'їхав до готелю «У короля Юрія». «Натовп студентів та подєбрадців, поміж якими визначалися галичани, які сяяли від задоволення, що побачили свого славного земляка, помалу розійшовся по околишніх вулицях»[360].

Михайло Михайлович відзначив, що митрополит пройшовся по численних кабінетах та лабораторіях, поспілкувався зі студентами і навіть подарував Академії апарат, так зване «гірське сонце» – спеціальний пристрій, що був необхідним при гідромеліорації. А ще, дізнавшись, що за вимогами чехословацьких урядовців Академія мала готуватися до ліквідації, «відзначав, що не має жодної підстави для обрання новим місцем осідку УГА польські терени, оскільки становище українців та його особисте у Польщі досить непевне»[361].

Наступного дня уніатський очільник провів в місцевому католицькому костелі урочисту службу, під час якої виступав академічний хор. «Ця відправа була рідкісною маніфестацією української релігійно-патріотичної єдності, й ті, що були на ній, й досі не можуть її забути. Митрополит, який був залюблений у

[359]Єреміїв М. Відвідини митрополитом Андрієм Шептицьким Академії. З Подєбрадських зарисів. «*Хроніка–2000». Україна–Чехія. Український культурологічний альманах*. С. 212.
[360]Там само. С. 212.
[361]Там само. С. 216.

східний обряд і знав, що більшість присутніх була православними, правив з великим натхненням, і його постать у золотих ризах справляла враження не звичайного священика, а якогось біблійного патріарха.

Присутні православні, які в більшості ніколи не були в уніатській церкві, ддивилися один на одного і шепотіли, що це зовсім «так, як в нас», а особливо після казання такого високоморального та патріотичного змісту, що його залюбки підписав би кожний православний єпископ. Дуже можливо, що цей день був одним із найщасливіших у житті митрополита Андрея. Палкий патріот і гарячий прихильник злучення Церков на підставі рівності, він уявляв собі цю Службу Божу першим кроком на тяжкому шляху єднання.

Єдиним невеличким дисонансом у цій пропам'ятній відправі був виступ української артистки Іваницької, яка прегарно проспівала «Аве, Марія» по-італійськи. При перших нотах митрополит, який дуже дбав про чистоту східного обряду, здивовано глянув на хори, а потім схилив голову і стояв непорушно аж до кінця співу. Вся його постать висловлювала нібито нерозуміння для чого цей виступ, такий чужий українським звичаям.

Після закінчення відправи, після обіду, відбулося спільне фотографування митрополита з професорами та студентами Академії, після чого митрополит від'їхав до Праги»[362].

А ось Євген Чикаленко доповнив інформацію наступними стрічками: «Студенти Подєбрадської академії, як писав в «Ділі» Др. Галущинський, висловлювали йому (митрополиту) побажання, щоб з Галичини вступило до тутешньої Академії хоч і п'ять сот панночок, то всі вони тут віддадуться за наддніпрянських студентів і таким чином здійсниться ідея соборності України»[363].

Та все ж тандему не склалося. І в 1927 р. митрополиту Андрію Шептицькому таки довелося перевести греко-католицьку громаду з Подєбрад до Модржан. А в цілому, відносини цих двох груп віруючих влучно ілюстрував

[362]Єреміїв М. Відвідини митрополитом Андрієм Шептицьким Академії. З Подєбрадських зарисів. *«Хроніка–2000». Україна–Чехія. Український культурологічний альманах.* С. 213.
[363]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). С. 177.

популярний наприкінці 1920-х анекдот: «Український посіпака опинився на безлюдному острові як ото Робінзон Крузо. Через десять років нашого посіпаку знаходять рятівники. Вони знайомляться з його господарством: милуються хатинкою, городом, одомашненими тваринами, різними господарськими будівлями. Одне тільки дивує рятівників: навіщо посіпака побудував дві Церкви, два храми. «Чому дві?» – запитують рятівники в нього. «А тому, – відповідає той, – що одну я відвідую, а в другу ніколи не ступить моя нога»[364].

А ось контактів з тими, хто «горнувся» до РПЦ, у «автокефалівстів» не було. Точна кількість прибічників РПЦ не відома, бо в автобіографіях (як справжніх, так і прихованих) останніх стояло коротке лаконічне «православний». Неможливість контактування між «православними україно-росіянами» та православними українцями гарно ілюстрував випадок, зафіксований тим же Євгеном Чикаленком: «Подєбради. 16.02.27 р. Треба записати характеристичний інцидент з тутешнього емігрантського життя. Вмерли два студенти-кубанці. Один – Кравчина – козак давнього запорозького роду, предка якого оспівано в піснях і думах за боротьбу з Саввою Чалим; цей Кравчина служив у Врангелівській армії; тут належав до гуртка «русских» – кубанців, які, кажуть, присягали на Николая Николаєвича.

Другий – Івашина – не козак, а «навгородній» – (иногородній). Батьки якого родом з Рашовки на Полтавщині (нині с. Рашівка Гадяцького району Полтавської області), переселилися в Настієвську станицю на Кубані; цей був свідомий українець, служив у Запорозькому Корпусі Армії УНР і мав Залізний хрест за Зимовий похід.

Студентська громада (УГА) хотіла влаштувати обом їм спільний похорон, але гурток «русских» кубанців» закликав ховати російського єпископа Се́ргія, страшенного україножера. Громада запропонувала компроміс – запросити православного чеського священника, що служитиме по-слов'янському, але кубанці відмовилися. Довелося ховати нарізно: Івашину ховала вся Академія в суботу в супроводі автокефального українського священика (благочинного

[364]Документи окремих осіб. Наукові праці, статті, вірші, п'єси, спогади, листування, біографії, особисті документи посвідчення, фотокартки. ЦДАВО України. ф. 4465. оп. 1. спр. 328. арк. 221.

Григорія Мельника), а Кравчину – невелика група в неділю. І смерть не примирила українців української орієнтації з українцями русской орієнтації»[365].

Російська православна парафія оформилася у Празі в 1921 р. В 1922 р. її очолив архієпископ Се́ргій. З моменту свого створення парафія юридично підпорядковувалася митрополиту Євлогію. Вона відразу зайняла агресивну позицію щодо «українських розкольників» – греко-католиків та «автокефалістів». На ранішніх та вечірніх службах практично щоденно лунали проповіді, що усіляко підкреслювали визначну роль РПЦ. Наприклад, напередодні молебну 8 липня 1929 р. в Свято-Миколаївському Соборі архімандрит Ісаак (Виноградів) зазначив: «Від самого свого початку та набагато згодом наша російська культура була тісно пов'язана з Православною вірою та Церквою. Наша перша грамота була церковною, нашими першими розповсюджувачами просвітництва були монастирі, а першими колонізаторами – монахи; і кращі люди нашої держави – художники, архітектори, співаки, музиканти – усі вони віддавали свої таланти задля Церкви»[366]. У 1922 р. РПЦ «відзнайшла» кошти на будівництво Храму Святого Миколая. А в 1925 р. «відбудувала» на Ольшанському кладовищі Праги Успенський храм.

Подєбрадські «автокефалісти» гуртувалися навколо церковного Братства імені святих Кирила та Мефодія. Як відзначав сам архієпископ Саватій в одному із своїх листів до митрополита Антонія (Храповицького) в 1924 р.: «Що стосується українців, то в містечку Подєбради, де знаходиться Українська Сільськогосподарська академія, утворився український прихід. Я не ззаперечував проти його утворення, оскільки сильну пропаганду ведуть уніати. Церковні служби в цьому приході здійснюються частково старослов'янською мовою, а частково – українською. Я особисто відправляв служби там чеською мовою…. (Наприклад, 14 жовтня 1924 р. архієпископ Саватій провів на прохання прихожан Братства імені святих Кирилата Мефодія чеською мовою службу в день Святої Покрови. На службі були присутніми 35 вірян, а Василь

[365]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. С. 217–218.

[366]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 275.

Біднов, як голова Братства, особисто вручив архієпископу 250 чехословацьких крон[367]). Зрозуміло усім, що консолідація українських церковних сил була здійснена на противагу російському приходу. Адже нахабна поведінка росіян у Чехії в питаннях церковних тільки підсилює бажання українців до посилення церковного національного начала. Відзначу, українці поки набагато коректніші та не намагаються переступити, як це роблять росіяни, через голову місцевого архієрея»[368].

Точної статистики щодо кількості членів цього Братства немає. В архівній документації зустрічається цифра «в межах 300 чоловік». Пояснюється все двома причинами. По-перше, як вже було зазначено вище, в офіційній документації більшості українських вихідців (наприклад, в особових справах студентів та викладачів українських еміграційних вузів у графі «віросповідання» стояло лаконічне «православний»). По-друге, належність до того або іншого приходу не афішувалася з метою безпеки.

Подєбрадські «автокефалісти» «трималися» завдяки Сергію Шелухину та Василю Біднову. Сергій Павлович в справі лобіювання інтересів УАПЦ перед чехословацьким Міністерством культів брав гору своїм вмінням добряче розбиратися в юридичній казуїстиці. Тому не дивно, що знання юридичних тонкощів в 1925 р. дозволило йому стати уповноваженим УАПЦ в справах церковно-релігійних відносин не тільки з церковними общинами ЧСР, а й з церквами Королівства сербів, хорватів і словенців, Болгарії, Греції та Сходу. «Релігії знищити не можна, бо релігія залягає в природі людини і навіть атеїст має свою релігію. Єдиний спосіб знищити всі ті ворожі нації сили й виступи, – писав Шелухин, – це унезадежити релігійні інтереси так, щоби вони були свобідними од чийого не було б втручання і впливу збоку. Лише Українська Автокефальна Православна Церква зумовить соборність нації, як церква народна й національна, що служить інтересам свого народу, а не стає знаряддям

[367]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ.. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 28.
[368]Бурега В. Церковная жизнь украинской эмиграции в Чехии в 1920–1930-е гг. *Сборник докладов XIX Ежегодной Богословской конференции. (г. Москва, 09–12 октября 2008 г.).* Москва.: Издательство Свято–Тихоновского университета. Т. 1. 2009. С. 297.

проти нього»[369]. На нашу думку, Сергій Павлович Шелухин взявся за лобіювання інтересів УАПЦ в еміграції ще й з причини того, що українських соціалістів, як вже було сказано вище, церковне питання, як таке, не цікавило зовсім.

А ось Василь Біднов був першим з тих, хто здійснював переклад Біблії на українську мову. Ще в 1920 р. у Кам'янці-Подільському Біднов увійшов до комісії з перекладу Біблії на українську мову, заснованої при Міністерстві сповідань, а потім переміщеної до тамтешнього університету під керівництво декана богословського факультету, тобто самого Біднова. Комісія встигла здійснити значну роботу. Засадничими принципами перекладу були найоптимальніша його близькість до грецького оригіналу і вживання живої української мови. У п'ятому томі «Записок Кам'янець-Подільського університету» мав з'явитися переклад Діянь Святих Апостолів. Однак том не вийшов: його незброшуровані аркуші згоріли після захоплення більшовицькими військами Кам'янця у листопаді 1920 р. Біднову вдалося врятувати лише два набірних примірники[370].

Василь Олексійович також «допомагав» подєбрадцям протидіяти євангельским християнам-«євангелістам». До Братства імені святих Кирила та Мефодія входило 182 студенти Господарської академії, серед яких ті й вирішили проповідувати. Наприклад, до «євангелістів» у квітні 1925 р. перейшли такі члени Братства як Г. Скубій та П. Заборицький, пояснюючи свій перехід тим, що «всі релігійні меншості мають бути свідомими». До усього,

---

[369]Турчин Я. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С.Шелухіна: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2005. С. 10. *Див. також*. Нотатки. (1920–1926). ЦДАВО України. ф. 3695. оп. 1. спр. 140. арк. 221.

Посвідчення особи і легітимації, видані Українським товариством Ліги Націй українцям-емігрантам для одержання дозволу на проживання за кордоном (чеською мовою), 26.07.1921–31.05.1923. ЦДАГОУ . ф. 269. оп. 1. спр. 201 111 арк.

Листи О. і С. Макаренків, Б. Самойловича, С. Сірополка, дружини Г. Хоткевича, М. Шаповала і його дружини, О. Шаповала і його дружини, С. Шелухина, С. Шемета, О. Шульца до Ю. Колларда, 03.04.1923–19.11.1943. ЦДАГОУ України.. ф. 269. оп. 2. спр. 282. арк. 79.

[370]Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову. Прага, 1931. Кн. 1. С. 1–9.

Українське Євангелістичне об'єднання подарувало подєбрадцям Біблію українською мовою[371].

Оскільки подєбрадська парафія не мала постійного благочинного, то починаючи з 1924 р. і Сергій Шелухин, і Василь Біднов, і, власне, самі прихожани шукали постійного «духовника». З цією метою подєбрадці навіть звернулися з листом до «апостола українського національно-релігійного відродження» митрополита УАПЦ Василя Липківського: «Ваше Високопросвященство, Архипастирю, Отче!

Через свого представника професора В. Біднова, не раз вже ми повідомляли Вас про те, що в Подєбрадах, поміж української еміграції, котра згромадилася тут коло тутешньої УГА, утворилося православне Братство імені Святих Кирила та Мефодія. Це Братство ставить своїм завданням організувати в Подєбрадах православну парафію й придбати можливість задовольнити релігійні потреби нашої місцевої еміграції. І Ви, Владико, звернули на нас свою Архипастирську увагу: пославши до нас Пан-Отця Андрія (про кого саме йде мова – невідомо), дали нагоду відправляти в день Різдва Христового Службу Божу. За це висловлюємо Вам свою сердечну подяку.

Досвід переконує всіх нас, що справа організації постійної парафії та впорядкування щонеділі та святкових відправ церковних зустрічає серйозні перешкоди в тому, що не маємо свого духовника, Пан-Отця, який би правив у церкві і негайно задовольняв всі духовні потреби. Запрошувати кожного разу священника з Праги по багатьох причинах неможливо, та й всі ми бажаємо мати своїм Пан-Отцем людину знайому і близьку нам.

В таборі інтернованих Щепйорно, в Польщі, єсть священний отець Петро Білон, добре усім нам відомий з найкращої сторони. Значна частина українських емігрантів в Празі й Подєбрадах належать до його духовних дітей.

---

[371]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 33–34. *Див. також*. Листування Ради Української православної парафії у Подєбрадах з українськими і чеськими церковними діячами, з українськими емігрантськими організаціями і церковними громадами за кордоном 01.1924–12.1927. ЦДАГО. ф. 269. оп. 3. спр. 506. арк. 50–81.

Через те ми, Високоповажний Владико, і звертаємося до Вас з сердечним уклінним проханням: допоможіть, будь ласка, Отцю Білонові, прохання якого поступило до Владичної Канцелярії, прибути до нас, виклопочіть в Міністерстві Заграничних Справ ЧСР для Отця Білона візу, щоб він мав легальну можливість переїхати з Польщі до Подєбрад. Тоді й самі подбаємо про матеріальне забезпечення свого Пан-Отця.

Разом з тим, маємо честь заявити Вам, що з національної та політичної причин не можемо звертатися до московсько-російської ієрархії, що перебуває в межах ЧСР…»[372].

Коли ж подєбрадцям стало відомо, що в серпні 1924 р. отець Білон виїхав з Польщі до США, вони звернулися до митрополита Липківського з новим проханням стосовно кандидатури отця Полікарпа Сикорського, мотивуючи тим, що отець Сикорський, пострижений в монахи в 1922 р. в Кам'янці-Подільському, «як нинішній член духовної консисторії у Вільні терпить утиски з боку польської адміністрації, що примушує і його шукати іншого місця перебування»[373].

Врешті-решт, 6 липня 1925 р. подєбрадці попросили архієпископа Саватія затвердити настоятелем Подєбрадської парафії отця Григорія Мельника з оплатою його праці в розмірі 800 крон щомісячно, оплатою оренди приміщення для відправки служб й придбання церковного інвентарю 700 крон щомісячно[374].

Отець Григорій Мельник походив родом з села Лаврівки Вінницького повіту Подільської губернії (нині с. Лаврівка Вінницького району Вінницької області). Мав військове звання і досвід благочинного в парафіях Пінщини (Польща)[375]. А в міжвоєнній ЧСР, до усього, здобував цивільну освіту: навчався

---

[372]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 14–15. *Див. також.* Списки членів Української православної парафії у Подєбрадах з числа професорів і студентів Української господарської академії.. 1925–1926. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 507. 26 арк.

[373]Там само. Арк. 17.

[374]Там само. Арк. 45.

[375]Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Національна політехніка». /Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради,1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, окремого Чорноморського коша військ Директорії, ЛУН,

на диригентському відділенні музично-педагогічного факультету УВПІ ім. М. Драгоманова та на філософському факультеті УВУ[376].

Новий душпастир виявися цілеспрямованим і енергійним у справі розбудови парафії. Вже 2 листопада 1925 р. на стіл ректору УГА Івану Шовгеніву він поклав особисто заяву з проханням утримання певних сум з викладачів Академії на користь парафії. Вів активне листування як з канцелярією православного архієпископа Празького Саватія, так і з Карпаторуським єпископством (греко-католицьким). До Праги отець Григорій звертався з фінансових питань, зокрема «утримання священника – 800 крон щомісячно, найом приміщення для відправки Служб божих щомісячно – 700 крон»[377]. А Карпаторуське єпископство допомогло зібрати необхідний церковний інвентар. Щоправда, звертався він по церковний інвентар й до Канцелярії празького архієпископа. В грудні 1927 р. звідтіля до Подєбрад надійшов навіть гнівний лист-відповідь з вимого повернути запозичений sv. Antimins*.

За часи свого опікування парафією Григорій Мельник активно листується і з отцем Петром Білоном. Так, в одному із своїх листів до США він бідкається стосовно «постійних коштів на утримання церковного хору (15 крон для кожного з десяти хористів на тиждень) та по 50 крон на оплату за світло та одного прислужника», що в цілому, при двохразовій Службі Божій на тиждень – близько 400 крон»[378]. Питається порад щодо протидії «євангелістам», які осіли в Подєбрадах з 1928 р.

Останні згадки про отця Григорія датуються травнем 1938 р. (з 1932 р. Господарська академія перепрофілювалася в УТГІ позаочного кореспонденційного навчання, що проіснував до 1945 р.): «Тепер на святу

УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2017. Т. 2. С. 144–145.

[376]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. С. 131.

[377]Протоколи організаційних зборів з утворення Української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 45.

***Антімінс** – посвячена хустина із зашитою частиною мощів святих на престолі православного храму.

[378]Протоколи організаційних зборів з утворення української Православної парафії в Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань ради парафії, її рев. комісії. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 505. арк. 9 зв.

Паску служилась Служба Божа на українській мові у великий Четвер. А в страсну П'ятницю був виніс плащаниці. Співав український хор. Співав чудово під орудою нашої визначної диригентки П. Щуровської»[379].

На ниві душпастирства отець Григорій багато сил докладав до включення прихожан Подєбрадської парафії в активне життя (реальні справи) українського еміграційного осередку. Так відомо, що члени Православного Братства імені Святих Кирила та Мефодія активно допомагали фахівцям Еміграційної Ради та Комітету допомоги голодуючим на Україні. В лютому 1933 р. парафіянами були зібрані кошти для дружини Василя Біднова – Любові Євгенівни Біднової (Жигмайлі), як голодуючій в сумі 10 американських доларів та 570 000 німецьких марок. (Йдеться про рейхсмарку. Банківське співвідношення чехословацької крони до німецької рейхсмарки до набуття останньою «золотого стандарту», тобто до 1936 р., в 1924–1934 рр. становило 10:1000, отже йшлося про суму в 570 чехословацьких крон[380]).

Та чи не найбільше подєбрадські «автокефалісти» та їх душпастир проявили себе на ниві боротьби зі захоплюючою усіх на той час євгенікою – практикою покращення фізичного та духовного здоров'я людини, а ще в боротьбі з пияцтвом і самогубствами. Вони беззаперечно підтримували чітку й безкомпромісну позицію Вселенської Православної Церкви (ВПЦ) щодо євгеніки – біологічного удосконалення людства. Євгеніка, як «позитивна», так і «негативна», на думку останньої була богоборчим бунтарством. Наука сама по собі, застерігала ВПЦ, лише зброя в руках людини, тоді як справжнє поле битви – людське серце. Свої зміст та відтінок спрямованості на думку ВПЦ наука отримує завдяки людині, яка робить моральний вибір у власному серці. Намагаючись створити собі комфортні умови для життя, позбутися хвороб і всього того, що призводить до «поганого» й надає життю мінорних тонів,

[379]Проєкт статуту рел. т-ва «Українська незалежна православна община в Празі». ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 510. арк. 10–11.

[380]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 92. арк. 50. *Див. також.* Проект статуту релігійного Товариства «Українська незалежна православна община в празі».. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 3. спр. 510. 18 арк.

людство забуває про причини своїх проблем, а головне – про джерело справжнього життя – Бога. У спробах знайти ліки від смерті, з підходом до справи з найліпшими намірами, криються старі, як світ, людські вади: гординя, самоуправство, незгода з тим, що усвідомлене життя люди повинні починати не з втечі від недосконалості буття, а з розвороту до Творця. Людям потрібно перш за все «шукати Царства Божого і Його правди, а інше все додасться». А якщо Царство Боже – в середині людини, значить, і пошук відповідей на питання, як цього Царства досягти, лежить аж ніяк не в євгеністичній площині.

Ще до 1939 р. й подєбрадські «автокефалісти», й подєбрадські греко-католики підтримували контакти з архієпископом Саватієм. Останній після початку Другої світової війни інформував Імперське Міністерство церковних справ у Берліні, що у його підпорядкуванні є декілька «національних приходів». Однак, за свідченням архієпископа Горазда (єпископа Чеського та Мораво-Сілезького, предстоятеля Чеської ПЦ в юрисдикції Сербської ПЦ у 1921–1942 рр.) на жовтень 1939 р. жодної церковної української православної общини в колишній ЧСР вже не було. Інформація архієпископа Горазда є більш достовірною, оскільки в 1930-х рр., після тривалої економічної кризи в ЧСР (до 1935 р.), що болюче позначилась на українській політичній еміграції, більшість українських вихідців змушена були «переформатувати» своє життя. Певна її частина виїхала в інші країни або за океан. Інша намагалася влаштувати життя на Закарпатті. Тому православні українські приходи дійсно розпадалися.

У підсумку. Церква з самого початку відігравала провідну роль у процесі самоорганізації української етнічної групи, яка вимушено опинилася на чехословацьких теренах, сприяючи відтворенню традиційних форм суспільно-політичної та духовної активності, що існували в Україні. З іншого боку вона виконувала місію психологічної та соціальної адаптації до умов та обставин нового краю. А залученість української еміграційної інтелігенції, як концентрованого відображення історії українського народу, у діяльність тих або інших релігійних товариств, тільки підкреслювало та посилювало інтенсивність процесу етнічної та культурної ідентифікації українства. Ось

чому Василь Королів писав, що «що в світі нема випадків, але є перманентна милість Божа до тих, бодай і найгірших грішників, що у Нього та Його Святителів тієї милости шукають»[381].

4.2. Міжособове спілкування в світському просторі: між «своїми» та «чужими»

Неформальне спілкування – тип взаємодії між людьми, який характеризується спонтанністю й природністю, відсутністю суворих правил, великою свободою вираження емоцій, зверненням на «ти», використанням неформальних мовних зворотів, значно ближчими стосунками. Таке спілкування притаманне однодумцям, приятелям, друзям та родичам. Неформальне спілкування української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР – це здебільшого обговорення: поразки Української революції 1917–1921 рр.; різних політичних новин; питань працевлаштування та заробітків; якихось виразних особливостей у зовнішності або поведінці один одного, написання листів.

Обговорюючи поразку Української революції 1917–1921 рр. на берегах Влтави та Подєбрадки, політичні конкуренти, зрозуміло, звинувачували кожен кожного: добряче в сатирично-іронічній формі «діставалося» як окремим особам, так і політичним опонентам колективно. Наприклад, одним із таких «обвинувачених» був Григорій Сидоренко. Колишнього міністра пошт і телеграфу УНР висміювали через нефаховість і недолуге представництво української делегації на Паризькій мирній конференції. Не розуміючись ні в дипломатії, ні в політиці, не знаючи жодної з іноземних мов, він «мав багато здорового кумівського розуму, яким, на жаль, і вирішував найскладніші політично-дипломатичні проблеми». Неодноразово згадувалося, як «пан голова» не тільки не вмів притримати свого язика, а й не гребував «міцним слівцем». Чого, наприклад, тільки вартував такий випадок. На запитання Жоржа Клемансо, адресоване Олександру Шульгину стосовно того, коли б

[381]Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Торонто, 1961. Т. 1. С. 169.

довелося Україні обирати, то кого б вона обрала – Росію чи Польщу, – Сидоренко безцеремонно втрутився в розмову, бовкнувши: «Про…рали справу!»[382].

Серед викладачів УГА обговорювався, наприклад, приїзд на літні роботи до маєтку пана Микулова одного зі студентів-гетьманців на прізвище Бать («такого інтелігентного, в темному одязі, капелюсі, з книжечкою чи газетою в кишені про всяк випадок..») і як цей студент осоромився на роботах. Гетьманець, по-перше, не зміг випасати гусей, бо «один із розумних, сміливих, зарозумілих, зухвалих і нахабних гусаків, який не боявся хворостини, відгадав людину і часто-густо ганяв інтелігента по полю»[383]. Не зміг він, по-друге, впоратися і з бур'янами «на картоплищі», бо не міг розпізнати де картопля, а де бур'ян: «Він смикав, рвав і теребив усе, що лізло під руку.....»[384]. Пробував працювати гетьманець і на інших роботах. Однак все закінчилося тим, що господар швиденько відвіз такого робітника на залізничний вокзал, навіть не пошкодувавши свого Роллс-Ройса (йдеться про серійний британський автомобіль «Срібний Привид» (Rolls-Royce Silver Ghost), що вироблявся в 1921–1925 рр.).

Говорилося й про свіжі політичні новини, зокрема про поїздку на Всеукраїнську правописну конференцію у 1927 р. до Харкова Василя Сімовича та про диктаторство лідера празьких есерів Микити Шаповала.

Всеукраїнська правописна конференція в Харкові проходила з 25 травня по 3 червня 1927 р. Про результати своєї поїздки на цю конференцію та результати її роботи в цілому (йшлося про кодифікування українського правопису) Василь Сімович прозвітував ще 2 липня 1927 р. перед викладачами та студентами УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Однак його поїздка до Харкова викликала немало неофіційних розмов: «Повернувся із «Совдепії» обработаний Сімович. «Обработали» таки: Шевченком або Франком. «Вас там чекають. Ви

---

[382]Летіло 40 сорок**.** Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст. Упорядн Василь Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. С. 11.
[383]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 92.
[384]Сім'янців В. Зазнач. праця. С. 89.

там затребувані. Здається, рівно 40 000 $. Проте, Україна бідна на гроші, тому «культурних емігрантів» потребує, а «політичним» не має чого думати про поворот», – інформувала Олександра Кошиця Платонида Щуровська-Россіневич»[385].

Микиті Шаповалу дорікали диктаторством. Галина Мазуренко-Боголюбова згадувала як в 1923 р. у Празі було відкрито «Студію пластичного мистецтва» – художню школу з чотирьохрічним курсом навчання. Сюди прагнули потрапити ті українські вигнанці, хто мав хист до малювання. А оскільки однією з навчальних дисциплін було «малювання з натури», то натурщицями були самі майбутні художники, крім того, це дозволяло студентам харчуватися безкоштовно в громадській їдальні УГК: «Ось і згодилися один одному позувати почергово, щоб нікому образливо не стало. Кожен з хлопців був по-своєму красивим. Один статурою нагадував Аполлона, отож домальовували йому аполлонівське. Інший був як Ахілл… Малювали ахіллівське…. Балакали, про це, звісно, різне. Шаповал спершу не йняв віри, а потім гепнув кулаком по столі й вирішив навідатися до «Мистецької академії» особисто. Побачене його ошелешило. Шаповал … вибухнув. Ні, він не сказав: «Вибачте, в громадській установі такого бути не може!». Він бухнув по-українському: «Ану, геть звідси, халамидники! Щоб духу вашого тут не було!». Так Академія лишилася «без протекції», а хлопців позбавлено борщу та хліба»[386].

А ще українські інтелігенти бажали «Шаповалу-узурпатору» після його офіційних палких, їдючих і повчальних промов «ходити кладовищем, яке він так полюбляє (йдеться про таку звичку Микити Шаповала, як неспішне блукання між могилами на кладовищі) та виголошувати свої соціалістичні ідеї й претензії мертвим»[387].

Багато неформально говорилося про працевлаштування та гроші. Усіх

[385]Короткі біографічні дані про підполковника Армії УНР, в. о. директора канцелярії УВУ в Празі М. Россіневича. Листи М. Россіневича і його дружини до Олександра Антоновича (без прізвища). ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 170. арк. 12.
[386]Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. Скит поетів. Лондон [б. в.], 1971. С. 187.
[387]Там само. С. 187.

цікавило, де можна було працювати, за яку оплату та на який термін. Платонида Щуровська-Россіневич, відзначала, наприклад, що «подєбрадці скромніші і працюватимуть за невеликі гроші, ніж пражани, які за менще як 20 крон й рота не відкриють (йшлося про музичний супровід в чеських ресторанах)»[388].

Українська еміграційна інтелігенція неформально обговорювали і виразні особливості в зовнішності або поведінці своїх колишніх співвітчизників. Як от, наприклад: постійні спізнення Якова Моралевича, схильність Бориса Мартоса до перевірок, упередження Сергія Бородаєвського щодо євреїв, «пивну четвірку» (Олександра Олеся, Дмитра Дорошенка, Дмитра Антоновича, Роберта Лісовського).

У листопаді 1924 р. Яків Моралевич через своє хронічне запізнення примудрився прочитати курс «торгівельної арифметики» в одній з орендованих залів ресторану готелю «Народний дім» якомусь чеху (Господарська академія в Подєбрадах у перші роки своєї організаційної розбудови періодично орендувала різноманітні приміщення для лекцій, зокрема зали місцевих ресторанів), що той аж не витримав: «Дєкуї, пане професоре! Єште-бих пословхал, єн не мам часу! Ма уцта!»[389].

Борис Мартос настільки «популярно» (тобто звично, плоско, повторювально) викладав свої лекції з теорії кооперації, що це зовсім не подобалося студентам. «Одного разу під час викладу проф. Б. Мартос, як приклад уважливости кооператора до своїх обов'язків, навів приклад того, що крамар (торгівець, продавець якогось товару), зачиняючи на колодку крамницю, мусить перед відходом обов'язково посмикати за неї, аби переконатися, чи справді він її замкнув. Студенти з цього вже надто популярного прикладу тільки сміялися. (Маємо зауважити, що сам професор Мартос не раз, зачиняючи двері власного будинку, миттєво відчиняв їх аби перевірити, чи не забув він у будинку ключі, що теж було однією із тем неформального спілкування української

[388]Карась Г. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. С. 182.
[389]Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст. С. 146.

інтелігенції). Але по кількох днях трапилася пригода – хтось обікрав студентську кооперативну крамницю, бо колодка не була замкнена… На другий день під час викладу проф. Б. Мартос звернувся до слухачів: «Ось кажуть, що професор Мартос такий і сякий, дурниці на лекції верзе. А я казав, щоб за колодку посмикати! А ось не послухали – й кооперативу обікрали, – тріумфуючи, заявив він!»»[390].

Сергій Бородаєвський дуже упереджено ставився з якоїсь (відомої тільки йому) причини до євреїв. А ще, як і письменнику Василю Короліву, йому важко було вивчити чеську мову. Бородаєвський щодня їздив з Праги до Подєбрад потягом на лекції. І ось одного разу повертаючись з Подєбрад, він зустрівся із знайомими чехом. Під час розмови чех і запитав професора: «Пане професоре! Як то їж зажіділі вашу Академію? («Зажіділі» – чеською «облаштували»)». «Та де там зажидили?, – обурився відразу Бородаєвський, – лише двох жидів тільки й маємо (йдеться про Соломона Гольдемана (викладача курс економічної політики) та Давида Райхінштейна (викладача курсів фізичної і органічної хімії), а вже кажуть зажидили»»[391].

А тема «пияцтва» здобувала першість в неформальних розмовах завдяки Олександру Олесю. Для поета Олександра Олеся «гальба пива» (разом із сигаретами) була «ідеальною творчою атмосферою». Віктор Приходько згадував: «…Самотній Олесь в куточку маленької пиварні… Так Олесь міг просидіти на одному місці три й п’ять годин. Перо бігало по папері, папіроски викурювалися одна по одній, а «hostinsky», шинкар, дбав щоби «pan spisovatel» (по-чеськи письменник) без пива не сидів… Ось загально взявши образ Олесевової пиятики. Він не раз казав мені – «виправдовувався», що пиво дуже гарно на нього впливає, підносить його настрій і він тоді має охоту писати. Це знали його Дружина й Син і вдома ніколи з цього приводу не було жадних розмов»[392].

---

[390]Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст. С. 147.
[391]Там само. С. 147.
[392]Кравчук Л.. Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олеся. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової істори-ко-краєзнавчої*

Олесеву любов до пива відзначав також і Євген Чикаленко: «…Олесь робить страшне враження – це просто пивна бочка; здається, якби його проткнув, то так би й бризнуло пиво: обрезклий, опухлий, сопе наче ковальський міх і ледві, ледві ходить…»[393].

Цікаво, що приятелями Олеся, котрі поділяли його любов до пива, були діаметрально протилежні: Дмитро Дорошенко – «поважний та серйозний чоловік з неймовірно пишними вусами, які він причісував спеціальним гребінчиком»[394]; Дмитро Антонович, «той, котрий своїм характером нагадував незамерзаюче прозоре Адріатичне море»[395], Роберт Лісовський – «людина, яка органічно не сприймала безладу й непевності»[396]. У 1921–1938 рр. найбільш популярною маркою пива в ЧСР було «Staropramen», відоме з 1869 р. Ця марка пива припала до смаку й українським вихідцям.

Неформальному спілкуванню української еміграційної інтелігенції сприяло і листування. Особливо активно листувалися Василь і Наталена Королеви, в яких не склалися стосунки із більшістю колишніх колег через «повний занепад національної культури й прогресуюче охаміння»[397]. Чи не найбільше листів на різні теми написано Василем Костянтиновичем впродовж 1930-х рр. Олександру Кошицю:

«13.03.1930 р. …. Пишемо Вам про себе. Тепер же коротко можу сказати: ми перейшли «на мужиків» – самі все робимо і ремесло і, господарство, без жадних найманих сил. Маємо свою хатину, садочок, курей, голубів, пса /говорить знаменито «по-руски»/, кріликів. Не маємо лише здоровля /нема ж чому й дивуватися! /, а так само – грошей, що те ж не є жадне диво в нашому становищі. До фізичного життя ставимо найменчі вимоги, а радості, що маємо, то переважно духові. Найбільшу ж і сталу – того, що майже не здибуємось з

конференції 24–25 вересня 2020 р. присвяченої 30-річчю з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. А. Лапшин (відп. секр.), С. М. Василюк та ін. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2020. С. 246.

[393]Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). С. 90.

[394]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). Praha: Vydalo Sdruženi Ukrajinek v České Repubice, 2010. С. 18.

[395]Там само. С. 74.

[396]Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. Скит поетів. Лондон [б. в.], 1971. С. 161.

[397]Тюрменко І. Наталена Королева. Життя й творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. та автор передм. І. Тюрменко. Київ.: Дельфін, 2008. С. 35.

сватками та землячками, бо ж ні їхніх думок, ні поводження, ні навіть «фасону говоріння» не поділяємо, бо не розуміємо. От так доживаємо, як самодини Тебаїдські.

Як виглядаємо назовні – побачите з доданої світлини. Що робимо? Всамперед намагаємось заробити собі на життя. По-за тим, пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо /маємо зо 20 часописів/ – і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменчої хвилинки вільної. От же не тільки нуди, а навіть і туга – річі нам не знайомі. Буває гостре горе чи великий сердечний біль, як причитаємо щось сумне чи трагічне, або помре якийсь з останніх приятелів, як напр. нещодавно Чикаленко, Вілінський і т. п. Це дає відчути, що зв'язок з світом ще не перервано остаточно, дарма, що я, коли зможу, то й по кілька тижнів не вийду з власної садиби, а Наталя за рік була в Празі двічі, гуляти ходила двічі, а на розваги – в кіно! – ходила раз. Найближча нам душа – це наш улюблений кріличок – Куперянчик..».

«02.01.1933 рр. Коли ж у Вас стане паскудно на душі, а під ложечкою засмокче досада, візьміть листопадову книжку «Дзвонів» і прочитайте Наталіне оповідання – «Сторінка з книги»: буде, мов пластир на рану… Чи Ви читали спогади О. Лотоцького? Цікаво для Вас про духовну академію й подібні матерії».

«29.11.1936 р. … А я ж проти Вас «мальчішка», бо коли Вам вже 62, то мені – лише! – 57!... А, зрештою, «хвіст – на бік» – сядьте та подумайте: Ви вступили на семий, а я закінчую шестий десяток років! Я собі просто цього не збагну, бо ж ніколи в житті /вдома/ не мріяв, не чекав і не сподівався, що при моєму одчайдушному й «разгільдяйському» способі життя, можу дійти до таких Матузалемських дат! А от же, помагає еміграція! Істино – вона; бо ж коли «в спокою» «вдома», то певне що наші білі кості «мили б дощі й обсипала пилюка», понеже навіть жадний каналія не поволік би трупа з-під «стєнки» на якусь там менчу бодай Байкову гору. /Між іншим тут Вам пораджу: я мрію, щоб мене поховали на Чернечій Горі, в Развегові. Це буде «практичніше» як на Байковій, бо ж добрі ченчики прецінь згадають і помоляться/. А все ж таки як

жить, то жить! Тому в останні роки я /а за мною і Наталя/ виявляємо максимум енергії. Я намагаюсь надолужити, що в часи молодості промарнував, спішу позакінчувати праці початі, поспішаю повіддавати – так говориться урочисто! – народові, що придбав за час отого довгого життя. А що «мене хвороби минуть», то щоб не чути як крутить в ночі чи «ложечкою», – тоді берусь за вірші й переважно для дитячих казок на дорослого читача таким поетам, як я «високо до жлабку», як говорять чехи! Ото ж, Вам і ґенеза «Зуха», якого я малював пером і пензлем саме тоді, як не міг зовсім рухатись на Різдві минулого року.

Наталя також поспішає. Дуже їй тисне серце. Згадуються також і зажиті на війні пригоди /обзиваються обморожені й зламані руки і т.д./. То ж і вона квапиться. Одночасно пише новелки, перек перекладає для часописів, перекладає з старокастильської містичні твори Св. Терези з Авіли, й сочиняє дальший роман. /Починається в XV столітті в Еспанії, а переходить на Україну/…».

«13.07.1939 р. …Чи ж диво, що люди стають злі, егоцентристи, ворожі до емігранта, що от вже 20 літ прожив у чужий землі, куди впав – пощо й нащо? … Чи ж диво, що з кожним новим роком, власне, не новим, а дальшим роком життя в цій – «незвичайно інтересній добі» як її зватимуть наші змеханізовані наступники /дяка Бога, що хоч не нащадки! От було б горе, ще мати тут при собі пару ідіотів-інженерів та донечку, що в неділю з кимсь лупила на мотоциклеті, а за місяць бігала б Вже до акушерки; а ти – тато, щасливий татко, – плати і не разсуждай!/ кажу, в цій незвичайній – то правда – добі – існувати стає все тяжче й тяжче, тяжать роки, тяжать хвороби, тяжить життєвий досвід, тяжить свідомість життєвої помилки /пам’ятаєте Травіату: – «Ах, зачєм я здесь?» – і лишається на тій самій канапі аж до кінця акту!/ – але все це дрібнота, бо ж так само було б, коли б затрималось поднесь любе, культурне, правдиве, чесне, мистецьке XIX століття. Але ж до того плюсом століть: життя в чужій стороні, заробіток в чужих часописах, де свистуни; що не написали жадної книжки, тебе повчають після того, як ти нашкрябав їх 113; неприязні, колючі погляди аборигенів, що їм «відбирають хліб» 1 200 українців, дарма, що в самому Києві,

як знаєте, на «Проданій нареченій» перебувало їх, – «тодішніх Київських аборигенів», – 8 000, коли кожен день чогось мусиш чекати – старшого, гнітючішого, розпачливо-безнадійного, коли, маючи на раменах по 60-х, – лізеш по непевній драбинці на стріху, щоб протягом кількох днів заливати вапном дефекти в дахівці, пороблені вихрами й – цітуєш в духу цілком щиро – «й тільки боюсь тієї смерті, щоб на стрісі не померти» ... Коли через філателістичну моду, не можеш дістати листів, що їх безнадійно чекаєш, коли зо всіх вікон ригає радіо, коли критики про поетес пишуть, що з «таким личком вона могла б заробляти далеко більше», «коли знущання над Галичанами й Карпатцями переходить всіякі межі», коли людина мусить бути нечинною, коли на кожному кроці бачиш саму фальш, божевільне бажання відняти в тебе те, що з-покон-віку було твоє, коли нема за що в час долагодити зуба, й він по довгих, непотрібних болістях зламується, й не дає причин радуватись, що дентиатрія досягла таких вершин, про які не могли ані мріяти Ассирійці чи Халдейці. Ах, Халдейці! Ах, дорогі мої Ассирійці й Моавитяне чи Амаликитяни! ... Чи ж можете собі уявити, як я журюся, що не жив з Вами, що так фатально спізнився появитись на світ, коли навіть смердючим бензином, злісних авт запоганили Венеціянське Ріальто, коли світ задихається від сенсацій, що кожного дня родиться в кожнім копійчанім «вечернику», коли «українець» означає не чесного, аскетичного й фанатичного факира, а ... полишаю Вам приємність дефініювати, – коли в людей, що з дитинства, можна сказати, робили справу громадську, тобто жили межи людей, отже лишається тільки один приятель – і то – в «другому світі», «Новому світі»..»[398].

У підсумку. Обговорення прпазки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., різних політичних новин, питань працевлаштування та заробітків; якихось виразних особливостей у зовнішності або поведінці один одного, написання листів – яскраве відображення того, що українська еміграційна інтелігенція залишалася «чужою» для чехословацької. Фактично, спілкування тільки зі «своїми» та на «свої теми» демонструвало, що українці,

[398]Тюрменко І. Наталена Королева. Життя й творчість у документах та матеріалах. С.31, 35, 41–42, 53.

асимілювавшись соціально та виробничо, свідомо уникаючи асиміляції культурної.

4.3 Еміграційний світ захоплень та уподобань

За визначенням Фредеріка Бегбедера, «хобі – це не просто мета вийти зі стресу, це справжні наміри вижити і не збожеволіти»[399]. А Лоренс Стерн наводить ще точніше визначення хобі: «Ця жвава конячка (у XVII ст. слово hobby додало собі слово horse – кінь, отже hobbyhorse – ім'я дитячої іграшкової конячки, виготовленої зі звичайної палиці, на яку надягали дерев'яний каркас голови коня з імпровізованим хвостом; дитина могла вдома скакати на коні і отримувати задоволення), що відносить нас геть від дійсності, – химера, метелик, картина, нісенітниця – словом усе, на що ми намагаємося сісти верхи, щоб поскакати від життєвих турбот і негараздів, вона – найкорисніша у світі тварина – і я абсолютно не бачу, як люди могли би без неї обходитися»[400]. Хобі додає впевненості, дозволяє контролювати власне життя та розуміти його сенс.

Тому пошуки сенсу життя і засобів до життя поза домом для української еміграційної інтелігенції «пом'якшувалися» не тільки відвідуванням Храму й міжособовим спілкуванням, а й власними захопленнями й уподобаннями, спектр яких був напрочуд різноманітним: від читання художніх творів і їх колективного обговорення, колекціонування, приготування їжі (інтелектуальні (творчі) хобі), фотографування (релаксаційні хобі), кермування автівками, відвідування кінотеатрів, догляду за тваринами (активні хобі), до езотерики (екзотичні хобі).

Для української еміграційної інтелігенції характерними були, насамперед, інтелектуальні хобі: читання художніх творів (українських, світових, радянських) з їх колективним обговоренням[401], колекціонування, приготування

---

[399]Сила захоплень: науковий погляд на хобі. Huxley. URL: https://huxley.media/sila-zahoplen-naukovij-pogljad-na-hobi/ (дата звернення: 24.08.2024).
[400]Там само. Huxley. URL: https://huxley.media/sila-zahoplen-naukovij-pogljad-na-hobi/ (дата звернення: 24.08.2024).
[401]Записні книжки, посвідчення особи, тексти виступів В. Сімовича. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 205. арк. 184.

їжі.

Багато свідчень про «літературні обговорення» знаходимо в записних книжках Василя Сімовича, де йшлося, насамперед, про художні твори таких жанрів як фантастика й детектив.

У 1920-х рр. серед української еміграційної інтелігенції переважала фантастика, що, на нашу думку, пояснювалося науково-технічною революцією і євгенікою.

Серед світових художніх уподобань «двадцятих» – здебільшого романи Герберта Веллса: «Острів доктора Моро» (як передбачення появи генної інженерії), «Війна світів» (як передбачення появи лазеру і мікрохвильової зброї), «Коли сплячий прокидається» (як передбачення появи аудіокниг, літаків та телевізорів), «Люди як боги» (як передбачення появи голосової пошти), «Звільнений світ» (як передбачення появи атомної бомби). Серед чеських фантастів українська еміграційна інтелігенція виділяла Карела Чапека. Особливо популярною була його п'єса «R.U.R», в якій йшлося про роботів. На відміну від інших фантастів, що розуміли під роботами людиноподібні неживі механізми, Чапек розумів роботів як штучно створених людей, які допомагають в тяжкій праці.

З 1927 р. українська інтелігенція у Празі й Подєбрадах почала читати й обговорювати й радянську фантастику, в першу чергу твори Олексія Толстого та Михайла Булгакова. «Гіперболоїд інженера Гаріна» О. Толстого отримав схвальний еміграційний відгук. Адже гіперболоїд як виріб – прототип лазера – фактично перегукувався з Веллсівським пристоєм у романі «Війна світів».

У 1928 р. емігрантство прочитало ще один радянський сатирично-фантастичний роман, а саме «Фатальні яйця» («Промінь життя») Михайла Булгакова, в якому йшлося про науковий експеримент з променем, що викликає прискорене розмноження. Як і гіперболоїд Олексія Толстого, промені Булгакова мали прототип – Веллсівську речовину, що прискорює ріст у романі «Їжа богів».

Не менш захопливо читалася та обговорювалася українськими вихідцями

й фантастична «Сонячна машина» Володимира Винниченка, що вперше вийшла друком в 1928 р. на теренах радянської України – в Державному видавництві. Володимир Винниченко через інженера Рудольфа Штора «відкривав» сонячний мінерал, який міг напряму перетворювати енергію Сонця на їжу. Результатом цих досліджень і стає створена Рудольфом сонячна машина – нехитрий пристрій, схожий на м'ясорубку, до якої прикріплене скло з мінералом. У машині можна перемолоти будь-яку траву або листя, головне, щоб на неї через скельце потрапило сонячне світло, і тоді фарш перетворюється на багату калоріями їжу – «сонячній хліб», – яка практично замінює всі необхідні людині продукти. Однак потрібно було пам'ятати: обертаючи ручку машини, людина повинна була обов'язково окропити фарш своїм потом. Вагомо й те, що першим редактором «Сонячної машини» був саме Василь Сімович, який зазначав тільки один Винниченківській недолік – порушення ним норм літературної мови[402].

Впродовж 1930-х українська еміграційна інтелігенція у Першій Чехословацькій Республіці перейшла від фантастики до детективів, точніше до сенсаційно-пригодницьких повістей Григорія Лужницького, написаних під різними псевдонімами. У реаліях 1930-х рр. інтелектуальна стимуляція, задоволення природної цікавості та емоційне залучення було саме тим, чого так не вистачало українським вихідціям. До того ж, Лужницький в 1922–1926 рр. навчався у Карловому університеті в статусі докторанта «landabilem legitimus», а отже відчував літературні потреби колег. Найбільш популярними були такі його повісті: «Перша ніч» (1928 р.), «Товариші успіху» (1929 р.), «Кімната з одним входом» (1931 р.), «Годинник з надбитим склом» (1933 р.), «Стріл у ночі» (1934 р.), «Гальо!.. Гальо!.. Напад на банк!» (1935 р.)[403].

А дехто з українських інтелектуалів, як от адвоката Володимир Старосольський, читав книги гамузом, тобто усі підряд, які потрапляли на очі.

---

[402]Сімович В. Українське мовознавство: розвідки і статті. Упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова. The University of Ottava Press. Ottava. 1981. С. 27.

[403]Зубко О. Є. Художньо-літературні смаки української еміграції на теренах міжвоєнної Чехословаччини. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Т. 34 (73). № 4. 2023. С.21. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.4 URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/4.pdf (дата звернення: 24.12.2024).

Колекціонерами – тими, хто цілеспрямовано збирав однорідні предмети, які мали наукову, історичну або художню цінність – у товаристві празько-подєбрадської інтелігенції були юристи Іван Вітвіцький, Костянтин Лоський, Володимир Старосольский. Вітвіцький колекціонував платівки, оскільки мав грамофон «з великою трубою і малюнком хорошого песика» марки «His Masters Voice»[404]. Лоський – комбінезони, в яких полюбляв працювати не тільки інтелектуально, а й фізично[405]. А Старосольський у «празький період» життя збирав поламанні годинники, які носив у кишенях. Вони мали нагадувати «пану меценасу» («меценас» – форма звертання до адвокатів на теренах Західної України напочатку ХХ ст.) про необхідність опанування мистецтвом тайм-менеджменту, оскільки Володимир Якимович любив поспати та крізь запізнювався через це[406].

А ось філософ й історик літератури Дмитро Чижевський полюбляв кулінарію. Він влаштовував постійні «буршівські вечірки» (парубоцькі, бешкетницькі), які закінчувалися тим, що Дмитро Іванович пригощав усіх їжею власного приготування[407].

Фотографуванням (отриманням довгострокових зображень предметів навколишнього світу шляхом впливу світла на спеціальні чутливі шари з подальшою їх хімічною обробкою), (підвидом релаксаційних хобі), серед української інтелектуальної спільноти займався музикознавець Нестор Нижанківський, який працював фотокореспондентом у ряді чеських і львівських видань. Нестор Остапович користувався неймовірно популярною у міжвоєнній ЧСР стереоскопічною фотокамерою «Compur» німецької фірми «F. Deckel» (1912–1952), яку використовували як у роботі й навчанні, так і для власних потреб[408].

---

[404]Наріжна Н. Дитячими очима. (Спомин). С. 21.
[405]Там само. С. 23.
[406]Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. ХХ ст. С. 168.
[407]Тишкевич М. Дмитро Чижевський. Самотній філософ. Український інтерес. URL: https://uain.press/blogs/dmytro-chyzhevskyj-istoryk-i-filosof-mizhnarodnogo-masshtabu-1212065 (дата звернення: 06.07.2025).
[408]Летіло 40 сорок. Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20 - 30-х рр. ХХ ст. С. 66.

За кермо автівок (керування транспортним засобом) (підвиду активного хобі) сідала переважно молодша за віком інтелігенція, інтелігенція виплекана саме в міжвоєнній Чехословаччині, тобто інженерія. Зокрема, Валентин Сім'янцев і Іван Шлендик. У 1925 р. у Празі на базі УСС були відкриті Автотракторні курси. Валентин Іванович згадував, що «закінчивши ті курси та склавши іспит, він пішов вечорами довчатися їздити до майстерні, де ремонтували автомобілі, і за це власник майстерні дозволяв йому користуватися його власним автомобілем»[409].

А ось журналіст, історик і педагог Іван Васильович Шлендик був професійним автогонщиком – єдиним серед української інтелігенції у міжвоєнній Празі[410]. У 1920-х рр. професія автогонщика, через швидкий розвиток чеського автопрому, була надзвичайно популярною серед чехів і словаків. Залишається додати, що, починаючи з 1923 р. і закінчуючи 1936 р. найбільш популярними моделями автівок у міжвоєнній Чехословаччині були «шкодовки» (кабріолети) 4R, 6R, 422, 645, 860 і окремо Škoda Popular (боліди) для автоперегонів.

До вподоби українській інтелігенції були й аудіовізуальні твори, тобто не тільки перегляди кіно (підвид активних хобі) (переважно українського), а й український кіноматограф, як мистецтво. «Іноді, дуже рідко, ходив до кіна….», – згадував інженер Валентин Сім'янцев[411]. «Наталя може зо два рази була у Празі кіно»[412], – писав Олександру Кошицю ветеринар і письменник Василь Королів.

1920-ті були роками таких популярних чорно-білих німих чеських кінострічок, таких як: «Utpenim ke slávě» («В ім'я пристрасті») (режисера Р. Ф. Бранальда, 1919), «Svatý Václav» («Святий Вацлав») (режисера Я. С. Колара, 1929); «Stavitel chramu» («Будівничий храму») (режисерів К. Дегла, А. Новоротного, 1920); «Eroticon» («Еротікон») (режисера Г. Махати,

[409]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923-1929. С. 170–171.
[410]Листування В. Кушніра, його родини з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР і ЗУНР, українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 2. спр. 92. арк. 18.
[411]Сім'янців В. Зазначена праця. С. 70.
[412]Тюрменко І. Наталена Королева. Життя й творчість у документах та матеріалах. С. 53.

1929), «Varhanic u sv. Vita» («Органіст церкви святого Віта») (реж. М. Фріча, 1929)[413].

У 1930-х рр. німе чорно-біле кіно поступилося звуковому чорно-білому, а короткометражні фільми – повнометражним. Наприклад, у 1934 р. чеський Голлівуд – студія «Filmové továrny AB na Barrandov» (майбутня Barrandov Studio) – випустило в прокат повнометражний детектив «Vražda v Ostrovní ulici» («Вбивство на Острівній вулиці») режисера С. Іннеманна.

Однак, крім чеських кінострічок, українські фахівці розумової праці мали змогу переглядати й радянські кінострічки. Цьому сприяла обережна та поступова нормалізація чехословацько-радянських відносин впродовж 1920-х рр. Останні переглядала Софія Русова. У листопаді 1929 р. вона занотувала в своєму Щоденнику»: «А вечером ходили на фільм «Примхи Катерини II». Фільм цей передає усю історію «Турбаєвської катастрофи» … Фільм український, з прекрасною постановкою, з українськими хорами, оркестрами. Село, народ український. Так мене всю пройняло. Правда у фільмі є чимало большевицької глупости. Але ж гарно виявлена уся вікова воля селянства – чого тільки воно не натерпілося»[414].

Маємо відомості й про спроби створення якісного українського еміграційного кінопродукту і, відповідно, українських еміграційних кіностудій у міжвоєнній ЧСР. Вони пов’язані з іменами Бориса Хословського та Романа Мишкевича. У 1928 р. колишній підполковник Армії УНР Борис Хословський, який закінчив у Празі Вищу школу консульської та дипломатичної служби в 1923 р., а в 1924 р. філософський факультет Карлового університету, маючи досвід роботи з виробництва реклами в фірмі «Віра-Фільм», створив власну кіностудію «Меркур-Фільм», що спеціалізувалася на виробництві рекламних фільмів. «Меркур-Фільм» дебютував у 1932 р. з повнометражним фільмом «Іван Мазепа» за твором Б. Лепкого, який переклав з української на чеську мову художник та ілюстратор Юрій Вовк.

---

[413]Czechoslovakian Film History. URL: http://www.learnaboutmovieposters.com/newsite/INDEX/COUNTRIES/Czech/CzechFilmHistory.asp (дата звернення: 24.05.2021).

[414]Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 304.

Ще одна українська еміграційна кіностудія «Терра-Фільм» виникла у Брно на початку 1930-х з ініціативи Романа Мишкевича. Ця вже кіностудія намагалася знімати наукові та фабулярні (ситуаційно-природні) фільми. У 1933 р. вона навіть оголосила конкурс на «фільмове лібрето» для першої української стрічки, яка мала зніматися в Карпатському регіоні та розповідати про життя карпатських селян. Як винагороду драматургам були обіцяні премії у розмірі 50, 100 і 250 американських доларів. Та фільм про карпатських селян так і не було знято. Натомість, до 1939 р. фірма Мишкевича залишалася найбільшим імпортером фабулярних кінофільмів з ЧСР до Японії, Китаю, Індії та Центральної Америки[415].

Розвинути потужну українську еміграційну кіноіндустрію в ЧСР було неможливо з декількох причин. По-перше, на заваді стояли політичні (статус емігрантів) й економічні (відсутність сталих фінансів) обставини. По-друге, українська еміграційна кіноіндустрія не мала підтримки з боку як українського, так і чеського (приватного) бізнесу. По-третє, давалися взнаки невисокий потенціал українських кіноентузіастів та відсутність фахової освіти й досвіду. Й по-четверте, український празький кінодоробок складався переважно з документальних, короткометражних, фабулярних фільмів, репортажів та хронік.

Прихильністю до тварин і доглядом за ними (підвиду активного хобі) відзначалися священик Григорій Мельник і філософ, історик-славіст Дмитро Чижевський. Обоє надавали перевагу котячим. У пана Григорія з останніми були чудові приятельско-ветеринарні стосунки, і тільки в 1928 р. сталося єдине непорозуміння між «сторонами». Один із прооперованих господарських котів одужав та чомусь після операції (за визначенням власника кота) став «суцільним котячим ідіотом, дурнем» («hloupá kočka», «blbec»): тварина зовсім не ловила мишей, а головне, страшенно їх боялася. Ситуацію потрібно було виправляти. Отож, «одного разу господар кота та душпастир, не витримавши, вирішили наочно показати негіднику, що миша – це безпечно і дуже смачно.

[415]Історія українського кіно: у 5 т. / Голов. ред. Ганна Скрипник, наук. ред. Сергій Тримбач; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2016. С. 250–285.

Мишу впіймали живу, під банку з монеткою. Прив'язали її за хвоста на ниточку. А дурня загнали у кут, щоб заздалегідь не утік. Тоді ж Панотець став похитувати нещасною мишею у кота перед носом. Миші, напевно, було страшно, але той жах, який читався в котячих очах, зашкалював усі межі. Сидячи на задніх лапах, пухнаста істота спиною втиснулася в куток і перелякано стежила, як розгойдується перед її очима якась інша звірюка. Кульмінаційним моментом стала мишача витівка: вигнувшись, вона потягнулася до кота та вкусила його за носа! Отетеріли усі, а кіт з криком вирвався з кутка, прослизнув повз людські ноги й драпонув на вулицю…»[416].

А в Дмитра Чижевського котячі проживали в кожній його орендованій оселі і він не раз запевняв колеґ, що хвостаті – значно кращі співрозмовники, ніж люди[417]. Дмитро Іванович навіть написав підручник з питань розведення різних порід котів та догляду за ними.

Серед дозвіллєвих хобі, які прослідковуються в колі української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР, – нудизм й містицизм.

Нудистом в товаристві української еміграційної професури був археолог Вадим Щербаківський, котрий ще з 1910 р. перебував у членстві Полтавського товариства нудистів[418].

Якщо ж вести мову про містицизм, то це хобі було притаманним філософу й історику літератури Дмитру Чижевському. Існування диявола для нього було доконаним фактом через реальну зустріч: лихого він упізнав у подобі візника з вікна[419].

Живими та справжніми істотами були для нього й чорти. Якось у 1925 р. Чижевського було замкнено по закінченні робочого дня в бібліотеці УВПІ ім. М. Драгоманова. Яким же було здивування проректора Василя Сімовича, коли йому пізньої години телефоном було повідомлено, що Дмитра Івановича

[416]Archiv bezpečnostních složek. (Praha, Czech Republic). Fond S OSTRAVA. Sign. S-4552 OV. S. 34.
[417]Пономарьов В. Дмитро Чижевський: філософ, що любив котів. TYZHDEN.UA URL: https://tyzhden.ua/dmytro-chyzhevskyj-filosof-shcho-liubyv-kotiv/ (дата звернення: 17.07.2021).
[418]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 85.
[419]118 років тому народився Дмитро Чижевський. Цікаві факти про вченого. Рідна країна. Світоглядний портал. URL: https://ridna.ua/2012/04/118-rokiv-tomu-narodysya-dmytro-chyzhevskyj-tsikavi-fakty-pro-vchenoho/ (дата звернення: 17.07.2021)

замкнено в інститутській бібліотеці та що його потрібно негайно «звільняти звідтіля». Однак значно більше Василь Іванович був здивований скаргами «звільненого». Скарги стосувалися чортенят, які порядкували в інститутській бібліотеці та спеціально заважали Чижевському в пошуках необхідних книжок[420]. Дмитро Іванович вважав, що чорти – це маленькі, зелені створіння, ось тому він, до усього, не сприймав зелений колір і переконував студентів і колег уникати його в гардеробі[421].

Загалом тема зла і диявола була настільки для нього серйозною, що всі його дослідження так чи інакше оберталися навколо неї. Жартівливий професор, коли мова йшла про потойбіччя, перетворювався в серйозну людину. Він зазначав: «Я не міг би вигадати як на цю тему прочитати лекцію цензурно»[422].

1920-ті «звабили» українську еміграційну інтелігенцію у Першій Чехословацькій Республіці косметикою, модою та тотюнопалінням.

У той час на чехословацькому жіночому косметичному горизонті з’явилися: чорний олівець для очей, чорна туш для вій та яскраво-червона губна помада. Однак, найголовніше: легендарний крем «Nivea» у баночці. (До 1915 р. жіночі креми не могли довго зберігатися і випускалися в пакетиках з носиком на кшталт сучасних пакетованих майонезів з дозаторами; тоді як, завдяки евцеріту та новій тарі (банці), жіночий доглядовий крем отримав кращі якості та довший термін зберігання). Однією з перших, хто почав користуватися кремом «Nivea» у Празі та рекламував його, була поетеса Олена Теліга[423].

---

[420]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933). С. 124.

[421]Шарговська О. «Чижевський завжди залишався загадкою для тих, хто з ним зустрічався» – 120 років від народження видатного українця. Gazeta.ua URL: https://gazeta.ua/articles/history/_cizhevskij-zavzhdi-zalishavsya-zagadkoyu-dlya-tih-hto-z-nim-zustrichavsya-120-rokiv-vid-narodzhennya-vidatnogo-ukrayincya/550907 (дата звернення: 14.04.2019).

[422]8 маловідомих фактів про Дмитра Чижевського. Новий громадянин. URL: https://ngr.com.ua/2023/04/04/8-malovidomih-faktiv-pro-dmitra-chizhevskogo/ (дата звернення: 17.12.2024).

[423]Матеріяли до історії літератури і громадської думки. Т. 3: Листування з американських архівів. 1857–1933. С. 527–751.

А ось викладачку англійської мови Тетяну Говсієву можна сміливо називати першою еміграційною феміністкою, через надання переваги нею наплічникам, светрам та жіночим штанам[424].

Популярність тютюнопаління, як і згадане вище кермування автівками, була спричинена швидким розвитком чехословацького автопрому. Підприємство Škoda, яке окрім автівок, виготовляло також мотоцикли, літаки, зброю, не шкодувало грошей на рекламу як власної продукції, так і цигарок. В позитиві тютюнопаління переконували не тільки автогонщики чи журналісти, а й лікарі, спортсмени, актори і, навіть, науковці. Спершу сповіщалося про здатність тютюну впливати на обмінні процеси в організмі, отже його сприяння відносно позбавлення від зайвої ваги; згодом в рекламі зображалися представники середнього класу з цигарками в звичній домашній обстановці (з дітьми, дружинами, песиками та котиками). Однак, якщо чехи «полюбляли» американські Marlboro, Camel, Winston (відомі марки на території Чехії з 1904 р., 1916 р.), то українські вихідці могли дозволити собі тільки дешеву чеську Vlasta. Так відомий український поет Олександр Олесь не міг творити без 40–50 цигарок Vlasty в день[425].

Отже, світ захоплень та уподобань української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР, як складова повсякденності, що акумулювала в собі в різний спосіб різноманітні сфери людського буття, була мережею присутніх і апробованих у ній смислів, де побутові аспекти життя поєднувалися з трудовою діяльністю, групові й вікові інтереси – із загальносуспільними, приватне життя – з публічним, утилітарно-прагматичні дії – з ідейними і морально-етичними виборами, а локальні події вписувалися у загальнодержавні, виступав своєрідною адаптивною антистресовою терапією, котра дозволяла виживати в умовах непростих життєвих реалій

[424]Наріжна Н. Дитячими очима. (Спомин). С. 35.
[425]Кравчук Л., Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олеся. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24–25 вересня 2020 р., присвяченої 30-річчю з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України.* Вінниця: Нілан-ЛТД. № 21. 2020. С. 241–254.

РОЗДІЛ 5

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР

5.1. Самореалізація особистості в умовах еміграційного повсякдення: персони, характери, долі

Біографістика – окрема самодостатня історична галузь, натомість у нашому дослідженні спиратимемось на її інструментарій для підсвічування повсякденного життя українських інтелектуалів в еміграції. Завдяки взаємодії історії повсякденності з біографістикою аналіз реального, живого досвіду особистості в конкретних історичних обставинах набуває предметної побутової конкретності, з одного боку, а з іншого – увиразнює ціннісні орієнтири людини в малих виборах за певних життєвих викликів і добирання можливостей на них відповісти. Повсякдення допомагає реконструювати життя історичних діячів не як героїв або жертв, а як пересічних людей з їх щоденними турботами і радощами, слабкостями і уподобаннями в родинному чи товариському колі, на «низовому поверсі» історії. Втім саме на цьому рівні і закладається особистісна конфігурація, оскільки людина виробляє реакції і практики з власної габітуальної матриці, живиться власним досвідом, скеровується власним сумлінням, самоконтролюється внутрішнім цензором, дотримується етичних рамок, добираючи можливі і неприйнятні варіанти життєвої поведінки.

Біографія українського емігранта-інтелігента – не що інше як інтерпретація громадського досвіду життя крізь призму прихованої «суб'єктивної» історичної реальності. Звернення до неї як до способу збору важливої інформації є віддзеркаленням певних історичних конфігурацій в соціальному житті. У історії повсякдення біографія відбиває її подієву структуру. Поняття біографії припускає опис, який з'являється в результаті самоспостереження і структурує життя індивіда як до появи певної дії, так і після неї. Далі подія трансформується в історію як підсумок відбору персонажів, ситуацій, дій. Потім історія перетворюється в розповідь про неї, нарацію. І врешті-решт, вербалізація розповіді веде до її презентації. Однак,

реконструюючи ту чи іншу біографію, варто пам’ятати: розказане та пережите – не є тотожними. Розказане мало місце, а достовірним було саме пережите.

На сьогодні відтворені біографії більшості українських інтелігентів, життя котрих було пов’язане з Першою Чехословацькою Республікою. Зокрема, Дмитра Чижевського, Симона Наріжного, Василя Біднова, Степана Сірополка, Дмитра Дорошенка, Володимира Січинського, Андрія Яковліва, Василя Сімовича, Євгена Чикаленка, Софії Русової та інших. Практично усі вони відомі своєю антибільшовицькою позицією і участю в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., а вийшовши за кордон, залишався практично невідомим. На прикладі біографії таких «пересічних» і «незнаних» емігрантів як Петро Савицький, Федір Сумневич, Ніна Дяченко-Гордаш, Микола Скидан, Трохим Пасічник, Григорій Мельник, Микола Тимченко, Олександр Жихович спробуємо простежити нашу гіпотезу: яким було їх персональне буття в екстраординарних умовах політичної ізоляції, що давало їм змогу (чи змушувало) зберігати свій життєвий світ українського штибу не як ностальгійну архаїку, а як динамічну модель життєвої адаптації і напрацювання досвіду життєстійкості. За їхніми життєвими траєкторіями прагнемо простежити, як вони, «самі звичайні» освітяни, науковці, інженери, агрономи, музейники, митці, військові, напрацьовували ціннісні орієнтири в комунікації з українською молоддю, як вони формували її пам’яттєві зв’язки з історією і культурою України, як сприяли національній ідентифікації молоді, як готували її до конструктивної праці для України. Вибір цих постатей підказаний принципом статистичного представництва множинності, символічно кажучи, їх пересічністю й певною типологічною схожістю (за віком, зайнятістю, статусом, статками, суспільною комунікацією, активністю), що дозволяє умовно мати їх за приклад середньо-статистичного емігранта, як і десятки-сотні інших мало знаних. Також вибір зумовлений тим, що нами віднайдені документи, які дозволяють на їх прикладі вести мову про типологічність повсякденного життя «незнаної більшості» представників української інтелектуальної еміграційної когорти.

У цих життєвих історіях простежимо, які життєві структури тримали їх життєвий світ, формували і підтримували мотивацію стабілізації життя в еміграції. Реконструкція їх повсякдення не є повним завершеним наративом, вона синтезована з окремих фрагментів, які вдалося віднайти в документах особового походження та архівних джерелах. Спробуємо в кожній з індивідуальних траєкторій знайти своєрідний спільний знаменник, що дозволяє робити узагальнення і реконструювати картину еміграційного повсякдення і, головне, зрозуміти джерела життєстійкості.

Найбільш повними до такого аналізу є біографії П. Савицького, М. Скидана, М. Тимченка, О. Жиховича. Інші – Н. Дяченко-Гордаш, Г. Мельника, Ф. Сумневича – неповні через половинчатість, неточність, а то й відсутність фактажу. А отжиттєпис Т. Пасічника містить таку інформацію, котру неможливо перевірити. Щодо останньої, то схиляємося до думки про те, що тут мало місце або спеціальне замовчування, або спеціальна містифікація через намагання «прорахувати» хто та за яких умов «вивчатиме» цю біографію в майбутньому, а, головне, чітке усвідомлення автора, ким саме йому б хотілося залишитися в пам’яті потомків, в якому статусі або ролі.

Сукупність цих даних, а також залучення відомостей відомих українських пражан і подєбрадців, надаються для начерку повсякдення української еміграційної інтелігенції у Першій Чехословацькій Республіці з такими притаманними характеристиками як спільне соціально-професійне походження, неприйняття радянської влади, активна наукова та освітня діяльність, високий рівень громадської активності, інституційна підтримка і взаємодія різних інституцій та установ.

Так, виробнича повсякденність професора Трохима Івановича Пасічника (1896–1968) як вчителя української мови Матуральних курсів на базі Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933) й Української реформованої гімназії в Ржневницях (Модржанах)

(1922–1945) умовно розподілилося на два періоди: перший, датований 1896–1921 рр., й другий, хронологічні межі якого – 1922–1968 рр.[426].

Пошуки інформації про нього почалися в далекому 2011 р. з короткої автобіографії, написаної Трохимом Івановичем власноруч, і котра була віднайдена в фонді Українського Громадського комітету в Празі (1921–1925): «Народився 23.07.1896 р. на Поділлі. Закінчив Вінницьку вчительську семінарію, згодом завідував двокласною школою у Сарненському повіті (Волинь). В 1915–1916 роках – вступив до Вінницького реформованого учительського інституту, по закінченні якого був учителем Вінницької семінарії з дисциплін: українське письменство та історія. Керівник зразкової при семінарії школи. Після року служби, вступив дійсним студентом у Київський державний університет, де й перебував аж до часу емігрування (до 1921 року). З 1921 року – прикомандірований до Міністерства освіти УНР, а з 1922 року по запрошенню Українського Педагогічного Товариства у Львові прийняв посаду професора українського письменства та історії у класичній гімназії м. Луки (Галичина). Тут же викладав співи і керував шкільним хором аж до 1923 року. З 1923 року – у складі викладачів Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.

Громадський стаж: член УПСР, працював у справі військової пропаганди і українізації війська. Тому, під час свого студентства був головою Українського Товариства юнаків Київської Костянтинівської Військової школи. Під час більшовицької окупації свої політичні переконання переховував. А у Вінниці під керівництвом Чехівського приймав діяльну участь в українізації церкви, як засіб боротьби з русифікацією. Під час вчителювання в Луці був організатором Товариства Просвіти та головою Національного Хорового Товариства.

[426]Зубко О. Трохим Іванович Пасічник (1896–1968). «Четвертий» з когорти «викладачів-подолян» Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. Вип. 10. 2017. С. 460–467.

Цей життєпис складений на підставі інформації, поданої професором Миколою Тимченком. Документом, прикладеним до прохання Т. Пасічника, є посвідка Міністерства освіти УНР від 13.IV.1922 р. Ч. 482.

Директор Матуральних курсів – Євген Іваненко»[427].

На жаль, відомості про подолянина відсутні як в архіві Київського національного університету імені Тараса Шевченка, так і в архіві Українського педагогічного товариства (1881–1939) (Львів). Не має жодних відомостей про нього й у відповідних фондах Державного архіву Вінницької області (ДАВіО, ф. 54 «Вінницький учительський інститут») та серед документів фонду «Народне Міністерство освіти УНР» (ЦДАВО України, ф. 2581). Тільки у першому томі книги другої «Енциклопедії української діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р» зазначено, що місцем народження Трохима Івановича є «село Юхимівці на Поділлі»[428]. Нині село Юхимівці є у Волочиському районі Хмельницької області. Отже, Трохим Іванович походив родом із Західного Поділля.

Значно більше інформації про Трохима Пасічника маємо з 1922 р. Насамперед, йдеться про його роботу як вчителя Матуральних курсів («matura» – латинська назва випускних іспитів) при УВПІ (1924–1929). В «Енциклопедії української діяспори» роками функціонування курсів вказані (1923–1935)). Матуральні курси були організовані спершу при Українській Господарській академії в Подєбрадах. Їх поява в 1922-му була спричинена тією обставиною, що більшість еміграційної української молоді не мала закінченої середньої освіти, без якої вступ до вищих навчальних закладів був, фактично, неможливим. Відтак, Управа УГК у Празі визнала доцільним перевести курси до Праги і закріпити юридично за Драгоманівським інститутом (1924 р.), виходячи з науково-педагогічного потенціалу і навчально-методичної бази УВПІ, викладацький склад якого мав компетенції забезпечити освітні потреби з актуальних для вступу до вищої школи навчальних дисциплін, а саме:

[427]Протоколи засідань управи Українського Громадського комітету, президії загальних зборів. ЦДАВО України. ф. 3801. оп. 1. спр. 281. арк. 12.
[428]Енциклопедія української діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р. Том 1-й. Книга 2-га. С. 238.

українського письменства (української мови); латинської, французької, німецької, чеської мов; історії; філософської пропедевтики (скороченого викладу філософії в систематизованому вигляді, фактично вступу до філософії); алгебри, геометрії, нарисної геометрії, тригонометрії, аналітичної геометрії; фізики; хімії; природознавства; географії; малювання; креслення[429].

Згадки про «празького українця» у 1919–1939 рр. можна відшукати в спогадах Наталії Наріжної, Михайла Шляхтиченка, Валентина Сім'янцева.

Михайло Шляхтиченко згадував про Трохима Івановича через свого одногрупника – Олега Кандибу-Ольжича: «…Коли я ще був в третій групі Матуральних курсів разом із Олегом, українську мову і літературу викладав професор і поет Трохим Пасічник. Хоч я був матурантом, а Пасічник професором, ми через родину Іваненків і мою дружину, стали добрими знайомими і приятелями. Раз третя група мала писемну працю з історії української літератури, і я якось спитав Пасічника, як виглядала праця Олега Кандиби? Він мені відповів: «Вам я поставив чвірку, а для праці Олега Кандиби у мене ноти немає. Його робота коротка, але змістом унікальна; він буде великим письменником»»[430]. Невеличний шкіц, але наскільки промовистий фрагмент про неформальний і небайдужий підхід викладача, який пильнував не лише граматику і синтаксис, а й відстежував здібності й таланти. Відомо, що таки того ж року в Празі Ольжич опублікував перше оповідання під псевдонімом О. Лелека, а у часописах «Літературно-науковий вісник» та «Студентський вісник» опублікував перші вірші.

А ось спогади Наталії Наріжної, куратором класу якої був Трохим Іванович, датуються 1930-ми. Вона відзначала, що «професор Пасічник був середнього росту мужчина, худощавий, з великими зеленкуватими очима, який рідко коли смівся і часто кашляв»; що «бували дні, коли обличчя його нагадувало видушену цітрину і бували дні, коли ніхто не міг йому догодити». «Часами він приходив до кляси зі скрипкою в руках і після короткого

[429]Протоколи засідань управи Українського Громадського комітету, президії загальних зборів. ЦДАВО України. ф. 3801. оп. 1. спр. 281. арк. 12.
[430]Шляхтиченко М. До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича. *Український історик*. 1978. №1–3 (57–59). С.121

словесного вступу починав грати мелодію завжди тої самої пісні «Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться»…. «Був це той, котрий перед початком шкільних вакацій, зовсім спокійно прощався з нами словами: «Де б ви, діти, не були, і щоб ви не робили, завжди пам'ятайте, що ви є українці»»[431].

Зауважувала вона також окремо, що Трохим Пасічник терпіти не міг тютюну й постійно боровся з цим огидним захопленням його слухачів. Бували й кумедні випадки, подібно до того, що стався з авторкою та її товаришкою Катериною (Килиною) Білецькою: «Тільки-но наші творчі душі, (тобто її та її подруги Катерини (Килини) Білецької) з допомогою реальної нудоти, почали підноситись під небеса, коли нам над головами громом загуркотіли слова професора Пасічника: «Білецька, Наріжна, що ти ви тут робите?» Що за дурне питання, подумала я. Та ж він бачить, що ми стараємося навчитися курити. Що в ту хвилину подумала Килина, не знаю, пригадую тільки її блакитні очі, мов ранішнє небо, і не менше розумну від запиту відповідь: «Вибачте, пане професоре, ми не знали, що тут вас зустрінемо». Пасічник оторопів, а тоді подивився на мене: «І, ви, Наріжна, також не знали?» Мені захотілося сміятися, так що я тільки кивнула головою на знак згоди. Як, видно, професор також хотів сміятися. Відвернувшись від нас, він буркнув, щоб ми забиралися геть з лісу і щоб він більше ніколи не бачив нас і близько тютюну в будь-якій формі. Ми подякували і пообіцяли, що більше не будемо ходити в ліс вчитися курити»[432] .

Про вміння Трохима Івановича вкладати навіть найбільшим лінюхам любов до рідного слова та про закоханість професора в творчість Павла Тичини свідчив Валентин Сім'янцев[433].

Трохим Іванович, як лектор українського письменства, до 1929 р. отримував заробітну платню в розмірі 1 000 чехословацьких крон, з середини 1930-х рр. у реформованій гімназії в Ржневницях (Модржанах) заробітня

[431]Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 33–34.
[432]Там само. С. 70.
[433]Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. С. 51–52.

платня професора стала більшою лиш на 200 крон[434]. У роки війни Т. Пасічник залишився проживати в Чехословаччині. Професор, окрім Української реформованої гімназії в Ржневницях (Модржанах), перебував також у штаті Українського соціологічного інституту (спершу Українського інституту громадознавства). Проте, за інформацією українського науковця Ольги Сухобокової, УІГ, перейменований згодом в УСІ, діяв з 1924 р. по 1938 рр.[435]

З відкриттям Другого фронту переїхав до Німеччини і до 1950 р. був викладачем, а потім директором юнацької гімназії (ді-пі) в Аусбурзі. Вагомо, що в Аусбурзі, в одному з німецьких видавництв у 1944 р. була надрукована перша частина його відомої поеми «Петро Гордієнко». Основним сюжетом поетичного твору стали події Української революції 1917–1921-х рр. «на тлі усієї історії України». Однак, весь наклад першої частини поеми під назвою «В дорозі», як відзначив сам Пасічник, «був захоплений і знищений большевиками». (Вочевидь, малося на увазі те, що радянський бік не полишав спроб повернути «діпістів» (військових та цивільних біженців) назад до СРСР).

А ось другий том поетичного твору був опублікований Трохимом Івановичем у 1957 р. вже в США. Зауважимо: друга частина поеми «Петро Гордієнко» – «Рідний гомін» – видання 1957 р. наявна в ряді бібліотек київських та одеських виших навчальних закладів. Зокрема, є вона в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича[436]. До усього, їй «знайшлося місце» й в споминах Наталії Наріжної: «Крім педагогічної праці професор Пасічник писав ріжного типу поетичні твори. В кінці п'ятидесятих років я отримала з Америки малу пачку. Це була друга частина (Рідний гомін) величезного епічного твору «Петро Гордієнко», який складався з семи томів. Всі вони були писані гекзаметром і в цілому творі не було ані одного неправильного наголосу»[437].

У 1944 р. у таборі Аусбурга світ побачив й інший твір поета – поема «По всій Україні». Її тема «теж охоплювала події і переживання з часу боротьби за

[434]ЦДАВО України. ф. 3793, оп. 1, спр. 305, арк. 152.
[435]Сухобокова О. Наукова та організаційна робота Н. Григорієва в Українському інституті громадознавства в Празі. *Науковий вісник Чернівецького анціонального університету ім. Ю. Федьковича. Серія : Історія.* 3 1. 2019. С. 77–83. UR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hjyfcnui_2019_1_11 (дата звернення: 22.09.2020).
[436]Пасічник Т. Петро Гордієнко. Епопея. Ч.2: Рідний гомін.. 240 с.
[437]Наріжна Н. Дитячими очима (Спромин). С. 34.

самостійну та соборну Україну». Цей твір Трохим Іванович писав впродовж 1922–1925 рр., коли перебував за межами ЧСР, тобто під час робочих поїздок до Закарпаття, яке мало стати основним плацдармом працевлаштування українських біженців у міжвоєнній ЧСР, зокрема випускників УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Поема «По всій Україні» була надрукована в німецькому видавництві Геррозе. Та як і її попередниця, вона була знищена через «червону загрозу».

У 1949 р. Трохим Пасічник виїхав з Німеччини до США. Осів він у Вунсокеті, Род Айленд. Тут, окрім членства в Науковому Товаристві імені Тараса Шевченка та УВАН, обіймав посаду вчителя однієї із парафіяльних шкіл церкви Святого Михайла. А також був диригентом двох хорів: місцевого (змішаного) та чоловічого «Бандура». На цих посадах «празький українець» працював до останніх днів свого життя. У 1964 р. в Нью-Йорку власним коштом професор Пасічник спромігся таки перевидати поему «По всій Україні». Хоча виказував міркування під час свого інтерв'ю журналістам радіостанції «Свобода» 18 лютого 1964 р. про те, що видати власним коштом семитомну епопею «Петро Гордієнко» заскладно[438] (див. додтако Б. 1, с. 435). Цей біографічний епізод – виразне віддзеркалення відданості професора українській справі, його прагнення навіть за самих несприятливих обставин і скрутних матеріальних умов передати наступним поколінням важливі знання і смисли.

Крім іншого, в останні роки свого життя Трохим Іванович працював над історією світової літератури. У 1964 р. він закінчив перший том «Історії всесвітньої літератури», де йшлося про історію літератур країн Стародавнього Сходу. Другий, за задумом автора, мав містити матеріал про історію літератур Давніх Греції та Риму, а третій передбачав охоплення «історії європейських

[438]Зубко О. Є. Трохим Іванович Пасічник (1896–1968). «Четвертий» з когорти «викладачів-подолян» Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. Вип. 10. 2017. С. 460–467.

літератур, включно з українською». Однак, цим планам не судилося виповнитися. У 1968 р. Трохим Пасічник відійшов у вічність.

На життєвих шляхах професора Пасічника не лише молодь заслуговувала на його увагу, а й колеги й друзі. З його долею переплітається і шлях іншого подолянина, теж професора філології – Миколи Олексійовича Тимченка (1882–1956(?)), оскільки вони разом працювали на Матуральних курсах. Тимченко ще до революції теж мав гарну фахову репутацію, не випадково ж був завідувачем кафедри класичних мов й письменства в 1923–1933 рр.[439]. Водночас сторінки його еміграційного буття мало відомі, а відновити їх вдалося за архівами спецслужб, та проблема полягає в тому, що допоки це єдине джерело і воно специфічне, оскільки професор на допиті у СМЕРШі влітку 1945 р. свідомо давав неправдиву інформацію, неповну, почасти плутану або замовчував багато фактів. Такий особливий кейс вимагає обережної реконструкції і відчитування несказаного. Його поведінкові практики відображають не лише прагматичний гострий розум, а й емоційну вразливість, властиву його чутливій натурі, він болісно переносив втрати близьких і рідних, травматизм яких не лише робив його самотнім, а й підважував життєву стійкість і змушував вдаватися до скритності і недовіри.

Майбутній професор Тимченко народився 2 травня 1882 р. у Києві в родині колишнього полковника царської армії Олексія Тимченка. З 1880 р. по 1896 р. старший Тимченко, хоч і проживав із сім'єю в центральному губернському місті, частенько навідувався до Смілянської цукроварні (нині – місто Сміла Черкаської області), яку заклав ще в 1820 р. граф Олексій Бобринський. Полковник Тимченко був акцизним чиновником саме цієї цукроварні. А виробництво цукру на той час і, відповідно, вкладання коштів в цукрову галузь Російської імперії, було досить прогресивною й прибутковою справою. Тому що споживала Російська імперія в ті часи переважно закордонний та дорогий цукор з тростини. Смілянська цукроварня в цілому,

[439]Зубко О. Подолянин-«увпіст» Микола Олексійович Тимченко (1882–1956(?)). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 26. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 146–153.

корпуси якої розкинулися на 1 500 десятинах землі, після виведення Бобринським нових цукристіших сортів буряків, виробляла цукор в значних об'ємах у вигляді як рафінаду, так і цукру-піску. Тут працювало 2 500 найманих робітників. Отож, майбутній професор народився в заможній сім'ї та мав щасливе дитинство[440].

Утім воно закінчилося в 1896 р., коли старший Тимченко помер. Родина Тимченків досить швидко опинилася «на межі». Смерть батька стала для малого Миколи, котрий тоді навчався в 4 класі Першої Київської гімназії, найпершою жорстокою життєвою та соціальною несправедливістю. Відтоді він змушений був самостійно заробляти на життя репетиторством або важкою фізичною працею. І саме оця життєва та соціальна несправедливість налаштувала його «на шлях боротьби із самодержавством», як він стверджував на допиті «смершівцям» (у справі всі документи російською): «Пропагований соціал-демократією еволюційний спосіб боротьби видався мені довгим шляхом і мої симпатії схилилися до партії соціалістів-революціонерів. Цьому сприяло і знайомство з товаришем по гімназії Павлом Блонським. Важкі життєві умови не дали можливості взяти активну участь у діяльності есерів, але в моєму житті були й участі у мітингах, маївках та читання нелегальної літератури»[441].

У 1905–1907 рр. родина Тимченків проживала в Боярці. Як писав про цей час в своєму звіті старший лейтенант групи безпеки «СМЕРШ» 1-го Українського фронту лейтенант Деймон: «Тимченко перетворив своє приміщення на конспіративну квартиру, де зустрічалися затяті есери та терористи»[442]. У 1910 р. Микола Олексійович закінчив навчання в Київському університеті Святого Володимира, отримавши звання гімназійного вчителя латинської мови. Оскільки в ті часи навчатися в університеті могли діти дворян, то Микола Олексійович навчався під подвійним прізвищем: Тимченко-Островерхов. В деяких «празьких паперах» Тимченка, захоплених «смершівцями», це подвійне прізвище фігурує.

---

[440]ГДА СБУ. ф. 6, оп. 1, спр. 73637-фп., арк. 135.
[441]Там само, арк. 135 зв.
[442]Там само, арк. 118.

Після отримання диплому, Тимченко з дружиною переїхав з Боярки до Білої Церкви. Місцем їх осідку став будинок № 9 по вулиці Польовій. У Білій Церкві Микола Олексійович працював викладачем латинської мови в чоловічій гімназії, яка з початком революційних подій 1917-го перетворилася в Білоцерківську чоловічу гімназію ім. Бориса Грінченка. А ще паралельно викладав латинську мову і в місцевому єврейському училищі. З вересня 1917 р. Тимченко – штатний професор латини Вінницького учительського інституту.

За справою виходить, що у Вінниці професор прагнув максимально відсторонитися від виру революційних подій і проаналізувати пройдений шлях, про що можна прочитати в його касаційній скарзі у грудні 1945 р.: «Моя активність до Скоропадського і проти Скоропадського і в ході подальших подій виявилася для мене самого несподіванкою, несподіванкою з чіткими рамками та без права відступу»[443]. 1 лютого 1918 р. Микола Олексійович повернувся з Вінниці назад до Білої Церкви.

Гетьманат Скоропадського М. Тимченко зустрів у тій же Білій Церкві. На травень 1918 р. він одночасно обіймав три посади: учителя Білоцерківської «Просвіти», керівника пожежного міського відділу та дрібного урядовця Міської управи. Як державному службовцю йому доводилося постійно бути обережним в цей час, через власну антигетьманську позицію. Саме тоді в місті з'явилися перші українські есери та бундівці і професор Тимченко починає з ними контактувати. Проте, як зазначав він сам, під час виборів до Установчих зборів «до лівих есерів не переходив»[444]. Не дивно, що в будівлі Білоцерківської «Просвіти» наприкінці травня 1918 р. гетьманська державна поліція здійснила обшук, а Тимченко, відчуваючи загрозу арешту, вимушений був декілька днів переховуватися. Однак, загалом, за часів «гетьманщини» ніякої націоналістичної роботи він не здійснював, пояснюючи «смершівцям», що не було «відповідних умов».

23–28 січня 1919 р., після повалення гетьманату Скоропадського, Директорією було скликано Трудовий конгрес. Участь Тимченка в роботі цього

[443]Там само. арк 207.
[444]Там само, арк. 138.

тимчасового вищого законодавчого органу змусила його розійтися в політичних поглядах із соціалістами-революціонерами та вийти із лав УПСР.

У травні 1919 р. Тимченко був заарештований Київською ЧК за звинуваченням у антирадянській пропаганді та ув'язнений у Лук'янівській в'язниці. Його перша дружина, Тетяна Гнатівна, знайшла змогу передати особисте звернення-клопотання з проханням про перегляд справи Християну Раковському «в руки» та таки зуміла витягти чоловіка з в'язниці[445]. Клопотання дружини й друзів дозволили переглянути кримінальну справу Миколи Олексійовича. Результатом перегляду стала Постанова № 7/422 слідчого Київської Губернської Надзвичайної Комісії, за якою Тимченка було скеровано на Північний фронт, який воював проти кайзерівських військ на північному напрямку, захищаючи Петроград. Та на північ Микола Олексійович не потрапив.

Коли окупаційні денікінські війська восени 1919 р. захоплювали всю Україну, на залізничну станцію Біла Церква прибув один з денікінських бронепотягів. За збігом обставин на станцію у цей же час прибув один з бронепотягів Директорії. Складалася небезпечна ситуація: «Перебуваючи на вокзалі на прохання повітового комісара Донченка, я вступив у переговори з командиром денікінського бронепоїзда і ми знайшли компроміс: обидва бронепоїзди припиняють вогонь і чекають на вказівки своїх командувань. Через 2 години бронепоїзд Директорії отримав вказівку передислокуватися до Фастова. Я поїхав саме цим бронепоїздом. Прибувши до Фастова, я дізнався, що в Києві точаться бої між денікінцями та директоріанцями. Щоб уникнути переслідування з боку денікінців, я поїхав з директоріанцями до Кам'янця-Подільського»[446]. Якщо сам Микола Олексійович уникнув переслідування з боку денікінців, то відплата дісталася його дружині Тетяні Гнатівні, яку жорстоко побили у власному будинку в Білій Церкві. Крім того, добираючись до чоловіка у Кам'янець, вона захворіла на тиф і померла, будучи при надії. Ці втрати стали другим ударом для Тимченка, не дали йому

[445]Там само, арк. 43.
[446]Там само, арк. 137.

оговтатися до кінця життя. В ньому ніби «зламалося та перегоріло все»: і національно-патріотичний запал, і прагнення достойного життя, і любов. Як свідчив на допиті 30 серпня 1945 р. Микола Россіневич: «Про його політичну діяльність я нічого не можу сказати. Активним він не був»[447]. Пасічник, по суті, запропонував своєму колезі коректний вихід у його безнадійному стані.

У Кам'янці-Подільському він працював інспектором соціального забезпечення при Міністерстві охорони здоров'я та опіки. Саме у складі цього міністерства в 1920 р. він виходить за кордон та потрапляє у польський Торунь. Цікаво, що свою еміграцію він пояснював «смершівцям» тим, що хотів «побувати за кордоном короткий час, однак як державний службовець УНР не мав права на реемігрaцію».

Коли Головний отаман Симон Петлюра взяв курс на зближення з Польщею, Тимченко полишає ряди «уенерівців». До Праги він виїхав в липні 1923 р. за запрошенням УГК в ЧСР, яке, вочевидь, обґрунтував його колега, професор Трохим Пасічник. У Празі Микола Олексійович спершу працював викладачем латинської та грецької мов Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова, а з 1 серпня 1923 р. очолював кафедру класичних мов і письменства вже в самому інституті, якому він віддав десять років свого життя.

В УВПІ Тимченко вперто називався «вінничанином». Як згадувала в щоденнику Софія Русова 15 березня 1929 р.: «Вчора відбулася значна подія в Інституті. Ми фотографувалися – професора «окончівши€» і абсольвенти (випускники) до 100 чоловік. Вечеря була неможливо погана. В горілку отой вінничанин професор Тимченко наклав стільки перцю, що у ректора Сімовича язик одубів…»[448] (див. додаток Б. 7, с. 441)..

Після закриття чехословацькою владою УВПІ ім. М. Драгоманова, професор Тимченко з лютого 1933 р. по листопад 1938 р. працював агентом з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден». А в грудні 1938 р. Тимченка було запрошено до Закарпаття. У Рахівській гімназії йому пощастило пропрацювати чотири місяці – до березня 1939 р., до моменту постання Карпатської України.

[447]Там само, арк. 183.
[448]Русова С. Мемуари. Щоденники. С. 302.

Однак окупація Закарпаття Угорщиною змусила його повернутися назад до Праги. А 17 березня 1939 р. і сама Прага була окупована німецькими військами.

Професор Тимченко залишався агентом з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден» аж до жовтня 1942 р., коли був заарештований Гестапо. Причиною арешту став донос двірника про те, що «непажадни рус» (неповажний росіянин) тишком слухає заборонені Гестапо радіостанції, зокрема, радянські; не поважає німців та фюрера. Крім того, Тимченка звинуватили в саботажі. Цілий місяць йому довелося відсидіти у празькій в'язниці, доки його не етапували до Презенської малої фортеці – концентраційного табору за 100 км від Праги. У Презені Тимченку довелося «сидіти» аж до 23 червня 1943 р. А оскільки його звільнили з формулюванням «під нагляд Гестапо», то Миколі Олексійовичу доводилося регулярно звітувати празьким гестапівцям. Останній з таких його візитів відбувся в квітні 1945 р. Про цей період життя Тимченко розповів «смершівцям» так: «У цей час я ніде не працював, а займався викладанням приватних уроків латині та російської мови»[449].

1929 р. в життя Миколи Олексійовича увійшла інша жінка – чешка Марія Фукалова. На допиті в липні 1945 р. її син від першого шлюбу Карел Стейкол розповідав, що Микола Тимченко – його другий батько, якого він знає з 6 років, який допоміг стати йому на ноги. Тому він зобов'язаний йому допомагати. Працюючи в берлінських і віденських ресторанах і кафе, Стейкол неодноразово передавав Тимченку великі суми грошей на прожиття (переважно по 300–500 рейхсмарок). (І це за умови, що Стейкол мав всього 4 класи освіти, однак був фаховим поваром й кондитером, його страви та ласощі полюбляли вищі чини Третього Рейху в Берліні). Карел Стейкол свідчив також і про те, що його мати прожила з Тимченком півтора роки в Рахові[450].

Марії Фукаловій та Карелу Стейколу «пощастило»: після допиту їх відпустили та залишили в Празі. Як склалося їх подальше життя – невідомо.

---

[449]ГДА СБУ. ф. 6, оп. 1, спр. 73637-фп, арк. 142.
[450]Там само, арк. 181–182.

Вочевидь, починаючи розуміти усю сутність радянської системи, пані Марія втратила будь-які надії допомогти своєму другому чоловікові. А, можливо, разом зі своїм сином і сама згодом була покарана. Ймовірний і третій варіант: з арештом Миколи Олексійовича його друга родина від нього зріклася під тиском радянських силовиків під приводом, мовляв, так і не змогла «замінити» Миколі Олексійовичу «його Тетяну». Миколу Тимченка разом з Миколою Россіневичем етапували до Києва.

Арешт Тимченка стався 5 липня 1945 р. безпосередньо у Празі. Стався за безглуздих обставин, ймовірно, за певною провокацією самого Тимченка. Адже він мав змогу бачити, чути та спостерігати, як «хазяйнують» у Празі «совєти». У руки СМЕРШу він потрапив одним із перших, бо, наприклад, до похорону Олександра Колесси лишалося ще 19 днів (усіх учасників цього похорону згодом було заарештовано); до самогубства Євгена Вирового – 14 днів; а до арешту Максима Славінського – цілих 6 місяців. Безглуздість арешту та його зумисність співпали: Тимченко просто гуляв вулицею та ще й з великою сумою грошей у кишенях (1 950 чехословацьких крон). Допити Тимченка тривали по листопад 1945 р. На усіх допитах він спокійно відкидав звинувачення в контрреволюційній діяльності, натомість вимушено-втомлено намагався пояснити те або інше питання. Зокрема, він докладно інформував «смершівців» щодо діяльності Закордонного осередку українських есерів, спростував неправдиву інформацію відносно Ісаака Мазепи, Панаса Феденка, Микити Шаповала, Никифора Григорієва, Аркадія Животка, Юрія Тищенка.

У грудні 1945 р. Миколі Олексійовичу було винесено вирок: 10 років таборів за контрреволюційну діяльність. У кримінальній справі відомостей про те, де саме він відбував покарання немає, як і немає відомостей про місце його поховання. 1 липня 1997 р. його, за відсутністю складу злочину, було реабілітовано. Співробітник Реабілітаційного відділу СБУ М. Дранко відзначив у 1998 р., що, на жаль, «довідка про реабілітацію Тимченка ніколи нікому не видавалася».

Інший подолянин Петро Іванович Савицький (1894–1983) набув педагогічну освіту природничника в Вінницькому учительському інституті (1894–1918 рр.), в студентські роки завідував фізичним і природознавчим кабінетами та асистував викладачам природознавства та фізики. Щомісячна стипендія студента Савицького становила 13 карб. 82 коп.[451]. Отримавши учительський атестат мав намір продовжити освіту у Київському університеті святого Володимира. Однак революційні події внесли корективи і плани і вимагали визначення не лише фахового, а й громадянського. Він став членом УРДП і був затятим симпатиком Симона Петлюри. Впродовж усього 1919 р. працював за фахом, завідував освітнім відділом Кам'янець-Подільської міської управи, а з січня по квітень 1920 р. вчителював у Меджибожі допоки не емігрував з військами Петлюри до Польщі, працював з інтернованими вояками у Каліському таборі, залишаючись прихильником Уряду УНР в екзилі. Тут його досвід був потрібен на фахових курсах, курсах для неграмотних, у гімназії тощо. У червні 1923 р. перебрався до Праги «на навчання», як і більшість «калішан», скористався «зеленою візою»: доїзд до кордону польським потягом, перехід кордону пішки, а потім доїзд вже до Праги / Брно / Твердошина чеським потягом.

З переїздом до Праги, в житті Петра Івановича розпочинається четвертий етап – празький, що триватиме цілих десять років. У Празі Савицький працює та навчається одночасно. Місце праці та навчання – Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Спершу з липня 1923 р. по січень 1928 р. він працював на посаді асистента/лектора кафедри мінералогії та геології, а з жовтня 1928 р. по січень 1933 р. – габілітованого доцента. Дисертацію на тему «Геологічно-петрографічні відносини в околицях Бані Сускової» захистив у вересні 1928 р. у тому ж таки Драгоманівському інституті[452].

[451]ДАВіО. ф. Д 54, оп.1, спр. 94, арк. 221.
[452]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933). дис….канд. іст. наук/ 09.00.12. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. С. 101.

Празький етап життя подолянина – науково плідний. Виходять друком його розвідки в німецьких, чеських та польських виданнях, до усього Петро Іванович – активний учасник різноманітних конференцій та з'їздів. Так, відомо про його участь профільному Першому (празькому) науковому з'їзді слов'янських географів та етнологів у 1924 р. і в двох наукових з'їздах у Празі (3–7 березня 1926 р.; 20–24 березня 1932 р.). Участь в профільному Першому (празькому) науковому з'їзді слов'янських географів та етнологів стала доленосною для Савицького, отримавши пропозицію на вступ до докторантури, яку прийняв. Працюючи в Драгоманівському інституті, він у 1925 р. став докторантом Українського вільного університету (1921–1945), де в 1929 р. здобув вчене звання габілітованого професора, захистивши докторську дисертацію з теми морфологічного походження діамантів. Зацікавлення саме мінералогією, а конкретніше діамантами, й визначило подальше життя Петра Івановича у воєнний та післявоєнний час.

Упродовж 1933–1945 рр. брав участь у багатьох експедиціях, в Конго, Південно-Африканській Республіці та Бразилії. У 1933 р. Савицький виїхав до Польщі, де йому й пощастило потрапити на очі емісарам синдикату «De Beers», котрі розшукували в Польській республіці фахівців-геологів саме в емігрантському середовищі. Тому можна сказати, що Савицький опинився в потрібному місці та в потрібний час, до того ж він вчергове конструктивно підійшов до ситуації, зважаючи на власний статус біженця, з меншою оплатою праці та більшими вимогами.

Потрібно відзначити, що 1930-ті в Європі були роками нарощування політичної ваги й військово-промислового потенціалу ряду країн, зокрема Королівства Італії та Третього Рейху. Їх військово-промислові комплекси потребували геологів, оскільки вимагали технічних діамантів для належної експлуатації техніки. Однак, у боротьбі за останні в 1930-х зіткнулися інтереси двох діамантових монополістів-постачальників: «Fridrich Krupp AG» й «De Beers». Якщо перший відкрито підтримував Німеччину, то другий – Великобританію та її союзників. Обидва синдикати постійно конкурували між

собою, доки їх інтереси відкрито не перетнулися. Зауважимо, що до початку Другої світової війни піонером в застосуванні технічних діамантів і діамантових технологій – спершу у вигляді абразивного шліфування найкращої в світі оптики «Zeiss» («Цейс», однак в деяких технічних джерелах – «Зейц») – була Німеччина. Та в 1927 р. Крупп здійснив новий прорив в обробці металу – запатентував матеріал «Widia» – «wie Diamant» «як діамант» (агломерат карбіду вольфраму з кобальтом), що дозволило досягти просто неймовірної швидкості та чистоти різки найтвердішої сталі. Та заточувати різці з «Widia» було можливим тільки інструментами з технічних діамантів.

Приблизно в той же час німецька інженерія створює та впроваджує технології з діамантовим інструментом для фінішного хонінгування, що дозволило збільшити ресурс міцності двигунів автомобілів, літаків, танків і підводних човнів. А згодом на черзі у німецьких інженерів постали діамантові фільєри для дроту (радіоелетроніка). Крім того, німецькими технологами було аргументовано, обґрунтовано та реалізовано ще більше сотні технічних новинок у військово-промисловому комплексі, які вимагали технічних діамантів відповідних категорій й параметрів. Тому Савицькому довелося досліджувати діамантові родовища в Конго, ПАР і Бразилії не тільки для «Fridrich Krupp AG», а й для «De Beers», які таємно співпрацювали у 1939–1944 рр., не афішуючи свою подвійну пошукову роботу.

Вагомо, що інформація про співпрацю двох монополістів-гігантів повністю відсутня як в документації «De Beers», так і в спогадах міністра озброєнь Третього Рейху Альберта Шпеєра. І це за умови того, що світовий прибуток технічних діамантів у 1939–1944 рр. складав майже 54 мільйони карат[453]. Однак історики аргументують співпрацю, по-перше, через те, що керівництво «De Beers» відмовилося в 1940 р. перенести свої діамантові стоки з Великобританії до США. По-друге, «De Beers» відмовилося надати США у 1944 р. 6,5 мільйонів карат технічних діамантів. І тільки погрози Т. Рузвельта щодо блокування постачання діамантів до Великобританії військовою авіацією

[453]Горяинов С. Криптоэкономика мирового алмазного рынка. Алмазы Третьего Рейха. URL: https: history.wikireading.ru/374337 (дата звернення: 15.03.2011).

(у Лондоні «De Beers» мав Центральний відділ збуту технічних діамантів) змусили синдикат перенести свої офіси до Канади та надати США 1 мільйон карат технічних діамантів. По-третє, «De Beers», зі свого боку, в 1942–1943 рр. уникав будь-яких контактів та операцій з американцями. Врешті-решт, конфлікт між синдикатом й Адміністрацією Президента США зайшов настільки далеко, що американці змушені були попросити допомоги в розвідки. Тоді й було з'ясовано, що «De Beers» здійснює постачання технічних діамантів Німеччині за ціною 2 американських долари за 1 карат, тобто за ціною в 30 разів більшою за реальну, отримуючи з таких операцій 300 % прибуток. Штатівська розвідка віднайшла й інше: діаманти постачаються з Катанзького родовища, детальне геологічне картування якого в 1941–1943 рр. (методом геохімічного пошуку) здійснював «деякий Савицький». Відзначимо: ця інформація в біографії подолянина-празького українця не мала негативних наслідків для нього, бо в подальшому керівництво як Американської окупаційної зони, так і новоствореної ФРН дуже прихильно поставилося до кандидатури Савицького і як до штатного працівника, і як до ректора Українського технічно-господарського інституту.

У 1945 р. Савицький повертається з Конго до Німеччини, хоча цілком розумів програш Третього Рейху, не маючи наміру повертатися назад до Радянської України, закінчення Другої світової Савицький зустрів в Американській окупаційній зоні в статусі «ді-пі».

Тризонія в 1945–1949 рр., господарство та економіку якої потрібно було розбудовувати практично «з нуля», з перших днів свого існування змушувала «діпістів» замислитися над тим, як жити далі. Отож, на порядку денному гостро постала потреба у фахівцях-практиках: слюсарях, токарях, електриках, будівельниках та інших. Тому 28 червня 1945 р. Український технічно-господарський інститут (УТГІ) – навчальний заклад з очно/заочною формою навчання, створений ще в 1932 р. при Українській господарській академії (УГА) в Подєбрадах (ЧСР), як правонаступник УГА, отримав дозвіл від Військового окупаційного уряду Німеччини на продовження своєї

діяльності. Організаційним осередком установи стає місто Регенсбург. Тут на території колишнього табору «ді-пі» Ганговер-Зідлюнг інституту були надані приміщення. Згодом, на початку 1950 р. навчальний заклад тимчасово перебрався до міста Новий Ульм (табір Людендорф-Касерне). А з ліквідацією цього табору в тому ж 1950 р. Інститут переміщений до Аусбургу, в 1951 р. УТГІ востаннє змінив свою дислокацію, переїхавши до Мюнхена. Тут ще з 1947 р. розміщувались ветеринарний і фармацевтичний факультети УТГІ.

УТГІ мав 5 факультетів: агрономічно-лісовий, ветеринарний, економічний, інженерний, фармацевтичний; упродовж 1947-1952 рр. ректором був Борис Іваницький. Тут також діяли Висока школа державних наук, курси журналістики, курси українознавства, курси англійської, французької, німецької мов, а також окремих фахових спецкурсів. Петро Савицький отримав роботу в науковому відділі. А з 1953 р. обраний ректором УТГІ Його ректорство припало на непростий час. По-перше, наприкінці 1940-х потік бажаючих навчатися в УТГІ скоротився. Колишні «ді-пісти» емігрували далі: до Канади, США та країн Латинської Америки, закривалися його підрозділи. Через це інститут мав звільнити приміщення, надані окупаційною владою. Щоб відстояти будівлі інституту, УТГІ змушений був розгорнути широкомасштабну акцію і звернутися по допомогу й підтримку до багатьох німецьких державних установ, організацій і навіть відомих приватних осіб у Бонні. Так, у вересні 1953 р. Петро Савицький, як ректор, звернувся листом за підтримкою канцлера ФРН Конрада Аденауера[454].

Врешті-решт, за ініціативи Міністерства зі справ біженства Німеччини три українських наукових установи: Український вільний університет, УТГІ та Наукове товариство ім. Тараса Шевченка – утворили разом Товариство сприяння українській науці. При цьому, УТГІ був попереджений: «парасолькова структура» отримуватиме дотації від Баварського уряду тільки за умови покриття третини її бюджету українськими або іншими закордонними «жертводавцями». Тому було знайдено меценатів.

[454]УТГІ. НА НаУКМА. ф. 11, оп. 1, спр. 107, арк.1–2.

По-друге, ректору Савицькому довелося вирішувати ще одну не дуже приємну справу. Ще в 1950 р. у США було створено представництво заочного сектору УТГІ. Після тривалої процедури легалізації навчального закладу, влада штату Нью-Йорк видала хартію про відкриття вищої школи під назвою «Український технічний інститут в Нью-Йорку». Процес «перенесення УТГІ» до США викликав непорозуміння в адміністрації інституту в Німеччині, оскільки «американська група» вела цілком незалежну політику, не шукала патронату та не узгоджувала своїх дій з Мюнхеном. Тривалі перемовини сторін не дали позитивних результатів. І з часом освітня діяльність УТГІ в США в середині 1960-х зійшла нанівець. Не було вирішено позитивно й питання створення канадського представництва УТГІ. В роки постійної напруги у відносинах з колегами зі США та Канади, єдиним позитивним моментом було відзначення 35-річчя наукової діяльності власне Савицького.

З 1960 р. УТГІ остаточно перетворюється на суто науковий інститут і зосереджується на проведені конференцій, короткотермінових курсів, лекцій, видавничій діяльності. У поодиноких випадках надає змогу складати іспити та отримувати дипломи тим студентам, які виїхали з Німеччини, але прослухали всі необхідні курси. Ректорську посаду Савицький залишає в 1963 р.

Цікавий факт: особова справа штатного працівника й ректора УТГІ П. І. Савицького, що нині зберігається (з 2009 р.) в архіві Національного університету «Києво-Могилянська академія», не містить жодної фотокартки. Савицький є тільки на деяких спільних (групових) фото 1920-х рр. у «празький період». Його фотокарток немає й у фонді Д-54 Державного архіву Вінницької області. (див. додатки Б. 11 та Б. 12, с. 445, 446).

Останні двадцять років свого життя Петро Іванович проживав у Мюнхені, зрідка консультуючи колег і студентів. Поруч з ним доживала віку його дружина – Ольга Савицька (у дівоцтві Стефанів, 1899 р. н.). За неперевіреними даними Савицькі не мали дітей. Серце видатного геолога-мінеролога перестало битися 29 вересня 1983 р. [455].

[455]УТГІ. НА НаУКМА. Ф.11, оп. 1, спр. 107, арк.7–9.

Коли вести мову про іншого вченого, життєву долю якого вдалося розкрити за раніше не використаними документами, то можна простежити інші способи виживання в обставинах революційної і політичної небезпеки. Нам йдеться про Миколу Антоновича Скидана (1894–1954) – агронома, видавця (очільника Українського суспільного видавництва в Празі) і багаторічного секретар «чехословацького» Закордонного осередку УПСР[456].

Він народився 1894 р. у с. Хрінівка Липовецького повіту на Вінниччині (нині – в Іллінецькій міській громаді Вінницького району Вінницької області). Був третім із чотирьох синів у батьків. Наймолодшою в родині була Віра Скидан 1906 р. н. Микола Антонович закінчив народну школу, а з 1906 р. по 1913 р. навчався в двокласному реальному училищі та сільськогосподарській школі. Де саме знаходилися училище й сільськогосподарська школа – у протоколах допитів не вказано. Маємо іншу інформацію: про проходження Скиданом післянавчальної агрономічної практики в маєтку генерала Павлова в с. Кошлани на Вінниччині. (Нині – Кошлани знаходяться в Оратівській селищній громаді Вінницького району Вінницької області).

У 1915 р. Миколу Антоновича мобілізували до царської армії спершу в 309-й піхотний полк, а потім у 126-й. Він – учасник «Брусилівського прориву», командир двох взводів, які форсували річку Прут «в районі Чернівців», за що нагороджений 7 червня 1916 р. Георгіївським хрестом 3 ступеню.

Наприкінці червня 1916 р. у с. Мала Гука (Галичина) Скидан потрапив в австрійський полон і опинився в таборі для військовополонених «Пургшталь» (поблизу сучасної ярмаркової комуни федеративної землі Нижня Австрія Пургшталь-ан-дер-Ерлауф) за 20 км від Відня. Весною 1918 р. військового бранця скерували до Володимира-Волинського, що теж на той час перебував під управлінням австрійської військової адміністрації.

У Володимирі-Волинському Микола Антонович дізнався про гетьманський переворот і домовленості Скоропадського з німецьким

[456]Зубко О. Повернення з небуття: Скидан Микола Антонович (1894–1954). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки,* Кам'янець-Подільський, Т. 43. 2024. С. 338–346. DOI 10.32626/2309-2254.2024-43.338-346

командуванням. Тому, як прибічник Української Центральної Ради («я та ще десятеро українців створили Революційний комітет для боротьби з гетьманством»[457]), активно долучився до формування 1-ї дивізії сірожупанників. Ця дивізія складалася з 4 піших полків, 1 гарматного дивізіону, кінної й інженерної сотень та низки допоміжних підрозділів. Станом на 1 липня 1918 р. її бойова чисельність становила 140 старшин і 6 000 багнетів[458]. Вона, хоч і була офіційно передана австрійським командуванням в розпорядження командування Української Держави в серпні 1918 р., проте Скоропадський, не дуже покладаючись на її лояльність, відіслав сірожупанників подалі від Києва на північну Чернігівщину в район Конотопа і Кролевця для захисту кордону. Попри те, що дивізія активно формувалася, Скидан у її складі не воював. Отримавши інформацію про можливий арешт через антигетьманську діяльність, він утік додому до рідного села, де став інспектором кооперації. А вже з листопада 1918 р. по лютий 1919 р. – повітовий комісар містечка Липовець. На той час згідно «Обіжника Ради Державних секретарів до державних повітових комісарів про їх обов'язки та права», повітовий комісар – урядовець, який представляв уряд у повіті як адміністративній одиниці[459]. Саме від Липовецького повіту його було обрано делегатом Трудового конгресу України (23–28 січня 1919 р.) – вищого тимчасового законодавчого органу УНР в період Директорії.

У лютому–червні 1919 р. Микола Антонович – член Продовольчої комісії Трудового конгресу. У другому пункті ухваленого Трудовим конгресом 28 січня 1919 р. «Закону про тимчасову владу в У. Н. Р.» йшлося: «Зважаючи на загрожуючи внутрішнє й зовнішнє положення нашої Республіки, засідання свої припинити, виділивши зі свого складу комісії з законодавчими і контрольними функціями, які мають розробити законопроекти для слідуючої сесії Трудового Конґресу, а також допомагати Правительству в оздоровленні адміністративного

[457]ГДА СБУ. ф. 6., оп. 21, спр. 73637, арк. 48.
[458]Руккас А. «Сірожупанникам – 102 роки». Історична правда.. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/2020/02/13/157033/ (дата звернення: 24.02.2024).
[459]Гай-Нижник П. Обіжник Ради Державних секретарів до державних повітових комісарів про їх обов'язки та права. Персонаотнйи сайт П. Гай-Нижника. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(12)%2001.php (дата звернення: 24.02. 2024).

апарату всеї республіки від контреволюційних і антидержавних елементів. Повинні бути утворені комісії: 1. По Обороні держави; 2. Земельна; 3. Бюджетова; 4. Закордонних Справ; 5. Харчових Справ і 6. Культурно-Освітня»[460].

Наприкінці січня 1919 р. Скидан, як член Продовольчої комісії, виїхав до Вінниці, де відбулося три її засідання. Після відступу Директорії УНР і уряду з Києва внаслідок більшовицького наступу, комісії ТКУ проводили засідання та брали участь у спільних нарадах Директорії УНР та Ради Міністрів у Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. А коли прем'єр-міністром було обрано Остапенка Сергія Степановича, (очолював уряд з 13 лютого по 9 квітня 1919 р.), Продовольчу комісію було ліквідовано.

У квітні 1919 р. 1-й та 3-й Галицькі корпуси Української Галицької Армії «відбивали» в денікінців Київ й, відступаючи, проводили демаркаційну лінію з Білою гвардією «по м. Васильків». У переговорах з денікінцями з боку галичан брав участь і Микола Антонович, тому що його після ліквідації Продовольчої комісії було призначено державним інспектором з пропаганди та агітаційної роботи 1-го Галицького корпусу УГА. Зокрема, на цій посаді, він був присутнім на публічному покаранні селян сіл Межиріки (нині – Кіровоградська область) та Васютинці (нині – Черкаська область), за те, що селяни відмовлялися ділитися хлібом з галичанами, здійснювали напади на потяги й займалися крадіжками.

У вересні 1919 р. Миколу Скидана мобілізували вдруге, однак вже до лав Армії УНР, а саме до 2-ї Волинської стрілецької дивізії на посаду того ж таки державного інспектора з пропаганди та агітаційної роботи. Тому в боях 2-ї Волинської дивізії із «червоними» загонами Котовського в районі Балта-Вапнярка–Жмеринка, Скидан участі не брав. Коли в листопаді 1919 р. стала очевидною поразка Армії УНР, Скидан звично повернувся назад до рідного села. До квітня 1920 р. він, як і раніше, липовецький інспектор з

[460]Павлишин О. Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.): формування та діяльність. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років.* 2014. Вип. 10. С. 172-190. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000508297

кооперації. А з травня по червень 1920 р. вдруге обраний повітовий комісар Липовця. Після цього із залишками Армії УНР, Скидан емігрував із сім'єю (дружиною Ольгою Олександрівною (1894 р. н.) та сином Юрієм (1921 р. н.) у Тарнів (Польща). У Тарнові працював на різних посадах і отримував грошову урядову допомогу: «Тут я – агітаційний комісар здебільшого. Мав заробітню платню та випадкові підробітки. Вмів вишивати, чим теж заробляв»[461].

На початку 1921 р. він з родиною переїздить до міста Кременець, де до квітня 1923 р. працював «продавцем» в одному із кооперативів. Життя в Кременці було непростим для Скидана. На нього двічі доносили, начебто за зв'язки з комуністами та за промонархічні погляди. А, головне, польська адміністрація турбувала Скидана через відсутність реєстрації. За це його навіть було офіційно заарештовано в квітні 1923 р. на 14 діб арешту. І саме арешт й змушує «вигнанця» емігрувати далі, тепер вже до Чехословаччини.

Ще в Тарнові Миколі Антоновичу пощастило зустрітися із своїм колегою по австро-угорському полону Адольфом Шиндлером, колишнім батальйонним старшиною. Шиндлер проживав на той час у Брні та працював агентом з продажу взуття чехословацької фірми «Батя». Після відбуття арешту Скидан пише листи з проханням допомоги як Шиндлеру, так і своєму товаришу по УПСР Івану Паливоді. Обидва радо зголосилися допомогти, активно клопотали щодо отримання Скиданом чехословацької візи, яку він отримав 23 квітня 1923 р. у Львові в чехословацькому консульстві.

Празький період в житті Миколи Антоновича починається 28 квітня 1923 р., коли він з родиною приїжджає до столиці Першої Чехословацької Республіки. На відміну від інших празько-подєбрадських українців, шлях Скидана до Праги був офіційним, залізничним. Працюючи «за протекцією Паливоди» на посаді бібліотекара УГК, Скидан у 1923 р. став абітурієнтом Матуральних курсів. У протоколах допиту він наголошує, що Матуральні курси закінчив при Подєбрадській академії, до їх передачі під юрисдикцію УВПІ ім.

[461]ГДА СБУ. ф. 6, оп. 21, спр. 73637, арк. 129.

М. Драгоманова. А здобувши повну базову середню освіту в 1925 р., він поповнив лави студентів агрономічного факультету Чеської Політехніки.

Після закінчення вивчення курсу агрономічних дисциплін у 1929 р. його, як талановитого студента, залишили науковим співробітником на кафедрі рослинництва та садівництва. Проте вже в 1934 р., як емігранта, скоротили (давалася взнаки світова економічна криза, що зачепила ЧСР і розтягнулась тут з 1932 р. по 1935 р. та закриття ринку праці для «нечехів»). І з цього часу до 1940 р. він – голова Українського суспільного видавництва. Як свідчив він на допиті: «Видавництво друкувало та продавало наукову, художню, економічну літературу, зокрема, й українською мовою. Була тут й література антирадянського характеру! Її замовляв здебільшого Тищенко (Сірий). Моя роля голови видавництва – розподіл літератури в продажах та технічна робота»[462].

«В 1939 р. я не працював, з 1940 р. чорнороб – канцелярист Земельного управління, як структурної одиниці Міністерства внутрішніх справ (Прага). Тут я працював до 1945 р. Я двічі викликався в Гестапо в 1942 р. Перший раз мене питалися про моє ставлення до СРСР. Я відповів, що задоволений, бо Україна возз'єдналася з Галичиною. Другий раз причина виклику – участь в Батьківському комітеті гімназії, де навчався син. В 1943 р. мене знову двічі викликали як голову УСВ, бо українські націоналісти видали відозву проти німців з приводу «іздевательств» німців над українцями. Перевіривши бухгалтерію, мене відпустили. Через деякий час мене знову покликали. Попитали вчергове про УСВ та той же офіцер запитав мене чи чув я про Власова і як я оцінюю його діяльність? Я відповів, що нас, як українських емігрантів це не стосується, я особисто читав про Власова в газеті, і це справа російської визвольної армії. Я додав, що дотримуюся переконань українських соціалістів-революціонерів»[463].

Потрібно додати, що з першого дня свого перебування в ЧСР та до моменту арешту Микола Антонович проживав у Модржанах (Празькому

[462]Там само, арк. 138.
[463]Там само, арк. 144.

передмісті). Його арешт відбувся 22 червня 1945 р. на одній із вулиць Праги. Скидан – негромадянин ЧСР – особа без громадянства – банально намагався дізнатися, приїхавши з Модржан до Праги, що ж буде далі, за умови захоплення радянськими військами не тільки міста, а й всього колишнього Протекторату. При арешті у нього було вилучено: трудову книжку, 228 чехословацьких крон, каталог книг, карточку чеської поліції про прописку та місце проживання, тимчасове посвідчення на прізвища Скидан.

Микола Антонович цікавив «радянських визволителів», насамперед, як український соціаліст-революціонер, а, отже, ідеологічний ворог. Ще в 1924–1928 рр. він був членом «Вільної громади». У 1929–1938 рр. виконував обов'язки секретаря Закордонного комітету УПСР, до лав котрої вступив у 1919 р. У 1937–1938 рр. був заступником голови Комітету допомоги українським та білоруським студентам у ЧСР. Отож, на усіх допитах Скидан постійно пояснював одне й те саме: «Вільна громада» – організація есерівського спрямування, керівником якої був Матвій Стахів. Друкованим органом цієї організації був журнал «Життя», на сторінках якого пропагувалася ідея самостійної Української трудової республіки, обґрунтовувалася необхідність визвольної революції, висвітлювалась програма УПСР, публікувалися матеріали на теми шкільництва, літературні та сатиричні твори. А ось ЗК УПСР – це організація, в якій перебувало не більше 20 осіб, які були опозицією Микиті Шаповалу. Серед них: Лев Шрамченко, Никифор Григоріїв, Григорій Денисенко, Степан Ріпецький, Матвій Стахів, Карпо Кобернський, Олександр Роніс, Іван Паливода, Аркадій Животко, Микола Тимченко, Павло Богатський[464]. Щодо ж Комітету допомоги українським та білоруським студентам у ЧСР, то ця організація займалася, насамперед, наданням матеріальної допомоги (одягом, взуттям, їжею). У 1937–1938 рр. ЧУКу вдалося зібрати 20 000 чехословацьких крон для надання матеріальної допомоги потребуючим[465].

[464]Там само, арк. 108.
[465]Там само, арк. 148.

Відносно Скидана окремі допити в Лук'янівській в'язниці в 1946 р. були проведені з Миколою Россіневичем та Петром Зленком. Обидва відзначили працелюбність, неконфліктність та політичну поміркованість Миколи Антоновича.

22 грудня 1945 р. «чоловік середнього зросту, середньої фігури, з опущеними плечима, короткою шиєю, сивим волоссям, сірими очима, овальним обличчям, високим лобом, дугоподібними бровами, великим носом, маленьким ротом, тонкими губами, скошеним підборіддям, маленькими вухами» був засуджений на 10 років виправних робіт за статтями 54-2, 54-11 КК СРСР (антирадянська діяльність) без конфіскації майна (за його відсутності). Помер Микола Скидан за рік до закінчення терміну ув'язнення. Реабілітований за відсутністю складу злочину в 1991 р. (див. додаток Б. 13, с. 447).

Неабиякі випробування випадали в еміграції творчій інтелігенції, їх життєві траєкторії не так залежали від ідейної атмосферили, але наскрізно сповнені рефлексіями щодо національної культури.

Про Ніну Дяченко-Гордаш (1900–після 1953) відомо як про співачку і викладачку вокалу та фортепіано. Вона також вписана в анали Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, зокрема музично-педагогічного факультету[466]. Майбутня оперна прима народилася в с. Слобідка Янівської волості Літинського повіту Подільської губернії (нині – це село Іванівська Слобідка колишнього Калинівського, а зараз Хмільницького району, Вінницької області). Встановити точну дату народження Ніни Гордаш, а також з'ясувати її «по-батькові» спершу було неможливо, оскільки в ДАВіО не знайдені метричні книги Слобідського Храму Святої Параскеви. Інформація про дату народження віднайшлася в іншому джерелі: в книзі «Українська пісня за кордоном. Світова концертова подорож Українського національного хору під проводом Олександра Кошиця», де зазначено, що Ніна Гордаш мала альт і

[466]Зубко О. Літинчанка Ніна Дяченко(ва)-Гордаш: прима вокалу та володарка нот. Від виходу за кордон (1919 р.) до сцени Словацької опери (1960-ті). *Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24-26 жовт. 2018 р. м. Вінниця* / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. С. 132–135.

народилася 4 квітня 1900 р.[467]. У 1917 р. Гордаш закінчила Тульчинську церковно-парафіяльну школу (функціонувала з 1886 р. по 1918 р.), проте її документи теж не збереглися в ДАВіО.

По закінченні церковно-парафіяльної школи Гордаш два роки вчителювала в різних селах Літинщини. В її автобіографії, що зберігається у фонді 3972 ЦДАВО України, на жаль, не зазначені ті села, де вона вчителювала. Та й сама автобіографія, зауважимо, (два аркуші), є досить короткою й скупою на відомості.

Наприкінці 1919 р. Гордаш – студентка Кам'янець-Подільського державного українського університету. Саме тут, серед студентської когорти, вона потрапила на очі Олександру Кошицю – українському хоровому диригенту й композитору. Ще за часів Директорії Кошиць разом із композитором Кирилом Стеценком став співорганізатором Української хорової капели й тому відшукував серед української молоді ті або інші регістрові голоси.

Її чоловіком був відомий український співак (тенор) Григорій Дяченко. 1919 р. виїхав за кордон з Капелою, наступного року в такий самий спосіб з Капелою за кордон «вийшла» й Ніна Гордаш. У 1921–1922 рр. Ніна Дяченко-Гордаш – учасниця Українського академічного хору, що був заснований при УГК в Празі. З цього часу вона також виступала сольно на рівні з такими співаками як М. Менцинський, О. Руснак, І. Туркевич-Мартинцева, М. Голинський, М. Сокіл, М. Гребінецька[468].

1 травня 1925 р. вона була прийнята на посаду лектора класу вокального співу музично-педагогічного факультету УВПІ ім. М. Драгоманова[469]. А вже в

---

[467]Українська пісня за кордоном. Світова концертова подорож Українського національного хору під проводом Олександра Кошиця; Голос закордонної критики. Париж: Українське музичне товариство ім. О. Кошиця в Парижі, 1929. С. 20.

[468]Карась Г. В. Музична культура української діаспори в часовому світопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012. С. 123.

[469]Зубко О. Є. Ніна Дяченко(ва)-Гордаш: прима вокалу та володарка нот. Від виходу за кордон (1919 р.) до сцени Словацької опери (1960-ті). *Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24-26 жовт. 2018 р. м. Вінниця* / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. С. 132–135.

лютому 1927 р. виходить друком її підручник «Сольовий спів, його теорія та практика». Україномовний підручник Дяченко-Гордаш виявився засадничим для вокалістів. З 1925 р. і до 1939 р. Ніна Дяченко-Гордаш – активна учасниця Українського радикально-демократичного клубу. Ця громадсько-політична організація у складі військово-історичного та літературно-музичного відділів, а також бюро праці, була створена прихильниками «Екзильного уряду УНР. 30 жовтня 1930 р. Н. Дяченко-Гордаш звільнилася з УВПІ. Разом з чоловіком вона переїхала до Західної Богемії, до міста Пльзень, де влаштувалася до місцевого театру. У цьому театрі подружжя працювало два сезони. А з 15 серпня 1932 р. розпочалася сольна десятирічна артистична кар'єра Дяченко-Гордаш в оперній трупі театру міста Оломоуц, столиці Моравії. Зі встановленням німецького Протекторату (1939), після дворічних роздумів, (потреби «якось жити») подружжя, поборюючи докори сумління, погодилося працювати в трупі Німецької опери. І Ніна, і Григорій пропрацювали тут майже до кінця 1945 р.

Існують окремі відомості й про те, що в 1941–1942 рр. Н. Дяченко-Гордаш одночасно викладала й в Українській реформованій гімназії в Модржанах[470].

Чи мала наслідки своєї тимчасової колаборації Ніна Дяченко-Гордаш відразу після закінчення Другої світової війни – достовірно невідомо. У перші повоєнні роки – ні, бо вже з 1 серпня 1946 р. вона рахується вокалісткою оперної трупи Сілезького театру в Опаві. У складі цієї трупи вона спокійно працювала до 1952 р. наступного року, коли подружжя офіційно розірвало шлюб, і Ніна Гордаш прагнула почати сольну кар'єру, їй «пригадали» її статус колаборантки.

У 1953 р. Ніна Гордаш змушена була переїхати до Східної Словаччини, до міста Пряшів, де намагалася влаштуватися в трупу новоствореного Українського народного театру. Та влаштуватися не вдалося. Причин – декілька. По-перше, театр акцентував увагу не на опері, а опереті. По-друге, реально був помітним вік Гордаш. По-третє, Ніні Гордаш виразно дали

[470]Українська гімназія в Чехословаччині. Прага,, 1932. С. 12.

зрозуміти, що соціалістична Словаччина послуг колишньої прими Німецької Опери не потребує. Й по-четверте, комуністичному керівництву Пряшівщини не подобалася власне проукраїнська скерованість театру. У 1957 р. Український народний театр буде ліквідований. З 1953 р. життя празької українки не відслідковується. Скільки ще років прожито нею, як та де вона доживала віку, коли саме та від чого померла – всі ці питання й досі залишаються відкритими[471].

«Curriculum vitae» Федора Олександровича Сумневича (1885–після 1929) – викладача курсів «Основи кооперації» та «Історія кооперації» Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, голови Української селянської спілки в міжвоєнній ЧСР (1924–1939)[472] – досить лаконічне: «Народився у 1885 р. у містечку Курилівці Муровані волосного центру Ушицького повіту Подільської губернії» (нині – селище міського типу Муровані Курилівці Вінницької області). «Навчався в духовному училищі села Привороття Ушицького повіту» (нині – село Подільське Кам'янець-Подільського району Хмельницької області). «А згодом в Подільській духовній семінарії». На жаль, в Державному архіві Хмельницької області, у фонді 64 «Подільська Духовна семінарія. м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії (1817–1920)» (166 справ) не збереглися списки випускників.

До Ушицького духовного училища, як структурного елементу семінарії, в ті часи, потрапляли здебільшого юнаки або із заможних родин, або незаможні й сироти, за котрих клопоталися благодійники чи громадські організації, оскільки навчання в училищі, а згодом і в семінарії було платним – 50–100 карбованців на рік.

«В 1911 р. закінчив юридичний факультет Варшавського університету». Досить різкий перехід у викладенні автобіографії змушує нас замислитися:

---

[471]Пеленська О. Україна поза Україною. Енцеклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині. Прага: Національна бібліотека Чеської Республіки, Наукове товариство ім. Тараса Шевченка в Канаді, Українсько-Канадський Дослідчо-Документаційний центр, 2019. С. 102.

[472]Зубко О. Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885-?). *Літопис Волині,* 2018. № 19. С. 122–130.

скільки саме років віддав Сумневич вивченню богослів'я? І тут допомогу надає нам Василь Королів. У своїх «Згадках про мою смерть» він пише: «Закінчивши чотирьохрічну бурсу та шістьохлітню духовну семінарію, де я бачив стільки негативних виявів недовірства, блюзнірства й аморальності, я, як і звичайно те буває, відносив прикрі ті факти на рахунок не грішних людей, а на рахунок самої релігії»[473]. Тобто цілих десять років. Вочевидь, «негативні вияви недовіри», змусили й Сумневича, як і Короліва, звернути свою увагу на інший фах. Цим фахом була юриспруденція. А з урахуванням того, що Федір Олександрович 1885 р. народження, то в 1911 р. йому виповнилося 26 років. Тобто студентом Варшавського університету він став у віці 22-х років. Впадає у вічі ще одна цікава деталь: вочевидь, Сумневич мав здібності до мов, бо навчання в польській вищій школі вимагало знання польської мови й латини. Як саме навчався Федір Сумневич у Варшавському університеті, чи закінчив він університет і отримав диплом – достовірно не відомо, бо у 1914 р., як відзначав він сам, вкотре скромно й лаконічно, «воював в чині прапорщика», без зазначення фронту та військової частини. В ґрунтовній розвідці Ярослава Тинченка «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» згадується, однак, про якогось Федора Сумневича, як простого вояка[474].

Подальші дані з життя празького українця датуються 1917 р. Йдеться про участь Федора Олександровича в роботі Українського правничого товариства (УПТ), створеного у Києві 30 квітня (13 травня), та його призначення 20 липня 1917 р. повітовим комісаром Рівненської повітової громадської ради.

Колегами Сумневича по УПТ були М. Ткаченко (голова), М. Радченко та А. Яковлів (товариші голови), Ю. Гаєвський, Р. Лащенко, В. Войткевич-Павлович, Г. Вовкушевський, Г. Лепеха, Ю. Старицький, О. Пурик, К. Квітка, О. Мицюк, М. Садовський та інші. Почесним членом товариства було обрано й М. Грушевського. Загалом УПТ нараховувало 115 осіб. Робота Сумневича, як адвоката, була спрямована, насамперед, на

[473]Королів-Старий В. Згадки про мою смерть: Спомини.169 випуск. Т. 1. С. 33.
[474]Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 2. Київ: Темпора. 2011. 424 с.

українізацію судових установ. І, зрозуміло, що його спроби та спроби його колег українізувати суд наштовхувалися на стіну нерозуміння з боку зрусифікованих працівників суду, які у своїй більшості залишалися відданими «великоруським» переконанням.

Щодо ж призначення Сумневича повітовим комісаром, то в буремних революційних 1917–1921 рр. в колі обов'язків останнього, з підпорядкуванням йому однієї або декількох військових сотень, був нагляд за роботою повітової адміністрації, дбання про санітарний та культурно-освітній рівень краю, інформаційне просвітництво, питання мобілізації, соціальної допомоги та збору врожаю зернових. Крім того, повітовий комісар мав здійснювати аналіз рейтингу довіри населення до владних структур. Але фактично, в умовах криміналу та великої кількості зброї у селян, що поверталися з фронтів Першої світової війни, повітовий комісар в 1917–1919 рр. більше переймався правопорядком.

Роботу повітового комісара, зокрема, гарно ілюструвала щоденна газета «Селянська думка» (м. Бердичів). В квітні 1918 р. на її шпальтах писалося: «При Бердичівскім Повітовім Комісаріяті засновується Інструкторсько-інформаційний відділ з метою: помагання організації влади в повіті, інформування населення про суть сучасних подій та закладення в селах і волостях повіту культурно-просвітницьких інституцій. Інтелігентних людей, які живуть в повіті, і бажають зайняти посади волосних інструкторів-інформаторів, закликаємо звертатися особисто до Інструкторсько-інформаційного відділу. Адреса: вул. Білопільска 72, II поверх. Посада волосного інструктора платна і може бути злучена з іншою посадою»[475].

А у вересні 1919-го ця ж газета інформувала населення про те, що добровільна здача зброї буде компенсована спеціальною комісією на чолі з повітовим комісаром, виходячи з таких розрахунків: «Рушниця Російська і Австрійська і Вінчестер з багнетом і без – 60 гривнів; рушниця без затвору – 30 гривнів; затвор – 20 гривнів; багнет – 10 гривнів; кулемет справний всякого

[475]Селянська думка. Щоденна газета. П'ятниця. 10 квітня. 1918 р. м. Бердичів. С. 1.

зразка – 300 гривнів; кулемет без затвора – 250 гривнів; кулеметний затвор – 50 гривнів; гарматний затвор справний – 200 гривнів; стрільба пособія – 50 гривнів; панорама – 20 гривнів; гарматний наділ – 50 гривнів; кулеметна стрічка – 20 гривнів; рушничі набої – 2 гривні за 1 штуку; гарматні набої різних зразків – 30 гривнів за 1 штуку; бінокль призментний – 200 гривнів; заряд гільз – 200 гривнів; несправна зброя оцінюється в половину суми»[476].

У вересні 1917 р. на Федора Олександровича чекає чергове призначення: він входить до складу Першої Ради Рівненського товариства «Просвіта», а згодом стає його фундатором. (В середині жовтня статут Рівненської «Просвіти» вже був затверджений окружним судом). Діяльність Просвіти охоплювала всі сфери культурного життя, шкільну та позашкільну освіту. А за особистої грошової допомоги Сумневича та за особисті кошти інших рівненських просвітян було закуплено близько 1 000 книжок, що започаткувало розбудову бібліотеки Рівненської Просвіти. Так, наприклад, торкаючись питання шкільної освіти, 12 вересня 1917 р. Федір Олександрович відзначав (із записів «Журналу Рівненського Земського зібрання» VI надзвичайної сесії): «….Расходъ на курсы для учителей был сдѣлан не по личному почину Земской Управы, но согласно постановленія Уѣзднаго Общественнаго Совѣта. Курсы были созданы для широкого повышѣнія національного вопроса, знакомства с исторіей Украіны, географіей, багатствомъ и глубиною родного языка и съ новыми направленіями въ свободной школѣ: они продолжались 18 дней»[477].

6 грудня 1917 р. Федора Олександровича вчергове підвищили, його призначали головою Рівненського повіту. На цій посаді йому довелося перебути майже рік, до початку грудня 1918 р. Що цікаво: призначений за часів Центральної Ради, він перебуває у статусі голови повіту і під час гетьманату Скоропадського. Тоді як за директоріанської доби, відповідною її постановою, його призначено вже губернським комісаром Волині.

---

[476]Селянська думка. Щоденна газета. Середа. 10 вересня 1919 р. м. Бердичів. С. 4.
[477]ДАРО. Журналъ Ровенскаго Уъзднаго Земскаго Собранія VI Чрезвычайной Сессіи 1917 г. Съ приложненіями къ нему. Ровно. Типографія Ровенскаго Уъзднаго Земства, 1918 г. 56 с.

7 лютого 1919 р. губкомісар Сумневич скеровує уряду УНР телеграму про окупацію поляками Ковеля: «ТЕЛЕГРАМА. З Житомира № 531. Принята 7/II.1919. Ковельський повіткомісар Луцкевич телеграфує дві крапки вівторок четвертого лютого третій годині дня силами півтораста кінного приблизно стільки піхоти поляки заняли Ковель крапка Міліціонери що знаходилися ріжних частинах міста поляками обеззброєні крапка Годину перед тим німці провокаційно оточили було помешкання міліції зробивши трус забрали гранати та частину набоїв крапка Останній потяг німецький відійшов Ковеля коло шостої вечора крапка Я з секретарем земської управи вибрався Ковеля через село Будище п'ятій вечора крапка Послідніми днями зв'язок організацією міліції та військової конспіративного характеру самооборони відчувалася гостра потреба коштах крапка Тарновський як бувший мировий посередник передать мені двадцять тисяч одержаних ним яко ковельським повітовим комісаром рішуче відмовився крапка Губкомісар Сумневич»[478].

8 липня 1920 р. Сумневича вчергове підвищують. Він отримує посаду армійського прифронтового цивільного комісара при армії УНР у Кам'янці-Подільському. На цій посаді у вересні 1920-го йому «пощастило» відзначитися нейтралізацією в місті єпископа-провокатора, а згодом постановою про заборону азартних ігор в карти, виготовлення самогонки та продажу спиртних напоїв. «…Місто вже спало, як несподівано рознеслись тривожні вигуки сирени та пронизливі свистки большевицьких авт... Що сталось? Пожежа! З високої міської «каланчі» подали вістку, що горить дзвініця Катедрального Собору. Затарахкотіли пожежні бочки, помпи та різні приладдя. За півгодини вогонь загасили... Тут же офіційні особи і братчики розглянули, звідки взявся вогонь... Признали, що вогонь підклав хтось, що був у суботу в церкві і бачив, що у дзвіницю скидали сміття, сухе гілля, що легко горить... Ото в помсту українцям, що відібрали у пименовців церкву, і підклали вогонь. Горіла дзвініця, топились дзвони і вогонь вже ось-ось перейшов би з

[478]Журналъ Ровенскаго Уъзднаго Земскаго Собранія VI Чрезвычайной Сессіи 1917 г. Съ приложеніями къ нему. *ДАРО.* (Державний архів Рівненської області). С. 14.

дзвініці до ризниці, але скоро був погашений. Хто ж би то був... Ясно, що ворог українців... Може власник тих скарбів, які думав вихопити в момент пожежі. Може підісланий з табору пименовців... Так чи інакше, а зроблено це, безперечно, з помсти росіянами... Але в неділю була таки відправлена Служба і молебень. Тепер цей Собор, як багато інших церков у Кам'янець-Подільському, ограбовані і зруйновані большевиками; кладовища знесені: надгробні плити пішли на помости, а цвинтарі – переорані. Так помстились над українцями чорні і червоні росіяни. Але на тому не скінчилась церковна боротьба в Кам'янець-Подільському. Єпископ одверто вороже виступав з амвону проти Українського Уряду, проти Кирило-Методіївського Братства і взагалі проти українців. Він заборонив всім священникам своєї єпархії правити службу Божу українською мовою, вступати в Кирило-Методіївське Братство тощо. Деморалізація, яку поширив єпископ Пимен, все поглиблювалась... Місцева влада не в силі була змагатись з ним. Вона вимагала від Центрального Уряду вислати єпископа з Кам'янець-Подільського. Але Міністр Внутрішніх Справ, Олександр Саліковський, не міг одважитись на такий крок. – А що скаже Франція?! – казав він і все зоставалось без змін. Аж коли Кам'янець-Подільський став ближчим запіллям нашого фронту проти большевиків, то Комісар Армії УНР, Федір Сумнєвич, дав наказ повітовому Комісарові, не гаючись, вивезти єпископа за межу його єпархії. Повітовий Комісар, бажаючи виконати наказ Комісара Армії якнайскоріше, з'явився в покоях єпископа, щоби оголосити йому наказ та призначити термін виїзду. Але і раз, і два його не застав. Прислуга казала, що Його Преосвященство виїхав по єпархії. Та це була неправда, бо не той час, щоби їздити по селах. Комісар Армії через своїх агентів довідався, що єпископ, побоюючись арешту чи що, переховується у священників ближчих сіл. І, розшукуючи його, знайшли єпископа у попівських коноплях...»[479].

А ось «постанова Сумневича» про заборону азартних ігор в карти вийшла 15 жовтня 1920 р. і була обов'язковою до виконання: «На території України,

[479]Богацький П. З пережитого. (Спогади) URL: http://bukvoid.com.ua/library/pavlo_bogatskiy/z_perezhitogo_spogadi/33.html (дата звернення:12.08.2017).

звільненій від більшовицької окупації, забороняються азартна гра в карти – де це не було б, виготовлення самогонки та продаж спиртних напоїв». За порушення постанови передбачалося 60 тисяч гривнів штрафу або позбавлення волі до трьох місяців[480].

1 жовтня 1920 р. Федора Олександровича знову підвищують: цього разу його призначають начальником Подільської губернії. На цій вже посаді йому довелося перебути до 20 листопада 1920 р., що пояснювалося тим, що 16 листопада 1920 р. більшовики захопили Кам'янець-Подільський, через що всі українські установи змушені були евакуюватися. Сумневич не зраджує собі й виїздить на Волинь.

«В Чехословаччині – з 1921 року, – пише він далі в своєму «Curriculum vitae». – З 1923 р. – голова Української Селянської Спілки в ЧСР». Вочевидь, дата 1921 р. – не дуже точна, бо, як відзначає українська дослідниця Руслана Давидюк, в червні 1921 р. Сумневич очолював в Тернополі філію Центрального бюро біженців[481]. А в 1922 р. за інформацією Симона Наріжного, Федір Олександрович працював у Бюро Волинської кооперації[482].

На ранішню кооперативну-просвітницьку, а отже підприємницьку (волинську) діяльність празького українця, вказувало і те, що, очолюючи Українську селянську спілку в Празі, він започаткував (на основі ґрунтовного досвіду) велику кількість різноманітних курсів (бібліотечних, ґарбарських (обробки шкіри), миловарних, курсів консервування городини та інших). Однак, найбільш відомими на базі УСС були кооперативні та автотракторні курси.

Кооперативні курси, як свідчать архіви, у 1922 р. фігурували у справі запрошення Михайла Грушевського в штат двох українських вищих шкіл у міжвоєнній ЧСР. Сталося так, що в 1922–1923 рр. Грушевського було

---

[480]15 жовтня. Gazeta.ua URL: https://gazeta.ua/articles/dates-newspaper/_15- zhovtnya/357616 (дата звернення:12.08.2017).

[481]Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. Луцьк, СНУ ім. Лесі Українки, 2016. № 3. С. 39–44.

[482]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. С. 318.

одночасно запрошено в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та до Української господарської академії в Подєбрадах. Педагогічний інститут був зацікавлений в Грушевському як історику, тоді як Подєбрадську академію Грушевський «цікавив» як соціолог. Михайло Сергійович дав згоду працювати як в УВПІ, так і в УГА. Однак, перед керівництвом Драгоманівського закладу він висунув умову високої оплати своєї праці. Грушевський фактично вимагав щомісячної заробітної платні в розмірі 3 500 чехословацьких крон, за умови того, що розмір місячної заробітної платні ректора УВПІ становив всього 1 800 крон. Та бажання мати в штаті Грушевського-історика було настільки великим, що керівництво Драгоманівського інституту знайшло вихід з цієї ситуації. Для оплати Грушевському щомісячної заробітньої платні, воно заручилося підтримкою Федора Сумневича, як голови Селянської спілки. У жовтні 1923 р. Прага інформувала Грушевського, що крім викладів в УВПІ, його запрошено також до викладів на кооперативних курсах УСС: «Дирекція Інституту довідавшись, що Ви, Пане Професоре, є обраний викладати на Кооперативних курсах Української Селянської Спілки у Празі з платнею у 1 500 к. ч. на місяць, вважає своїм обов'язком довести се до Вашого відома»[483].

Проте, справа «професорства» Грушевського закінчилася несподівано: 29 грудня 1923 р. Грушевський повідомив про неможливість свого приїзду і після нового 1924 р., а російське телеграфне агентство «РОСТА» на початку січня 1924-го подало інформацію такого змісту: «РОСТА сообщает, что бывший председатель Центральной Рады Грушевский обратился к ВУЦИКу с ходатайством о разрешении ему вернуться в Советскую Россию для участия в культурной работе»[484].

Зауважимо, що чутки про перемовини радянських емісарів з М.Грушевським стосовно його повернення в радянську Україну в еміграційному середовищі поширювалися. Такі наміри викликали серйозне занепокоєння не лише серед лідерів, а й в широкого загалу, як про це йдеться в

[483]Зубко О. Є. М. Грушевський та українські вищі школи Чехо–Словаччини: втрачені можливості вченого та еміграції. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. Київ, 2001. № 11. С. 44–55.
[484]Там само. С. 48.

листі групи старшин Армії УНР від 29 січня 1924 р. (в 7-му річницю бою під Крутами): «Високошановний пане професоре й вожде! На підставі вікового досвіду людскости ми, військовики Армії Української, ні на хвилину й ніколи сумніву не мали, що заплутаний тисячолітньою історією клубок взаємовідносин поневоленого, а року 1917 пробудженого, Народу Українського й його безпосередніх сусідів найскорше і з найменшими офірами лише мечем може бути розрубаний. Тому можливістю мирного розмежування з Москалями на ґрунті братнього співжиття й інших людських мрій себе не тішили, хоч у такі часи здвигів народних, як Революція, у вищі ідеали людскости особливо віриться. <…> Протягом трьох років більшість цих вірних синів свого Народу – щастя мали, як Ви колись казали – солодко і гарно вмерти за Вітчизну. Внаслідок гірких мілітарних і політичних обставин Армія Українська змушена була свій Рідний Край залишити. <…> Вас насмілюємося благати в ім'я святости, по Вашому закликові, крови за Україну пролитої своєї сивої голови перед ворогом нашим одвічним не клонити, а тут, на еміграції, разом із нами залишатися, аж доки Нарід Український останніх кайданів неволі не розіб'є і до себе перших своїх стягоносців, що й знесилені своєї варти національної не залишили, не закличе»[485]. Подія стала дуже травматичною для всіх.

Другі курси, започатковані Сумневичем, автотракторні, з відповідною технікою, взятою у лізінг, на відміну від кооперативних, були значно популярнішими. Їх популярність була спричинена тим, що вони, по-перше, були практичними, отже дозволяли здобувати засоби до життя, (діяла розлога мережа філій). А по-друге, популяризували фах водія. А ще вони сприяли «отриманню» такої модної деталі гардеробу як шкіряна куртка. Після успішного закінчення автотракторних курсів випускники отримували, крім посвідчення, ще й шкіряні куртки – неодмінний атрибут одягу водіїв та авіаторів у міжвоєнний час. Всього автотракторні курси за чотири роки їх функціонування закінчило 300 осіб[486].

[485]Українська політична еміграція. 1939-1945.: Документи і матеріали. К., 2008. С.174-175.
[486]Заяви про вступ; списки слухачів курсів. ЦДАВО України.. ф. 3925, оп.2, спр. 5, арк. 15-31.

З 1926 р., коли уряд ЧСР поступово починає згортати «Руську допомогову акцію», Українська селянська Спілка під головуванням Федора Олександровича переходить до посиленої видавничої, бібліотечної та лекційної діяльності. До кінця 1927 р. виходять друком: «Історія української кооперації» Грабова; «Українська кореспонденція» Кульчицького; «Основи хімії» Василюка; «Конспект лекцій з анатомії та фізіології» Равича; «Записки по миловарству та свічкарству» Хомицького; «Консервування садовини та городини» Терпила та роботи інших авторів. Набувають популярності й так звані «мандрівні бібліотеки», загальний книжковий фонд яких становив 2 600 примірників. Постійно проводяться лекції з природознавства, історії, географії, кооперації, літератури.

Проте 1929 р. стає для Сумневича визначальним. Він вирішує повертатися до Волині з трьох причин. По-перше, сподівання на швидке повернення в небільшовицьку Україну виявилися примарними. По-друге, не тішили Сумневича й новини про «поворотництво» та «поворотників». Й по-третє, як кооператор і політик Федір Олександрович передбачав закриття чехословацького ринку праці для українських емігрантів в умовах обережного чехословацько-радянського зближення. Після 1929 р. доля празького українця Федора Сумневича – не простежується.

20 січня 2022 р. у селищі Муровані Курилівці (нині – Могилів-Подільського району Вінницької області) Федору Олександровичу Сумневичу відкрито меморіальну дошку[487]. (див. додатки Б. 2 та Б. 3., с. 436, 437).

Біографія душпастиря Григорія Мельника (1893–після 1939) (як по-батьковів становити не вдалося) – інформативно скупа[488]. Походив родом з с.Лаврівки Вінницького повіту Подільської губернії (нині – Вінницького

[487]Дмитрук О. У Мурованих Курилівцях на Вінниччині встановили меморіальну дошку останньому керівнику Поділля часів УНР. Федір Сумневич – відома і видатна постать Вінницької обл. URL: https://vn.depo.ua/rus/vn/u-murovanikh-kurilivtsyakh-vstanovili-memorialnu-doshku-ostannomu-kerivniku-podillya-chasiv-unr-202201211415152 (дата звернення: 21.03.2023).

[488]Зубко О. Лаврівчанин Григорій Мельник (1893–1938 (1939) (?)) – один із фундаторів Української Автокефальної Православної Церкви в міжвоєнній Чехословаччині (1918–1939). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. № 4. Ужгород: В-во «Гражда», 2022. С. 111–119. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-4(352)-111-119

району Вінницької області). Закінчив військову школу в Києві, служив спершу в Російській армії, а потім до 1 січня 1918 р. у Богданівському полку військ Центральної Ради. Тоді як згодом, як писав сам отець Григорій: «То я у війську як старшина, то в селі як учитель української школи, то в Києві як член Українського Церковного Собору. Врешті 15 лютого 1920 р. я отримав парахвію в ріднім Вінницькім повіті й прийняв священство. На парахвію я йшов з широкими плянами, але на ділі довелося їх дуже скоротити, бо всякий прояв культурно-національної праці безпощадно переслідувався з боку большовицького уряду. Радянська влада довела мене до того, що в кінці травня 1921 р., спасаючи своє життя від Под. Губ. Ч.К., я мусів просто з Українського Церковного Собору в Київі тікати до Польщі. В Польщі я надіявся найти для своєї праці ґрунт більш сприяючий, але попав до пекла. Двохмісячне перебування в таборі інтернованих українських військ (в Каліші) оставили в моїй пам'яті за час побуту у цій середневіковій республіці не кращі спомини, бо по виходу з табору поляки за мою національну працю ганяли мене з одної парахвії на другу, не даючи мені, як кажуть, зігріти місця. За три з половиною роки я мав там дев'ять парахвій, а коли, згідно законови, став проводити на Пінщині шкільний плебісцит на користь української школи, зістався зовсім звільнений з парахвії «за выступленія, несоответствующія интересам Государства», й до суду – під суворим доглядом поліції»[489].

Попри все, Григорію Мельнику вдається отримати дозвіл для себе та своєї родини на переїзд до Чехословаччини. А вже 20 вересня 1925 р. він був зарахований до лав студентів УГА. (Інформація про навчання Григорія Мельника в Подєбрадській академії є недійсною, оскільки він «відсутній» як у списках абсольвентів (студентів останніх курсів), так і у списках випускників академії)[490]. За інформацією Симона Наріжного, Григорій Мельник подав заяву

[489]Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Національна політехніка». «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради,1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, окремого Чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». К.: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2017. Т. 2. Кн. 8. С. 144–145.
[490]Українська господарська академія в Ч.С.Р. (1922–1935). Ню Йорк, 1959. С. 90–99.

на диригентський відділ музично-педагогічного факультету УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, який і закінчив, і був, очевидно в 1930-х рр. «промований» (отримав звання) на доктора філософії УВУ[491].

Григорію Мельнику випало розбудовувати та очолювати подєбрадський осередок УАПЦ, виходячи як з фундаментальних завдань душпастиря, так і розуміння того, що Євангеліє має дві тисячі років, тоді як на календареві відображалися лише друге й третє десятиліття ХХ ст. Цікаво що, подєбрадський осередок (близько 300 осіб) був локалізованим в стінах УГА, створеній есерами-шаповалівцями, хоча основний контингент студентів тут становили «петлюрівці» – колишні вояки Армії УНР (переважно 3-тя Залізна та 4-та Київська дивізії).

Душпастирство витлумачується як «християнська форма опіки вірних, яка базується на євангельському вченні Верховного Пастиреначальника Ісуса Христа»[492]. Воно значно відрізняється від інших форм і способів служіння Господові, оскільки потребує безпосереднього спілкування і навіть духовно-інтимного контакту пастиря і пасомого чада, що зумовлено особливістю наставництва і підтримки»[493]. Потрібно зауважити, що служіння священника включає в себе три складові: власне священнослужіння – звершення Святих Таїнств, обрядів та інших молитовних дійств; проповідь Євангелія, активне внутрішнє й зовнішнє місіонерство; власне душпастирство, духовне керівництво ввіреної пастви.

Звершення Святих Таїнств, обрядів та інших молитовних дійств – це та основа, на якій побудоване духовне життя людини, яка вірить в Бога. Те, що не можна мати здорову душу, а відповідно й спастися у вічності, якщо ця душа не буде освячена молитвою Церкви та просвічена благодаттю Пресвятого Духа Божого, чудово розумів і Григорій Мельник. Про свої свідомі особисті вибір та вимір він згадував: «Найбільший слід у моїм вихованню залишила

[491]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1918–1939. Ч. 1. Прага, 1942. С. 131.
[492]Протоієрей Євген. Душпастирство – мистецтво духовного керівництва. Bogoslov.org URL: https://bogoslov.org/dushpastyrstvo/# (дата звернення: 15.06.2019).
[493]Душпастирство. Українськ арелігієзнавча енциклопедія. URL: https://ure-online.info/encyclopedia/dushpastyrstvo/ (дата звернення: 16.07.2019).

церковно-вчительська семинарія. (Перевірити інформацію про навчання Мельника у Вінницькій церковно-вчительській семінарії не дозволяє відсутність документів у ДАВіО). Вона зробила мене народнім учителем, а оточення товаришів-селян – свідомим членом Української Нації. Ця свідомість надала мені сміливості ширити між своїми вихованцями в народній двоклясовій школі українські ідеї в тяжкі дореволюційні часи. Я учив їх української мови, історії й достачав їм українську літературу. Знання музики й співу, які я отримав у тій же семинарії, дали мені можливість утворити церковний хор, на співаннях якого я використовував усі засоби для національного усвідомлення селянської маси. Не переставав я займатися освідомлюючою працею між своїми земляками на місіонерських курсах в Казані й у військовій школі в Київі. Революція застала мене ще у військовій школі. Але це не перешкодило мені прийняти зразу активну участь в українських громадських організаціях»[494].

По-друге, служіння священника це – проповідь Євангелія, активне внутрішнє й зовнішнє місіонерство. Внутрішня місія священника – це суто проповідь серед пастви, її духовне зміцнення та утвердження. Уже дійсних членів Церкви священник має навчати нових для них істин віри, розкриваючи їх зміст відповідно до вчення Церкви. Тоді як зовнішня його місія – з допомогою тієї ж проповіді та доречної й розумної місіонерської діяльності, навертати нових людей до Церкви, напоумлювати їх та навчати. Адже, згідно з логікою Церкви, священник, який не проповідує, не зацікавлений у проповіді або робить це формально, зловживає своїм саном і чинить великий гріх, бо проповідь – не доповнення, не одне із необов'язкових додатків на службах, а ключовий момент Божественної літургії та й усіх інших богослужінь. Як «внутрішнє», так і «зовнішнє місіонерство» панотця Мельника були по-своєму результативними. Потрапивши в Подєбради, отець Григорій, обравши відповідну тактику й стратегію, включився до активної розбудови, створеного на початку 1924 р. професором Василем Бідновим на базі УГА, Церковного

[494]Листування з товариством «Сільський Господар»…11.06.1926-28.01.1932. ЦДАВО України. ф. 3795, оп.1, спр. 184, арк. 1.

братства ім. Святих Кирила та Мефодія, яке нараховувало до 300 осіб, з яких 100 були викладачами.

Отцю Григорію довелося врахувати ту обставину, що парафія, котрою йому довелося опікуватися, була малочисельною й не мала зовнішньої фінансової допомоги. Чому ця обставина була домінуючою для подєбрадського душпастиря? Все пояснювалося тим, що внутрішнє й зовнішнє місіонерство будь-якого душпастиря визначалися декількома непростими питаннями: «Як має виглядати життя священнника?» Або конкретно: «Яким чином він повинен заробляти в тих непростих умовах?» та «Яким мав бути, власне, стиль життя священника в той час?». «Чи священник має займатися лише духовним і отримувати за це платню від вірних, чи також йому слід мати роботу і заробляти на себе та сім'ю?».

Зрозуміло, що чіткої відповіді на ці питання в міжвоєнні часи не було. Якщо парафія, куди скеровувало життя священника, була досить великою, то йому вистачало і праці з вірними, і засобів на проживання. Натомість, якщо парафія виявлялася малою, священник «допрацьовував» собі світською працею. Отже, навчання отця Григорія в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі на музично-педагогічному факультеті та і навчання в УВУ були життєво-необхідними для нього. Священник Мельник в умовах малочисельності парафії й відсутності зовнішньої фінансової допомоги, змушений був «допрацьовувати» світською працею. Вибір панотця щодо світської праці теж був свідомим. У 1920-х в середовищі української політичної міжвоєнної еміграції в ЧСР, (з урахуванням намірів емігрантства тріумфально повернутися додому не з пустими руками) існував так званий «рейтинг професій», де почесне «золото» утримували вчителі, бібліотекарі та музики. Інженери, технологи, агрономи, лісівники, землеміри, економісти, бухгалтери, товарознавці й спеціалісти інших економічно-технічних професій мали в доробку «срібло», медики – «бронзу», а юристи скромно посідали четверте місце. Отож, благочинний Мельник мав рацію: для музик робота знаходилася

завжди. Якщо бути конкретним, то додатковий заробіток віднайшовся в дозвіллі: у празьких ресторанах.

Мав відповідь панотець Григорій і на питання, яким має бути, власне, стиль життя священника? У своєму зовнішньому та внутрішньому місіонерстві він відкидав, здобуту в семінарії нудну звичку переводити більшість людських проблем виключно в духовне русло на кшталт «Молитися, поститися та читати Біблію». Навпаки. Він намагався у важких життєвих умовах вести свою паству шляхом більш модерним та практичним: шляхом навчання чомусь новому, соціоприйнятному, проте, не забуваючи при цьому таки «Молитися, поститися й читати Біблію».

А щодо третього аспекту душпастирської діяльності, власне душпастирства – духовного керівництва ввіреної йому пастви, то отець Григорій, як член родини, добрий товариш, порадник й знавець людських душ опікувався подєбрадцями від самого початку постання Братства та їх членства у ньому і до часу свого виїзду до Закарпаття.

Документи зафіксували наступні практичні кроки панотця Григорія в справі розбудови Подєбрадської парафії. 2 листопада 1925 р. на стіл ректору УГА Івану Шовгеніву Мельником покладено особисто заяву з проханням утримання певних сум з викладачів Академії на користь парафії. Водночас він активно листувався з Карпаторуським єпископством (греко-католицьким) в справі придбання необхідного церковного інвентару. Звертаєвся по церковний інвентар й до Канцелярії Православного Архієпископа Празького. В грудні 1927 р. з Канцелярії празького архієпископа до Подєбрадської парафії навіть надійшов гнівний лист з вимогою повернути запозичений sv. Antimins.

За часи свого опікування парафією Григорій Мельник активно листувався і з першим духовним батьком більшості подєбрадців – отцем Петром Білоном. Так, в одному із своїх листів до США він бідкався, що «потрібні постійні кошти на утримання церковного хору (15 крон для кожного з десяти хористів на тиждень) та по 50 крон на оплату за світло та одного прислужника; в цілому,

при двохразовій Службі Божій на тиждень – близько 400 крон[495]; питався поради як чинити з тими прихожанами, що переходять з парафії до Товариства євангелістів, яке отаборилося в Подєбрадах з 1928 р., а, головне, як реагувати на подаровану Товариством євангелістів Подєбрадській парафії Біблію українською мовою.

Останні згадки про Службу Божу отцем Григорієм Мельником датуються травнем 1938 р.: «Тепер на святу Паску служилась Служба Божа на українській мові у великий Четвер. А в страсну П'ятницю був виніс плащаниці. Співав український хор. Співав чудово під орудою нашої визначної диригентки П. Щуровської»[496].

1930-ті рр. змушують празько-подєбрадських українців виїжджати з країни, та й, власне, благочинний Мельник змушений був шукати, як і його віряни, кращої долі. У липні 1938 р. панотець Григорій Мельник, як свідчить Симон Наріжний, опиняється в «Королеві над Тисою» (нині – селищі міського типу Королево Виноградівського району Закарпатської області), де працює «над організацією хорів і пласту»[497].

Останні відомості про душпастиря датуються 16 березня 1939 р. За неперевіреними до кінця даними, саме в цей день жменька студентів Севлюської вчительської семінарії Королево (єдиної на той час), кілька вчителів та 100 місцевих селян з мисливськими рушницями під артилерійським вогнем весь день стримували наступ угорської армії, і тільки авіаційна атака зламала їхню оборону. Ці події стали останньою датою життя «подєбрадського українця» Григорія Мельника.

Етнічний білорус Олександр Максимови Жихович (1900–1973) (м. Бобруйськ Мінської губернії, нині м. Бобруйськ Могильовської області Республіки Білорусь), пов'язав своє життя з Україною ще в 1910 р., коли поїхав

[495]Проект статуту релігійного Товариства «Українська незалежна православна община в Празі». 02.09.1935-16.05.1938. ЦДАГОУ. ф. 269. оп. 1. спр. 510, арк. 9 зв.
[496]Там само. арк. 10–11.
[497]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1918–1939. Ч. 1. Прага, 1942. С. 237.

з дому навчатися до Києва[498]. Спершу – він учень Першої Київської реальної гімназії, проте після того, як батько не міг його більше утримувати матеріально, перейшов у 1914 р. до Київської школи військових медичних помічників «на повне утримання», де провчився до серпня 1917 р. Далі на нього чекала посада медичного працівника Військових авіаційних майстерень у Святошині. У вересні 1918 р. разом зі своїм військовим підрозділом Жихович потрапив до Проскурова (нині – Хмельницького). За часів Скоропадського мав звання молодшого санітарного офіцера. В добу Директорії військовий підрозділ Жиховича переходить на службу останньої і стає одним із підрозділів легендарної 3-ї Залізної дивізії[499].

Потрібно відзначити, що Залізна дивізія була збірною стрілецькою дивізією. Дата її формування – червень 1919 р. До її складу входили: козацький загін генерала-хорунжого Миколи Шаповала (рідного брата Микити Шаповала, лідера українських есерів в ЧСР), козацькі курені (роти) полковників Володимира Ольшевського та Павла Шандрука, а також Буковинський курінь сотника Омеляна Кантемира. Свою назву «Залізна» дивізія набула за мужність і витримку боях із загонами Іони Якіра за міста Вапнярку та Жмеринку (нині – Вінницька область) – важливі стратегічні вузлові залізничі станції, що відкривали дороги на Одесу, Чернівці, Тернопіль й Кам'янець-Подільський. Ротація дивізії відбулася в серпні 1920 р. в районі Могилева-Подільського після її поразки в боях із загонами армії Денікіна.

З січня 1919 р. й по листопад 1920 р. Олександр Максимович – дивізійний лікар. Коли ж в листопаді 1920 р. Проскурів був захоплений (як свідчив Жихович на допиті в 1953 р.) «білополяками», то саме останні потягами

---

[498]Зубко О., Книрєвіч С. Білоруси на службі УНР: Олександр Максимович Жихович (1900–1973). Post scriptum: листопадовий допит 1953 р. та останні роки життя. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. Чергівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2019. № 1. С. 67–76. DOI https://doi.org/10.31861/hj2019.49.67-76

[499]Коваль Р. «Національна політехніка». «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради,1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, окремого Чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. Т. 1. Кн. 5. С. 234.

відвезли українських вояків до таборів інтернування. Так Жихович опинився у Каліші. «Каліський період» його життя тривав з листопада 1920 р. по вересень 1922 р., аж поки разом з українським побратимом Яковом Криштовим він не втік до Праги через словацьке містечко Тврдошин та моравсько-сілезьке містечко Жиліна. А вже 15 вересня 1922 р. «білорус на службі УНР» став офіційно студентом економічного відділу кооперативно-економічного факультету УГА в Подєбрадах. В 1927 р. Жихович захистив дипломну роботу на тему «Ринок як фактор розвитку сільського господарства» з оцінко «визначно» (відмінно). Керівником його дипломної роботи був відомий український політик та кооператор Борис Мартос. В грудні того ж року він отримав диплом за фахом економіста. (див. додаток Б. 4, с. 438).

Отримання диплому інженера-кооператора стає відправною точкою Закарпатської Одіссеї білоруса. За пошуки роботи Жихович береться після лікування берцевої кістки правої ноги, яку спричинила служба в рядах 3-ї Залізної дивізії. За лікування в 1925 р. заплатив Чехословацький Червоний Хрест і операцію було проведено на базі однієї з німецьких клінік Праги. Операція не завадила Жиховичу вивчитися в УГА, проте вимагала довгої післяопераційної реабілітації. Тому після реабілітації Олександр Максимович почав активно спілкуватися та листуватися з друзями й приятелями з питань пошуку роботи. Зокрема, він написав листа давньому товаришеві інженеру Бутовському, котрий вже працював певний час в Закарпатському банку в Ужгороді. Останній «обнадіяв» Жиховича, написавши йому, що він може отримати місце практиканта в Закарпатському банку. Після отримання цього листа Жихович з дружиною відразу виїхав до Ужгорода 10 травня 1928 р.

По приїзді до міста, Олександр Максимович прямісінько з вокзалу пішов до Закарпатського банку, де мав розмову з директором установи паном Фединцем. Саме його він прохав дозволити обійняти посаду практиканта. Директор погодився і вже 15 травня 1928 р. Олександр Максимович почав працювати практикантом вексельного відділу. Під час допиту «подєбрадець» відзначав, що він з дружиною в той час «жили в Молнара на вулиці

Вокзальній….»[500]. Йде про першу дружину Жиховича – буковинку Марію Ілюк – сестру-жалібницю 1-го Могилівського полку (Могилів-Подільського) 3-ї Залізної Дивізії. Вона стала офіційною дружиною Олександра Жиховича в Каліському таборі 24 січня 1922 р. за православним обрядом. 1923 р. Марія Іванівна теж почала вчитися в УГА на кооперативно-економічному факультеті, проте вже через три місяці припинила навчання, оскільки воно давалося їй напрочуд важко. «Дружина була без роботи та здебільшого вишивала вдома. В кінці серпня 1929 р. я втратив місце роботи в банку. В якості причини звільнення, мені сказали, що фінансовій установі не потрібні практиканти. Майже весь вересень я був без роботи. В цей час мій побратим Микола Бутовський познайомив мене з інженером Марком Трепетою – українцем-емігрантом, котрий закінчив Вищу Комерційну школу в Празі. Трепета виїздив з Ужгорода назад до Праги. Він працював бухгалтером книжкової типографії «UNIO». Бутовський мав приватну розмову з Трепетою і після стверджувальної відповіді щодо від'їзду того, порадив мені подати прохання на посаду бухгалтера книжкового видавництва. Наступного дня я вже був в директора типографії Івана Фленка, українця теж родом з Закарпатської України, колишнього греко-католицького священика. Фленко був дуже заможною людиною, мав власний виноградник в Ужгороді.

Типографія «UNIO» в 1933 р. перейшла у цілковите підпорядкування греко-католицької адміністрації в Ужгороді та була об'єднана з типографією базиліканського кляштора. Власниками типографії «UNIO» були в основному греко-католицькі священики. Мені відомо, що співвласниками типографії були декан греко-католицького храму Іван Шелків з Ужгороду, греко-католицький священик та керівник Карпатської України Августин Волошин та греко-католицькі священники Василь Гаджега та Георгій Шуба. Всі перераховані з біскупської капітули Ужгороду. Крім того, співвласниками були і інші греко-католицькі священики з інших міст і містечок. Усіх імен вже не пам'ятаю. У типографії «UNIO» працював заступником бухгалтера Михайло

[500]Archiv bezpečnostních složek (далі – ABS). Praha, Czech Republic. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 94.

Феєр – закарпатець, другим заступником бухгалтера працювала Анна Влахова, родом з Ужгорода. Завідувачем типографії був Мовнер – ужгородський єврей. Провідним фахівцем книжкового магазину, що існував при видавництві, був мадяр Ганділ… У типографії в основному друкувалися релігійні книги, посібники та підручники й читанки народних шкіл русинською мовою, видавалися також три журнали російською мовою. Щотижневик «Новий час» мав антирадянську орієнтацію. Його редактором був Віктор Барані – карпатець, котрий проживав в Ужгороді.

У типографії також друкувався двохтижневик «Свобода», редактором якого був А. Волошин. Згодом цей журнал став виходити щотижня. Журнал пропагував ідею створення самостійної автономної Закарпатської України. Як і інші буржуазні видання, журнал мав антирадянську скерованість. Також у типографії видавництва «UNIO» друкувався угорський журнал «Ujkezleni». Хто був його редактором, я не знаю. Однак журнал мав виразну угорську націоналістичну спрямованість. Приблизно півроку в типографії видавався й щомісячник «Нова Земля» видавця Василя Гренджі-Донського, працівника страхової компанії Бескиди. Останній мав літературний хист та частенько писав різні оповідання. Якщо його хтось і підтримував фінансово, то про це мені невідомо. Щомісячник регулярно конфісковували через його ліву орієнтацію, що в умовах існуючої буржуазної держави було недопустимим. Щомісячник виходив українською мовою»,[501] – свідчив на допиті Олександр Максимович в 1953 р. Того року його було викликано на допит радянсько-чехословацьким Комітетом Державної Безпеки. Основна причина допиту – зв’язки Жиховича з української політичною міжвоєнною еміграцією у міжвоєнній ЧСР, його співпраця з видавництвами «UNIO» та «Пробоєм», про що піде нижче.

У листопаді 1930 р. хвороба кісток дала знати про себе вдруге. Олександр Максимович змушений був лікуватися вже в ужгородській лікарні аж до жовтня 1931 р. Вдруге хірургічну операцію йому довелося робити знову в Празі, щоправда цього разу на базі санаторію пластичної хірургії (вул. Житня,

[501]Archiv bezpečnostních složek (далі – ABS). Praha, Czech Republic. Fond *S OSTRAVA*. Sign. S-4592 OV, str. 94-95.

4). Після тривалого курсу лікування Жиховича було звільнено з посади бухгалтера книжкової типографії видавництва «UNIO». І в його житті почався новий етап «Закарпатської Одіссеї».

«Я почав шукати роботу і за порадою вчителя Петра Федотіва (родом з Херсонської губернії) подав заяву на місце шкільного референта в Ужгороді. Саме через Федотіва я познайомився з українською домашньою їдальнею в Ужгороді, яку тримала якась українка. До цієї їдальні ходило багато українців і власне місцевих. На основі моєї заяви мене було прийнято вчителем народної школи в Брестові-Плескановицях (округ Мукачеве). В школі ми навчали русинською мовою. Тут я пропрацював повний навчальний 1931–1932 рік. Ми з дружиною тому переїхали до Брестова-Плескановиць. А вже 30 червня 1932 р. по закінченні навчального року повернулися назад до Ужгорода.

Потім за рекомендацією інспектора місцевих шкіл Карла Гаєка, мене зарахували до штату сільськогосподарського журналу «Нива», який виходив русинською мовою один раз на місяць. В штаті цього журналу я пропрацював до середини 1934 р. Оскільки тут була дуже мала заробітня платня, я змушений був займатися додатково репетиторством, даючи приватні уроки латинської мови й математики, а також готуючи учнів до вступу в місцеві школи та Вчительський інститут. До усього, я з дружиною підпрацьовував в 1933 р. на молочному підприємстві якогось Туряниці (родом з Ужгороду, що здійснював перекуп молока та його перепродаж). А так як тут платили теж дуже мало, то після 4 місяців праці ми облишили молочне підприємство Туряниці. А невдовзі я згубив і місце праці в сільськогосподарському журналі «Нива».

У 1935 р. ми з дружиною вже працювали водночас в магазині з продажу молока, буфеті та молочному ресторані якогось Павліка з Ужгороду. Павлік був емігрантом з Галичини, і незабаром виїхав з Ужгорода в невідомому напрямку, встигнувши однак переписати своє підприємство на моє ім’я. Отож, я отримав офіційний дозвіл займатися підприємницькою діяльністю. Моє підприємство змінило назву. Воно називалося вже «Народне молочне підприємство» – «Národni mlékarna». Та через конфлікт із дружиною, підприємство

збанкрутувало і влітку 1935 р. я офіційно розлучився з Марією Ілюк. А вже в 1936 р. до мого магазину прийшла чешка Людмила Тищенко (в дівоцтві – Ружечкова). Вона була двічі розлученою. Її другий чоловік – Юрій Тищенко* – українець, палкий прихильник Петлюри, був співвласником книжкового магазину в Празі, а також мав власний магазин у Мукачеві[502].

Перший її чоловік – Владислав Неханіцький, власник готелю в Празі, чех. Вона розлучилася з ним через його пияцтво та стосунки з іншою жінкою. З Людмилою Тищенко ми домовилися разом вести підприємство, та вже через 2 місяці ми й почали разом жити. Завдяки Людмилі наші справи пішли набагато краще. Давалося взнаки й те, що я почав пропагувати (рекламувати) своє підприємство серед українців, угорців та серед своїх учнів. Підприємством ми займалися до жовтня 1938 р., коли змушені були переїхати до Хусту через зміну політичної ситуації»[503].

Перший Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від Чехословаччини були відокремлена і передана Угорщині південна частина Підкарпатської Русі (Карпатська Україна) і райони південної Словаччини, населені переважно угорцями, змусив родину Жиховичів переїхати до Хусту, бо за рішенням цього арбітражу вони не могли жити та працювати в Мукачеві та Берегово. Переїзд відбувся 9 жовтня 1938 р. У Хусті Жиховичі винаймали кімнату в малоземельного українця Грицька, котрий мав дружину-мадярку. 14 днів Жиховичі орендували приміщення, де знову відкрили магазин молочної продукції й організували переробку молока.

«В цей же час почалося формуватися керівництво незалежної Карпатської України. Оскільки наше підприємство не давало достатніх прибутків, я вирішив подати заяву на працю до Міністерства промисловості автономного керівництва. Заяву я писав українською мовою. А щоб моє питання отримало позитивну та скору відповідь, я особисто декілька разів був на прийомі в керівника комерційного відділу Міністерства промисловості Карпатської

*Йдеться про відомого українського видавця, публіциста, письменника, журналіста, перекладача і суспільного діяча Юрія Пилиповича Тищенка «Сірого» (1880–1953).

[502]Archiv bezpečnostních složek (далі – ABS). Praha, Czech Republic. Fond *S OSTRAVA*. Sign. S-4592 OV, str. 97.

[503]Archiv bezpečnostních složek (далі – ABS). Praha, Czech Republic. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 97.

України такого собі Лукача. Лукач був в минулому закарпатським вчителем (околиці Волове). Крім того, тут працював ще один мій знайомий, Рогач. Останнього я знав по Ужгороду. Він був відвідувачем мого молочного магазину та української їдальні. Рогач в Ужгороді працював в редакції щотижневика «Свобода», який видавався Волошиним українською мовою. В Хусті Рогач нібито працював в Міністерстві освіти, а перед цим в Міністерстві промисловості. Міністром промисловості Карпатської України був доктор Репевозник, з ним я ніколи не розмовляв і особисто не знав. Міністром закордонних справ був Юліус Ревай. Він був колишнім вчителем, референтом в Ужгороді. Міністром внутрішніх справ був Палух. Моя робота полягала у тому, щоб реєструвати увезений та вивезений товар в/з Карпатської України»[504].

«Мені відомо, що в Хусті була «Карпатська Січ». До неї входили Климпуші (Дмитро та Василь), мій учень Петро Молнар і Степан Розсоха. Розсоху я бачив у формі «Карпатської Січі». В той час він працював в Міністерстві освіти Карпатської України. Пізніше я з ним зустрічався у видавництві «Пробоєм» у Празі»[505].

«Десь приблизно 10 березня 1939 р. моя дружина Людмила отримала телеграму з Праги, що її син від першого шлюбу Зденек Неханіцький, котрий на той час жив у Празі самостійно, пішов з дому невідомо куди. Дружина 12 чи 13 березня виїхала до Праги. А я приблизно 10–11 березня перестав ходити на роботу, оскільки серед місцевих почалася плутатина і почалося виселення керівників Карпатської України. Їдальня моя ще працювала, але кількість відвідувачів суттєво знизилася, тому їдальню я змушений був зачинити в наступні дні. В цей час уряд Карпатської України перестав існувати. Всі розбіглися. 16–17 березня угорські війська зайняли Хуст.

На основі нових директив я зареєструвався на від'їзд у Протекторат. При реєстрації угорській військовій владі я не повідомляв, що працював в Міністерстві промисловості Карпатської України. Власне про це мене і не питали. Я був включений до другого транспорту (потягу), який їхав через

[504]Archiv bezpečnostních složek. Praha, Czech Republic. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 101–102.
[505]Archiv bezpečnostních složek Praha, Czech Republic. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 101–102.

Угорщину, Австрію до Брна. При цьому всі вагони були опломбовані. Було заборонено виходити з вагонів……У Брні ми переночували в тимчасовому таборі. Наступного дня я повідомив адміністрацію, що в мене є можливість поїхати до родичів моєї дружини, котрі живуть в Літовлі. Адміністрація табору не заперечувала проти такого і я поїхав до сестри моєї дружини Анни Ланькової і батьків моєї дружини. В Літовлі ми всі зустрілися»[506].

1940-ві рр. Жиховичі пережили в Празі. В 1942–1944 рр. Олександру Максимовичу ще довелося контактувати зі Степаном Розсохою, бо у вересні 1939 р. в Празі було вдруге відкрито видавництво «Пробоєм» і до 1943 р. Жихович був там головним бухгалтером. Це видавництво друкувало продукцію для Українського Національного Об'єднання у Брні, Братиславі, Берліні. Полюбляв продукцію «Пробоєм» і видавець Іван Тиктор у Львові. Виписувала журнали «Пробою» і Наталена Королів, що так і проживала в Мельнику. Окремим адресатом «Пробою» значився Ukrajinische Fertramstelle у Празі. Кореспонденція завжди надсилалася на прізвище Пласкач.

Коли в 1944 р. видавництво ліквідовували, Жиховичу довелося мати справу із Гестапо. Як згадував він на допиті: «З Гестапо мені довелося спілкуватися з моменту ліквідації «Пробоєм». За проведення ліквідації видавництва (а його діяльність була припинена за розпорядженням Гестапо), я отримав від пані Розсохової трьохмісячну заробтіню платню. При цьому пані Розсохова сказала, що видавництву згодом буде дозволено працювати, однак без нинішньої редакції. Я був призначений її головним помічником. Після винесення присуду Розсохі в Панкраці (причина присуду та строк мені не відомі) видавництво так і не відновило свою діяльність. Тому за розпорядженням Гестапо я продовжував ліквідацію видавництва і за свою роботу отримав 300 рейхсмарок (оплачували чеком раз на місяць). Ці гроші я отримав 4 рази. Приблизно в грудні 1944 р. на мою квартиру прийшов молодий чоловік (віку приблизно 27 років, мав чорне волосся та німецько-судетський акцент) та наказав мені наступного ранку о 8 годині бути в готелі «Palac» та

[506]ABS. Praha, Czech Republic. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 124.

запитати головного офіціянта. Коли наступного дня я туди прийшов, мене відвели до незнайомого чоловіка. Той представився співробітником Гестапо і при цьому мав мій бухгалтерський звіт про ліквідацію видавництва «Пробоєм». Він запитав мене чи не знаю я когось із українців, кому можна це видавництво продати? Я відповів, що не знаю нікого. Тоді мене попросили таку людину пошукати. При цьому гестапівець мені суворо наказав нікому не розповідати про нашу розмову та інтерес Гестапо до видавництва. Нового покупця я не знайшов і в Гестапо про це не повідомляв…»[507].

На щастя, допит не мав якихось негативних наслідків для Жиховича. Тому вже з 1953 р. він улаштовується працювати завідувачем архіву металургійного підприємства Вітковіце (м. Острава) (див. додаток Б. 6, с. 440). І що вагомо, працюватиме на цій посаді до самої пенсії. За взірцеву організацію архівної справи отримав декілька державних подяк. Найцікавішим є те, що архівну справу він опановував самотужки, навчаючи при цьому архівістів з Органів Безпеки підрадянської Чехословаччини. В 1960 р. «білорус на службі УНР» вийшов на пенсію. Цей світ він полишив 15 грудня 1973 р. Похований в родинній могилі чеського села Червінка.

5.2. Еміграційні здобутки та втрати крізь призму повсякдення: оцінка в часі

Повсякдення української інтелігенції в міжвоєнній Чехословаччині підпорядковувалося здебільшого головній меті українського емігрантства – ґрунтовній фаховій підготовці з метою тріумфального повернення до вільної й незалежної України. Саме в роботі інтелектуальне емігрантство вбачало моральне виправдання власного перебування за кордоном. Як слушно відзначав Володимир Левитський в одному із листів до Олександра Олеся: «Ви, певно, згодитесь зі мною, що важкий період теперішньої української еміграції тільки тоді не буде пропащим часом для українського народу, коли якнайбільша кількість українських емігрантів постарається вернути з чужини до рідного

[507]ABS. Praha, Czech Republic. Fond *S OSTRAVA*. Sign. S-4592 OV, str. 126-127.

краю з певним основним знанням, набутим систематичною працею в одній з тих ділянок культурного чи економічного життя, які вимагають у нас особливо пильної уваги»[508]. Тобто, змістовний та привабливий образ українця у світі, а з цим і піднесення українського еміграційного науково-культурного доробку, були витворені в симбіозі повсякденних реалій та морального виправдання перебування на чужині.

Якщо вести мову про здобутки, насамперед відзначаємо консолідацію української еміграційної інтелігенції навколо УГК, за сприянням котрого постали УВУ, УГА, УВПІ ім. М. Драгоманова, УСПМ, УАК, УІФТ, МВБУ. Саме ці установи «надихали» інтелігенцію й стабілізували плин її життя.

По-друге, виокремлюємо перевагу українських еміграційних закладів гуманітарного профілю над технічними, бо, власне, суто технічним українським вищим навчальним закладом у міжвоєнній ЧСР була тільки Господарська академія в Подєбрадах, яка випускала «у світи» інженерів, лісівників, агрономів, кооператорів, економістів, фармацевтів. Вказуємо на відомі серед української еміграційної технічної інтелігенції імена Леоніда Мосендза та Івана Пулюя.

Леонід Мосендз більше відомий як поет «празької поетичної школи», однак його інженерні здобутки не менш вагомі за поетичні. Ще під час навчання, за часи асистентства на кафедрі технічної фізики, його зацікавила переробка нафти. На розробку цієї проблеми він скеровував усю свою увагу та обрав керівником свого наукового дипломного проекту професора Василя Іваниса. А в 1931 р., захистивши вже докторську дисертацію, Мосендз став одним із перших інженерів-технологів, що здобули в стінах академії звання доктора технічних наук. Мосендза-інженера позитивно характеризувало і те, що він швидко опановував мови. У студентські часи він не тільки оволодів досконало німецькою, а й переклав з чеської мови підручник Я. Форманека «Короткий нарис неорганічної хімії». Разом із професором Іванисом удосконалив ряд лабораторних прикладів. Для монографії свого наукового

[508]Лисенко Н. З еміграційного архіву О. Олеся. *«Хроніка–2000» Україна–Чехія. Український культурологічний альманах*. Київ, 1999. С. 233.

керівника про бітуми та їх аналоги створив понад тисячу ілюстрацій. А один із його винаходів закупили чеська та швейцарська фірми [94, с. 68][509]. Коли ж Мосендзу довелося працювати в 1937–1938 рр. у Хусті (вчителював у комерційній школі), він написав підручник з товарознавства. Після окупації Закарпаття Угорщиною, Леонід Маркович перебирався до Братислави, де влаштувався працювати в Інституті винарства. Тоді ж з'явилася низка його наукових праць словацькою мовою.

Іван Пулюй теж полишив слід в українській літературі, оскільки разом з відомими істориком, письменником, етнографом і перекладачем Пантелеймоном Кулішем та широко знаним письменником Іваном Нечуй-Левицьким зробив перший переклад українською мовою Старого й Нового завіту. Однак він більш відомий як винахідник: лампи Пулюя (вакуумної трубки для катодних променів), яка стала основою для роботи з Х-променями, а також високоякісних фотографій за допомогою цих променів; безпечної шахтарської лампи; апарату для визначення механічних еквівалентів тепла; телетермометру; телефонної станції із захистом від сильного струму; лампи денного світла; нової конструкції лампи розжарювання, яка мала довший термін служби. До усього, в 1890-х рр. Іван Пулюй спроектував будівництво багатьох електростанцій на змінному струмі в Чехії. Якість проектів та їх реалізація (з дотриманням екологічних вимог) були дуже високими. На сьогодні мешканці Праги використовують електроенергію з однієї «пулюївських» електростанцій[510].

Першими питання про вшанування Івана Павловича Пулюя та його винаходів підняли фахівці УАК на чолі з Олександром Колессою. Вони дуже ретельно та відповідально ставилися до репрезентації українських наукових винаходів у світі. На їх думку, внесок Вільгельма Конрада Рентгена у дослідження Х-променів був явно завищеним. Німецький фізик надавав значення тільки фактам, а не їх поясненню. Як не дивно, певний час він навіть

[509]Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1918–1939. Ч. 1. Прага, 1942. С. 68.
[510]Гаврилюк О., Шумська В. Учений–енциклопедист з Гримайлова. Вільне життя. Плюс. Тернопіль, 2015. 6 лютого. С. 2.

заперечував вивчення механізму явищ, у тому числі нововідкритих променів. Тоді як Іван Пулюй досліджував мікроскопічні процеси на атомно-молекулярному рівні.

Вже в наш час український дослідник Ю. Гривняк віднайшов інформацію про те, що Вільгельм Конрад Рентген познайомився з Іваном Пулюєм у лабораторії Кундта під час здійснення дослідів з катодними трубками. А Гельмут Ліндер у книзі «Картини сучасної фізики» зауважив, що шлях, яким пройшов німецький дослідник до свого відкриття, є загадковим. Дослідники життя та діяльності Рентгена не залишили поза увагою і такий факт, пов'язаний з відкриття Х-променів: Рентген, працюючи в лабораторії, був ізольований від колег і зовнішнього світу; записи про свої спостереження тримав в таємниці і заповів спалити їх відразу після його смерті, що і було зроблено. Посилаючись на досліди своїх попередників у галузі газорозрядних процесів, Рентген ніколи не згадував Пулюя чи його трубки, хоча вони були на той час добре відомі фізикам.

Перевага «гуманітаріїв» над «технологами та техніками» пояснювалася наявним серед українського емігрантства «рейтингом професій», де професії інженера й економіста обіймали почесне «срібло»; вчителі, бібліотекари, журналісти, перекладачі, митці та музиканти утримували «золото»; юристи та філософи перебували на третьому місці («бронза»), тоді як медики посідали аж на «четвертому» щаблі[511].

Помітний слід в ділянці медицини полишили українські медики-емігранти. На теренах міжвоєнної Чехословаччини опинилося 1 125 лікарів, 10 з яких були ветеринарами. Медична інтелігенція, по-перше, складалася з фахівців, які і в еміграції не змінили свій фах, а й поглибили свої професійні знання, інтегруючи у свій досвід європейські здобутки. Їх виробнича адаптивність зумовлена якісної фаховою підготовкою і здатністю вмикатися в інноваційні виклики. По-друге, вона гуртувалася навколо СУЛЧ,

[511]Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. … канд. іст. Наук. 09.00.12. Київ, 2010. С. 90.

бо з перших днів свого перебування на території Чехословаччини лікарі-емігранти повинні були підписати так званий «реверс» – документ, за яким лікарю-не чеху заборонялося займатися лікарською практикою на території ЧСР. Так чехословацька «Палата лікарів» убезпечувала себе від конкуренції з боку фахівців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій. Водночас таке офіційне обмеження не стало бар'єром для підтримки фахової компетентності, а навпаки, вмотивовувало до самоосвіти і самовдосконалення, змушувало знаходити способи опосередковано зберігати набутий рівень і враховувати нові вимоги. Відтак формальне відсторонення від медичної практики не стало перешкодою праці на перспективу як власне над собою, в разі повернення в Україну, так і передачі знань молоді – наступному поколінню.

У науковому доробку медичної інтелігенції: видання Латинсько-українського медичного (термінологічного) словника в 1928 р. за редакцією Мартирія Галина (на сьогоднішній день це, хоч і застаріле, але єдине якісне україномовне спеціалізоване видання) та «Українського медичного вісника». З 1923 р. по 1925 р. вийшло друком шість номерів цього журналу. На його шпальтах, крім медичної термінології та євгеністичних досліджень, друкувалися оригінальні наукові розвідки з ділянок клінічної, теоретичної, соціальної медицини.

У 1919–1939 рр. українську медичну інтелігенцію у міжвоєнній ЧСР не оминуло захоплення євгенікою – наукових студій про «поліпшення людини». (Євгеніка мала надзвичайний вплив на подальший розвиток науки у світі в цілому, а деякі її аспекти зокрема, у вигляді медичної генетики, біоетики, санітарії та гігієни, профілактичної медицини, планування сім'ї розвиваються і нині). На думку провідних євгеністів у ті роки, соціальні захворювання суспільства – злочинність, психічні розлади, алкоголізм і навіть бідність – були спричинені не екологічними (швидкою індустріалізацією та урбанізацією з кінця XIX ст. в Європі та Північній Америці), а спадковими факторами. Євгеністи мали три основні цілі. По-перше, вони хотіли виявити «спадкові»

риси, які призводили до соціальних захворювань. По-друге, вони прагнули розробити біологічні рішення цих проблем. Зрештою, вони намагалися агітувати за впровадження заходів охорони здоров'я для боротьби з цими хворобами. Тобто євгеніка поставала на сторожі не тільки системи охорони здоров'я, а й моралі[512].

Вже на той час говорилося як про «позитивну», так і «негативну» євгеніки, грані між якими були надзвичайно тонкими. Якщо метою «позитивної євгеніки» було сприяння відтворенню людей з ознаками, які розглядалися як цінні для суспільства (відсутність спадкових захворювань, гарний фізичний розвиток і високий інтелект), то мета «негативної євгеніки» полягала у припиненні «відтворення осіб», які мали спадкові дефекти, або тих, кого в цьому суспільстві вважали расово, фізично або розумово неповноцінними [215][513]. Гору серед євгеністів міжвоєнного світу брали радянські та німецькі фахівці. Та, якщо радянські євгеністи в умовах тогочасних історико-політичних та економічних реалій, навіть з врахуванням Великого терору кінця 1930-х, все ж зуміли перейти до медичної генетики, то фахівці німецької євгеністичної школи обрали шлях расової гігієни, що й спричинило в подальшому цілковиту заборону євгеністичних досліджень у світі.

Витоки еміграційної української євгеніки знаходимо в російському євгеністичному товаристві, створеному в 1920 р. Воно об'єднало як фахівців «позитивної євгеніки», так і фахівців-негативістів. Школу євгеністів-позитивістів очолив засновник товариства – професор Микола Кольцов. Основним друкованим виданням Товариства став «Російський євгеністичний журнал». Зрозуміло, що найперший випуск цього видання в тому ж таки 1920 р. логічно «відкривала» стаття Кольцова «Поліпшення людської породи», в якій окреслювалося коло проблем і завдань євгеніки в найближчі роки, а також прокладалися шляхи євгеністичних досліджень. Що вагомо,

[512]Романець О. В. Євгеніка у 20-х роках XX ст. в Україні. *Наука і наукознавство.* № 3. 2010. С. 69–81. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d9bb5180-7156-4a71-973d-25f80f1ecf66/content (дата звернення: 15.07.2024).
[513]Комарек С. Євгеніка. Збруч. URL: https://zbruc.eu/node/100238 (дата звернення: 10.08.2025).

майже уся медична еміграційна інтелігенція, члени СУЛЧ, у 1920-х стали на позиції саме «позитивної євгеніки».

1920-ті – найбільш плідні роки в діяльності СУЛЧ. У 1923–1928 рр. з державного бюджету ЧСР на потреби Спілки було виділено 672 000 чехословацьких крон або 22 400 доларів США. А в серпні 1925 р., аналізуючи наукові розробки того ж Кольцова, Борису Матюшенку, як керівнику українських еміграційних євгеністів у міжвоєнній ЧСР, вдалося надрукувати в «Українському медичному віснику» свою найвідомішу наукову розвідку «До питання про розмноження інтелігенції»[514]. Борис Павлович відзначав: «Порівнюючи загальні дані про розмноження нашої інтеліґенції з розмноженням цієї ж суспільної групи в инших країнах, ми бачимо, що українська інтеліґенція виказує мінімальний коефіцієнт розмноження і в цьому відношенню значно відстає від загальновідомої високої плідности широкого загалу нашого селянського населення. І таким чином і серед нашого народу помічається той факт, що елементи, які через свої здібності підіймуться з соціяльних низів на верхи, свої добрі дідичні ознаки не передають далі, або ж передають в такій недостатній мірі, що же в ближчих вже ґенераціях вони зникають, витісняючись іншими елементами…»[515].

3–7 жовтня 1926 р. у Празі відбувся Перший науковий з'їзд. Природничо-медична секція цього заходу була представлена багатьма широкопрофільними та вузькопрофільними спеціалістами з різних країн. Зокрема, від українських євгеністів (теоретиків і практиків) виступали Б. Матюшенко, І. Геніюш та І.-Х. Ортинський[516]. У своїх доповідях вони узагальнили власні напрацювання, звертаючи увагу на: вивчення спадкових (батьківських) якостей індивіду; розумну соціальну політику, «побудовану на основах превентивності», яка має не тільки лікувати хвороби, а й не допускати

[514]Матюшенко Б. До питання про розмноження інтелігенції. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Прага, [б. в.], 1925. Ч. 5–6. С.104–109.
[515]Там само. С.104–109.
[516]Ортинський Іван-Хризостом. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: https://esu.com.ua/article-75932 (дата звернення: 15.08.2021).

їх виникнення; необхідність дошлюбних євгеністичних консультацій (медичні огляди, вивчення родоводів, а аткож впровадження офіційної заборони шлюбів з хворими на туберкульоз, венеричні та психічні хвороби) майбутнім українським родинам.

У 1930-х ситуація докорінно змінюється. Давалися взнаки не тільки світова економічна криза, що затягнулася в ЧСР аж до 1935 р., а й стишення соціалістичних та ліберально-демократичних політичних гасел в країні на фоні успішно крокуючих світом націонал-соціалізму, фашизму та комунізму. Навіть помірковані чехословацькі євгеністи й ті змушені були звернути свою увагу на здобутки німецької євгеністичної школи. Українським еміграційним євгеністам-позитивістам у ЧСР нічого не лишалося, як впорядковувати життя в нових політико-професійних реаліях. Щоправда, 20–24 березня 1932 р. в Празі ще було проведено Другий науковий з'їзд. Цей захід зумів зібрати в Актовій залі філософського факультету Карлового університету 137 делегатів з різних країн. Українське медики були представлені 18-ма учасниками (з Чехословаччини та Польщі). «Позитивну євгеніку» на Природничій секції представляв лише Борис Матюшенко. Його доповідь була присвячена згубному впливу алкоголю на загальний стан репродуктивної системи індивідууму та способам боротьби з цим загрозливим за масштабами захворюванням. Фактично, доповідь професора Матюшенка 1932-го р. стала останньою «лебединою піснею» української еміграційної «позитивної євгеніки».

Вже з кінця 1933 р., українським євгеністам-позитивістам, окрім «расової гігієни», доводилося знайомитися до усього ще й з основами української «націоналістичної євгеніки» та біополітики. У 1930-х на українському євгеністичному науковому горизонті потужно залунали голоси Дмитра Донцова; Ростислава-Романа Єндика та Юрія Липи.

Так Донцов, повторюючи Ганса Гюнтера – письменника та євгеніста Третього Рейху – стверджував, що в Європі існує п'ять первинних расових груп: нордична, середземноморська, альпійська (у Донцова дослівно «остійська»), східно-балтійська та динарська, які мають расову душу, відбиту в

їх емоційних рисах та релігійних віруваннях. І на прикрість для Донцова, серед українців здебільшого переважаючими є типи динарця, а то й «остійця»[517].

У Єндика теорія раси та чистоти крові обґрунтовувалася думкою про визначення психологічних і культурних рис виключно расово в ході тривалої нещадної боротьби між вищими й нижчими расами»[518].

А ось у Липи термін «раса» дорівнював вже терміну «нація», в свою чергу термін «нація» вкорінювався в термін «етнос», точніше в множинність «етносів». До усього, закликаючи до систематичного євгенічного управління своєю етноспільнотою, Липа звертав увагу ще й на роль жінки, як берегині сім'ї та роду[519].

Проте, цілковито перейти з позицій «позитивної євгеніки» на позиції «негативної», а ще й погодитися з твердженнями української «націоналістичної євгеніки», більшість українських еміграційних фахівців-медиків так і не змогла. На перешкоді цьому стали не тільки професійні переконання (відкидання абсурдності біологічних гегемоній «нордичної раси» та «червоної людини», окремості українства), а й політичні, бо ж українська медична інтелігенція була, насамперед, політичною. А ще, що вагомо та парадоксально водночас, перешкодою переходу стала віра. У повсякденному розумінні – їх набожність, їх страх Божий. Більшість українських медиків в міжвоєнній ЧСР були християнами східного обряду, їх релігійна свідомість корегувала не лише побутову свідомість, а й спричинялася на наукових пошуках.

Таким чином, еміграційна соціалізація медиків попри офіційні рамки не заважила фахівцям залишатися чутливими до проблем оздоровлення суспільства, а з іншого боку, вони виявилися більш зрілими цивілізаційно, у порівнянні з російськими євгеністами, які пристали на радянські технології конструювання нового типу людини в інтересах держави.

---

[517]Донцов Д. Націоналізм. Київ: ФОП Стебеляк, 2015. С. 114.

[518]Єндик Р. Антропольогічні прикмети українського народу. Львів: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1934. С. 74.

[519]Рудлінг Андерс Пер. Євгеніка та расова антропологія в українській радикально-націоналістичній традиції. Спільне. Commons. URL: https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/ (дата звернення: 24.03.2020).

Мистецька складова української еміграції в ЧСР є яскравою не тільки в літературі, зокрема поезії («празька школа»: Олександр Олесь (Кандиба), Євген Маланюк, Юрій Дараган, Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович, Леонід Мосендз, Олена Теліга тощо), малярстві і графіці, а й в музиці.

В еміграційній українській музичній ділянці слід відзначити, насамперед, двох легендарних жінок: піаністку Любов Колессу й першу жінку-композитора Стефанію Туркевич-Лукіянович. Любов Олександрівна більше відома як Любка Колесса репрезентувала світу Україну тоді, коли власне самої незалежної України ще й не було на географічній карті. Вона першою в 1937 р. знялася у програмі Лондонського телебачення в українському національному одязі та однією з перших накривала клавіатуру своїх інструментів українськими вишиванками[520]. Натомість Стефанія Туркевич-Лукіянович після ґрунтовних студій в Берліні у Арнольда Шенберга і Франца Шрекера, з 1930 р. замешкала у Празі і заходилася вивчати композицію спершу в Отакара Шіна (у Празькій консерваторії), згодом у Вітезслава Новака (Вища школа майстерності) та у Зденека Неєдли (Карловий університет). 1934 р. захистила дисертацію з музикознавства у Празі на тему: «Український елемент у творах П. Чайковського «Черевички», М. Римського-Корсакова «Ніч перед Різдвом» і порівняння їх з оперою Миколи Лисенка «Різдвяна Ніч»»[521]. Крім того, кілька років поспіль вона у Празькій консерваторії викладала фортепіано.

В царині музики творили й чоловіки-емігранти: Федір Стешко, Василь Барвінський, Нестор Нижанківський, Федір Якименко.

Стешко виїхав до Західної Європи 1920 р. з частинами чехословацького корпусу[522]. В 1922 р., довідавшись про створення в Празі Українського вільного університету (УВУ), переїхав туди для продовження своїх музичних студій. Протягом 1923–1926 рр. навчався на факультеті філософії Карлового університету. 1923 р. почав викладати музикознавство в новозаснованому

[520]Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори. Леонід Мосендз. Ідеаліст. Українське життя в Севастополі. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/25poetiv4.html (дата звернення: 14.09. 2016).
[521]Павлишин С. Перша українська композиторка Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукіянович. Львів: БаК, 2004. С. 15.
[522]Особова справа в. о. доцента Стешка Ф. ЦДАВО України. ф. 3372, оп. 1, спр. 283. арк. 12.

Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова. 1924 р., разом з Н. Нижанківським, П. Щуровською та Ф. Якименком, став засновником музично-педагоґічного відділу УВПІ та був обраний його секретарем. Згодом Стешко став завідувачем кафедри історії музики, професором, членом Сенату інституту. 1931 р. Федір Миколайович подорожував по Галичині, збираючи матеріали до праці про чеських музик в українській церковній музиці. Після закриття УВПІ в 1934 р., очолив музичний відділ Слов'янського інституту та виступив ініціатором створення при інституті Архіву слов'янської музики, зокрема його українського відділу. В 1935 р. збирав матеріал до збірки у відрядженні до Болгарії та Югославії. В 1934–1937 рр., перебуваючи в Ужгороді, досліджував історію церковного співу на Підкарпатській Русі, літургічні твори старовинних греко-католицьких священиків – композиторів Закарпаття. Відтоді почав співпрацювати з львівським часописом «Українська музика» і став членом його редколегії.

За редакцією Стешка Українським музичним товариством було видано 5 випусків пісень німецьких композиторів XIX ст. в українських перекладах. Він співпрацював в Українській загальній енциклопедії (1930–1933, Львів) та в чеських енциклопедичних виданнях. Після поїздок на Закарпаття написав працю «Церковна музика на Підкарпатській Русі» (Ужгород, 1936). Ф. Стешко був одним з перших дослідників давньоукраїнської музики, займався транскрипцією нотного письма зі старовинних церковних книг. Так, у Хорватії він переписував старослов'янські літургічні книги православного обряду. З найбільш відомих праць, присвячених цій темі – «Перші українські нотодруки» (Прага, 1929), «Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні» (Прага, 1929), «Перші українські церковні композиції» (Львів, 1939).

«Українська Прага» представила світу: поетичну, археологічну, історичну та мистецьку школи. Зокрема, до празької археологічної школи належали такі відомі археологи як Ярослав Пастернак, Вадим Щербаківський, Левко Чикаленко, Олег Кандиба-Ольжич, Іван Борковський.

Іван Борковський вагому частину свого життя присвятив вивченню Праги та її околиць. Ці тривалі дослідження Празького граду були узагальнені ним у докторській дисертації «Празький град у світлі нових досліджень», яку він захистив у 1961 р. в Інституті археології Чехословацької Академії наук.

Дивовижною є й праця надзвичайно обдарованої особистості – Олега Кандиби-Ольжича. Його археологічні дослідження стосувалися трипільської культури. Окрім суто наукового інтересу, Кандиба-Ольжич вбачав у вивченні трипільської культури (причетність якої до основ давньоукраїнської історії визнавали більшість її дослідників) певний патріотичний обов'язок, тому співпрацював з Гарвардським університетом, Американською школою передісторичних дослідів, читав американським студентам лекції з європейської археології.

У Празі творила ціла плеяда знаменитих поетів, серед яких: Олександр Кандиба, Євген Маланюк, Юрій Дараган, Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович, згадуваний Леонід Мосендз, Олена Теліга.

На перехресті західноєвропейських культур у міжвоєнній Празі повстала ціла колонія українських митців, творчість яких мала великий резонанс у чеських мистецьких колах. Особливо це стосується празької групи графіків, насамперед Віктора Цимбала, Роберта Лісовського, Юрія Вовка. Тут навчались також Петро Холодний (молодший), Степан Колядинський, Євген Норман. Довгий час працювали і творили Іван Кулець, Михайло Брянський, Іван Мозолевський, Василь Хмелюк, Онуфрій Пастернак та ще десятки імен.

Коли ж говорити про втрати серед української еміграційної інтелігенції, то вони були спричинені як фізичним (травми, хвороби) виснаженням, так й психічним (психологічним) (втомою, зневірою, розпачем). До еміграційних втрат ми також відносимо занедбаний станвтрату могил.

Василь Королів писав Олександру Кошицю 13 березня 1930 р. з Мельника до Нью-Йорку: «…Минула наша колись безтурботна молодість, наш безоглядний оптимізм, наша віра в людей і т.д. Навіть скажу більше, як минуло для нас все те, що було зав'язано з нашою добою, котру ми переживали, таким

чином, лишилися існувати поза добою. А переживши свою добу, пережили ми одночасно і все об'єктивне, і навіть суб'єктивне, що було з нею зав'язане.

Отож пережили ми певний історичний період нашої Батьківщини, період, що вже не вернеться знову, пережили певне епоху існування дорогого нам Києва, котрий уже не є й ніколи не буде таким, як ми його знали, коли любили: пережили ми всіх – майже без винятку – приятелів, друзів і просто милих нам людей, котрі або ж з ложа Аврамового безстороннім оком подивляються на нас і дивуються нашим хвилюванням та запальності, або до непізнання змінились, вискочили з своєї доби і перейшовши в чужу – своєчасну, модерну. Отже, милий Приятелю, що є на світі білому такого, з чим ми були б серцем пов'язані тісно й нерозривно? – Лише наші персональні згадки? – Витягнені з пам'яті, як витягнені з столу чиїсь листи, любі нам ідеї. І коли ми, з огидою обтрушуємось від сучасної реальності, тобто, спокійно кажучи від нормального, але для другої, не нашої доби, життя, і, мов у теплу ароматну ванну після болота, холодного й слизького, поринаємо у наші згадки, – то ми тільки й почуваємо, що ми живемо. Тобто, з боку на нас дивлячись, що ж бачимо? – Не реальне життя, а мовляв, мрії навиворіт. Оте, над чим ми, бувши хлопчиками, посміхалися, чувши від старших, що «за їхніх часів було ліпше». А тепер пристаючи на Наталіну думку, я знаю, що найреальніше в світі – це мрії.

Але яка зо всього цього консеквенція, проше пана добродзся! – Ми, наприклад, зробили собі таку: коли так слід, то й добре. Бо, дяка Господові за те, що було: воно дало нам стільки матеріалу на згадки, що зрештою, сучасний, чужий нам, «не наш» світ, нам, власне, не потрібний. В ньому цікавить нас лише те, з чим ми можемо пов'язати наше минуле: два-три приятеля, що не змінились в новій добі, лишившись, як і ми, ігуанодами, кілька старих, на нашу думку – справді хороших книжок, галереї дорогих нам образів, збірки хвилюючих наші серця мелодій, і т.д. – що дає нам по своїй уподобі відтворювати нашу добу, ту минувшину, що так смішна й незрозуміла модерному поколінню й так дорога нам. Але ж, одночасно з тим, ми рішучо не узнаємо сучасності й не хочемо з неї користати для нашого духовного

добробуту. Тому ми ще не чули радіа, я тільки на малюнках бачив джез-бен, не розглядаємо витворів сучасної скульптури чи малярства, не йдемо дивитись модерні фільми, байдуже ставимось до захоплення наших випадкових молодчих знайомих шмінками на губи, мікадом та виголеними бровами, а з боку старших – назвами «докторів» /«від Микити» - мається на увазі Микити Шаповала./, інженерів, що не вміють грамотно написати поштової картки, або навіть і самої лише адреси в жадній мові. Не розуміємо захоплення практичним «уживанням» життя будь якою ціною. Але на другому боці – не розуміємо також і тієї туги, що гнітить декого, коли вони згадують минуле. Не розуміємо, коли вони, як наприклад, Микола Карпович (йдеться про Садовського Миколу Карповича, який повернувся до УРСС у 1926 р.) за всяку ціну рвався «вмерти на своїй землі» /що мабуть, і станеться раніш і більшими прикростями, ніж тоді, як би він був не вертався!/, не розуміємо стремління і мрій про те, що, нарешті, буде такий час, коли вони повернуться «до рідного краю», до «рідного «Києва»», до «рідних людей» і т.д. Не розуміємо, понеже – навпаки – добре розуміємо, що «рідного нам» Краю, Києва, людей – уже нема. Нема як нема отого Цезарського Риму, про якого Ви згадали в своїм листі, бо хоч би яке розсідався Мусоліні чи сотки інших – Цезарського Риму їм не повернути, як не повернути нам чумацьких валок з рибою та сіллю з Хаджи-Бею, як не повернути нам постановки «Енеїди» з Карлашовим, Кошицем, Литвиненковою і т. д. в театрі Грамотності в присутності М. В. Лисенка, Чикаленка, Корольчука, Свидницького, Петрушевського, Жебуньова і т. д. котрих уже нема і ніколи знов у тім самім вигляді на землі не буде. Чисто так як не повернути моїх 23-років, при розгляді друкованої своєї брошури, моїх пасій, моїх дурниць і радостей. Бо ж не повернуться назад мої роки, не будуть так пружні мої члени, не будуть вже так апетитні поцілунки за рогом затемненого дому й так вогненні дотики любої ручки ...

Але ... Але – що з того. Хіба, коли нам ставало по 20-ть літ, ми не втрачали можливість робити те, що в 10 і від чого мали несказану радість, наприклад, я – від їзди верхи на кабанах? Або, коли нам ставало по 30 років,

хіба ми не втратили безліч радостей, котрі належали нам, поки ми мали 20. Згадайте: Хіба ж Ви цілували з таким оп'янінням в 30, як у 20? Чи може Ви так само танцювали, чи може так само щось студіювали? А тим часом, кожна нова пора життя приносила нові радості. І хто може сказати, які і в якій добі нашого життя були більші приємнощі, солодчі. Признайтесь собі і мені: що Вам було солодче – чи їхати в «роспуск» з бурси на Різдво, чи записати першу народню пісню, чи зажити в Празі отого мента, котрого і ми були свідками? Та ж на це – нема відповіді. Бо все згадане було страшенно приємне, хоча й ріжною приємністю.

Отож так уявляється нам обом зміст отого граціозного слівця, що Вам чомусь не сподобалось – «Ностальгія». Підлягати його лукавому кликанню – це означає – знищити всі ілюзії минулого, котрі тільки й скликають зміст і сенс нашого сьогоднішнього життя. Хіба ж не кожен з нас пробував за якийсь час повернути туди, де раз нам було там гарно /напр. у гостях/ – і хіба ж не кожен з нас знаходив там лише розчарування. І то назавжди. Вже про те, вдруге одвідане місце, що нас так одурило, ми не згадуємо з приємністю, викидаємо його з галереї наших радостей-спогадів.

Так тому, милий приятелю, свідомо ми обоє не маємо ностальгії. Не хочемо бачити Україну; понеже вона тепер зовсім не та; вона тепер зовсім жалива для тих, хто її знав іншою; вона й не стане швидко такою, принаймні за наше все дальше життя не стане такою, яка б нас порадувала. Тому й не хочемо вертати туди. Не хочемо бачити й нашого милого, але спотвореного Києва чи Диканьки. Не хочемо здибуватись з колишніми приятелями й остаточно з усіма припинили переписку навіть з рідними, що ще живі, бо це – не ті люди, яких ми знали й любили, а нових ми не хочемо, бо ж з цензурованих листів ми їх пізнати не можемо. Як же купувати собі приятелів чи навіть рідних всліпу, мов кота в мішку? Не хочемо, не можемо, не тужимо за тим, що існує нині. Лише

мріємо про прекрасне будуче, й тонемо в блаженних згадках про чудове колишнє…»[523].

До втрат відносимо й неналежний стан, а то і втрату могил української еміграційної інтелігенції. На Ольшанському, Свято-Матейському, Мальвазинському цвинтарях Праги поховано чимало українських вихідців. Могили української інтелігенції є й на Мельниківському, Подєбрадському, Ліберецькому, Терезинському та Німецько-Яблонському кладовищах. Нині вони майже не доглядаються. Увага до них виникає лише за надзвичайних ситуацій, на кшталт перепоховання праху Олександра Олеся в Києві на Лук'янівському кладовищі в січні 2017 р.

В Ольшанах знайшли спокій свого часу: Юрій Вовк, Максим Славінський, Григорій Сидоренко; Сергій Шелухин, Аполінарій Маршинський, Микола Стаховський, Люцій Кобилянський, Іван Мірний, Зінаїда Мірна, Спиродон Черкасенко, Олекса Приходько, Степан Дзидз, Іван Кобизьський, Артем Корнійчук, Федір Слюсаренко; Ніна Левитська, Борис Левитський, Микола Тобілевич, Олександр Ярошевський.

На Виноградівському кладовищі похований Іван Кулець. На цвинтарі Святого Матея в Празі знайшов спокій Іван Горбачевський, а на кладовищі «Мальвазинки» (Прага) – Іван Пулюй. На Страшніцькому кладовищі спочиває Іполит-Ольгерд Бочковський та Оксана Косач-Шимановська.

Перелік українських недоглянутих поховань, як з відомими нам іменами, так і невідомими, на чеських кладовищах можна продовжувати. Допоки що українська некрополістика в епіцентрі уваги лише двох українських науковців: Романа Коваля[524]та Віктора Жадька[525]. Роман Коваль відвідав українські могили в ЧСР ще в далекому 2008 р. Занедбаний стан більшості з них, а то й повне руйнування деяких, разом із орендною політикою Чеської Республіки відносно будь-яких поховань, змусили його бити на сполох. На занедбаний стан українських могил, їх руйнацію та орендну політику ЧР звертає увагу і Віктор

[523]Наталена Королева. Життя і творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ: Дельфін, 2008. С. 30–32.
[524]Коваль Р. Врятувати могили українських героїв. «Пороги». Прага, 2008. Березень-квітень. С. 8–11.
[525]Енциклопедія некрополезнавства / Автор-упорядник В. О. Жадько. Київ: Преса України, 2013. 706 с.

Жадько. Останній, на відміну від Романа Миколайовича, делікатно відзначає статус і консолідацію нинішнього еміграційного осередку у Чехії, вказуючи, що останній в силу певних політичних та історичних обставин має зовсім інші пріоритети. «Візьмемо» для прикладу могилу Тетяни Говсієвої. За даними Українського Меморіалу на серпень 2019 р. її могила на Ольшанському кладовищі за номером 2 ob 19 45 у відносно доброму стані[526].

Крилатий вислів Джорджа Сантаяна «Ті, хто не пам'ятають історії, не знатимуть майбутнього» підкреслює головну роль української еміграційної інтелігенції у збереженні історичної пам'яті українського народу, а значить – її майбутнього, її незалежності. До того ж, українська еміграційна інтелігенція посприяла ще й такому феномену, як тяглість, неперервність у просторі (маємо вже п'яту (воєнну) хвилю еміграції). Міжвоєнна українська Прага передала естафету повоєнним українським Відню та Бонну, а згодом – Вашингтону, Торонто, Вінніпегу, Монреалю, Ванкуверу, Парижу. Така безперервна взаємодія у часі та просторі системно організованих і чітко структурованих національно-патріотичних, інтелектуально-творчих, духовно-культурних і молодіжних організацій та установ посприяла: 1) здійсненню давньої мрії української еміграції – проголошенню у 1991 р. незалежної соборної держави Україна; 2) створенню глобального українського простору – входженню українців у світове співтовариство шляхом створення інтелектуального, духовно-культурного продукту у країнах проживання.

Водночас, мусимо пам'ятати та дбати про могили тих українців, хто знайшов спокій у міжвоєнний час у чехословацькій землі.

[526]Український Меморіал. URL: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/hovsieva_tetjana/ (дата звернення: 12.06.2018).

ВИСНОВКИ

У переломні періоди розвитку новочасних суспільств інтелігенція виконувала ключову роль у творенні та поширенні нових ідей, національно-культурних та гуманістичних цінностей. Сферою, що найчастіше привертала увагу українських і закордонних дослідників, була участь інтелігенції в національно-політичних процесах. Натомість, малодослідженою залишалася «інша» історія інтелігенції: не в контексті політичних, національних чи культурних подій, а її повсякденного життя, яке розглядається як історія процесу олюднення побуту, психологізації щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави та суспільства в цілому крізь особистісне сприйняття умов повсякденного життя. Тобто в українській сучасній історіографії відсутні наукові роботи, які б відтворювали повну картину реального життя і повсякденних проблем українських вихідців, аналізували мотиви їх вчинків, розглядали труднощі повсякденного вибору, що були пов'язані з потребою поєднувати приватне життя з професійними і громадянськими («патріотичними») обов'язками.

Сучасне зацікавлення повсякденним життям інтелігентів-емігрантів зумовлене кількома причинами. По-перше, як носії національної ідентичності та державницької ідеї українські інтелігенти, важко переживши більшовицьку агресію, зрозуміли подальшу загрозу насильницького зламу національного буття. Вони не лише усвідомлювали трагізм політичної ізоляції, а й збагнули необхідність невідкладного збереження і відновлення в чужому середовищі питомо українського штибу життя, особливо з огляду на безпосереднє сусідство з речниками імперсько-колоніальних ідеологем і практик в особі російської емігрантської еліти.

По-друге, організовуючи свій «життєвий світ» у нових критичних реаліях, інтелігенція моделювала його перспективне поновлення на батьківщині після вигнання більшовиків. Емігранти продукували повсякденні приклади адаптації до нових реалій, обстоювали національні цінності та норми, формували громадську думку. Вони від самого початку заявили про свою

активну агентність у стосунках з владою ЧСР, ініціювали створення фахових об'єднань і товариств, громадських організацій і фондів, музейно-архівних інститутів і просвітницьких установ, вищих навчальних закладів тощо.

По-третє, вивчення еміграційного повсякдення вмотивоване наявністю неординарних, досі не достатньо опрацьованих джерел. З одного боку, налагоджування структур повсякденності на чужині супроводжувалось якісним документообігом, архів яких удоступнений, але використаний суто для підтвердження інституційної історії еміграції. З іншого боку, самі дієвці процесу залишили багаті приватні свідчення, що врешті склали вагомий корпус особових документів, незамінних саме для об'єктивного розкриття суб'єктної сторони життя в еміграції.

Водночас, вивчення життєвого укладу та чинників, які формували пріоритети еміграційної інтелігенції, її моделі поведінки в умовах світоглядно-модернізаційних змін, суспільно-політичних викликів міжвоєнної доби, дозволить не тільки скоригувати надто ідеалізований образ цієї соціальної групи, а й показати інтелігента-емігранта і як ініціатора суспільних змін, і як заручника історичних подій у тогочасних реаліях.

Врешті, дослідження повсякденності емігрантів продиктоване ще й тим, що через сучасну російську військову агресію тисячі українців зазнали долі вигнанців, зокрема Чехія прихистила близько пів мільйона українців (401 805 осіб), що зумовило новий запит на фокусне вивчення теми через певні паралелі: 1) вимушеність виходу за кордон через збройну небезпеку; 2) гостру необхідність пристосування до нових реалій; 3) щире сподівання на тимчасовість свого перебування за кордоном і повернення до нормального життя в Україні.

Наукові розвідки, в яких прослідковується тематика еміграційного повсякдення у міжвоєнній Чехословаччині, умовно розподіляються на такі, що написані в різні періоди: 1920–1980 рр.; 1990-ті рр.; 2000–2025 рр. Усіх їх об'єднують акценти на соціальній та соціально-виробничій (трудовій) адаптації українських вихідців, формах та видах матеріальної допомоги, фінансах.

Серед досліджень 1920–1940-х дотичними до теми празько-подєбрадського повсякдення є тільки праці Симона Петлюри, Симона Наріжного та Бориса Мартоса. Радянську історіографію тема еміграційного повсякдення у міжвоєнній Чехословаччині цікавила в рамках політичної боротьби. Більшовизм вбачав в українській еміграції ідейного супротивника, тому інформація про життя закордонного українства в Першій Чехословацькій Республілці містила і викривлені оцінки, і неправдиву інформацію. Більшість «радянських дописів», написаних з метою розколу та дискредитації еміграційної спільноти, датуються 1923–1925 рр. У 1930-х рр. відбулася зміна вектору досліджень української міжвоєнної еміграції: перед радянськими науковцями було поставлено завдання не вивчати проблему, а знищувати ідеологічних ворогів. Початок був покладений постановою ЦК ВКП (б) від 14 червня 1935 р. «Про пропагандистську роботу в найближчий час». Однак у повоєнний час і до початку 1990-х рр. у радянській історіографії не зафіксовано жодної наукової праці про життя та діяльність українських вихідців у міжвоєнній Чехословаччині.

Дослідницька зацікавленість еміграційною тематикою пожвавилася на початку 1990-х рр., що було пов’язано зі здобуттям Україною незалежності, а, отже, з відкриттям широких можливостей доступу до заборонених раніше архівних фондів й налагодженням контактів із закордонними науковцями.

Серед досліджень 1990-х рр.: збірники двох міжнародних конференцій «Від Наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського вільного університету» (Пряшів–Свидник, Словацька Республіка, 1991 р.); «Російська, українська та білоруська еміграції в Чехословаччині між двома світовими війнами. Результати та перспективи досліджень. Фонди Слов’янської бібліотеки та празьких архівів» (Прага, Чеська Республіка, 1995 р.); перевидання лекцій «Українська культура» Дмитра Антоновича (Київ, 1993 р.); монографії С. Віднянського (Київ, 1994 р.), В. Трощинського (Київ, 1994 р.), І. Срібняка (Київ, 1997 р., 1999 р., 2000 р.); культурологічний альманах «Хроніка–2000. Україна–Чехія» (Київ, 1999 р.), виданий в рамках проєкту

«Україна–2010», що був розроблений за розпорядженням Президента України від 28.02.1998 р. (реєстраційний № 43-98 рп), «з метою комплексної стратегії розвитку України, її інтеграції в міжнародне співтовариство, залучення інтелектуальних сил до досліджень пріоритетних напрямів суспільного прогресу»; оприлюднення другої частини наукової праці Симона Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939» (Київ, 1999 р.); наукова розвідка Павленка М. І. «Українські військовополонені й інтерновані у Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)»; біографічно-бібліографічні «Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданных в Чехословакии в 1918–1945 гг. (Библиография с биографическими данными об авторах)» (російською та чеською мовами) (Прага, Чеська Республіка, 1996 р.).

У першому двадцятиріччі XXI ст. інтерес до теми життя і діяльності української еміграційної спільноти на теренах міжвоєнної Чехословаччини зберігся, в цей час з'являються нові наукові праці.

Серед досліджень 2000–2025 рр.: дисертації О. Дудника (Київ, 2003 р.), О. Даниленка (Київ, 2004 р.). О. Зубко (Київ, 2010 р.). А. Яворського (Львів, 2017 р.), дипломна робота Р. Тютенка (Мюнхен, Федеративна Республіка Німеччина, 2021 р.); монографії М. Мушинки (Київ, 2005 р.), В. Піскун (Київ, 2006 р.), М. Палієнко (Київ, 2008 р.), В. Рогового (Київ, 2008 р.), Г. Карась (Івано-Франківськ, 2018 р., 2022 р.), Т. Боряк (Ніжин, 2011 р.), Р. Тютенка (Мюнхен, Федеративна Республіка Німеччина, 2025 р.); спільне наукове дослідження В. Даниленка, О. Даниленка та О. Добжанського про видатного українського мовознавця, педагога й громадсько-політичного діяча Степана Смаль-Стоцького «Заслужений перед Україною» (Київ, 2023 р.), колективна монографія «Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина» (Суми, 2024 р.); довідникові видання О. Пеленської («Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині» (Прага, Чеська Республіка, 2005 р.) і «Україна поза Україною. Енциклопедичний

словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939» (Прага, Чеська Республіка, 2019 р.), «Енциклопедія української діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р» (Нью-Йорк–Чикаго, 2012 р.); тритомник Р. Коваля, В. Моренця, Ю. Юзича ««Подебрадський полк» Армії УНР» (Київ, 2015 р., 2017 р., 2020 р.); перевидання першої частини книги Симона Наріжного «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» з доповненням фотоматеріалами (Львів–Кент–Острог, 2008 р.); збірник «Летіло 40 сорок. Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. ХХ ст.» (Львів, 2016 р.), збірка творчого спадку «Український Геродот з Верхньодніпровська» (Дніпро, 2024 р.), збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Історично-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах» (Прага, Чеська Республіка, 2025 р.); статі В. Виздрика (2006 р.), І. Срібняка (2015 р.), І. Срібняка та Г. Хлєбіної (2019 р.), В. Піскун (2020 р.), Г. Хлжюіної та Я. Дворджака (2023), Б. Дериша (2024 р).

З 2023 р. при Карловому університеті розпочав роботу українознавчий центр під назвою «Україна в Європі, що змінюється», що зосередив роботу на вивченні ролі України в майбутньому Європи. Центр уклав угоду про співпрацю з Українським католицьким університетом і Києво-Могилянською академією.

Документальною основою дослідження є масив неопублікованих архівних документів; опубліковані збірники документів та матеріалів; періодика; спогади, щоденники та епістолярій громадсько-політичних і державних діячів; фотокартки.

Вагому групу джерел складають документи українських і чеських архівів. Опрацьовані документи 32 фондів ЦДАВО України; 1 фонду ЦДАГОУ; 9 одиниць зберігання Центрального державного аудіовізуального ат електронного архіву; 1 фонду RPA. II. Sekce (politická) Національного архіву Чеської Республіки (м. Прага) (Ustédni státni archive v Praze Česká Republika), 1

фонду Архіву Сил безпеки Чеської Республіки м. Прага (Archiv bezpečnostních složek, Praha, Česká Republika); 1 фонду Галузевого архіву Служби безпеки України; 1 фонду Державного архіву Вінницької області (ДАВіО); періодичного видання Державного архіву Рівненської області (ДАРО); 1 фонду Наукового архіву Києво-Могилянської академії; 1 документ електронного рахву Українського визвольного руху; 1 фонд Національного архву Республіки Білорусь, 1 фонд Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа НАН Білорусі; 1 фонд Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва; 1 фонд Державного архіву Російської федерації.

Дванадцять збірників документів; 22 періодичне видання, особових документів 32.

Серед зображувальних джерел: світлини з Галузевого державного архіву Служби безпеки України (фотокартки М. Тимченка та М. Скидана); з Архіву Сил безпеки Чеської Республіки (фотокартки О. Жиховича), з Наукового архіву Києво-Могилянської академії (фотокартки документів П. Савицького)~~;~~ з періодичних інформаційно новинних видань, зокрема «Радіо Свобода» (США), (приміщень УГА, професорського персоналу УГА, наданих І. Старовойтенко); з колекцій дослідників: Миколи Мушинки (фотокартка Н. Наріжної), Наталії й Андрія Ребриків (фотокартки документів В. Короліва), а також з джерел загального доступу (фотокартки Ф. Сумневича).

До візуальних джерел віднесено книжкову, журнальну, газетну графіку, малярство і рисунки митців-емігрантів, які простежуються за працями О. Пеленської.

В дослідженні були використані спеціальні історичні методи: *проблемно-хронологічний* (для історико-правової характеристики соціальної політики урядів ЧСР стосовно емігрантів на різних етапах); *історико-системний* (для теоретичного осмислення націо-ідентифікаційного стрижня в еміграційному повсякденні як основи життєстійкості поза батьківщиною); *історико-генетичний* (для з'ясування тривкості базових повсякденних поведінкових норм українських вигнанців різного віку і

соцікультурного досвіду); *історико-біографічний* (для реконструкції досвіду адаптації і практик виживання і на прикладі життєвих реалій представників української інтелігенції).

Методологія дослдіження вимагала й спеціальних попередніх зауваг стосовно концептуальних підходів та понятійно-категорійного апарату.

По-перше, про *історичні обставини*, що зумовили аномальне повсякдення досліджуваного об'єкта. Еміграційна повсякденність української інтелігенції розглянута як *наслідок тривалої історичної травми*, яка виявилася пролонгованою від більшовицького наступу на завоювання Української революції і тиску на національне відродження засобами радянської терористичної експансії аж до вигнання за межі країни інтелектуальної еліти через загрозу фізичного і психологічного знищення.

По-друге, під поняттям «*еміграційна повсякденність*» інструментально розуміється: щоденне життя 1) поза межами батьківщини у чужому / ворожому середовищі упродовж невизначеного часу; 2) з розривом сімейних, родинних, товариських, корпоративних зв'язків і втратою комунікації з ними; 3) без традиційних структур забезпечення базових матеріальних і духовних потреб; 4) з руйнуванням вироблених, засвоєних і нормативно закріплених екзистенційних констант існування, зокрема: громадянства з правами, свободами і обов'язками, національно-культурної самодостатності, соціального статусу, фахово-професійної зайнятості і спеціалізації; 5) в умовах перебування в екстримі, загроженості і залежності та необхідності перетворення життєвих аномалій в ординарність.

По-третє, життя в еміграції проаналізоване як різновид *екстраординарної повсякденності*. Основним в ній є адаптація (соціальна, трудова, світоглядна, психологічна) до нових умов і обставин з перетворенням їх на щоденну рутину. *Соціальна* адаптація передбачає здатність людей продовжувати виконувати життєві завдання в умовах тривалого стресу. *Трудова (виробнича)* адаптація, як базова для підтримки матеріальної тріади повсякдення, зводиться до спроможності налагодити трудову діяльність чи зайнятість для отримання

заробітної плати чи засобів до існування. *Світоглядна* адаптація спрямована на переосмислення сенсу життя і завдань власного існування. *Психологічна* адаптація визначається як процес активного пристосування людини до нових умов середовища, змін у житті чи стресових факторів. Вона передбачає узгодження особистих цінностей із суспільними нормами для збереження внутрішнього балансу, уникнення конфліктів та підтримки власного психічного здоров'я.

Український еміграційний осередок у міжвоєнній ЧСР був сформований в переважній більшості колишніми військовослужбовцями УНР і ЗУНР, (частково кубанцями) та інтелігенцією: урядовцями УНР, ЗУНР; працівниками закордонних представництв останніх – дипломатичних, політичних, економічних, санітарних місій. І у меншості – свідомими цивільними особами. Чисельний еквівалент еміграційної інтелігенції в середині українського еміграційного осередку становив 25 % (5 000 осіб) від загальної кількості всіх українських біженців (20 000 осіб).

Українці вихідці були локалізовані переважно на чеських територіях, (в Празі та її передмістях, таких містах як Брно й Пршибрам), оскільки чехословацька влада обмежувала їх право перебувати в Словаччині, де компактно проживали українці, а особливо на Підкарпатській Русі, де чехи проводили політику «обережної чехізації».

Соціальна адаптація (пристосування до соціального середовища) українських інтелігентів у 1920-х здійснювалося на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Адаптування проходило в два етапи в умовах «Руської допомогової акції» та мало дві суттєві особливості. По-перше, пристосування в нових реаліях залежало від ставлення чехословацького суспільства до еміграції в цілому та від правового визнання її статусу міжнародною спільнотою. По-друге, українська еміграційна інтелігенція адаптувалася виключно соціально та виробничо, оминаючи культуру через низку особистісних й групових чинників.

Перший соціально-адаптивний етап – «роки захоплюючої приязні» – був частково спільним для «уенерівської» та «зуенерівської» інтелігенції. Він поділявся умовно на три підперіоди: 1919–1921 рр., 1921–1923 рр. і 1923–1925 рр. Для наддніпрянців перший етап тривав з 1919 р. по 1925 р. Для галичан – з 1919 р. по 1923 р., коли 15 березня 1923 р. екзильний уряд ЗУНР припинив своє існування. Після цього галицькі українці намагались або залишили межі Першої республіки чехів і словаків, або співпрацювати з наддніпрянцями, або здобути чехословацьке громадянство

Другий – «роки взаємного розчарування та охолодження» (1925–1935 рр.) – був характерним виключно для наддніпрянських вихідців. Він теж характеризується трьома умовними підперіодами: 1925–1929 рр., 1930–1932 рр. 1932–1935 рр. Перший підперіод тривав з 1925 р. по 1929 р. включно. В цей час українську інтелігенцію у міжвоєнній ЧСР зачепило «поворотництво», згортання чехословацьким урядом «Руської допомогової акції» і прийняття закону про охорону чехословацького ринку праці.

Впродовж 1919–1921 рр. українська еміграційна інтелігенція очікувала на вирішення «українського питання» в контексті польського й російського делегатами Паризької мирної конференції. Про соціальну й соціально-виробничу адаптацію в цей час свідчило розгортання будівництва мережі освітніх й громадсько-професійних інституцій. Впродовж 1921–1925 рр. були розбудовані: Український вільний університет, Українська господарська академія в Подєбрадах, Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі; Українська студія пластичного мистецтва; Реформована гімназія в Ржевницях (Модржанах); Музей визвольної боротьби України, Український історичний кабінет; Український громадський видавничий фонд; Українське товариство пластичного мистецтва; Українська селянська спілка; Український всепрофесійний робітничий союз; Спілка українських лікарів; Спілка українських техніків; Товариство українських журналістів та письменників на чужині; Спілка українських лісівників; Товариство українських інженерів; Українське правниче товариство;

Українське педагогічне товариство; Українське воєнно-наукове товариство; Українське аграрне товариство; Товариство українських економістів.

До 1928 р. українські біженці-інтелігенти мали особисті, соціальні, економічні та культурні права, за виключенням політичних та служби у війську, які були закріплені Конституцією Першої республіки чехів і словаків.

На перешкоді їх повного адаптування стояли: впевненість у швидкому поверненні додому, тобто в тимчасовості власних поневірянь, відсутність фінансів, як таких, а також «обережна чехізація» Підкарпатської Русі.

Підкарпаття в 1920-х стало своєрідним полігоном боротьби за людяність і впливовість у цьому регіоні між УСРР, СРСР, ЧСР, Угорщиною і власне українцями, оскільки саме середини 1920-х і до їх кінця українська еміграційна інтелігенція, через закриття чехословацького ринку праці, почала шукати роботу саме на Підкарпатті. Пік чехізації Підкарпаття і боротьби з українським рухом припав на 1928 р.

В політичному відношенні українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині була репрезентована: в більшості 1) ліберально-демократичною політичною течією, уособлюваною Екзильним урядом Української Народної Республіки та його партійною «прибудівкою» – Українською радикально-демократичною партією (УРДП або колишніми соціалістами-федералістами); 2) соціалістичною політичною течією в особі соціалістів-революціонерів та соціалістів-демократів. І в меншості: 3) монархістами, Українським союзом хліборобів-державників, що відкрито підтримували гетьманат Скоропадського та 4) послідовниками українського інтегрованого націоналізму, які опиралися, переважно, на українське студентство, впродовж 1920-х була активною.

При характеристиці емігрантських програм дій в 1920-х рр. як ідеологічного стрижня буття на чужині була помітною така тенденція як політизація громадського життя, а, відповідно з нею, й політизація соціальної адаптації. Політизація була спричинена, по-перше, тотожністю розуміння й вживання на той час термінів «громадський» та «політичний». В поняття

«громадська організація» вкладався зміст: добровільне об'єднання громадян, які сприяють розвитку політичної активності та самостійної діяльності, а також задоволенню власних потреб. (Властиво як «зуенерівцям», так і «уенерівцям»).

По-друге, на політизацію громадсько-політичного життя і, відповідно, соціальної адаптації української еміграційної спільноти в ЧСР суттєво впливала її соціальна структура. Це стосувалося, насамперед, «уенерівців». Українська спільнота в еміграції була відображенням (хоч і не цілком відповідним) соціальної структури української нації на Батьківщині.

По-третє, особливістю всієї громадсько-політичної діяльності (а також соціальної адаптації) українських вихідців у ЧСР було входження осіб різних політичних переконань до різних організацій одночасно, не зважаючи на те, громадсько-політичні вони чи культурницько-освітні. (Властиво для «уенерівців»).

Відносно стабільні 1920-ті, завдали болючих ударів українській еміграції тільки двічі: в 1925 р. через «поворотництво» та в 1928 р. через згортання «Руської домогової акції».

У 1928 р. була повністю згорнута «Руська допомогова акція», отже урядові кошти на допомогу українським політичним вихідцям більше не надходили. Це ускладнило матеріальне становище більшості з них, викликало стурбованість та змусило замислитися про подальше життя. Частина української політичної еліти, зокрема, есери шаповалівської течії скерували свої погляди на Канаду та США. Інша частина соціалістів – радикал-демократи (державники), а з ними монархісти (гетьманці) та націоналісти (ОУН) вирішили залишатися у ЧСР.

Крім згортання «Руської допомогової акції», додатково українським політичним вихідцям ускладнювали життя ще три обставини: по-перше, налагоджування активних економічних стосунків між ЧСР та СРСР; по-друге, непереборне й безперервне бажання більшовиків розкласти еміграцію, яка до того ж була воєнізованою, а отже, повернути військових в Україну, а політичних лідерів українського емігрантства або повернути в Україну, за

умови цілковитої підтримки більшовиків, або морально розкласти; по-третє, відсутність у політичному еміграційному середовищі єдності поглядів на подальшу тактику зі стратегією боротьби з більшовиками.

1930-ті рр. для української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР були відзначені: безробіттям, пониженням її правового статусу, переформатуванням діяльності громадських організацій або їх закриттям.

Українська еміграційна інтелігенція, уособлена як «державниками», так і «шаповалівцями», і яка впродовж 1920-х рр. зберігала лідерські якості через інтелектуальний вплив, здатність формувати суспільні ідеї, цінності та служіння вищим цілям, у 1930-ті рр. поступово втрачала свої позиції, натомість українські монархісти й націоналісти тільки починають у цей час закріплюватися на політичній арені.

В цілому, до середини 1930-х рр. більшість українських емігрантів або виїхала за межі Чехословаччини, або свідомо залишалася в її межах (таких нараховувалося до 5 000 осіб), працюючи нелегально без громадянства.

Для української еміграційної інтелігенції, звичної здебільшого до французької мови як мови дипломатії та німецької мови, як мови науки в міжвоєнний час, оволодіння чеською мовою виявилося непростим процесом. Це пояснювалося тим, що чеська мова була та залишається п’ятою серед європейських мов за складністю вивчення, оскільки вона – флекативна, тобто така, що має складну систему відмінювання, часів та досить вільний порядок слів у реченнях. Чеський алфавіт має 42 графеми / літери. В чеській мові є звуки, яких не має в українській мові та досить часто один звук позначається декількома літерами. В усіх чеських словах наголоси завжди на першому складі. А головне, чеська мова мала та має багато кумедних за звучанням для українців слів. Тому, українці, яких життя змусило вивчити чеську мову в міжвоєнний час, найбільше «потерпали» від такого явища як енантосемії – розбіжності у розумінні однаково вимовлених слів як в українській, так і в чеській мові.

Перед українськими вихідцями відкривалися два шляхи вивчення чеської мови. Перший – офіційний, в умовах офіційного працевлаштування та здобуття вищої освіти в чеських або українських еміграційних навчальних закладах. Другий – неофіційний: в магазинах, шляхом неформального спілкування, в «ресторацiях» і «гасподах», на роботі.

Явище енантосемії зі свого боку дозволило уникнули українським вихідцям загалом та українській інтелігенції зокрема не розчинитися (не асимілятизуватися) в чеському культурному просторі. У «роках захоплюючої приязні» (1919–1925 рр.), в «роках взаємного розчарування та охолодження» (1925–1935 рр.) і в «роках поступового звикання, розвитку взаєморозуміння та зближення» (1936–1939 рр.) чеська мова сприяла насамперед пошукам роботи та офіційному спілкуванню з чехословацьким керівництвом. Неформальне спілкування здійснювалося звично українською мовою.

Трудова (виробнича) адаптація української еміграційної інтелігенції в Першій Республіці чехів і словаків проходила з нівелюванням її попереднього соціального статусу та з урахуванням таких факторів як вік та освіта. Серед форм виробничої (трудової) адаптації побутували: офіційне працевлаштування, робота за наймом, роздрібна торгівля, приватні уроки, технічні переклади та підприємництво. Практикувалися й нестандартні заробітки (винахідництво, заклади на гроші та езотерика). Заробітна плата отримувалася переважно в чехословацьких кронах, частково – в польських злотих, німецьких золотих марках, американських доларах та швейцарських франках (останні за курсом радянських червінців й карбованців).

Використання чехословацької частки «золотого запасу УНР» в німецьких «золотих» марках, дозволяє припускатися думки про те, що у міжвоєнній Чехословаччині частина української інтелігенції заробляла кошти й шляхом «обміну валют за заниженим курсом». По-перше, на це вказує конкретне «опікунство» над частиною «золотого запасу», а саме економіста й кооператора Бориса Мартоса, котрий свого часу, а саме з 9 квітня 1919 р. по 27 серпня 1919 р., обіймав посаду міністра фінансів УНР і був причетним до

«Супруаніади» – діяльності Фінансової агентури УНР у Німеччині, що яскраво проілюструвала масштаб фінансових махінацій, корупції та крадіжок державних коштів під егідою найвпливовіших українських державних й політичних діячів, організацій.

По-друге, про «заробітки на різниці курсів валют» українською інтелігенцією у міжвоєнній ЧСР свідчило і те, що діяльність «Спілки українських лікарів у Чехословаччині» (1922–1940) була профінансована не з «чехословацької частки золотого запасу УНР», як передбачалося, а чехами в рамках «Руської допомогової акції» в розмірі 672 000 чехословацьких крон або 22 400 американських доларів.

Матеріально-побутові проблеми (де жити, що їсти, що взувати та одягати), як вагомі складові еміграційного повсякдення, в цілому були вирішені українською інтелігенцією з урахуванням політичних реалій 1920–1930-х рр., віри в тимчасовість власних поневірянь, відсутності фінансів, браку часу через постійні пошуки заробітків.

Українська еміграційна інтелігенція переважно орендувала кімнати або квартири, (власне житло мали тільки декілька професорів); харчувалася стравами української національної кухні (спершу в громадських їдальнях, а згодом шляхом їх самостійного приготування), а подекуди чеської, білоруської, грузинської, вірменської (в їдальнях і ресторанах); купляла готовий одяг та взуття або ж виготовляла (шила) одяг на продаж. Що в сукупності свідчило про її нерозчинення в житловому, харчовому та взуттєво-одяговому чехословацьких просторах. Адже дуже помітною була ментальна різниця, насамперед, у їжі та одязі. Чехи й словаки в міжвоєнний період вважалися «рабами костюмів і візітівок». Зовнішній вигляд для них був символом соціального престижу та особистого кар'єрного зростання. У чеських сім'ях за замовчуванням не запрошували гостей, звичними були зустрічі в ресторанах за кухлями пива, а то й обідом чи вечерею, де кожен платив сам за себе. Натомість українська інтелігенція навіть в умовах еміграції залишалася гостинною (приймала в себе і сама відвідувала колег), потребуючи спілкування, пригощала

щиросердечно пивом, кавою, обідом/вечерею або розділяла/перебирала на себе витрати в ресторанах.

Говорити про рекреацію (в повному її розумінні) української еміграційної інтелектуальної спільноти в міжвоєнній ЧСР не доводиться. Тому відомості про неї – здебільшого розрізнені та поодинокі. Виходячи з уривчастої й розрізненої інформації, можемо констатувати, що рекреація української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній Чехословаччині була, насамперед, пошуком ключа до здорового способу життя. Заняття спортом й дотримання раціонального харчування допомагали формувати правильні звички, підтримували імунітет, покращували психологічний стан. А особисті екскурсії й споглядання оточуючого з рефлексією сприяли налагодженню контактів і зміцненню зв'язків між вихідцями.

Українська еміграційна інтелігенція у міжвоєнній Чехословаччині «представляла» УАПЦ, що підпорядковувалася Константинопольському патріарху. Український «автокефальний» осередок (церковне Братство імені святих Кирила та Мефодія) місцем свого постійного осідку обрав курортне містечко Подєбради в 20 км від Праги і нараховував близько 300 осіб. З 1924 р. по 1939 р. душпастиром подєбрадських «автокефалістів» був Григорій Мельник. Прихожани подєбрадської парафії були активними учасниками життя української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР. Маючи високий моральний дух, найбільш помітний слід вони полишили в матеріальній підтримці інших вигнанців та їх родин, в боротьбі з пияцтвом, самогубством, євгенікою.

Церква з самого початку відігравала провідну роль у процесі самоорганізації української етнічної групи, яка вимушено опинилася на чехословацьких теренах, сприяючи відтворенню традиційних форм суспільно-політичної та духовної активності, що існували в Україні. З іншого боку – вона виконувала місію психологічної та соціальної адаптації до умов та обставин нового краю. А залученість української еміграційної інтелігенції, як концентрованого відображення історії українського народу, у діяльність тих

або інших релігійних товариств тільки підкреслювало та посилювало інтенсивність процесу етнічної та культурної ідентифікації.

Неформальне спілкування, як тип взаємодії між людьми, який характеризується спонтанністю й природністю, відсутністю суворих правил, великою свободою вираження емоцій, зверненням на «ти», використанням неформальних мовних зворотів, значно ближчими стосунками, було притаманним однодумцям, приятелям, друзям та родичам. Для української еміграційної інтелігенції у міжвоєнній ЧСР неформальне спілкування – це здебільшого обговорення: поразки Української революції 1917–1921 рр.; різних політичних новин; питань працевлаштування та заробітків; якихось виразних особливостей у зовнішності або поведінці один одного, написання листів.

Обговорення поразки Української революції 1917–1921 рр., різних політичних новин, питань працевлаштування та заробітків; якихось виразних особливостей у зовнішності або поведінці один одного, написання листів – яскраве відображення того, що українська еміграційна інтелігенція залишалася «чужою» для чехословацької. Фактично, спілкування тільки зі «своїми» та на «свої теми» демонструвало, що українці, асимілювавшись соціально та виробничо, свідомо уникали асиміляції культурної.

Пошуки сенсу життя і засобів до життя поза домом для української еміграційної інтелігенції «пом’якшувалися» не тільки відвідуванням Храму й міжособовим спілкуванням, а й власними захопленнями й уподобаннями, спектр яких був напрочуд різноманітним: від читання художніх творів і їх колективного обговорення, колекціонування, приготування їжі (інтелектуальні (творчі) хобі), фотографування (релаксаційні хобі), кермування автівками, відвідування кінотеатрів, догляду за тваринами (активні хобі), до містики, нудизму (дозвіллєві хобі), косметики, тютюнопаління (доглядові хобі).

Біографія українського емігранта-інтелігента – не що інше як інтерпретація громадського досвіду життя крізь призму прихованої «суб’єктивної» історичної реальності. Звернення до неї як до способу збору важливої інформації є віддзеркаленням певних історичних конфігурацій в

соціальному житті. У історії повсякдення вона відбиває її подієву структуру.

На сьогодні відтворені біографії більшості українських інтелігентів, життя котрих було пов'язане з Першою республікою чехів і словаків. Зокрема, Дмитра Чижевського, Симона Наріжного, Василя Біднова, Степана Сірополка, Дмитра Дорошенка, Володимира Січинського, Андрія Яковліва, Василя Сімовича, Євгена Чикаленка, Софію Русову та інших. Практично усі вони відомі своєю антибільшовицькою позицією і участю в Національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Та в міжвоєнній ЧСР опинилося багато й тих, хто брав участь в боротьбі за незалежність України, вийшов за кордон, проте залишився практично невідомим. Серед останніх: Петро Савицький, Федір Сумневич, Ніна Дяченко-Гордаш, Микола Скидан, Трохим Пасічник, Григорій Мельник, Микола Тимченко, Олександр Жихович.

«Суб'єктивні історичні реальності» цих восьми українських вихідців враховують, насамперед, два фактори: історико-географічний (Поділля як місце народження: Вінниччина (П. Савицький, Ф. Сумневич, Н. Дяченко-Гордаш, М. Скидан, Г. Мельник); Хмельниччина (Т. Пасічник); Київщина (М. Тимченко) та хронологічно-географічний (міжвоєнні 1919–1938 рр. й територію Першої Чехословацької Республіки; цей фактор особливо суттєвий у біографії О. Жиховича – «білоруса на службі УНР»).

Найбільш повними (відкритими, з прямими даними та актуалізованими роз'ясненнями) є біографії П. Савицького, М. Скидана, М. Тимченка, О. Жиховича. Натомість біографії Н. Дяченко-Гордаш, Г. Мельника, Ф. Сумневича – неповні через половинчатість, неточність, а то й відсутність фактажу. А ось біографія Т. Пасічника – й поготів суб'єктна, тобто ймовірна, так як містить таку інформацію, котру неможливо перевірити.

Українська еміграційна інтелігенція у міжвоєнній Чехословаччині, творячи український глобальний простір, була і лишається невід'ємною частиною українського народу. Дотична до появи вагомих культурних надбань, вона засвідчувала, що ці надбання є в першу чергу надбаннями українськими, а вже опісля світовими.

Крилатий вислів Джорджа Сантаяна «Ті, хто не пам'ятають історії, не знатимуть майбутнього» підкреслює головну роль української еміграційної інтелігенції у збереженні історичної пам'яті українського народу, а значить – її майбутнього, її незалежності. До того ж, українська еміграційна інтелігенція посприяла ще й такому феномену, як тяглість, неперервність у просторі (адже маємо вже п'яту (воєнну) хвилю еміграції). Міжвоєнна українська Прага передала естафету повоєнним українським Відню та Бонну, а згодом – Вашингтону, Торонто, Вінніпегу, Монреалю, Ванкуверу, Парижу. Така безперервна взаємодія у часі та просторі системно організованих і чітко структурованих національно-патріотичних, інтелектуально-творчих, духовно-культурних і молодіжних організацій та установ посприяла: 1) здійсненню давньої мрії української еміграції – проголошенню у 1991 р. незалежної соборної держави Україна; 2) створенню глобального українського простору – входженню українців у світове співтовариство шляхом створення інтелектуального, духовно-культурного продукту у країнах проживання.

Тоді як до еміграційних втрат, що були спричинені фізичним (травми, хвороби) й психічним (психологічним) виснаженням втікачів (втома, зневіра, розпач), ми відносимо занедбаний стан, а то і втрату могил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. м. Київ (ЦДАВО України),

Ф. 647 Змієнко Всеволод Юхимович (28.10.1886–30.10.1938) генерал-хорунжий Армії УНР, начальник штабу 6-ої січової стрілецької дивізії Армії УНР, один із засновників Українського військово-історичного товариства у м. Варшаві

Опис 1.

1. *Спр. 1.* Посвідчення, перепустки, відомість про проходження служби, квитанції, рапорт для отримання грошової допомоги; листи до В. Ю. Змієнка військових установ та Українського громадського комітету в Чехословаччині та його лист до Андрія; опис майна В. Ю. Змієнка, 24.03.1919–27.09.1923. 35 арк.

Ф. 2439 Штаби груп інтернованих військ Армії УНР, табори: Вадовіци, Каліш, Ланцут, Олександрів, Пікулиці, Стражалково, Шепіорно (Польща) (колекція)

Опис 1.

2. *Спр. 14*. Програма лекцій з військових предметів для курсів старшин, афіша концерту допомоги хору В. Авраменка. 11 арк.

3. *Спр. 18.* Листування про культурно-освітню роботу. 12 арк.

4. *Спр. 21.* Вимогові та роздаточні відомості на одержання продуктів, одягу, палива, рахунки, квитанції тощо. 615 арк.

Ф. 3524 Табір інтернованих українців з Армії Української Народної Республіки в м. Стрілково (Польща)

Опис 1.

5. *Спр. 3.* Документи Української студентської громади в таборі м. Стрілково: статут, протоколи засідань членів громади, списки членів громади, обіжники та листування, журнал вхідних і вихідних документів тощо (є документи польською мовою). 100 арк.

Ф. 3526 Табір інтернованих українців з Армії УНР в м. Олександрові (Польща)

Опис 1.

6. *Спр. 3.* (22.01.1921–02.08.1922). Документ про діяльність культурно-освітньої ради в таборі (статути, протоколи, обіжники, листування). Статут драматичного товариства ім. М. Садовського та реєстр артистів. 26 арк.

Ф. 3560 Животко Аркадій Петрович – (1890–1948) культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів, керівник Українського історичного кабінету в м. Празі

Опис 1.

7. *Спр. 57.* Життєпис, посвідчення, заяви, фотокартка. 16 березня 1917 р. – 23 листопада 1944 р. 43 арк.

8. *Спр. 58.* Щоденники. 1 серпня 1927 р. – 29 грудня 1935 р. 410 арк.

Ф. 3563 Шаповал Микита Юхимович (1882–1932) – політичний і державний діяч, член ЦК УПСР, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ Директорії УНР, доктор соціології Українського соціологічного інституту в м. Празі, УГА в м. Подебрадах.

Опис 1.

9. *Спр. 120.* Щоденник 05.03.1927–23.10.1929. 65 арк.

10. *Спр. 121.* Щоденник 05.12.1929–04.01.1932. 36 арк.

Ф. 3695 Шелухін Сергій Павлович (18.10.1864–25.12.1938) – правознавець, історик, державний і політичний діяч, член Української ЦР, генеральний суддя та міністр судових справ УНР

Опис 1.

11. *Спр. 140*. (1920–1926). Нотатки. 323 арк.

Ф. 3696 Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця; м. Тарнів (Польща)

Опис 3.

12. *Спр. 380*. Комісія в справі так званих нансенівських паспортів. 200 арк.

Ф. 3793 Український соціологічний інститут в м. Празі (Чехословаччина)

Опис 2.

13. *Спр. 157*. Бюлетені Українського інституту громадознавства. 67 арк.

14. *Спр. 305*. Списки співробітників і вчених інших держав, що працюють в інституті 18 арк.

Ф. 3795 Українська господарська академія в м. Подебрадах (Чехословаччина)

Опис 1.

15. *Спр. 184.* Листування з міністерствами, установами та підприємствами Чехо-Словаччини, українськими емігрантськими організаціями і товариствами про умови діяльності українських вищих навчальних закладів, фінансову допомогу, підвищення кваліфікації лекторського персоналу, видавничу діяльність, вступ до академії та проходження практики студентами. 301 арк.

Ф. 3797 Спілка професорів Української господарської академії в Подебрадах (Чехословаччина)

Опис 1.

16. *Спр. 20.* Листування з Прем'єр-міністром та міністерствами Чехословацької Республіки, редакціями українських часописів за кордоном про діяльність та склад Спілки, надання матеріальної допомоги професорам академії, заснування сільськогосподарської школи на Закарпатті, друкування статей та вміщення оголошень в закордонній пресі. Списки та анкети членів. 29 арк.

Ф. 3801 Український громадський комітет в Празі (Чехословаччина)

Опис 1.

17. *Спр. 5*. Меморандум до Ліги Націй. 34 арк.

18. *Спр. 12.* Довідничі матеріали до діяльності. 18 арк.

19. *Спр. 25*. Листування УГК з чесько-словацькими Міністерствами 257 арк.

20. *Спр. 93.* План роботи Культурно-Освітнього відділу. 201 арк.

21. *Спр. 281*. Українські Матуральні курси в Подєбрадах. 14 арк.

Ф. 3841 Спілка українських техніків селянського господарства в Чехословаччині м. Подебради

Опис 1.

22. *Спр. 19*. Заяви про вступ до Спілки, списки, анкети, відомості про сплату внесків. 56 арк.

Ф. 3843 Подєбрадська філія Української селянської спілки, м. Подебради (Чехословаччина)

Опис 1.

23. *Спр. 14*. Особові посвідчення членів Подєбрадської філії. Бюлетені «Селянська справа» за 1924 р. 29 арк.

Ф. 3850 Матюшенко Борис Павлович (1883–1944) – державний та політичний діяч, член ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, професор Українського вільного університету в м. Празі та Української господарської академії в м. Подєбради.

Опис 1.

24. *Спр. 5.* Нотатки Б. Матюшенка та інших делегатів про конференції соціалістичних партій за кордоном, 28.07.1923–29.07.1923. 45 арк.

Ф. 3862 Тимченко Микола Олексійович – політичний діяч, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі

Опис 1.

25. *Спр. 12.* Листи від А. Животка, Я. Зозулі, К. Коберського, В. Левицького та інших кореспондентів. 32 арк.

Ф. 3876 Білецький Леонід Тимофійович (1882–1955) – літературознавець, доктор філології, член партії соціалістів-федералістів, президент УВАН, ректор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у м. Празі

Опис 1.

26. *Спр. 3.* Рукопис праці «Мої спомини» 1917–1926. 282 с.

Ф. 3877 Чижевський Павло Іванович (1865–1925) – міністр фінансів УНР, голова Надзвичайної торговельної та фінансової місії УНР в м. Женеві

Опис 1.

27. *Спр. 16*. Листування з Українсько-швейцарською торгівельною коморою, Українською академічною громадою в Празі, Українським центральним комітетом в Речі Посполитій, Бюро біженців з України у м. Ченстохові, Гуртком українських гірничих студентів «Каменярі в Пшібрамах» та іншими установами стосовно матеріальної допомоги українським емігрантам, 22.02.1922–03.10.1922. 28 арк.

Ф. 3882 Ейхельман Отто Оттович (1854–1943) – державний діяч, правознавець, товариш міністра закордонних справ УНР, професор

Київського університету, Українського вільного університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, Української господарської академії в м. Подебрадах

Опис 1.

28. *Спр. 10*. Список дійсних членів, членів-кореспондентів і співробітників Соціологічного інституту, кошторис на квітень 1926 р., список видань, запрошення на засідання Соціологічного інституту в Празі; статут і положення Українського технічно-господарського інституту в Подебрадах, 04.1926–02.06.1933. 25 арк.

29. *Спр. 13*. Лист від ініціативної групи емігрантів про участь О. Ейхельмана в роботі групи, влаштування українських емігрантів на роботу до судових, адміністративних та інших установ Чехословацької Республіки; проект положення про товариський суд при Українському громадському комітетові в Празі, 23.12.1922–23.12.1923. 5 арк.

Ф. 3883 Бородаєвський Сергій Васильович (1870–1942) – організатор кооперативного руху в Україні, громадсько-політичний діяч, професор Українського вільного університету, Української господарської академії та ін. навчальних закладів у Чехословаччині

Опис 1.

30. *Спр. 24.* Статут товариства «Український громадський комітет в ЧСР» за 1923 р., відозва «Управи громади в протекторатi Чехія і Моравія», 1923–1939, 12 арк.

31. *Спр. 29.* Листи від В. Доманицького, Б. Мартоса, В. Тимошенка та інших кореспондентів; листи С. Бородаєвського, 1928–1941. 33 арк.

Ф. 3889 Русова Софія Федорівна (1856–1940) – педагог, громадська й культурно-освітня діячка, член Української Центральної Ради, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова,

Українського інституту громадознавства в м. Празі, Голова Української національної жіночої ради

Опис 1.

32. *Спр. 2*. Рукопис автобіографічного твору «На еміграції». 139 арк.

Ф. 3893 Товариство «Українська хата» при Українському громадському комітеті в м. Празі (Чехословаччина)

Опис 1.

33. *Спр. 56*. Листування з Українським громадським комітетом в ЧСР, Українським педагогічним комітетом та іншими організаціями про фінансування Товариства, матеріальне забезпечення студентів. Списки студентів Українського педагогічного інституту та слухачів Матуральних курсів при Українському громадському комітеті в ЧСР. 36 арк.

Ф. 3900 Українська академічна громада в Чехословаччині м. Прага.

Опис 1.

34. *Спр. 134*. Відозви, оголошення Української академічної громади про об'єднання українських емігрантських організацій; комунікати Центрального союзу українського студентства. 17 арк.

Ф. 3905 Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) в Празі (Чехословаччина).

Опис 1.

35. *Спр. 174*. Обіжники відділів ЦЕСУС з організаційної діяльності. 342 арк.

Ф. 3907 Гомзин Борис Володимирович (1887) – діяч гетьманського руху, письменник, полковник армії УНР

Опис 1.

36. *Спр. 1* Автобіографія. 2 арк.

37. *Спр. 10.* Листи від Бабія, Л. Білецького, М. Буєвського, та інших кореспондентів на літери «Б– Д», 01.01.1921–13.09.1924. 69 арк.

38. *Спр. 11.* Листи від А. Коршнівського, Ф. Крушицького, В. Совенка, П.Шандрука та інших кореспондентів на літери «З– Ш», 22.06.1921–06.04.1927. 60 арк.

39. *Спр. 12*. Листи до Г. Гомзиної – першої дружини Б. Гомзина, 29.01.1921–18.04.1921. 40 арк.

40. *Спр. 13.* Листи від Г. Гомзиної, 23.02.1923–15.12.1925. 172 арк.

Ф. 3920 Чесько-український комітет допомоги українським та білоруським студентам в м. Празі (ЧУК) Чехословаччина

Опис 1.

41. *Спр. 9*. Списки білоруських студентів-слухачів різних вищих шкіл в ЧСР на одержання грошової допомоги згідно успішності. 9 арк.

42. *Спр. 17*. Заяви українських і білоруських студентів про грошову допомогу для закінчення навчання. 201 арк.

43. *Спр. 43*. Відомості про успішність українських та білоруських студентів. 29 арк.

Ф. 3925 Автотракторні курси Української селянської спілки м. Прага

Опис 1.

44. *Спр. 5*. Заяви про вступ; списки слухачів курсів. 17 арк.

Ф. 3972 Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова в м. Празі

Опис 1.

45. *Спр. 256*. Особова справа Ніни Дяченко-Гордаш. 2 арк.

46. *Спр. 283*. Особова справа Петра Савицького. 7 арк.

47. *Спр. 291*. Особова справа Миколи Тимченка. 2 арк.

48. *Спр. 924*. Фотографії професорсько-лекторського персоналу та студентів. 125 арк.

Опис 2.

49. *Спр. 51.* Особова справа Людмили Красковської. 95 арк.

Ф. 4000. Мартос Борис Миколайович (20.05.1879–19.09.1977) – державний, громадський і політичний діяч, учений-економіст, член Української Центральної Ради, генеральний секретар земельних справ (УЦР), Голова Ради народних міністрів УНР (Директорія), професор

Опис 1.

50. *Спр. 10.* Замітки, 1936–29.04.1943. 20 арк.

51. *Спр. 29*. Документи про купівлю будинку для Музею визвольної боротьби України в Празі та його утримання (кошториси, звіти, листування), 07.02.1934 – 25.04.1940. 196 арк.

52. *Спр. 31*. Рецензія на статтю С. Наріжного «Українська еміграція» (рукопис); інформації Музею визвольної боротьби України в м. Празі про видані книжки, календарі та зібрані часописи, 17.02.1943–07.1944. 52 арк.

Ф. 4002 Швець Федір Петрович (11.11.1882–1940) – член Української Центральної Ради, член Директорії УНР, професор

Опис 1.

53. *Спр. 36.* (05.12.1920–22.04.1939). Запрошення на засідання, збори та свята від Українського академічного комітету, Українського всепрофесійного робітничого союзу, Українського вільного університету в м. Празі, Українського громадського видавничого фонду, інших організацій та установ. 259 арк.

Ф. 4376 Український республікансько-демократичний клуб у м. Празі

Опис 1.

54. *Спр. 114*. Святкування 40-річного ювілею О. Кобилянської. 25 арк.

Ф. 4465 Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)

Опис 1.

55. *Спр. 328*. Записи попередньої наради представників російської, білоруської та української партій соціалістів-революціонерів, білоруської партії соціалістів-федералістів з приводу питання про можливості координації спільних дій в ідеологічній боротьбі проти большевизму. 48 арк.

56. *Спр. 395*. Листи Д. Дорошенка, Ф. Яковліва, О. Косач-Шимановської до В. Біднова. 18 арк.

57. *Спр. 398*. Стаття В.Біднова «Школа й освіта на Україні в XI – XVIII ст.» (1 примірник англійською мовою). 25 арк.

58. *Спр. 399*. Запрошення на засідання, наради, вечори, надіслані В. Біднову різними установами (05.02.1926 – 02.10.1928). 136 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. м. Київ (ЦДАГОУ)

Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» (1925–1948)

Опис 1.

59. *Спр. 74.* Листування Представництва ЗУНР в Празі з керівником закордонних справ ЗУНР, іншими державними чинниками ЗУНР, командуванням частин УГА в ЧСР, чеськими установами, громадянами ЗУНР стосовно діяльності Представництва, захисту інтересів ЗУНР і її громадян, надання їм допомоги щодо отримання документів для проживання в Чехословаччині або виїзду за кордон та з інших питань (є документи французькою, німецькою, чеською та іншими мовами), 02.01.1919–09.09.1920. 87 арк.

60. *Спр. 78* Листування Представництва ЗУНР в Празі з керівником закордонних справ ЗУНР, іншими державними чинниками ЗУНР, командуванням частин УГА в ЧСР, чеськими установами, громадянами ЗУНР

стосовно діяльності Представництва, захисту інтересів ЗУНР і її громадян, надання їм допомоги щодо отримання документів для проживання в Чехословаччині або виїзду за кордон та з інших питань (є документи французькою, німецькою, чеською та іншими мовами, є документи за 1918 р.), 01.03.1921–29.03.1921. 164 арк.

61. *Спр. 81* Листування Представництва ЗУНР в Празі з Урядом для закордонних справ ЗУНР, іншими державними чинниками ЗУНР, командуванням частин УГА в ЧСР, чеськими установами, громадянами ЗУНР стосовно діяльності Представництва, захисту інтересів ЗУНР і її громадян, надання їм допомоги щодо отримання документів для проживання в Чехословаччині або виїзду за кордон та з інших питань (є документи французькою, німецькою, чеською та іншими мовами, є огляди іноземної преси), (10.01.1922–30.05.1922). 288 арк.

62. *Спр. 82.* Листування Представництва ЗУНР в Празі з Урядом для закордонних справ ЗУНР, іншими державними чинниками ЗУНР, командуванням частин УГА в ЧСР, чеськими установами, громадянами ЗУНР стосовно діяльності Представництва, захисту інтересів ЗУНР і її громадян, надання їм допомоги щодо отримання документів для проживання в Чехословаччині або виїзду за кордон та з інших питань (є документи французькою, німецькою, чеською та іншими мовами, у справі є фінансові звіти Представництва за 1921 р. і перший квартал 1922 р.). (03.06.1922–29.12.1922). 245 арк.

63. *Спр. 83.* Листування Представництва ЗУНР в Празі з Урядом для закордонних справ ЗУНР, іншими державними чинниками ЗУНР, командуванням частин УГА в ЧСР, чеськими установами, громадянами ЗУНР стосовно діяльності Представництва, захисту інтересів ЗУНР і її громадян, надання їм допомоги щодо отримання документів для проживання в Чехословаччині або виїзду за кордон та з інших питань (є документи французькою, німецькою, чеською та іншими мовами, у справі є фінансові

звіти Представництва за 1921 р. і перший квартал 1922 р.). (06.02.1923–31.11.1923). 225 арк.

64. *Спр. 114*. Накази 251-326 Команди 1-ї Української бригади (до 12.06.1919 р. – І український полк піхоти) в таборі Німецький Яблоннім у ЧСР (копії). Вказівки стосовно харчування особового складу, складені інтендатурою бригади. 02.10.1920–31.12.1920. 135 арк.

66. *Спр. 121.* Квитанції, рахунки, відомості на використання обмундирування, білизни та іншого майна і матеріальних цінностей в Українському військовому таборі в Йозефові та Українському робітничому таборі в Ліберцях (ЧСР). Зразки відбитків печаток Українського робітничого табору, 18.11.1920–11.09.1926. 200 арк.

67. *Спр. 133.* Листування Головної команди частин УГА в ЧСР з Комітетом західноукраїнської еміграції в Чехословаччині стосовно влаштування вояків УГА на мешкання в ЧСР, дозволу на виїзд в інші країни, повернення до Галичини, з інших питань. Списки інвалідів УГА, які втратили працездатність в ЧСР, інших категорій вояків УГА, 22.06.1923–11.02.1925. 121 арк.

68. *Спр. 147*. Витяги з протоколів конференцій, нарад і засідань ЦК УСДРП, Закордонної (Празької) групи УСДРП, Закордонної делегації УСДРП, резолюції, постанови ЦК УСДРП, Закордонної групи УСДРП. Матеріали міжнародної соціалістичної конференції у Відні (1921 р.). Заяви представників товариств і політичних організацій України, Білорусії, Грузії, Латвії та Кубані у зв'язку з «російською проблемою», партій соціал-демократів і соціалістів-революціонерів до міжнародного робітничого соціалістичного конгресу в Женеві, 03.06.1920–20.02.1924. 95 арк.

69. *Спр. 149.* Звернення Уряду УНР і ЦК УСДРП «До українських робітників і селян», Закордонної делегації УСДРП «До українського громадянства» з приводу вбивства С. В. Петлюри. Декларація та платформа Легії українських націоналістів, статут Товариства бувших військовиків армії УНР. Проекти П. Кричевського «Союз народов Востока Европы» і В. Гуревича «Платформы социалистической лиги мирного разрешения национального вопроса на востоке

Европы». Лист генерал-хорунжого «УНАКОТО» І.Орлова до братів-козаків України, 12.06.1926–10.1927, 33 арк.

70. *Спр. 151*. Листування Закордонної (Празької) групи УСДРП з іншими групами партії та членами партії на еміграції, українськими емігрантськими організаціями, чеськими соціал-демократами щодо усунення суперечок в соціал-демократичному русі, об'єднання зусиль української еміграції, спільних виступів проти репресій в Польщі та СРСР щодо українського народу та з інших питань (є документи французькою та чеською мовами), 06.10.1920–31.12.1921. 152 арк.

71. *Спр. 154*. Листування Закордонної (Празької) групи УСДРП з іншими групами партії та членами партії на еміграції, українськими емігрантськими організаціями, чеськими соціал-демократами щодо усунення суперечок в соціал-демократичному русі, об'єднання зусиль української еміграції, спільних виступів проти репресій в Польщі та СРСР щодо українського народу та з інших питань (є документи французькою та чеською мовами,у справі є список дійсних членів УСДРП в Штаємарку, оголошення українсько-російської і польської делегацій про репатріацію в УСРР і РСФРР вояків українських армій, що перебувають в Польщі, а також відповідь вояків на це оголошення), 26.01.1926–28.12.1926. 195 арк.

72. *Спр. 191*. Постанови конгресу українських парламентарів у Відні 21–26.02.1922 р. Звернення до українських громадян на еміграції, платформа і регулямін Українського національного союзу. Меморандуми, звернення, заяви української еміграції до Ліги Націй, інших міжнародних організацій у справі захисту національних прав України. Інформації закордонного бюро Українського Червоного Хреста про допомогу голодуючому населенню України і опікуванню над українськими емігрантами (є документи французькою і німецькою мовами). (15.10.1920–26.02.1922). 118 арк.

73. *Спр. 194*. Статут Українського громадського комітету в ЧСР (УГК) та пропозиції змін до нього. Регулямін ощадно-позичкової каси при УГК. Протоколи загальних зборів УГК 28 лютого і 21–22 березня 1925 р. (маш. і рук.

прим.). Склад Управи УГК і пов'язаних з ним українських емігрантських органі-зацій; список українських установ на еміграції. Листування УГК з представниками української еміграції (зокрема, з М. Галаганом) з організаційних та інших питань діяльності. Інформаційно-довідкові матеріали про спроби об'єднання української еміграції, стосунки між УВО і УПСР. Звіт про загальні збори Комітету допомоги українським біженцям в Ужгороді (1922 р.) (01.11.1922 – 18.04.1927). 108 арк.

74. *Спр. 195*. Брошура на правах рукопису «Три роки праці» Українського громадського комітету в ЧСР (7.07.1921–7.07.1924). Брошура «В громадській справі» (З матеріалів до історії Українського громадського комітету в ЧСР). 1924–1925. 61 арк.

75. *Спр. 201*. Посвідчення особи і легітимації, видані Українським товариством Ліги Націй українцям-емігрантам для одержання дозволу на проживання за кордоном (чеською мовою), 26.07.1921–31.05.1923. 111 арк.

76. *Спр. 211*. Листування Комітету західно-української еміграції в ЧСР з Представництвом ЗУНР у Празі, Головною командою частин УГА в ЧСР, іншими українськими еміграційними організаціями, Міжнародним Червоним Хрестом, українцями, що опинилися на теренах ЧСР, з питань одержання документів на право мешкання в ЧСР, виїзду до США і Канади, повернення в Україну, надання допомоги у професійній підготовці, для отримання вищої освіти (Списки українських політичних емігрантів і вояків УГА, які зверталися до Комітету), 01.05.1924–30.06.1924. 138 арк.

77. *Спр. 216*. Звіти Українського жіночого союзу про діяльність за червень 1923 р. – 1 січня 1925 р., скарбника Українського жіночого союзу в ЧСР за час від 1 липня до 1 грудня 1929 р.; касове справоздання Союзу з часу ревізії від 2 грудня 1929 р. до 17 лютого 1930 р.; поштові видатки Союзу за липень-грудень 1929 р., розписки та інші документи про надходження грошей, отримання коштів членами Союзу. Список членів Союзу 1928–1929 рр., 1923–1930. 61 арк.

78. *Спр. 217*. Запрошення від Українського комітету в ЧСР, Української жіночої національної ради, Українського жіночого союзу, Українського

республіканського демократичного клубу в Празі до участі в спільних акціях, сплаті членських внесків. Перегляд прибутків і видатків Українського жіночого союзу за час з 1 липня 1930 р. до 20 травня 1931 р.; поштові видатки союзу, розписки та інші документи про надходження грошей, отримання коштів членами Союзу за 1931-1932 рр., 1934 р. Статут «Чешско-русского общества в Праге для взаимного кредита, для купли и для продажи, общество с ограниченной ответственностью» (чеською мовою), 27.05.1929–26.06.1934. 106 арк.

79. *Спр. 222.* Лист Управи Громади українців з Кубані «Наша відповідь панові Г.В.Омельченкові», звернення Управи «Громадяне земель українських» до своїх членів і прихильників з нагоди Нового 1932 року, запрошення на святкові сходини. Інформації до МВС ЧСР про зміни до статуту Громади, довідка про стан і долю Кубанського закордонного архіву. Список членів Громади на 1 червня 1932 р., 02.11.1925–11.05.1936. 109 арк.

80. *Спр. 232*. Інформаційно-довідкові матеріали про проведення зборів, академій і сходин в Українському республікансько-демократичному клубі в 1926-1928 рр. (тези доповідей, програми, оголошення, листування, списки присутніх), 1926–1928. 147 арк.

81. *Спр. 235*. Листування Українського республікансько-демократичного клубу з Українським центральним комітетом в Польщі, з українськими емігрантськими організаціями в ЧСР і Франції, в інших країнах про життя української еміграції, проведення спільних громадсько-політичних і культурних заходів, працевлаштування емігрантів, отримання віз для їх виїзду і приїзду в інші країни тощо, 09.01.1928–31.12.1928. 112 арк.

82. *Спр. 248.* Анкети, заяви, життєписи українців-емігрантів, надіслані до Бюро праці Українського республікансько-демократичного клубу з метою працевлаштування (прізвища на літери Л–М) (У справі є заява, анкета і автобіографія Є. Маланюка, а також заява і анкета Л. Мосендза). 193 арк.

83. *Спр. 286.* Книга вхідної і вихідної кореспонденції Празької філії Української громади в ЧСР за 1930–1934 рр. 57 арк.

84. *Спр. 312*. Анкетні листи та списки членів Союзу українських емігрантів, які виявили бажання записатися на автотракторні курси в Празі, які влаштовував СУЕО (на літери А–Я).

85. *Спр. 355*. Листування Союзу організації бувших вояків Армії УНР з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, іншими товариствами вояків українських армій з військових, організаційних та інших питань діяльності і побуту 01.01.1929–28.12.1929. 101 арк.

86. *Спр. 371*. Листування Спілки українських військових інвалідів зі своїми членами і прихильниками, українськими емігрантськими організаціями, чехословацькими державними установами з основних питань діяльності, участі у зборах і нарадах, святочних і жалібних академіях української еміграції, приймання до членів Спілки, надання грошової допомоги тощо (у справі є плакат і афіша Українського крайового товариства опіки над інвалідами), 01.01.1930–31.12.1930. 199 арк.

87. *Спр. 403*. Проект статуту Українського історико-філологічного товариства (рук. прим.). Тематичний план І тому «Праць Українського історико-філологічного товариства в Празі». Тексти доповідей і рефератів членів Товариства М. Антоновича, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, А. Яковлєва. Історична довідка про Українське історико-філологічне товариство у Празі (1923–1938 рр.) (рук. прим.). 1923–1938. 274 арк.

88. *Спр. 415*. Протоколи засідань Українського історико-філологічного товариства і матеріали до них. 01.03.1938–21.06.1938. 80 арк.

89. *Спр. 505*. Статут Українського православного братства ім. Св. Кирила і Мефодія в м. Кам’янець-Подільському. Журнал засідань Ради Братства, протоколи загальних зборів Братства; протоколи організаційних зборів з утворення Української православної парафії в м. Подєбрадах (ЧСР), загальних зборів парафії, засідань Ради парафії, її ревізійної комісії. Перелік питань, обговорених членами Ради парафії з Павлом Кратом, секретарем Об’єднання канадських пресвітеріан (у справі є неанотовані фотографії). 85 арк.

90. *Спр. 506.* Лист почесного голови Всеукраїнської церковної ради митрополита В. Липківського до Константинопольського Патріарха Василя ІІІ з приводу підпорядкування йому Української православної церкви в Польщі (копія). Записка С. Шелухина у справі церковного інциденту між українцями в Парижі. Листування Ради Української православної парафії у Подєбрадах з українськими і чеськими церковними діячами, з українськими емігрантськими організаціями і церковними громадами за кордоном з питань церковного життя і взаємних зв'язків. Заяви про вступ до членів Української православної парафії в Подєбрадах. 01.1924-12.1927. 108 арк.

91. *Спр. 507.* Списки членів Української православної парафії у Подєбрадах з числа професорів і студентів Української господарської академії; підписані листи на пожертвування коштів для влаштування Служби Божої. Оголошення Церковної ради про підтримку церкви, проведення зборів, читання лекцій та ін. 1925-1926, 26 арк.

92. *Спр. 510.* Проект статуту релігійного Товариства «Українська незалежна православна община» в Празі. Листи фундаторів Товариства до о. Білона (США – Канада) стосовно спроб створити православну парафію в столиці ЧСР. Звернення синодального комітету Карпаторуського єпископату до Православного Архієпископа Чехословацького. Програма Собору Української автокефальної православної церкви в США, 02.09.1935-16.05.1938. 18 арк.

93. *Спр. 826*. Комунікати ч. 1–2 тимчасової Ради об'єднання української еміграції в ЧСР. Інформація про нараду делегатів українських організацій в справі об'єднання української еміграції в ЧСР 18 квітня 1926 р. Проект статуту «Об'єднання української еміграції в ЧСР». Резолюції VI-го і VII-го з'їздів ЦЕСУС, комунікати Управи ЦЕСУС і ЦЕДУС. Обіжник ч. 6 Української студентської ради (Львів); бюлетень ч. 1 «Української громади «Єдність» в Словаччині»; протокол зборів студенток Української господарської академії 24 серпня 1924 р. Баланс Українського громадського видавничого фонду в Празі за 1928 р. 18.12.1922–08.11.1929. 45 арк.

94. *Спр. 874*. Реєстраційний журнал фінансового відділу, книги авансів і вхідних документів Громади українських студентів-емігрантів з Великої України (є список членів Білоруського об'єднання студентів), 1923–1928. 40 арк.

95. *Спр. 891.* Статут і обіжники ЦЕСУС; проекти програми видання «Студентського Вісника» (маш. прим.), статуту Спілки українських і білоруських студентів у Братиславі (Словаччина) (рук. прим.). Протоколи засідань Виділу Спілки. Анкета голови Виділу Спілки І. Мандзія. Листування Спілки з ЦЕСУС з організаційних та інших питань діяльності, 16.01.1923–31.12.1924. 46 арк.

96. *Спр. 1034.* Заяви про прийняття до членів «Українського сокола» в Празі за 1924–1925, 1931–1932 рр., 23.05.1924–11.12.1932. 80 арк.

97. *Спр. 1037.* Листування Управи «Українського сокола» з Союзом українського сокільства за кордоном, Товариством «Сокіл-Батько» у Львові, чеськими сокільськими та українськими установами на еміграції з організаційних та інших питань сокільського руху, участі в спільних заходах української еміграції, 23.06.1926–03.12.1932. 101 арк.

98. *Спр. 1064.* Листування Спілки українських лікарів в ЧСР з українськими емігрантськими організаціями, Міністерством закордонних справ ЧСР, з Югославським лікарським союзом, консулом Франції в Празі стосовно участі в громадсько-політичних заходах еміграції, працевлаштування лікарів-українців, сприянні їх виїзду за межі ЧСР, видання і розповсюдження медичної літератури, з інших питань діяльності і побуту лікарів (у справі є документи за 1923 р.), 16.02.1925–02.02.1933. 76 арк.

99. *Спр.1074*. Заяви і анкети лікарів-українців про вступ до Спілки українських лікарів у ЧСР, а також з проханням направити на роботу до Карпатської України (прізвища на літери Р–Я). 88 арк.

100. *Спр. 1076*. Облікові картки лікарів-українців, які мешкають на території ЧСР (є відомості про бажання поїхати на роботу до Карпатської України), 1922–1938. 100 арк.

101. *Спр. 1084*. Протоколи загальних зборів членів Спілки українців, закінчивших високі школи в ЧСР і засідань ревізійної комісії Спілки за 1927–1932 рр., 06.12.1927–28.05.1932. 55 арк.

Опис 2.

102. *Спр. 3.* Листування Дмитра та Катерини Антоновичів з рідними, друзями і знайомими (02.10.1919–22.12.1941). 176 арк.

103. *Спр. 5.* Листи М. Антоновича до батьків (02.12.1927–06.08.1938). 80 арк.

104. *Спр. 49.* Платформа Української радикально-демократичної партії (соціалістів-федералістів), проекти статутів Сільськогосподарської академії в Києві, Українського вільного університету в Празі, Української господарської академії в ЧСР та доповнення до них. Бюлетені Українського пресового бюро в ЧСР, Українського громадського видавничого фонду в Празі, звернення, відозви, рекламні проспекти та інші матеріали, надіслані В. Біднову (у справі є фотографії). 22.04.1921–12.02.1926. 123 арк.

105. *Спр. 50.* Листи А. Лівицького, Д. Антоновича, Д. Чижевського, Є. Маланюка, інших діячів культури і науки, знайомих і колег до В. Біднова. Запрошення від УГА та УВУ, інших культурно-освітніх організацій на засідання вчених рад, урочисті академії та з інших питань. Фоторепродукція школи українських танців В. Авраменка в Торонто (Канада). 08.10.20–19.06.33. 164 арк.

106. *Спр. 67.* Листи колег, рідних і знайомих до В. Гармашова. Копія постанови Сенату УВПІ ім. М. Драгоманова у справі його директора Л. Білецького. 25.04.1923–27.03.1934. 8 арк.

107. *Спр. 81.* Посвідчення особи та інші документи чеських поліцейських установ, видані емігрантам з України Ніні та Юрію Коваленкам (чеською мовою), 13.08.1935–29.09.1939. 12 арк.

108. *Спр. 84*. Листи В. Андрієвського, П. Андрієвського, Баскевича, Б. Гомзина, Гайдовського-Потаповича, В. Гемпеля, В. і Д. Дорошенків, А. Жука, М. Зайцева, О. Коваленка, Ф. Кордонського, В. Короліва (Старого), Г. Макаренка до Ю. Колларда. 23.06.1926–29.07.1944. 152 арк.

109. *Спр. 85*. Листи О. і С. Макаренків, Б. Самойловича, С. Сірополка, дружини Г. Хоткевича, М. Шаповала і його дружини, О. Шаповала і його дружини, С. Шелухина, С. Шемета, О. Шульца до Ю. Колларда, 03.04.1923–19.11.1943. 130 арк.

110. *Спр. 90*. Листи С. Русової, В. Авраменка, С. Довгаля, інших українських діячів і осіб, від осередків «Просвіти» і народних шкіл, установ Західної України, ЧСР до П. Кукурудзи. 19.05.1925–15.10.1932. 201 арк.

111. *Спр. 92*. Листування В. Кушніра з рідними і близькими, з урядовими установами Австрії, УНР, ЗУНР, з українськими організаціями в еміграції, видавництвами і часописами з особистих, видавничих та інших питань. Угода між Радою об'єднання Українського видавництва та В. Кушніром про надання йому права розповсюдження української літератури серед української еміграції в США та Канаді. 80 арк.

112. *Спр. 95.* Основні положення платформи об'єднання соціалістів Східної Європи (копія). Листування М. Левицького з грузинським соціал-демократом Г. Айолою з приводу публікації в тижневику «Тризуб» (м. Париж) платформи Соціалістичної Ліги мирного розв'язання національного питання на Сході Європи. Лист до М. Левицького від Ю. Гудзія, 01.08.1922–17.05.1927. 12 арк.

113. *Спр. 97*. Авансова книжка, листи, запрошення, фотографії та інші особисті документи Б. Мартоса, 1928–26.10.1941. 69 арк.

114. *Спр. 101*. Посвідчення особи; листи Дипломатичної місії УНР в Празі, Чесько-Українського Комітету для допомоги українським і білоруським студентам в ЧСР, Союзу чехословацьких інженерів, надіслані С. Матвієнку (є чеською мовою), 03.07.1922–25.04.1925. 7 арк.

115. *Спр. 102.* Листи Голови Директорії і Головного отамана військ УНР С. Петлюри до К. Мацієвича (автографи). 27.02.1920–14.11.1925. 35 арк.

116. *Спр. 103*. Листи А. Лівицького, В. Сальського, І. Фещенка-Чопівського, А. Марголіна, О. Лотоцького, І. Шовгеніва, О. Шульгина, А. Яковліва, інших українських державних і громадських діячів, вчених, Української господарської академії в Подєбрадах, інших українських емігрантських організацій, чеських

установ до К. Мацієвича з державних, громадських, наукових та особистих питань (у справі є відозва Комітету допомоги голодуючим в Україні, членом якого був К. Мацієвич). 30.09.1919–05.12.1931. 111 арк.

117. *Спр. 107*. Закордонний паспорт, студентські квитки й залікові книжки та інші особисті документи М. Мухина (у справі є фотографії, у тому числі М. Мухина, а також Б. Кравціва). 14.11.1920–16.11.1932. 71 арк.

118. *Спр. 108.* Листування українського видавця і культурного діяча М. Мухина з Д. Донцовим, Ю. Косачем, Ю. Липою, Ф. Могішем, Л. Мосендзом, С. Никоровичем, О. Олесем і О. Ольжичем, У. Самчуком та іншими кореспондентами щодо публікації творів українських прозаїків і поетів, стану культурного життя українства в еміграції, на теренах Закарпаття, Галичини і Волині, з інших питань. 10.11.1921–09.10.1932. 68 арк.

119. *Спр. 110.* Листування М. Мухина з українськими письменниками, видавцями, діячами культури, іншими особами, емігрантськими організаціями та установами Закарпаття з питань видавничої діяльності, просвітництва та культурного життя українства (у справі є неанотована фотографія). 02.01.1934–28.12.1934. 158 арк.

120. *Спр. 118.* Листи рідних і знайомих, К. Замлинського, З. Мірної, Н. Козицької, Ю. Добриловського, С. Сірополка, С. Матренчука иа інших осіб до С. Наріжного та його родини. 10.11.33–01.12.47. 66 арк.

121. *Спр. 120*. Анкета, листи та поздоровлення на адресу генерал-поручника М. Омелянович-Павленка від українських емігрантських організацій, генерал-хорунжих М. Безручка, М. Удовиченка, П. Шандрука, інших осіб. Конспекти реферату полковника М. Крата «Партизанський зимовий похід 6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.» (рукопис) (у справі є фотографія і малюнки), 30.10.1922–22.04.1925. 119 арк.

122. *Спр. 129.* Листування генерал-хорунжого В. Петріва з державними, військовими і громадсько-політичними діячами, емігрантськими організаціями про становище в Україні, життя і діяльність української еміграції, з інших питань, 06.01.1941–31.12.1941. 171 арк.

123. *Спр. 152.* Паспорти, посвідчення, анкети та інші особисті документи В. Приходька та його родини (є документи чеською мовою), 1929–1933. 23 арк.

124. *Спр. 153*. Листи рідних і знайомих, Д. Донцова, Д. Дорошенка, В. Мудрого, К. Трильовського та інших діячів, українських емігрантських організацій в Європі, США і Канаді, редакцій часописів на еміграції і в Західній Україні, ректорату Української господарської академії в ЧСР до В. Приходька і його родини з особистих справ, про участь у спільних громадсько-політичних та культурно-освітніх заходах та з інших питань (у справі є економічно-географічний нарис М. Велигорського «Зелений клин» (1920 р.)), 22.03.1922–30.12.1931. 167 арк.

125. *Спр. 156*. Недатоване листування, фрагменти й чернетки творчих матеріалів В. Приходька; інші документи, які надійшли на його адресу. 132 арк.

126. *Спр. 157*. Копії статутів Союзу українського сокільства за кордоном (СУС), Товариства «Український сокіл» в Подєбрадах, Українського військово-наукового товариства в Празі. Звернення Союзу українського сокільства за кордоном до українського громадянства, копія звіту старости СУС про діяльність за 1930 р., відомість про кількість членів СУС на 9 червня 1932 р., рукописні і машинописні копії статей В. Проходи про сокільський рух. 1930–1937. 117 арк.

127. *Спр. 162*. Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами з суспільно-політичних та інших питань, з життя і діяльності української еміграції, 11.01.1933–06.12.1933. 61 арк.

128. *Спр. 166*. Листування В. Проходи з політичним і військовим керівництвом Державного центру УНР в екзилі, емігрантськими організаціями, приватними особами з суспільно-політичних та інших питань, з життя і діяльності української еміграції, 03.06.1936–31.12.1936. 121 арк.

129. *Спр. 170*. Короткі біографічні дані про підполковника УНР, в. о. директора канцелярії Українського вільного університету в Празі М. Росіневича, Листи

М. Росіневича та його дружини П. Щуровської-Росіневич до Олександра Антоновича (прізвище не встановлене). 03.12.24–01.1.34. 14 арк.

130. *Спр. 173*. Щоденники С. Русової за 1931–1932 рр. (автограф), 01.1931–12.1932. 170 арк.

131. *Спр. 174*. Щоденники С. Русової за 1934–1939 рр. (автограф) (у справі є фотографії й візитні картки), 14.10.1934–25.11.1939, 189 арк.

132. *Спр. 175.* Листування С. Русової з дітьми, рідними і знайомими (у справі є лист Ю. Русова до своєї дружини Н. Русової)., 30.08.1914–24.02.1940. 51 арк.

133. *Спр. 176*. Листи від міжнародних і чеських установ, Українського жіночого союзу в Празі, інших українських організацій на еміграції, громадсько-політичних діячів до С. Русової (у справі є звіт жіночої секції при Громадському комітеті допомоги українським жінкам і дітям, складений С. Русовою), 04.02.1921–12.1924. 179 арк.

134. *Спр. 177*. Листи від міжнародних і чеських установ, Українського жіночого союзу в Празі, інших українських організацій на еміграції, громадсько-політичних діячів до С. Русової (у справі є протокол наради з нагоди утворення Союзу українських організацій в ЧСР від 3 квітня 1926 р., звіт Українського жіночого союзу в Празі, інформація про мету і завдання споживчо-виробничого товариства «Українська самопоміч», привітання з нагоди 70-річчя від дня народження і 50-річчя педагогічної діяльності С. Русової, окремі листи на адресу Ю. Русова), 01.01.1925–16.09.1938. 233 арк.

135. *Спр. 178*. Фрагменти і чернетки листів С. Русової (недатовані). 102 арк.

136. *Спр. 181*. Анкети українців-емігрантів у ЧСР у зв’язку з утворенням притулку для українських дітей, надіслані на адресу С. Русової (на літери Б–Х). Афіша «Союзу українок» про екскурсію до Праги членів Союзу (1928 р.), 19.01.1924–21.02.1928. 20 арк.

137. *Спр. 183*. Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових (є фотографія), 08.01.1920–12.10.1928. 111 арк.

138. *Спр. 184*. Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових. 25.01.1929–09.12.1930. 74 арк.

139. *Спр. 185*. Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових. 15.01.1931–29.12.1932. 121 арк.

140. *Спр. 186.* Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових. 06.01.1933–26.12.1934. 107 арк.

141. *Спр. 187.* Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових. 19.01.1935–31.12.1936. 144 арк.

142. *Спр. 188*. Листи рідних і знайомих, колег до Юрія і Наталії Русових. 31.03.1937–24.12.1938. 110 арк.

143. *Спр. 191*. Листи С. Русової, її дочки Любові та онука Романа до сина, брата і батька Ю. Русова (недатовані). 151 арк.

144. *Спр 196.* Листи рідних і знайомих, громадсько-політичних діячів, емігрантських організацій до В. Садовського з суспільно-політичних та інших питань, 05.01.1931–28.12.1932. 126 арк.

145. *Спр. 205*. Записні книжки, посвідчення особи, тексти виступів В. Сімовича; статути Громади «Самостійна Україна» в Раштатському таборі військовополонених, Українського громадського видавничого фонду, проект кураторії для Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі та ін. (є матеріали чеською мовою), 1915–1932. 318 арк.

146. *Спр. 236*. Листи С. Смаль-Стоцького Президенту ЧСР Т. Масарику, члену Академії наук УСРР, М. Грушевському, Д. Донцову, іншим адресатам (машинописні копії), 19.01.1922–30.06.1935. 118 арк.

147. *Спр. 246*. Записні книжки (щоденник), посвідчення особи, чернетки творчих матеріалів й інші особисті документи В. Старосольського. 1919–1922. 337 арк.

148. *Спр. 258*. Комунікат Комітету вшанування пам’яті С. Петлюри. Інформативний матеріал про підготовку Всеукраїнського Національного Конгресу та конференції української еміграції в Празі. Звіти і доповіді про діяльність президії Головної еміграційної ради (м. Париж), ІІІ делегатського з’їзду Українського Центрального Комітету в Польщі, про стан української еміграції в Югославії та Туреччині. Наукові та творчі рукописи, надіслані до

редакції журналу «Гуртуймося». Стаття В. Филоновича «Трагедія Крут». Анкетні дані В. Филоновича та його дружини. 26.05.1926–1938. 204 арк.

149. *Спр. 296.* Життєпис, послужні списки, спогади сотника В. Шевченка; посвідчення особи і заяви до українських емігрантських організацій, інші особисті документи; запрошення для участі в громадських та культурно-освітніх заходах еміграції. Записна книжка командира 3-ї кінної батареї В. Шевченка, інші матеріали, 07.1920–10.1928. 223 арк.

150. *Спр. 297*. Копія рапорту сотників І. Орла-Орленка і В. Шевченка від 20 вересня 1923 р. начальнику Генерального штабу Армії УНР про проект мілітарної підготовки української еміграції. Проект підготовленого В. Шевченком статуту «Союзу боротьби за самостійну Україну» (рукописний примірник), ч.1 часопису «До бою» – органу Союзу боротьби за самостійну Україну (1927 р.), звернення «До селян і робітників», інформаційний лист ч. 37 Союзу (типографський примірник), 1923–1927. 19 арк.

151. *Спр. 298*. Копії листів В. Шевченка до рідних і знайомих, українських емігрантських організацій, військових, державних і громадських діячів (рукописні примірники), 05.07.1922–31.10.1927. 210 арк.

152. *Спр. 299*. Листи рідних і знайомих, державних і громадсько-політичних діячів А. Лівицького, Д. Дорошенка, К. Мацієвича, генералів Армії УНР С. Дельвіга, В. Змієнка, М. Капустянського, В. Куща, М. Омеляновича-Павленка, В. Сальського, О. Удовиченка, П. Шандрука, інших осіб до В. Шевченка (у справі є лист С. Петлюри), 20.01.1925–05.12.1928. 123 арк.

153. *Спр. 301*. Листи начальника охорони Голови Директорії і Головного отамана військ УНР полковника М. Чеботаріва до В. Шевченка, 05.10.1923–29.12.1928. 42 арк.

154. *Спр. 306.* Листи В. Біднова, С. Шелухина, В. Щербини та інших осіб до А. Яковліва. Статут Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Посвідчення члена Першого науковго з'їзду в Празі. 06.03.24–03.05.32. 29 арк.

Опис 3.

155. *Спр. 37*. Український двотижневик «Громадський вісник» – орган Українського громадського комітету в ЧСР, Прага, ч.2, 30 вересня 1921 р., 30.09.1921–30.09.1921. 4 арк.

156. *Спр. 38.* Безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя «Нова Україна», Прага, ч. 7, 1 липня 1922 р. 01.07.1922–01.07.1922 18 арк.

157. *Спр. 39*. «Голос України», видавець: українська еміграція, Прага, ч.1, 13 січня 1923 р. (чеською мовою). 13.01.1923–13.01.1923. 2 арк.

158. *Спр. 40.* «Новий шлях» – орган Ділового об'єднання поступового студентства Західної України і еміграції, Прага – Відень – Львів, жовтень 1924 р., березень 1925 р., квітень–жовтень 1925 р. 29 арк.

159. *Спр. 41*. Бюлетень Українського інституту громадознавства в Празі (на правах рукопису). Грудень 1925 – Березень 1926 рр. 8 арк.

160. *Спр. 42*. Тижневик «Українське життя», ЧСР, Подєбради, ч. 12, 29 листопада 1926 р. (чеською мовою), 29.11.1926–29.11.1926. 2 арк.

161. *Спр. 43*. Часопис «Український робітник» – неперіодичний орган Празького відділу Українського всепрофесійного робітничого союзу (УВРС), Прага, ч. 2, січень 1930 р. (на правах рукопису). 18 арк.

162. *Спр. 44*. Двотижнева політична, господарська і культурна газета «Україна», ЧСР, Прага, ч. 5, 26 квітня 1931 р., ч. 8, 16 жовтня 1931 р., ч. 1, 5 лютого 1932 р. (чеською мовою), 26.04.1931–05.02.1932. 7 арк.

163. *Спр. 45*. «Український тиждень», ЧСР, Прага, ч. 1, 19 грудня 1932 р.; чч. 13-15, 35, 40, березень-вересень 1933 р.; чч. 2, 52, січень, грудень 1934 р.; чч. 9, 50, 52, лютий, грудень 1935 р.; чч. 13, 25, березень, червень 1936 р., чч. 12, 14, 15, 17, 25, 37, березень-листопад 1937 р.; чч. 4, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 36, січень-грудень 1938 р., 19.12.1932–30.12.1938. 74 арк.

164. *Спр. 47.* Місячник «Українська родина», Прага, грудень 1937 р., 12.1937–12.1937. 3 арк.

165. *Спр. 79.* «Урядовий вісник Правительства Підкарпатської Русі», Хуст, чч .2, 6, листопад–грудень 1938 р., 15.11.1938–29.12.1938. 12 арк.

162. *Спр. 98.* Брошура «Всесвітнє побратимство студентства», Прага, 1922 р., 1922–1922, 7 арк.

166. *Спр. 109*. Шелухин С. На захист прав українського слов'янського народу, Прага, 1930 р. (французькою мовою). 6 арк.

167. *Спр. 154.* Довідник «Стан студентства в Чехословаччині» – видання Європейського студентського фонду в ЧСР, Прага, 1921 р. (англійською мовою). 1921–1921. 14 арк.

168. *Спр. 155*. «Студентський вісник» – орган Центрального союзу чехословацького студентства, Прага, чч. 2, 3, 4, 7, 8, вересень-грудень 1920 р.; чч. 11, 12, січень–лютий 1921 р.; чч. 1, 2, 4, 5, 6-9, 10, 11, січень–березень 1922 р. (чеською мовою). 1920–1922. 75 арк.

169. *Спр. 156.* «Центральна Європа». Політичний, економічний, літературно-мистецький журнал, ЧСР, Прага, ч.40, 1 жовтня 1932 р. (французькою мовою). 1932–1932. 10 арк.

170. *Спр. 159*. Газета «Вечірня трибуна», Чехословаччина, Прага, ч. 208, 14 вересня 1923 р. (чеською мовою). 1923–1923, 1 арк.

171. *Спр. 164.* Газета «Подєбрадські новини», Чехословаччина, Подєбради, ч. 3, 17 січня 1930 р. 8 арк.

Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. м. Київ (ЦДАЕА)

172. Од. об. № 82. Український війський табір в мм. Ліберці та Йозефові (Чехословаччина). 1921 р. 18 документів.

173. Од. об. № 83. Збірка світлин 2-го військ[ового]відділу МВБУ в м. Празі. 1915–1923 рр. 136 документів.

24 документів.

174. Од. об. № 88. Картини з життя Української бригади в м. Німецьке Яблонне. 1919–1921 рр. 10 документів.

175. Од. об. № 98. Табори інтернованих українців. 1918–1921 рр. 275 документи.

176. Од. об. № 162. З видами України, портретами видатних діячів України, художніх виробів з металу, дерева і кераміки, репродукції ікон і картин художників з колекції Д. В. Антоновича. Початок XX ст. 298 документів.

177. Од. об. № 168. Фотоальбом української поетеси Олени Теліги. 1919–1933 рр.

122 документи.

178. Од. об. № 169. Фотоальбом української поетеси Олени Теліги. 1927–1934 рр. 106 документів.

179. Од. об. № 180. Життя інтернованих українців у польських таборах. 1920–1922 рр. 48 документів.

180. Од. об. № 181. Життя і побут інтернованих стрільців і старшин Української Галицької Армії в таборі м. Ліберець (Чехословаччина). 1919–1921 рр. 36 документів.

Галузевий державний архів Служби безпеки України. м. Київ (ГДА СБУ)

Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

181. *Спр. 36255-фп*. Тымченко-Островерхов Николай Александрович и др. 184 арк.

182. *Спр. 73637-фп*. Дело 148436 по обвинению Тымченко Н. А., Скидана Н. А. по ст.-ст. 54–2 и 54–11 УК УССР. 130 арк.

Державний архів Вінницької області. м. Вінниця (ДАВіО)

Ф. 54 Вінницький учительський інститут 1912–1920 рр.

Опис 1.

183. *Спр. 94.* Переписка с попечителем Киевского учебного округа по личному составу. 06.08–30.11.1912 г. 13 л.

184. *Спр. 56*. Списки учителей института 05.01–14.12.1913 г. 33 л.

185. *Спр. 100*. Именные списки преподавателей и служащих института 05.01 1915–02.01.1916 гг. 31 л.

Державний архів Рівненської області. м. Рівне (ДАРО)

186. Журналъ Ровенскаго Уъзднаго Земскаго Собранія VI Чрезвычайной Сессіи 1917 г. Съ приложненіями къ нему. Ровно. Типографія Ровенскаго Уъзднаго Земства, 1918 г. 56 с.

Науковий архів Києво-Могилянської академії м. Київ (НА НаУКМА)

Ф. 11. Український технічно-господарський інститут (Німеччина)

Опис 1.

187. *Спр. 107.* Лист ректора П. Савицького до К. Аденауера та відповідь на нього. Німецькою мовою. Машинопис. 2 арк.

Електронний архів Українського визвольного руху

https://avr.org.ua/?idUpCat=273

Розділ 9. Політична еміграція. 9.6. Уряд УНР в екзилі

188. Лист Удовиченка Головному замісніку голови Директорії і Головному отаману військ УНР Лівицькому щодо підтвердження отримання суми коштів у розмірі 1200 доларів на організаційні потреби. Призначення Шумяцького відповідальним за кошти. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/27064

Беларускій дзяржаўный архів-музей літаратуры і мастацтва

Білоруський державний музей літератури і мистецтва. м. Мінськ

(БДАМЛіМ)

Ф. 3. Перыядычныя выдання і калекцыя фатаграфій НМГКБ (Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Бэларусі)

Вопісь 1

189. Калекцыя рукапісных праць, перыёдыкі, фатаграфій і фотаілюстрацый. Адз. зах. 133.

Нацыянальный архів Рэспублікі Беларусь (НАРБ) /

Національний архів Республіки Білорусь м. Мінськ

Ф. 458. Асабістый фонд Кастуся Езовітава (1893–1946)

Вопісь 1.

190. *Спр. 3.* Поведамленне Беларускай Рады ў Празе для беларускага грамадзянства ў Чэхаславаіі адносна перарэгістрацыі ўсіх беларускіх арганізацый ў ЧСР. Адз. зах. 152.

Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ ім. Я. Коласа). Архів / Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі. Архів. м. Мінськ

Ф. 31. Ларыса Геніюш (асабісты архіў і фонд пісьменніцы).

Вопісь 1.

191. Адз. зах. 967. Арк. 92–302.

Государственный архив Российской Федерации / Державний архів Російської Федерації. м. Москва (ДАРФ)

Ф. 5910 Личный фонд Виктора Чернова (1873–1952).

Опись 1.

192. *Д. 531*. Заметки о Социалистической Лиге Нового Востока в Русском заграничном архиве. 342 л.

Národní archiv (Česká Republika) / Народний архів (Чеська Республіка)

193. *Fond RPA. II.* Sekce (politická) patřila mezi nejdůležitější útvary MZV, řešila veškerou politickou agendu a včetně politické stránky vztahů obchodních, kulturní aj. Součástí politické sekce byla až do třicátých let oddělení právní a mezinárodně-právní, z nichž byla k 1.4.1936 vytvořena samostatná sekce (odbor) právní. 1918–1939. (2 400 p).

Archiv bezpečnostních složek, Praha ČR /

Архів Сил Безпеки, Прага (Чеська Республіка)

194. *Fond Nasha hromada*. Orhan Akademichnoi hromady pry Ukrains'kii hospodars'kii akademii v CH.S.R. (1923, 1924, 1925 rr.). (2 800 p.)

195. *Fond S OSTRAVA*. «Sbírka různých písemností» (1867–1960). Sign. S-4592 OV. (3 600 p.)

Опубліковані документи

196. В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920–2000 роках. Київ: Укр. Видавн. Спілка, 2005. 920 с.

197. Діяльність УНР 1920–1930 рр. минулого століття в архівних документах розвідки. Частина 1. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 366 с.

198. Діяльність УНР 1920–1930 рр. минулого століття в архівних документах розвідки. Частина 2. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 364 с.

199. Діяльність УНР 1920–1930 рр. минулого століття в архівних документах розвідки. Частина 3. Київ: ГДА СЗРУ, 2019. 370 с.

200. Діяльність Української Автокефальної Православної Церкви і Української Греко-Католицткої Церкви за кордоном в архівних докмуентах розвідки. Частина 1. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 175 с.

201. Діяльність Української Автокефальної Православної Церкви і Української Греко-Католицткої Церкви за кордоном в архівних документах розвідки. Частина 2. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 260 с.

202. Документи ДПУ–НКВС–МДБ–КДБ УРСР стосовно ліквідації визначних діячів українського анціонально-визвольного руху. Київ: ГДА СЗРУ, 2023. 253 с.

203. Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930 рр. ХХ століття в архівних документах. Київ: ГДА СЗРУ, 2021. 176 с.

204. Королева Н. Життя і творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів. / Уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ: Дельфін, 2008. 88 с.

205. Матеріяли до історії літератури і громадської думки. Т. 3: Листування з американських архівів. 1857–1933 / УВАН у США; Ред.: Б. Струмінський, М. Скорупська у співпраці з Е. Касинцем і Н. Лівицькою-Холодною; Вступ. ст.: М. Раєв, М. Скорупська; Заг. ред.: Я. Білінський, В. Омельченко, О. Федишин. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук Джерела до новітньої історії України, 1992. 813 с.

206. Українська інтелігенція і влада : зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упор. Василь Даниленко. Київ: Темпора, 2012. 756 с.

207. Українська політична еміграція. 1919–1945. Документи і матеріали. / Ю. А. Левенець (співгол.), В. А. Смолій (співгол.), В. М. Литвин, В. С. Лозицький, О. С. Онищенко, О. С. Рубльов, О. А. Удод, Ю. С. Шемшученко; Упорядн.: В. С. Лозицький (керівник), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.

208. Dokumenty k dejinam ruske a ukrajanske emigrace v Československe Republice (1919–1939) / Z. Sladek, L. Belosevska a kolektiv autoru. Praha: Slovansky ustav AV ČR, 1998. 343 s.

Періодика

209. Беларускі Звон. Прывітаньне з Прагі. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1922. № 13. 10 с.

210. Беларускі студэнт. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1923. 28 с.

211. Беларускі студэнт. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1924. 19 с.

212. Голас Родзімы. Менск. Нядзельная газета. Менск. 1992. 25 сакавіка. 16 с.

213. Еней. Орган цілком незалежної кооперативно-монархічно-демократично-республіканської думки. Подєбради: [б. м. в.], 1926. Ч. 1. 12 с.

214. Еней. Орган цілком незалежної кооперативно-монархічно-демократично-республіканської думки. Подєбради: [б. м. в.], 1926. Ч. 2. 12 с.

215. Еней. Орган цілком незалежної кооперативно-монархічно-демократично-республіканської думки. Подєбради: [б. м. в.],, 1926. Ч. 3. 8 с.

216. Новы Прамень. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1926. 29 с.

217. Перевясла. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1926. 23 с.

218. Прамень. Прага. [Няма месца публікацыі]. 1925. 40 с.

219. Подєбрадка. Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць». Подєбради: [б. м. в.], 1923. Ч. 1. 16 с.

220. Подєбрадка. Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць». Подєбради: [б. м. в.], 1924. Ч. 3. 6 с.

221. Подєбрадка. Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць». Подєбради: [б. м. в.], 1925. Ч. 4. 7 с.

222. Подєбрадка. Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць». Подєбради: [б. м. в.], 1925. Ч. 5. 7 с.

223. Подєбрадка. Орган незалежної думки «Подєбрадської кольонії та околиць». Подєбради: [б. м. в.], 1925. Ч. 6. 7 с.

224. Селянська думка. Щоденна газета. П’ятниця. 10 квітня. 1918 р. м. Бердичів. 10 с.

225. Селянська думка. Щоденна газета. Середа. 10 вересня 1919 р. м. Бердичів. 10 с.

226. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Прага: [б. м. в.], 1925 р. Ч. 5–6. 121 с.

227. Червоний шлях: громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. № 1–2. Харків: Друкарня-літографія Книгоспілки, 1924 р. 140 с.

228. Червоний шлях: громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. № 10. Харків: Друкарня-літографія Книгоспілки, 1933 р. 140 с.

229. Slovansky přehlad. Review for Central, Eastern and Southeastern European History Issue. 2. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR. 1992. 240 s.

230. Sakavika: Časopiš bialoruskich studentaŭ. Praha. [Bez místa vydání]. 1936–1938. 102 p.

Мемуари, щоденники, листування, автобіографічні матеріали

231. Вальтер В. Роджаныя пад Сатурнам. Раман. Прага: Няма месца публікацыі. 1926. 264 с.

232. Ґалаґан М. З моїх споминів 1880-ті–1920-ті роки: [Текст]: (1880-ті–1920р.) / М. М. Галаган; передм., комент. Т. Осташко, В. Соловйова. Київ: Темпора, 2005. 656 с.

233. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чоботаря) / упоряд. та авт. вступ. ст. В. С. Сідак. Київ: Темпора, 2003. 287 с.

234. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929 / Упоряд. О. С. Путро [та ін.]. Київ: ЗАТ «Газета «Рада»», 1997. 834 с.: іл. («Мемуари»).

235. Іванис В. Стежками життя. Спогади. Новий Ульм: Накладом автора, 1962. Книга V. 511 с.

236. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью–Йорк: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1976. 767 с.

237. Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. 169 випуск. Т. 1. 246 с.

238. Красковська Л. З давніх давен. Прешув: Накладом автора. 86 с.

239. Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Ню Йорк–С. Бавнд Брук: Українське православне товариство святої Софії, 1982. 304 с.

240. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Проблеми відродженої України. [б. м. в.]. Видавництво «Прометей», 1949. Т. 2. 163 с.

241. Мухин М. Ужгородські вакації. Спогади. Ужгород: ФОП А. Ребрик «Гражда», 2024. 264 с.; іл.

242. Наріжна Н. Дитячими очима. (Спомин). Praha: Vydalo Sdruženi Ukrajinek v České Republice, 2010. 99 с.

243. Петлюра С. Статті. Листи. Документи. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. IV. 704 с.

244. Приходько В. Великий ісход: уривки зі щоденника (роки 1945, 1946, 1947, 1948). Львів: Растр-7, 2020. 600 с.

245. Прохода В. Записки непокірного. Книга II. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування. З перебування на чужині. Новий Ульм: Власним накладом при посередництві тижневика «Українські вістів», 1972. 306 с.

246. Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.

247. Русова С. Мої спомини. Львів: Хортиця, 1937. 280 с.

248. Сім'янців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. Вашингтон: Д.К., 1973. 182 с.

249. Сім'янців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині (1929–1945). Buenos Aires – Philadelfia: В-во Юліана Середяка, 1978. 213 с.

250. Чикаленко Є. Де вихід? Відень; Київ: Форвертс, 1921. 20 с.

251. Чикаленко Євген, Єфремов Сергій. Листування. 1903–1928 роки. Київ: Темпора, 2010. 384 с.

252. Чикаленко Євген, Винниченко Володимир. Листування 1908–1921 роки. Київ: Темпора, 2010. 448 с.

253. Чикаленко Є., Єфремов С. Листування (1908–1928). Київ: Темпора, 2010. 384 с.

254. Чикаленко Є. Щоденник (1921). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 484 с.

255. Чикаленко Є. Щоденник (1922). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 372 с.

256. Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 492 с.

257. Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. 448 с.

258. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Частина І. Упорядкував Інж. Сава Зеркаль. Накладом упорядника. Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. 125 с. (Прилоги с. 1–28; 1–30).

259. Шаповал М. Щоденник від 01 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. Частина ІІ. Упорядкував Інж. Сава Зеркаль. Накладом упорядника. Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку. 1958. 136 с.

260. Шляхтиченко М. До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича. Український історик. 1978. № 1–3 (57–59). С. 119–127.

261. Щуровська-Россіневич П. Спогади. В кн.: Карась Г. В. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. С. 49–171.

262. Яковлів А. Спомини. 1939–1945. *Пам'ятки.* Археографічний щорічник. Т.7. / Ред. кол.: Матяш І. Б. (гол. ред.), Войцехівська І. Н., Дубровіна Л. А., Кулешов С. Г., Кульчицький С. В., Лозицький В. С., Новохатський К. Є., Одинока Л. П., Пиріг Р. Я., Сохань П. С., Старостін Є. В., Шумейко М. В.; Державний комітет архівів України; Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2007. С. 78–109.

ІІ ЛІТЕРАТУРА

Монографії, брошури, збірники

263. Аксьонова Н., Хланьова Т., Величко Г. (ed). Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах. Praha: Univerzita Karlova, 2025. 390 s.

264. Антонович Д. Українська культура. Регенсбург–Берхтесгаден: УТГІ, 1947. 399 с.

265. Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову. Книголюб. Прага: [б. в.], 1931. Кн. 1. С. 1–9.

266. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010) / [монографія] Тетяна Боряк ; Міністерство

культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. 544 с.

267. Бродель Ф. Структури повсякденності: можливе інеможливе // Бродель Френсіс. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. (Переклав з фр. Г. Філіпчук). Т. 1. Київ: Основи, 1995. 543 с.

268. Бурд'є П. Практичний глузд. [Текст] / П. Бурдьє; пер. з фр. О. Йосипенко [та ін.]; ред. пер. О. Йосипенко. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. 529 с.

269. Від Наукового товариства ім. Тараса Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Київ: ККДНК, 1992. 408 с.

270. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 82 с.

271. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 4. XX ст. Видавництво Української автокефальної православної церкви. Нью-Йорк-С. Бавнд Брук, 1, 1990. 416 с.

272. Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною» / НАН України. Інститут історії України. Київ: Парлам. вид-во, 2023. 336 с.: іл.

273. Другий український науковий з'їзд у Празі. Бібліґрафічний покажчик наукових праць української еміграції. 1920–1931. Склав П. Зленко. Прага: [б. в.], 1932. 153 с.

274. Донцов Д. Націоналізм. Київ: ФОП Стебеляк, 2015. 296 с.

275. Єндик Р. Антропольогічні прикмети українського народу. Львів: Накладом фонду «Учітесь, брати мої», 1934. іл., табл., карт., портр. (Науково-популярна бібліотека Товариства «Просвіта»).

276. Захотій Г. С. Роль галицьких дипломатів у державотворчій діяльності УНР. Дипломна магістерська робота. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича. 2024. 120 с.

277. Карась Г. В. Музична культура української діаспори в часовому світопросторі ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. 1164 с.

278. Карась Г. В. Платонида Щуровська-Россіневич – перша українська професійна хорова диригентка: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. 428 с.

279. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Ню Йорк: Видавнича Кооператива «Червона калина». 1976. 724 с.

280. Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» Армії УНР: до історії Українських січових стрільців. Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивизій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. Т. 1. Кн. 5. 376 с.

281. Коваль Р., Моренець В; Юзич Ю. «Подєбрадський полк» Армії УНР: до історії Українських січових стрільців. Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивизій Армії УНР. Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2017. Т. 2. Кн. 8. 376 с.

282. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Армії УНР, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Українських січових стрільців, Галицької армії, УВО, Карпатської Січі. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр», Видавництво Марка Мельника, 2020. Т. 3. Кн. 9. 304 с.

283. Ковалев М. В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е гг.: исторические очерки. Саратов: Сарат. гос. тех. ун-т, 2014. 156 с.

284. Летіло 40 сорок**.** Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. XX ст. Упоряд. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 170 с.

285. Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць буларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст.–1939 г. Навукова-папулярнае выданне. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі. 2012. 482 с.

286. Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. Скит поетів. Лондон: [б. в.], 1971. 214 с.

287. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси. К.: Державний комітет архівів України, Асоціація україністів Словаччини, Наукове товариство імені Т. Шевченка у Словаччині, 2005. 160 с.

288. Наріжний С. 15 літ діяльности Українського Історико-філологічного товариства в Празі 1923–1938). Прага: Друковано в Збірнику Українського наукового інституту в Америці. Т. 1. 1940. 18 с.

289. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939. Ч. 1. Прага [б. в.], 1942. 372 с. +іл.

290. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.

291. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 1919–1939. Ч. 1. / Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, Українське історичне товариство, Національний університет «Острозька академія», Українська Американська Асоціація Університетських Професорів. Передмова та вступне слово: Любомир Винар, Алла Атаманенко. Львів; Кент; Острог, 2008. 367 с. + CCXXXII с. (репринтне видання).

292. Нора П. Теперішнє, нація, пам’ять. / Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. 272 с.

293. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). Київ: Ін-т історії НАНУ, 1999. 352 с.

294. Палієнко М. Архівні центри української еміграції: створення, функціонування, доля документальних колекцій. Київ: Темпора, 2008. 688 с.

295. Пасічник Т. Петро Гордієнко. Епопея. Ч. 2: Рідний гомін. Нью-Йорк–Торонто–Дніпро: [б. в.], 1957. 240 с.

296. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью-Йорк–Прага: Наукове Товариство імені Тараса Шевченка в Америці. Національна бібліотека Чеської Республіки. Слов’янська бібліотека, Нью-Йорк–Прага, 2005. 224 с.

297. Петлюра С. В. Статті. /Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. Київ: Дніпро, 1993. 340 с.

298. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття). Київ: «МП Леся», 2006. 672 с.

299. Роговий В. В ім’я творення національної еліти. Матеріальна підтримка українського студентства на чужині в 1920–1991 рр. К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. 448 с.

300. Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Прага. 14–15 августа 1995 г. Сборник докладов. Славянская библиотека при национальной библиотеке Чешской Республики, Славянский институт АН ЧР, Общество по изучению Восточной и Средней Европы в Чешской Республике. Сборник докладов. Praha: Narodni knihovna CR, 1995. Т. 1–2. 989 с.

301. Ряст О. (Симон Петлюра). Сучасна українська еміграція та її завдання. Варшава: [б. в.], 1923. 55 с.

302. Сергиенко Ю. В. Прага. Москва: Вече, 2006. 216 с.

303. Сідак В. Спецслужби держави без території: люди, події, факти» / В. Сідак, Т. Вронська. Київ: Темпора, В-во Нац. академії СБУ, 2003. 240 с.

304. Сімович В. Українське мовознавство = Ukrainian Linguistics: розвідки й статті: [у 2 кн.] / Василь Сімович; упоряд. й вступ. ст. Ю. Шевельова; University of Ottawa Ukrainian Studies. Ottawa: The University of Ottawa Press, Кн. 1. 1981. 451 с.: фот. (Українські студії Оттавського університету; № 4).

305. Срібняк І. В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). Київ–Філадельфія: Видавництво імені Олени Теліги, 1997. 187 с.

306. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ: КДЛУ, 1999. 296 с.

307. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність. Київ: КДЛУ, 2000. 280 с.

308. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX ст. – 1939р.). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський у-т», 2002. 361 с.

308. Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті: [монографія] / за ред. д-ра мистецтвозн., проф. Ганни Карась; упорядн.: Ганна Карась, Людмила Обух. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 350 с.: фото.

310. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 2. Київ: Темпора. 2011. 424 с.

311. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.

312. Тютенко Р. Військо у скитанні: Українська військова еміграція у міжвоєнний період (1919–1939). Український вільний університет. Мюнхен, 2025. 224 с.

313. Український Геродот з Верхньодніпровська / упоряд. Є. Ф. Безус. Дніпро: Ліра, 2024. 644 с.

314. Українська гімназія в Чехословаччині. Прага: Накладом Допомогового Комітету при Український реформованій реальній гімназії в Ржевницях, 1932. 32 с.

315. Українська Господарська академія в ЧСР 1922–1935 рр. Ню Йорк: Видано абсольвентами Української Господарської академії та Українського Технічно-господарського інституту. 1959. Т. 1. 248 с.

316. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 15: Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.

317. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича; Київ: Либідь, 1993. 592 с.: іл.

318. Українська пісня за кордоном. Світова концертова подорож Українського національного хору під проводом Олександра Кошиця; Голос закордонної критики. Париж: Українське музичне товариство ім. О. Кошиця в Парижі, 1929. 396 с.

319. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. Лондон: Видавництво «Наше слово», 1954. 228 с.

320. «Хроніка–2000». «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України, 1999. Ч. ІІ. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 400 с.

321. Шрамченко Л. Українське, білоруське та грузинське студентство на високих школах ЧСР. Статистичний нарис. Подєбради: [б. в.], 1926. 36 с.

322. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроперспектива /Л. П. Горкіна, М. Г. Чумаченко. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 142 с.

323. Юровский Л. Н. Денежная политика Советской власти (1917–1927). Избранные статьи. Москва: ЭИР, 1928. 416 с.

324. Bourdieu P. Habitus and Social Research: The Art of Application / Costa C., Murphy M. (eds.). London: Palgrave, 2015. 186 p.

325. Rosenberg H. Die deutschen Banknoten ab 1871. Regenstauf: Gietl Verlag, 2001. 364 s.

326. Zavorotna N. Scholars in Exile the Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press, 2020. 260 p.

Статті

327. Бойко В. А. Феномен покоління: особливості соціологічної концептуалізації. *Грані.* 2014. № 12 (116). Грудень. С. 158–162.

328. Бойко О. П. Габітус та етносоціальний досвід. *Мультиверсум.* Філософський альманах. 2009. Вип. 88. С. 187–197.

329. Бурега В. Церковная жизнь украинской эмиграции в Чехии в 1920–1930-е гг. *Сборник докладов XIX Ежегодной Богословской конференции. (г. Москва, 09–12 октября 2008 г.).* Москва: Издательство Свято–Тихоновского университета, 2009. Т. 1. С. 294–299.

330. Вагіна О. М. До питання про чисельність українських емігрантів в країнах Європи: 20–30 рр. XX ст. *Запорізький історичний журнал*. 2021. № 1(20). С. 223–226.

331. Винничук Ю. Передмова. В кн.: Королева Н. Сон тіні. Романи. Харків: Фоліо, 2019. С. 3–21.

332. Власенко В. Кость Мацієвич: агроном, кооператор, дипломат. Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина: колективна монографія. Суми: Триторія, 2024. С. 226–269.

333. Гаврилюк О., Шумська В. Учений–енциклопедист з Гримайлова. *Вільне життя*. Плюс. 2015. 6 лютого. С. 2.

334. Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури УНР в Німеччині (1919–1921). *Київська старовина*. 2010. № 1. С. 46–70.

335. Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки.* 2016. № 3. С. 39–44.

336. Даниленко О. В. Український Громадський Комітет в Чехо-Словаччині (1921–1925). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. Вип. 6. Вінниця, 2003. С. 213–219.

337. Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 38.

338. Дацків І. Діяльність дипломатичної служби Західноукраїнської Народної Республіки. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Вип. 18. 2009. С. 346–352.

339. Донцов Д. Емігрантська «смєновеховщина». Літературно-Науковий Вістник. Львів: Наукове товариство Шевченка. Т. 78. Кн. 7. 1925. С. 76–86.

340. Єреміїв М. Подєбрадський гумор. «Хроніка–2000». «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 1999. С. 217–220.

341. Єреміїв М. Відвідини митрополитом Андрієм Шептицьким Академії. З Подєбрадських зарисів. «Хроніка–2000». «Україна–Чехія. Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 1999. С. 212–216.

342. Заєць Н., Кучер В. Українські соціалісти-революціонери: «Ми за соборну трудову Українську республіку». Українська діаспора. Київ: Інститут соціології НАН України. 1997. Число 10. С. 101–111.

343. Завальнюк О. Леонід Білецький – приват-доцент, декан і проректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 17. С. 59–64.

344. Зубко О. Є. М. Грушевський та українські вищі школи Чехо–Словаччини: втрачені можливості вченого та еміграції. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. 2001. № 11. С. 44–55.

345. Зубко О. Трохим Іванович Пасічник (1896–1968). «Четвертий» з когорти «викладачів-подолян» Українського вищого (високого) педагогічного інституту

ім. М. Драгоманова в Празі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С. 460–467.

346. Зубко О. Мурованокурилівчанин Федір Сумневич на чолі Української Селянської спілки в Празі (1923–1929). Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція: матеріали конференції. (смт. Муровані Курилівці, 22-23 вересня 2017 р.). Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2017. С. 298–299.

347. Зубко О. Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885-?). *Літопис Волині*. 2018. Вип. 19. С. 122–130.

348. Зубко В. Янка Геніюш і Саюз украінскіх лекараў у ЧСР (1922–1940). *Zapisy 40*. Belarusan Institute of Arts and Sciences. 2018. S. 682–689.

349. Зубко О. Літинчанка Ніна Дяченко(ва)-Гордаш: прима вокалу та володарка нот. Від виходу за кордон (1919 р.) до сцени Словацької опери (1960-ті). Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця. 2018. С. 132–135.

350. Зубко О. Подолянин-«увпіст» Микола Олексійович Тимченко (1882–1956(?)). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2018. Вип. 26. С. 146–153.

351. Зубко О. Соціалістична Ліга Нового Сходу (Прага, 1925–1929(30)) як одна зі спроб виправлення помилок Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних домовленостей. *Історичні і політологічні дослідження.* 2019. № 1. С. 131–140.

352. Зубко О. Українська політична еміграція в міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). Світ захоплень й уподобань її представників. *Історичні і політологічні дослідження.* 2019. № 2. С. 72–82. DOI https://doi.org/10.31558/2079-1828.2019.2.7

353. Зубко О. Українське душпастирство в умовах вибору (1921–1939). «Витівки долі» священника Григорія Мельника (1893–1939). *Волинський*

благовісник. Видання Волинської Православної Богословської Академії. 2019. № 7. С. 229–242. DOI http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-60

354. Зубко О. Празьке повсякдення професора Василя Сімовича (1923–1933). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2022. № 55. С. 42–50. DOI https://doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50

355. Зубко О. Подєбрадське повсякдення Євгена Чикаленка (1925–1929). *Сіверянський літопис.* 2022. № 3. С. 136–142. DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.7190848

356. Зубко О. Є., Книревич С. Закарпатська «Одіссея» «білоруса на службі УНР» Олександра Максимовича Жиховича (1900–1973). *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2018. Вип. 12 С. 48–54.

357. Зубко О., Книрєвіч С. Білоруси на службі УНР: Олександр Максимович Жихович (1900–1973). Post scriptum: листопадовий допит 1953 р. та останні роки життя. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2019. № 49. С. 67–76. DOI https://doi.org/10.31861/hj2019.49.67-76

358. Зубко О. Лаврівчанин Григорій Мельник (1893–1938 (1939) (?)) – один із фундаторів Української Автокефальної Православної Церкви в міжвоєнній Чехословаччині (1918–1939). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2022. № 4. С. 111–119. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-4(352)-111-119

359. Зубко. О., Коляструк О. Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис.* 2023. № 5–6. С. 129–139 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339

360. Зубко О. Є. Художньо-літературні смаки української еміграції на теренах міжвоєнної Чехословаччини. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2023. Т. 34 (73). № 4. С. 20–23. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.4

361. Зубко В. Жыццё Аляксандры Мамонькі (Сташкевіч) у міжваеннай Празе (1921–1929). *Studia Białorutenistyczne*. 2024. Т. 18. С. 61–71. DOI:10.17951/sb.2024.18.61-71

362. Зубко О. Повернення з небуття: Скидан Микола Антонович (1894–1954). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2024. Вип. 43. С. 338–346.
DOI 10.32626/2309-2254.2024-43.338-346

363. Зубко О. Гайдак Микола Григорович (1898–1971): від Темрюка (Малоянисолю) до Міннеаполісу через міжвоєнні Подєбради та Прагу. *Донецький історичний часопис*. Квітень, 2025. С. 124–136.
DOI: https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.2.10.

364. Зубко О., Коцур А. Празько-подєбрадський період життя Володимира Яковича Шевченка (1924–1936). *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* 2025. Вип. 53. С. 159–170.
DOI: https:// doi .org/10.31652/24 11 - 2143 - 2025 -53- 159 - 170

365. Касіян В. З мого життя. Прага. Академія. «Хроніка–2000». «Україна–Чехія». Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. Випуск 29–30. Рік видання VIII. 1999. С. 275–291.

366. Киридон А. Габітус радянського: атрибуція, інтерпретація, концептуалізація. Радянська ідентичність: формування – вкорінення – деконструкція: Колективна монографія / за наук. ред. О. А. Коляструк. Вінниця: Твори, 2025. С.53–96.

367. Коваль Р. Врятувати могили українських героїв. *Пороги*. Березень-квітень. 2008. С. 8–11.

368. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип.14. С. 259–264.

369. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15 (1). С. 46–56.

370. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145–146.

371. Коляструк О.А. (Екстра)ординарність повсякденного життя в умовах Великого терору: норми vs аномалії. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 2018. № 1 (49). С. 99–118. DOI: https://doi.org/10.15407/vuchk2018.01.099

372. Корольов Г. О. Українська біографія Отто Ейхельмана: імперська лояльність та служіння «іншій» або «своїй» нації. *Архіви України*. 2014. № 1. С. 156–167.

373. Кравчук Л., Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олеся. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24–25 вересня 2020 р. присвяченої 30-річчю з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. А. Лапшин (відп. секр.), С. М. Василюк та ін. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2020. С. 239–253.

374. Кривчик, Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Грані. Науково-теоретичний альманах*. 2017. № 20(12). С. 55–61. DOI:10.15421/1717165

375. Литвин Н. Між Антантою і Більшовицькою Росією: основні напрямки зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 97–102.

376. Любченко М. Далі шляхами розкладу: Українська еміграція в 1923 р. *Червоний шлях.* 1924. № 1–2. С. 95–112.

377. Матюшенко Б. До питання про розмноження інтелігенції. *Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини*. 1925. Ч. 5–6. С.104–109.

378. Мушинка М. Василь Касіян, яким ми його не знаємо. Український православний календар. Саут-Бавнд-Брук (США). 1988. С. 150–155.

379. Піскун В. Спогади Костя Мацієвича «Життя мого сучасника»: географічні координати подій та просторові образи. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2020. Вип. 31. С. 108–114. DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-108-114

380. Срібняк І. Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефів (Чехословаччина) у 1921–1922 рр.: умови перебування і санітарний стан. *Дриновський збірник.* 2015. Том VIII. С. 196–211.

381. Срібняк І., Хлєбіна Г. (Повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ліберець, ЧСР: спроба візуалізації (за матеріалами ЦДАВО України і Слов'янської бібліотеки у Празі). *Європейські історичні студії*. 2019. № 13. С. 203–232. DOI http://doi.org/10.17721/2524-048X.2019.13.203-232

382. Стряпко І. О. Особливості розвитку товариства «Просвіти» у Словаччині (1924–1939). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* 2012. Вип, 28. С. 85–90.

383. Топішко Н. Опис фотоальбомів з Празького музею Визвольної боротьби України, що зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України. *Генеза: філософія, історія, політологія. Науковий та громадсько-політичний журнал.* 1995. № 1/3. С. 144–146.

384. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство.* 2010. № 3. 2010. С. 5–9.

385. Хлєбіна Г., Дворджак Я. «Невесело в «квітучій Україні»: УСРР у роки Великого терору очима чехословацького дипломата Рудольфа Брабця». *Архіви України.* Вип. 4. № 337. 2023. С. 157–175.

386. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини XX ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 172–179.

Енциклопедії, підручники, словники

387. Давидюк Р. У інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції / за ред. канд. іст. наук А. Жив'юка. Рівне–Львів: Простір–М, 2023. 284 с., іл.

388. Енциклопедія діяспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р. Том 1-й. Книга 2-га. За ред. Василя Маркуся (головний редактор) та Дарії Маркусь (співредактор). Наукове Товариство імені Шевченка в Америці. Нью–Йорк–Чикаго: УВАН, 2012. 348 с.

389. Енциклопедія історії України: Т. 9. Прил – С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2012. 944 с.: іл.

390. Енциклопедія некрополезнавства. / Укладач В. О. Жадько. Київ: Преса України, 2013. 706 с.

391. Енциклопедія українознавства під ред. В. Кубійовича і З. Кузелі: в 2-х томах. Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. Мюнхен–Нью-Йорк, 1949–1952. 1222 с.

392. Закордонне українство: сутність, структура, самоорганізація. Підручник. К.: Альтерпрес, 2011. 304 с.

393. Історія українського кіно. Т. 2. 1930–1945. [голов. ред. Г. Скрипник]. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016. Київ, 2016. 448 с. + іл.

394. Митці України: Енциклопедичний довідник. / за ред. Л. В. Кудрицького. К.: «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 849 с.

395. Пеленська О. Україна поза Україною. Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939). Прага: Національна бібліотека Чеської Республіки. Слов'янська бібліотека. Наукове товариства імені Т. Шевченка в Канаді. Українсько-Канадський Дослідчо-Документаційний центр, 2019. 400 с.

396. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 15. Трощинський В. П., Шевченко А.А. Українці в світі. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.

397. Фінансово-економічний словник: словник-довідник / Кол. авт.: Юніон О.С., Круглова О.О., Савельєва М.О. та ін. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018.

Електронні ресурси

398. Белей Л. Як облаштовували своє життя українські емігранти у повоєнній Празі. TYZHDEN.UA URL: https://tyzhden.ua/iak-oblashtovuvaly-svoie-zhyttia-ukrainski-emihranty-u-povoiennij-prazi/ (дата звернення: 18.06.2018).

399. Богацький П. БУКВОЇД. З пережитого. (Спогади). URL: http://bukvoid.com.ua/library/pavlo_bogatskiy/z_perezhitogo_spogadi/33.html (дата звернення:12.08.2017).

400. Віднянський С. В. Український академічний комітет. Інститут історії НАН України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainskyj_akademichnyj (дата звернення: 18.08.2024).

401. Виздрик В. С. Інтерновані частини УГА в Чехословаччині: надії та реалії. Національний університет «Львівська Політехніка». URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4687f8dc-a7bf-4184-9cb0-cef0066efbfd/content (дата звернення: 14.05.2021).

402. Власенко В. Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб в Празі. Сумський державний університет. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/24694/1/Vlasenko-Matsiyevych.pdf;jsessionid=8139122D5E0DA92489FF37F49A765E6E (дата звернення: 14.08.2024).

403. Гай-Нижник П. Обіжник Ради Державних секретарів до державних повітових комісарів про їх обов'язки та права. Авторський сайт. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(12)%2001.php (дата звернення: 24.02. 2024).

404. Голобродська М. Чехи: рідну мову після тривалої окупації можна повернути до активного вжитку. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27566789.html (дата звернення: 14.11.2017).

405. Гальчук Л. Український громадський видавничий фонд в Празі. Національна бібіліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1998_1_17 (дата звернення: 04.08.2024).

212. Гецевич А. Виписка з Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 12 grudnia 1949 r. w sprawie wysokości oficjalnych kursów walut obcychi kruszcu, notowanych ostatni o przed 1 września 1939 r. (Приватний лист від 17.10.2022).

406. Гоменюк І. Орел проти лева: польсько-чехословацький спір про Тєшинську Сілезію. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/11/7/151437/ (дата звернення: 12.09.2023).

407. Горяинов С. Криптоэкономика мирового алмазного рынка. Алмазы Третьего Рейха. Вікіджерела. URL: https: history.wikireading.ru/374337 (дата звернення: 15.03.2011).

408. Готкова Ю. С. Діяльність кубанських організацій в Чехо-Словаччині в 1920–1930-ті рр. Запорізький національнйи університет. URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/25.pdf (дата звернення: 14.08.2019).

409. Дацків І. Українське питання на Паризькій мирній конференції. Історіографічний аспект. Тернопільский державний педагогічний університет імені Володмиира Гнатюка. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5498/1/Dackiv.pdf (дата звернення: 04.07.2023).

410. Демченко Т. «Справа Спілки Визволення України» в історіографічному дискурсі: полеміка навколо питання її заснування та історичного значення. Наукова електронна бібліотека періодичних видань України. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/182253/14-Demchenko.pdf?sequence=1 (дата звернення: 04.08.2023).

411. Дериш Б. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання. НУ «Києво-Могилянська академія». URL:

https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a0e27f5-9959-4723-aebf-6eb7861d0b8b/content (дата звернення: 16.07.2025).

412. Дмитрук О. У Мурованих Курилівцях на Вінниччині встановили меморіальну дошку останньому керівнику Поділля часів УНР. Федір Сумневич – відома і видатна постать Вінницької обл. Vn.depo.ua URL: https://vn.depo.ua/rus/vn/u-murovanikh-kurilivtsyakh-vstanovili-memorialnu-doshku-ostannomu-kerivniku-podillya-chasiv-unr-202201211415152 (дата звернення: 21.03.2023 р.).

413. Душпастирство. Українська релігієзнавча енциклопедія. URL: https://ure-online.info/encyclopedia/dushpastyrstvo/ (дата звернення: 16.07.2019).

414. З історії Закарпаття: яким було життя та зарплати за «чехів» часів Підкарпатської Русі. (Фото). Mukachevo. net. URL: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1744968 (дата звернення:14.10.2022).

415. Квітка В. Кость Котко. Репресована «Петлюрія». Український інтерес. URL: https://uain.press/blogs/1125250-1125250 (дата звернення:14.12.2022).

416. Коваль Р. Нариси з історії Кубані. Олексій і Кузьма Безкровні. Українське життя в Севастополі. URL: http://ukrlife.org/main/kubann/1bezkrov.htm (дата звернення: 05.04.2019).

417. Комарек С. Євгеніка. Збруч. URL: https://zbruc.eu/node/100238 (дата звернення: 10.08.2025).

418. Ключковська І., Гумницька Н. Українська діаспора в об’єктиві сучасності – національно політичний та культурно-духовний феномен. МІОК. URL: https://miok.lviv.ua/?p=379 (дата звернення: 24.09.2016).

419. Криськов А.. Політика УРСС/СРСР стосовно української еміграції в Чехословаччині (1920-ті рр.) Тернопільский державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/hjyfcnui_2018_2_16.pdf (дата звернення: 17.08.2022).

420. Лівінський О. У Карловому університеті в Празі засновано новий українознавчий центр. Pro Ukrainu. URL: https://proukrainu.blesk.cz/u-karlovomu-

universyteti-v-prazi-zasnovano-novyj-ukrajinoznavcyj-centr/ (дата звернення: 22.02.2023).

421. Літературно-Науковий Вістник. Львів: Наукове товариство Шевченка, 1925. Т. 78. Кн. 7 Чтиво. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1922_Tom_78_Knyha_07.pdf? (дата звернення: 18.08.2020).

422. Лисенко Н. Невідомі автобіографічні записи О. Олеся. Національна електронна бібліотека. USR: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18029/06-Lysenko.pdf?sequence=1 (дата звернення: 14.08.2019).

423. Липинський В. Комунікат. 5 травня 1930 р. Вікіресурси. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/ (дата зверненення: 14.05.2020).

424. Мазипчук М. Феномен «поворотівства»: чому українські емігранти повертались до СРСР. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/5c7d0d4b19b6a/ (дата звернення: 21.03.2019).

425. Міжнародна наукова конференція «Музей Визвольної боротьби України в Празі (ЧСР): до історії заснування та доля колекцій». ЦДАВО України. URL: https://tsdavo.gov.ua/ostanni-novyny/mizhnarodna-naukova-konferencziya-muzej-vyzvolnoyi-borotby-ukrayiny-v-prazi-chsr-do-istoriyi-zasnuvannya-ta-dolya-kolekczij/ (дата звернення: 24.09.2025).

426. Ортинський Іван-Хризостом. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-75932 (дата звернення: 15.08.2021).

427. Павлишин О. Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.): формування та діяльність. Чтиво. URL https://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlyshyn_Oleh/Komisii_Trudovoho_Konhresu_Ukrainy_1919_r_formuvannia_ta_diialnist.pdf (дата звернення 24.02.2024).

428. Пеленська О. «Вижидаю щасливої хвилини, коли всі наші наукові працівники зможуть стати до праці на рідній землі» – Іван Горбачевський. Радво Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29945994.html (дата звернення: 31.07.2020).

429. Пономарьов В. Дмитро Чижевський: філософ, що любив котів. TEZHDEN.UA URL: https://tyzhden.ua/dmytro-chyzhevskyj-filosof-shcho-liubyv-kotiv/ (дата звернення: 17.07.2021).

430. Протоієрей Євген. Душпастирство – мистецтво духовного керівництва. Богослов. URL: https://bogoslov.org/dushpastyrstvo/# (дата звернення: 15.06.2019).

431. Протягом року я не отримував зарплати від петлюрівського уряду. Тому ліквідував свою місію. 100 років тому Україна встановила дипломатичні відносини з Чехією. Український інстиутут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/protyagom-roku-ya-ne-otrymuvav-zarplaty-vid-petlyurivskogo-uryadu-tomu-likviduvav-svoyu-misiyu (дата звернення: 19.04.2019).

432. Професор Т. Пасічник видав поему «По всій Україні» і закінчив 7-ми томову епопею «Кость Гордієнко». Svoboda. News. URL: http://svoboda-news.com/arxiv/pdf/1964/Svoboda-1964-037.pdf (дата звернення: 23.02. 2018).

240. Рівненська Просвіта. URL: http://prosvita.rv.ua/ (дата звернення:12.08.2017 р.).

433. Розпорядження Президента України про проект «Україна–2010». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/98-%D1%80%D0%BF#Text (дата звернення:14.11.2009).

434. Романець О. В. Євгеніка у 20-х роках XX ст. в Україні. Наукова електронна бібліотека періодичних видань України. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d9bb5180-7156-4a71-973d-25f80f1ecf66/content (дата звернення: 15.07.2024).

435. Руккас А. «Сірожупанникам – 102 роки». Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/2020/02/13/157033/ (дата звернення: 24.02.2024).

436. Рудлінг Андерс Пер. Євгеніка та расова антропологія в українській радикально-націоналістичній традиції. Спільне. URL: https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/ (дата звернення: 24.03.2020).

437. Сила захоплень: науковий погляд на хобі. Huxley. URL: https://huxley.media/sila-zahoplen-naukovij-pogljad-na-hobi/ (дата звернення: 24.08.2024).

438. Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори. Леонід Мосендз. Ідеаліст. Українське життя в Севастополі. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/25poetiv4.html (дата звернення: 14.09. 2016).

439. Сухобокова О. Наукова та організаційна робота Н. Григорієва в Українському інституті громадознавства в Празі. Чтиво. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/96-Article%20Text-119-1-10-20200109.pdf (дата звернення: 22.09.2020).

440. Телячий Ю. Критика Б. Мартосом монографії С. Наріжного «Українська еміграція» (Маловідоме про книгу). ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/teliachyi_krytyka.pdf (дата звернення: 17.04.2019).

441. Тишкевич М. Дмитро Чижевський. Самотній філософ. УНІАН. URL: https://uain.press/blogs/dmytro-chyzhevskyj-istoryk-i-filosof-mizhnarodnogo-masshtabu-1212065 (дата звернення: 06.07.2025).

442. Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии в 1918–1945 гг. (Библиография с биографическими данными об авторах). Прага: Народна кніговня, 1996. Т. 1. Ч 1. Прага, 1996. 1–424 с.; Т. 1. Ч. 2. 425–850 с. Т. 1. Ч. 3. 851–1473 с. DIASPORIANA.ORG. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/20221/file.pdf (дата звернення: 14.03.2022).

443. Українська Греко-католицька церква. Історія (кінець XVIII–XX століття). Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kin-xviii-xx-st_n50119 (дата звернення: 17.06.2025).

444. Український Меморіал. URL: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/hovsieva_tetjana/ (дата звернення: 12.06.2018).

445. Уткін О. І. Український вчений-бактеріолог П. Є. Андрієвський (1880–1945). Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/14.pdf (дата звернення: 12.09.2017).

446. Федака С. 100 років Першій Чехословацькій Республіці. Карпатська Україна. URL: http://1939.in.ua/genereal/serhiy-fedaka-100-rokiv-pershiy-chekhoslovats-kiy-respublitsi/ (дата звернення: 14.04.2020).

447. Чехія прийняла найбільше українців на душу населення – дані Євростату. Finance.ua 25.03.2026. URL: https://news.finance.ua/ua/chehiya-pryynyala-naybil-she-ukrainciv-na-dushu-naselennya-dani-yevrostatu (дата звернення: 08.04.2026).

448. Шарговська О. «Чижевський завжди залишався загадкою для тих, хто з ним зустрічався» – 120 років від народження видатного українця. GAZETA.UA URL: https://gazeta.ua/articles/history/_cizhevskij-zavzhdi-zalishavsya-zagadkoyu-dlya-tih-hto-z-nim-zustrichavsya-120-rokiv-vid-narodzhennya-vidatnogo-ukrayincya/550907 (дата звернення: 14.04.2019).

449. Шляхтиченко М. До біографії д-ра Олега Кандиби – Ольжича. *Український історик*. 1978. Ч. 1–3. С. 119–127.

450. Щудло С. А., Волович В. І. Адаптація соціальна // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація соціальна (дата звернення: 7.10.2022).

451. Юзич Ю. Батько української аеророзвідки – полковник Армії УНР Павло Крицький. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/16/156723/ (дата звернення: 20.01.2020).

452. Як український газ зробив СРСР енергетичною супердержавою. 50 років тому Австрія почала отримувати пальне із Західної України. Texty.org URL: https://texty.org.ua/articles/85745/Jak_ukrajinskyj_gaz_zrobyv_SRSR_jenergetychnoju_superderzhavoju-85745/ (дата звернення: 17.09.2024).

453. 8 маловідомих фактів про Дмитра Чижевського. Новий громадянин. URL: https://ngr.com.ua/2023/04/04/8-malovidomih-faktiv-pro-dmitra-chizhevskogo/ (дата звернення: 17.12.2024).

454. 15 жовтня. GAZETA.UA. URL: https://gazeta.ua/articles/dates-newspaper/_15-zhovtnya/357616 (дата звернення:12.08.2017).

455. 118 років тому народився Дмитро Чижевський. Цікаві факти про вченого. Рідна країна. Світоглядний портал. URL: https://ridna.ua/2012/04/118-rokiv-tomu-narodyvsya-dmytro-chyzhevskyj-tsikavi-fakty-pro-vchenoho/ (дата звернення: 17.07.2021).

456. 10 картин з життя Української бригади в Німецькім Яблоннім. Фото. Львів. URL: https://photo-lviv.in.ua/10-kartyn-z-zhyttya-ukrajinskoji-bryhady-v-nimetskim-yablonnim/ (дата звернення: 16.08.2024).

457. Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори. Леонід Мосендз. Ідеаліст. Українське життя в Севастополі. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/25poetiv4.html (дата звернення: 14.09. 2016).

458. Czechoslovakian Film History. URL: http://www.learnaboutmovieposters.com/newsite/INDEX/COUNTRIES/Czech/CzechFilmHistory.asp (дата звернення: 24.05.2021).

Дисертації, автореферати дисертацій

459. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20-30-і роки XX століття: дис. …канд. іст. наук: 07.00.01. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 1997. 198 с.

460. Галай О. Ю. Науково-педагогічна діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період (1918–1939): дис... канд. іст. наук:

13.00.01. Луганський держ. пед. ін-т ім. Тараса Шевченка Східноукраїнського університету. Луганськ, 1998. 164 с.

461. Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 20 с.

462. Дудник О. Я. Студентський рух в еміграції. Центрально-Східна Європа 20 роки XX століття: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.02. Інститут історії НАН України. Київ, 2003. 21 с.

463. Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. … канд. іст. наук: 09.00.12. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. 224 с.

464. Криськов А. А. Українська еміграція в Чехословаччині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.02. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 1997. 18 с.

465. Стремидло В. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20–30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. …. канд. іст. наук: 07.00.02. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 1994. 19 с.

Турчин Я. С. 219.

466. Тютенко Р. В. Українська військова еміграція в міжвоєнний період (1919–1939). дис….. д. і. н.: 07.00.01. Український вільний університет. Мюнхен, 2021. 235 с.

467. Чугаєвська Л. В. Створення та діяльність українських студентських організацій на еміграції. (1920–1939 рр.): дис. …. канд. іст. наук: 07.00.01. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 217 с.

468. Яворський А. А. Професійні громадські об’єднання українських емігрантів в Чехословаччині (1923–1939): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.02. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК З КОРОТКИМИ БІОГРАМАМИ

Авраменко Василь Кирилович (1895–1981)	Балетмейстер, хореограф, актор, кінорежисер, педагог. Учасник визвольних змагань 1917–1921рр. З 1921 р. по 1929 р. жив у Галичині. У 1924–1925 рр. проживав в Подєбрадах.
Андрієвський Петро Євгенійович (1880–1945)	Ветеринар, біолог-бактеріолог. У 1922–1933 рр. – професор біології та зоології УВУ. З 1933 р. переїхав до Варшави.
Антонович Дмитро Володимирович (1877–1945)	Український історик мистецтва і театру, колишній морський міністр і дипломат. У 1920–1930-х рр.: засновник і ректор УВУ, голова Історико-філологічного товариства, один із засновників Музею визвольної боротьби України.
Аркас Микола Миколайович (Третій) (1898–1980)	Філолог-елліністка, перекладач, історик. Колишній піхотинець, який емігрував спершу до Османської імперії, а звідтіля до ЧСР. Вищу освіту здобув в УВУ.
Андрієвський Петро Євгенійович (1880–1945)	Ветеринар, біолог-бактеріолог. У 1922–1933 рр. – професор біології та зоології УВУ. У 1933 р. переїхав до Варшави.
Безкровний Кузьма Якимович (1877–1937)	Економіст. Колишній член Військової Кубанської ради та міністр внутрішніх справ Кубанської Народної Республіки. В УГА в Подєбрадах – асистент кафедри рахівництва у 1922–1939 рр.
Бербедер (Бербеде) Фредерік (1965 р.н.) –	Французький прозаїк, публіцист, літературний критик, редактор, сценарист, актор та режисер. Вважається одним з найцікавіших сучасних письменників Франції.
Білецький Леонід Тимофійович (1882–1955)	Літературознавець. У 1923-1933-х рр. – професор й завідувач кафедри історії української літератури, перший ректор

	УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі
Білецька (Ольжич, Лазор) Катерина (Килина) Леонідівна (1919–1996)	Молодша донька професора Л. Білецького, дружина О. Ольжича. Навчалася на філософському факультеті УВУ в Празі, членкиня ОУН(м).
Білодуб Савва Микитович (1898–1956)	Український військовий діяч, підполковник армії УНР.
Біднов Василь Олексійович (1874–1935)	Громадський та культурний діяч, колишній член УЦР, громадсько-культурний діяч, історик української церкви. У 1922–1928 рр. – професор УВУ.
Білон Петро Павлович (1879–1959)	Громадський дія, православний священик. Протоієрей. Колишній керівник канцелярії Повітряного флоту УНР, капелан армії УНР. У 1924 р. емігрував до Канади.
Бич Лука Лаврентійович (1870–1944)	Політик, перший голова Кубанського краєвого уряду, професор УГА в Подєбрадах у 1922–1939 рр. Читав курси: «Місцеве самоврядування», «Торгівельне право».
Богацький Павло Олександрович (1883–1962)	Письменник, журналіст, політичний та військовий діяч. Працював у редакції часопису «Нова Україна» в 1923–1925 рр., з 1929 р. очолив Українську Селянську спілку в ЧСР, у 1926–1929 рр. – голова Українського видавничого фонду, з 1929 р. по 1939 р. працював в УСІ, дійсний член Українського історико-філологічного товариства.
Борковський Іван Іванович (1897–1976)	Археолог, дослідник Празького граду. Колишній вояк австро-угорської армії. Студент філософського факультету Карлового університету в 1922–1927 рр. у 1929 р. захистив кандидатську дисертацію.
Бородаєвський Сергій Васильович (1870–1942)	Громадський діяч, теоретик та організатор кооперативного руху в Україні. У 1922–1939 рр. – професор УВУ та УГА в Подєбрадах.

Бочковський Ольгерд-Іполит ? (1895–1939)	Соціолог, етнолог, політолог, публіцист, громадський діяч, колишній секретар Дипломатичної місії УНР в ЧСР, у 1924–1939 рр. доцент УВУ та УГА в Подєбрадах.
Вагнер В'ячеслав ? (?–?)	Музикознавець. У 1917–1918 рр. навчався в Тамбовській консерваторії, згодом в Московській. У 1924–1928 рр. – лектор кафедри теорії музики і композиції УВПІ ім. М. Драгоманова
Верба Дмитро Григорович (1902–1977)	Хорунжий Армії УНР. У 1926–1930 рр. навчався на інженерному факультеті УГА. У 1931–1939 рр. працював у Рівному інженером на будівгицтві.
Варивода Антін ? (1869–1936)	Комендант Легіону Українських Січових Стрільців, полковник Галицької армії Полковник УГА. Керівник бригади інтернованих вояків у Німецькому Яблонному. У 1923 р. виїхав до Відня.
Виноградов Іван Васильович (1895–1981)	Архімандрит, учасник Білого руху. З 1929 р. був скерований на допомогу єпископу Се́ргію. З 1927 р. учасник Російського загальновійськового союзу (російською РОВС).
Вировий Євген Семенович (1889–1945)	Громадський і культурно-освітній діяч, педагог і видавець. Колишній засновник Катеринославської «Просвіти», голова культурно-просвітньої комісії Трудового конгресу України. В ЧСР з 1919 р. Голова Українського товариства прихильників книги в 1926–1934 рр., комендант Спілки українських пластунів-емігрантів в 1931–1933 рр.; філателіст – власник відомої колекції марок, неодноразово нагороджених на міжнародних виставках.
Вовк Юрій Володимирович (1899–1961)	Графік, портретист, книжковий ілюстратор пригодницьких книжок. Навчався в Карловому університеті та Українській

	студії пластичного мистецтва. Онук Ф. К. Вовка та Д. М. Антоновича.
Вольф Арнольд ? (1877–1924)	Генерал – чотар УГА. Керівник бригади інтернованих вояків у Йозефові. Помер у Йозефівському таборі.
Гайдак Микола Григорович (1898–1971)	Бджоляр, винахідник пилку для штучного годування бджіл, член Ентомологічного товариства Америки та Національного географічного товариства США. Учасник Української революції 1917–1921 рр. Учень Матуральних курсів при УГА в Подєбрадах у 1924 р. Вільний слухач Празького Політехнічного інституту та УВУ, дійсний студент УГА. У 1925–1926 р. закінчив Автотракторні курси в Празі Із 1927 р. по 1930 р. працював асистентом на одній із чехословацьких дослідних станцій бджільництва. Позитивний євгеніст. У 1930 р. виїхав до США.
Галаган Микола Михайлович (1882–1946)	Громадсько-політичний діяч, колишній посол УНР в Угорщині та Румунії; в Празі з 1922 р., де працював в різних громадських організаціях до 1939 р.
Галин Мартирій Андрійович (1858–1943)	Лікар-хірург, доктор медицини. Розробник української медичної термінології. Член Спілки українських лікарів Чехословаччини.
Галушко Дмитро Олександрович (1899–1942)	Хорунжий Армії УНР, закінчив УГА в Подєбрадах в 1927 р., «поворотник».
Галущинський Теодосій Тит (1880–1952)	Священник УГЦК, історик Церкви, дійсний член НТШ; відомий також тим, що в 1916 р. переконав Івана Франка (1856–1916) прийняти таїнство сповіді.
Геніюш Лариса Антонівна (1910–1983)	Білоруська поетка, письменниця і громадська діячка. Дружина Івана Геніюша (1902–1979) – члена Спілки українських лікарів в Чехословаччині. Проживала з чоловіком та сином в Чехословаччині з

	1937 р. по 1948 р. Ларису Геніюш називають білоруською Оленою Телігою.
Гловінський (Ґловінський) Євген Олексійович (1894–1964)	Громадський діяч і вояк. Колишній поручик гарматної бригади 3-ї Залізної дивізії . навчався в УГА в 1923–1927 рр. У 1929 р. переїхав до Польщі.
Говсієва Тетяна Іванівна (1897–1969)	Вчитель англійської мови в Українській реформованій гімназії у Ржевницях у 1924–1939 рр.
Гончарів-Гончаренко Антоній Іванович (Гончаренко Антін Іванович) (1891–1940)	Пластун, вояк, лікар. Колишній скарбник Українського військового клубу ім. Гетьмана Павла Полуботка; дивізійний лікар Запорозької дивізії під час Кримського походу Петра Болбочана, хорунжий Армії УНР. З 1921 р. у міжвоєнній Чехословаччині. Член Спілки українських лікарів ЧСР (1922–1940). У 1924–1927 рр. навчався на лікарському факультеті Карлового університету. Російський диплом лікаря нострифікував. З 1930 р. жив у с. Варах поблизу Берегово, працював в Ужгороді. Після угорської окупації Карпатської України переїхав назад до Чехії у м. Брно, де і помер.
Гомзин Борис Володимирович (1887–1965)	Поет, прозаїк, драматург, політичний та військовий діяч; підполковник армії УНР; був наближеною людиною до гетьмана П. Скоропадського, тому в ЧСР очолював Союз гетьманців-державників. У 1923–1927 рр. студент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, в 1928–1933 рр. – асистент кафедри історії української літератури УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1938 р. виїхав до Німеччини.
Горбачевський Іван Якович (1854–1942)	Хімік, епідеміолог, громадсько-політичний діяч, науковець. Колишній перший міністр охорони Австрії. У 1920–1930-х рр. –

	професор Карлового університету, засновник товариства «Українська громада в Празі», засновник фонду допомоги студентам при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, з 1924 р. – ректор УВУ.
Григоріїв Никифор Якович (1883–1953)	Громадський і політичний діяч, публіцист і педагог. Колишній міністр освіти, член Трудового конгресу. У 1921–1939 рр.: заступник Голови УГК, професор УВУ, УВПІ ім. М. Драгоманова, УСІ, очолював Український музей-архів і Український всепрофесійний робітничий університет.
Гула Федір Іванович (1890–1953)	Вчений, астроном. У 1923–1930-х рр. – доцент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, у 1923–1935 рр. – викладач Української реформованої гімназії в Ржевницях. У 1935 р. виїхав до Коломийщини.
Дараган Юрій Юрійович (1894–1926)	Поет, представник «празької поетичної школи». Колишній вояк Армії УНР. У 1923 р. став студентом УВПІ ім. М. Драгоманова. Через туберкульоз горла помер у березні 1926 р.
Дзидз Степан ? (1893–1945)	Громадський діяч, графік, архітектор. Колишній учасник визвольних змагань. Інтернований вояк у таборах Ліберця та Йозефова. У 1930-х рр. закінчив Празьку Політехніку.
Добриловський Микола Митрофанович (1888–1971)	Учасник визвольних змагань, вчений-економіст. Професор Української Господарської академії в Подєбрадах у 1922–1935 рр., Українського Технічно-господарського інституту, створеного на базі УГА (1936–1939).
Довгаль Спиридон Микитович (1896–1975)	Підполковник Армії УНР, науковець, літератор, журналіст. Член ЗО УПСР. Студент, а згодом доцент кафедри економіки УГА в Подєбрадах. Редактор часопису «Нова Україна» в 1925–1929 рр. Організатор Українського робітничого університету (1927–1931). На

	Підкарпатській Русі видавав часопис «Вперед» (Ужгород, 1932–1938 рр.) і газету «Нова Свобода» (Ужгород; Хуст, 1938–1939 рр.). «Нова Свобода» була офіційним органом уряду Карпатської України, першою українською щоденною газетою на Закарпатті, яка друкувалась включно до 16 березня 1939 р. – останнього дня існування Карпатської України.
Дольницький Мирон Андрійович (1892–1968)	Військовий діяч і географ. У 1923–1933 рр. Доцент в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Проживав у Празі до 1939 р.
Донцов Дмитро Іванович (1883–1973)	Літературний критик, філософ. Ідеолог українського інтегрального націоналізму.
Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951).	Політик та історик. Колишній міністр закордонних справ Української держави. Професор історії УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та УВУ в 1924–1933 рр. 1939–1945 рр.
Дорошенко Наталія Михайлівна (1888–1970)	Громадська діячка та драматична актриса. Дружина Дмитра Дорошенка.
Дністрянський Станіслав Северинович (1870–1935)	Політичний діяч і юрист, автор проекту Конституції ЗУНР. У 1923–1933 рр. працював в УВУ, УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, Німецькому університеті в Празі, Вільній школі політичних наук (Прага).
Дяченко-Гордаш Ніна ? (1900 – після 1953 р.)	«Подільський голос» Капели Кошиця. У 1925–1930 рр. – викладачка вокального співу УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Авторка першого підручника з теорії вокалу. У 1930–1932 рр. – прима Пльзенського міського театру. У 1932–1939 рр. – прима оперної трупи Чеського театру в Оломоуці.
Дяченко Григорій Онуфрійович (1896–1972)	Співак (тенор), хоровий диригент, композитор. Навчався в Празькій консерваторії в 1926–1930 рр. У 1929–1932

	– рр. співав в оперному театрі м. Пльзнь, у 1932–1945 рр. в театрі Оломоуца. У 1945–1949 – в оперному театрі Опави (Чехія). Чоловік Ніни Дяченко-Гордаш.
Єзавітов Костянтин Борисович (1893–1946)	Білоруський політичний, громадський і військовий діяч, публіцист, перекладач, педагог, генерал-майор, в Першу світову війну проводив активну просвітницьку й організаційну роботу серед солдатів-білорусів Північного фронту. У роки Білоруської Народної Республіки обіймав посаду міністра військових справ. У 1919–1920 рр. був керівником дипломатичної місії БНР у Латвії та Естонії. Встановив дипломатичні відносини білоруського уряду з урядами України, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії. У 1921–1944 рр. проживав у Латвії
Ейхельман Отто Оттович (1854–1943)	Український громадсько-політичний діяч, вчений-правознавець. В еміграції – професор УВУ, Подєбрадської Господарської академії і УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі (1924–1933 рр.). Дійсний член секції соціології УСІ.
Єндик Ростислав-Роман ? (1906–1974)	Антрополог, письменник, публіцист, журналіст, громадсько-політичний діяч. У 1920-х навчався у Львіському та Берлінському університетах.
Єреміїв Михайло Михайлович (1889–1975)	Громадсько-політичний діяч, журналіст, колишній секретар Дипломатичної місії УНР в Італії. Ініціатор створення ЦЕСУСу (1922–1939), доцент УГА в 1922–1927 рр. Організатор та член «Українського Соколу». У 1928 р. виїхав до Швейцарії.
Животко Аркадій Петрович (1890–1948)	Громадсько-політичний діяч, журналіст, дослідник преси. У 1923–1925-х рр. – асистент кафедри педагогіки УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Очільник Українського історичного кабінету в 1930–

	1939 рр.
Жихович Олександр Максимович (1900–1973)	Дивізійний лікар 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. У 1922–1927 рр. – студент УГА в Подєбрадах. У 1928–1930 рр. – бухгалтер книжкової друкарні акціонерного видавництва «UNIO» (Ужгород). У 1931–1932 рр. – учитель народної школи в Брестові-Плоскановицях (поблизу Мукачево). У1933–1936 рр. – закупівельник молока та молочної продукції одного із приватних підприємств, менеджер буфету та молочного ресторану. (Ужгород). У 1936–1938 рр. – власник «Народного молочного підприємства» – «Národní mlékarni» (Ужгород).
Залевський Болеслав Миколайович (1896–1945)	Український військовий діяч, командир 5-го Богданівського куреня 2-ї Запорізької бригади 1-ї Запорізької дивізії армії УНР.
Зеркаль Сава Петрович (1896–1980)	Громадський діяч, інженер, письменник, публіцист та видавець. У 1928–1939 рр. – інженер Братиславського відділу з регуляції річок та меліорації.
Зленко Петро Андрійович (1891–1954)	Громадський діяч, публіцист, бібліограф. У 1924–1928 рр. – студент УВПІ ім. М. Драгоманова, у 1928–1933 рр. – бібліотекар УВПІ ім. М. Драгоманова. У 1936–1939 рр. – бібліотекар Слов'янської бібліотеки у Празі.
Змієнко Всеволод Юхимович (1886–1938)	Генерал-хорунжий Армії УНР. Визначний військовий діяч Армії УНР, один з організаторів військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі. У 1924–1938 рр. проживав у Польщі.
Іваненко Євген ? (1883–1941)	Математик, колишній голова Департаменту преси та пропаганди УНР. У 1923–1933 рр. – професор УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1922–1939 рр. викладач, а згодом директор Української реформованої

	гімназії в Ржевницях.
Іванис Василь Миколайович (1888–1974)	Економіст, інженер. Громадсько-політичний кубанський діяч. З 1927 р. – професор УГА в Подєбрадах. У 1932-1939 рр. – професор Українського технічно-господарського інституту.
Іваницький Борис Георгійович (1878–1953)	Фахівець в галузі лісознавства. Громадсько-політичний діяч. Колишній міністр землеробства в уряді УНР. У 1922–1939 рр. – професор кафедри лісівництва та дендрології УГА в Подєбрадах. У 1926–1932 рр. – ректор УГА. З постанням УТГІ, як наступника УГА, займав посаду професора лісівництва та дендрології до 1939 р., а посаду ректора до 1935 р.
Івасюк Іван Васильович (1879–1933)	Міністр фінансів Кубані, економіст, доцент УГА в Подєбрадах у 1923–1932 рр.
Кабачків Іван Максимович (1874–1962)	Політик і економіст. Колишній державний контролер у ранзі міністра в урядах УНР. У 1923–1933 рр. – доцент та завідувач кафедри економіки, заступник завідувача кафедри соціології в 1923–1933-х рр. УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Викладав також в УВУ.
Касіян Василь Ілліч (1896–1976)	Радянський художник і графік. Колишній вояк УГА. Радянське громадянство прийняв у 1923 р. Поворотник 1927 р. У 1922–1926 рр. – студент Празької академії мистецтв.
Кедрин-Рудницький Іван Іванович (1896–1995)	Історик, політик і журналіст. Колишній фахівець державних установах освіти Гетьманату та Директорії. У 1919 р. у Вінниці вступив до лав Армії УНР. А в 1920–1930-х був зв'язковим між екзильним урядом УНР та найвпливовішою політичною партією в Західній Україні – Українським Національно-Демократичним Об'єднанням (УНДО).

Кричевська-Росандич Катерина Василівна (1926–2021)	Українська та американська художниця, меценатка
Кобилянський Люцій Ремігійович (1855–1941)	Громадсько-культурний діяч, дипломат, лікар. Колишній тимчасовий повірений УНР в Угорщині. Докладних відомостей про те, чим займався в ЧСР, не віднайдено. Похований на Ольшанському кладовищі.
Кобизький Іван Митрофанович (1891–1933)	Військовий і громадський діяч, просвітянин. У 1923 р. прибув до Праги з 29 вихованцями школи пластунів із табору в Щипйорно (Польща), з 1925 р. аспірант УГА в Подєбрадах, перший директор й професор Української реформованої реальної гімназії в Ржневницях.
Коваль Володимир Дмитрович (1885–1927)	Громадсько-політичний діяч, агроном; колишній скарбник Української Центральної Ради. З 1924 р. жив і працював в ЧСР, автор ряду наукових праць з аграрної історії.
Колеса Олександр Михайлович (1867–1945)	Літературознавець і мовознавець, громадський діяч. У 1923–1939-х рр. – професор Карлового університету та УВУ. Заступник голови Чесько-українського комітету допомоги українським і білоруським студентам у 1921–1929 рр.
Колядинський Степан ? (1893–1926)	Сотник армії УНР**,** скульптор і графік. Навчався в Український студії пластичного мистецтва.
Корнійчук Артем ? (1898–1978)	Архітектор, графік. У ЧСР з 1922 р. Навчався в Художньо-промисловій школі Праги в 1922–1927 рр. З 1928 р. працював заступником голови проектанта в архітектурному ательє Ф. Ройта. Був головою Українського видавничого фонду та членом Товариства запорожців. Гетьманець.
Королів Василь Костянтинович	Громадський діяч, політик, письменник і видавець. Колишній «тупівець» та

(1879–1943)	засновник Української Центральної Ради, фахівець Дипломатичної місії УНР у ЧСР. У 1922–1932 рр. – доцент УГА в Подєбрадах. У 1933–1939 рр. підпрацьовував на Закарпатті, малюючи ікони та розписуючи храми.
Королів Наталена Андріанівна (1888–1966)	Письменниця, перекладачка, лексикограф, єгиптолог, археолог, художник й театральна акторка. Дружина Василя Короліва.
Косач-Шимановська Оксана Петрівна (1882–1975)	Перекладачка та музикозанвець, рідна сестра Лесі Українки. До ЧСР переїхала в 1923 р. з Німеччини. У 1923 р. працювала перекладачкою в концерні «Чехомашіне» при заводах «Шкода». Лектор французької мови в УВУ та української реформованої гімназії в Ржневницях (Модржанах).
Кошиць Олександр Антонович (1875–1944)	Диригент, композитор, етнограф; керівник Української республіканської капели (1919–1924).
Кравс Антон ? (1871–1945)	Генерал-чотар. Керівник інтернованих українських вояків у Ліберці. У 1924 р. виїхав до Відня.
Крестінський Микола Миколайович (1883–1938)	Державний та партійний діяч РСФРР і СРСР, дипломат. З 20 червня 1922 р. по 26 вересня 1930 р. – повноважний представник РРФСР (СРСР) у Німеччині. У 1922 р. – учасник Гаагської конференції. Заарештований як троцькіст, страчений 15 березня 1938 р.
Кулець Іван ? (1880–1952)	Художник, педагог, громадський діяч. Колишній солдат австро-угорської армії. У Празі з 1914 р. Один із засновників Української студії пластичного мистецтва. де викладав живопис.
Курманович Віктор Йосипович (1876–1945)	Генерал-чотар УГА, колишній державний секретар військових справ УНР. Керівник інтернованих вояків у Німецькому

	Яблонному. У 1923 р. переїхав до Відня.
Кушнір Володимир ? (1881–1933 (1939?))	Публіцист і журналіст. Жив і працював у Празі з 1923 р. У 1923–1933 рр. – доцент кафедри всесвітньої історії, лектор німецької мови УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Член празького Товариства українських журналістів і письменників.
Левитський Володимиро Фавстович (1854–1939)	Історик народного господарства та економічної думки. Професор Харківського сільськогосподарського інституту у 1920–1931 рр. Після 1931 р. про життя та смерть професора нічого не відомо.
Левитський Микола Григорович (1893–1939)	Дипломат, юрист. Колишній член Української центральної Ради. У червні 1921 р. вийшов зі складу ЗО УСДРП. Повернувся до Радянської України.
Левитська Ніна Григорівна (1902–1974)	Скульпторка. В Празі з 1923 р. через антипольску підпільну діяльність. у 19251929 рр. – студентка Української студії пластичного мистецтва. Навчалася також в УВПІ ім. М. Драгоманова на музично-педагогічному факультеті. Вільна слухачка філософського факультету Карлового університету. Написала у 1928 р. дисертацію на тему «Етика українського філософа Григорія Сковороди», однак до захисту не подала. Тісно товаришувала з Олександром Олесем.
Левитський Борис Костянтинович (1893–1965)	Композитор, співак, піаніст. У 1924–1928 рр. навчався в УВПІ ім. М. Драгоманова на музично-педагогічному факультеті. Працював інженером у Празі та виступав на українських концертах. Тісно приятелював з Олександром Олесем.
Левицький Модест Пилипович (1866–1932)	Письменник, культурний діяч, педагог, лікар. Колишній засновник УРДП та представник уряду УНР в Османській імперії. У 1922–1927 рр. – доцент УГА в Подєбрадах. У 1927 р. виїхав на Волинь.

Леонтович Іван Миколайович (1860–1926)	Громадсько-політичний діяч. Меценат і філантроп. В еміграції – прихильник монархізму
Лісовський Роберт Антонович (1893–1982)	Художник-графік. Професор графіки Української студії пластичного мистецтва в 1929–1939 рр.
Літов Степан ? (?–?)	Лікар. У 1917–1920 рр. – заступник лікаря епідеміологічного загону Київської міської управи. У 1920 р. – лікар управи Київського водогону. З січня 1921 р. – лікар 24-ї дільниці Південно-Західної залізниці. З березня по травень 1921 р. – районний санітарний лікар Проскурова. У 1923–1926 рр. – асистент кафедри біології УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1922–1939 рр. – член Спілки українських лікарів Чехословаччини.
Лисянський Борис Миколайович (1892–1952)	Фізик, науковець, публіцист. У 1917–1920-х працював на різних посадах у Міністерстві фінансів УНР. У 1920–1939-х рр. – доцент УГА.
Лисько Зиновій ? (1895–1969)	Композитор і фольклорист. У 1924–1929 рр. студент УВУ, Карлового університету та Вищої школи майстрів Празької консерваторії. У 1925–1929 рр. – лектор кафедри вокального співу УВПІ ім. М. Драгоманова**.**
Липа Юрій Іванович (1900-1944)	Громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар. Автор української геополітичної концепції.
Лорченко Микола Іванович (1865–1953)	Підполковник Армії УНР. У 1924–1933 рр. – професор математики в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1922–1932 рр. – професор математики УГА в Подєбрадах.
Лоський Костянтин Володимирович (1874–1933)	Громадський і політичний діяч, дипломат, історик права. Посол УНР у Швеції, Фінляндії і Норвегії. Викладач історії права УВУ, декан правничого факультету УВУ в 1927–1928 рр., проректор УВУ в 1929–

	1930 рр.
Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939)	Громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, науковець. Колишній голова Дипломатичної місії УНР в Османській імперії. У 1927–1930 рр. – міністр внутрішніх справ Уряду УНР в екзилі. Жив і працював у празі у 1922–1927 рр. (Працював нічним сторожем на одній із меблевих фабрик)
Лужницький Григорій Леонідович (1903–1990)	Вчений, поет, драматург, театральний критик, історик театру. Докторант Карлового університету в 1922–1926 рр. У 1930-х – автор багатьох сенсаційно-пригодницьких повістей.
Лукасевич Євмен Кирилович (1871–1929)	Колишній «крутянець». Дипломат, журналіст, лікар, видавець, громадський діяч. Колишній міністр охорони здоров'я УНР у 1918 р., голова Дипломатичної місії УНР в Швейцарії у 1919–1920 рр.; з 1920 р. – міністр закордонних справ УНР в екзилі. У Чеській Політехніці здобув фах інженера.
Любченко Микола Петрович (1896–1937)	Український прозаїк, журналіст, літературний псевдонім – Кость Костко. У 1920–1924 рр. Працював у Народному комісаріаті закордонних справ, у 1924–1929 рр. – представник редакції газети «Комуніст», у 1929–1931 рр. – радник повпредства СРСР у Празі, у 1931–1934 рр. – голова Української організації Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном.
Стерн Лоренс (1713–1768)	Англійський письменник XVII ст. Найбільш відомі його романи: «Життя і думки Трістрама Шенді, джельтельмена», «Сентиментальна подорож Францією та Італією».
Лятуринська Оксана Михайлівна (1902–1970)	Малярка, скульпторка, письменниця, поетка, громадська діячка. Навчалася на філософському факультеті Карлового

	університету та в Українській студії пластичного мистецтва, Чеській високій художньо-промисловій школі.
Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952)	Політик та державник. Колишній керівник уряду УНР. З 1925 р. – бібліотекар УГА, а з 1927 р р. по 1932 р. – лектор курсів «Ботаніка», «Лугівництво та болотознавство».
Мако Сергій Олександрович (1895–1953)	Живописець, графік і педагог. У Празі з 1923 р.: засновник і професор малярства Української студії пластичного мистецтва; засновник і голова (1929–32) ідеологічно-мистецького. об'єднання «Скіфи»; водночас від 1924 р. викладач малювання кафедри будівництва Української господарської академії в Подєбрадах.
Малашко Микола Васильович (1898–1956)	Український військовий діяч, організатор Вільного козацтва Торецької Січі (1917) та Вільного козацтва Донецького басейну, голова Луганської повітової ради, козак Катеринославського повстанського коша та Армії УНР.
Маршинський Аполінарій Сератонович (1865–1929	Фінансист, політик. Колишній міністр фінансів УНР. У 1925–1929 рр. – доцент українознавства УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.
Мазуренко-Боголюбова Галина Сергіївна (1901–2000)	Письменниця та художник. У 1925–1932 рр. – студентка, а згодом викладачка УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1938–1939 рр. – студентка Української студії пластичного мистецтва.
Мазуренко Василь Петрович (1877–1937)	Громадсько-політичний діяч, інженер-технолог. У 1919 р. Голова Української дипломатичної місії УНР в Італії та Австрії. Повернувся до України в 1921 р. Вів перемовини з радянською стороною про повернення до УРСС українських соціалістів-революціонерів на чолі з

	М. С. Грушевським.
Мартос Борис Миколайович (1879–1977)	громадсько-політичний діяч, вчений-економіст, кооператор і педагог. Колишній голова Ради міністрів УНР. В 1920–1930 рр. – доцент Української господарської академії в Подєбрадах.
Матюшенко Борис Павлович (1883–1944)	Громадсько-політичний і державний діяч. Колишній член української делегації на Паризькій мирній конференції. Лікар-гігієніст, євгеніст. Член Спілки українських лікарів Чехословаччини.
Мацієвич Костянтин Андріанович (1873–1942)	Громадсько-політичний діяч, дипломат, учений-аграрник. Колишній голова Дипломатичної місії УНР в Румунії. Професор курсів «Сільськогосподарська економія» та «Громадська агрономія» в УГА у 1922–1939 рр.
Мельник Григорій ? (1983–1938(1939))	Український душпастир, голова Подєбрадського осередку УАПЦ, у 1924–1928 рр. – студент музично-педагогічного факультету УВПІ ім. м. Драгоманова в Празі. З 1929 р. переїхав до Закарпаття. Вчитель музики Севлюської гімназії м. Королево. За неперевіреними даними – учасник одного із боїв з угорцями в добу Карпатської України.
Мірна Зінаїда Валентинівна (1878–1950)	Громадська діячка. Колишня членкиня Української Центральної Ради. У 1920–1930-х рр. – незмінний голова Українського жіночого союзу в Празі, з 1937 р. – член Світового союзу українок.
Мірний Іван Іванович (1872–1937)	Політик. Колишній голова канцелярії Міністерства закордонних справ в добу Гетьманату та Директорії УНР. У 1925–1933-х рр. – директор канцелярії УВПІ в Празі.
Мицюк Олександр Корнійович (1883–1943)	Громадський діяч, юрист, економіст, соціолог. Колишній директоріанський міністр внутрішніх справ, організатор

	Вінницького та Кам'янецького «Господарсоюзів». У 1921–1925 рр. – член Українського громадського комітету. У 1922–1939 рр. – професор УВУ та УГА в Подєбрадах. У 1938–1939 рр. – ректор УВУ.
Мосендз Леонід Маркович (1897–1948)	Поет, прозаїк, есеїст, гуморист, науковець і громадський діяч. У 1923–1927 рр. – студент УГА в Подєбрадах. У 1928–1932 рр. – асистент УГА. У 1938–1939 рр. – викладач Державної академії в Сваляві (Закарпаття).
Мухин Михайло Миколайович (1894–1974)	Літературознавець, критик публіцист, перекладач. Один з організаторів Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУСу), а з березня 1923 р. – референт для зносин зі студентами романських країн відділу міжнародних зносин. Лектор Українського соціологічного інституту в 1925–1928 рр. Член: Союзу українських журналістів і письменників на чужині (1919 – 1945) (Прага), Українського товариства прихильників книги в Празі (1926 – 1942). Співредактор часопису: «L'orient Libre» (Прага, 1924–1925). У 1933–1938 рр. проживав в Ужгороді.
Наріжний Симон Петрович (1898–1983)	Вчений, дослідник української еміграції, бібліограф, історик. Закінчив філософський факультет УВУ, у 1928–1932 рр. Викладач УВПІ ім. М. Драгоманова, директор Музею визвольної боротьби України в 1945–1948 рр.
Наріжна-Жуківська Наталя Симонівна (1922–2018)	Громадська діячка, член ОУН (б) з 1939 р. Донька Симона Наріжного. Учениця Української реформованої гімназії в Ржевницях (Модржанах) у 1929–1938 рр.
Нижанківський Нестор Остапович	Піаніст, композитор і музичний критик. Колишній вояк УГА.

(1893–1940)	У 1923–1929 рр. – доцент та завідувач кафедри теорії музики і композиції УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1929 р. повернувся до Львова.
Огієнко Іван Іванович (1882–1972)	Науковець, єпископ ППЦ (від 1940 р.), предстоятель УГПЦК (з 1951 р.). політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, лексикограф, історик церкви та педагог.
Олесь Олександр (Олександр Іванович Кандиба) (1878–1944)	Поет, драматург, представник символізму. Колишній аташе з культурних питань посольства УНР в Угорщині
Ольжич Олег Олександрович (1907–1944)	Поет, політичний діяч, археолог. Син Олександра Олеся. Член ОУН (м). У 1925–1930 рр. – дійсний студент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі (1924–1928) й одночасно вільний слухач Карлового університету (1926–1930). У 1930–1932 – рр. – асистент кафедри археології УВУ. Займався науковою діяльністю. У 1938 р. виїздив до США з метою створення Українського наукового інституту в Америці.
Омельченко Григорій Васильович (1884–1947.	Член кубанської громади, письменник і видавець. У 1925–1933 р. доцент кафедри історії слов'ян УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, викладач й директор Української реформованої гімназії в Ржевницях у 1922–1939 рр.
Омелянович-Павленко Іван Володимирович (1881–1962)	Український військовий діяч, командир Сердюцького Лубенського полку, кошовий Харківського козацького коша, інспектор кінноти армії УНР, командир Окремої кінної дивізії армії УНР в 1920 р.
Ортинський Іван-Хризостом ? (1897–1968)	Венеролог і патологоанатом, котрий з 1934 р. мав приватну практику в Празі, лікуючи шкірні та венеричні хвороби. Його

	відомі наукові розвідки: «Розацеа та деякі захворювання кровообігу шкіри обличчя» (1939) та стаття «Dermatitis herpetic formis Duhring» (1940).
Остапенко Сергій Степанович (1881–1938)	Державний та політичний діяч, економіст. Економічний радник української делегації у Бресті-Литовському. За часів Директорії – міністр торгу і промисловості. Позапартійний. У 1920–1921 рр. працював у Кам'янець-Подільському державному українському університеті, Миропільському технікумі. Ув'язнений в 1921 р. у «Справі ЦК УПРС». Після п'яти років ув'язнення викладав у вузах Києва та Харкова, співпрацював з кількома економічними виданнями та редакцією журналу «Червоний шлях». У 1937 р. вдруге заарештований та страчений.
Паливода Іван Симонович (1885–1985)	Політичний діяч, педагог. Колишній міністр пошти та телеграфу доби УНР. У 1922–1925 рр. – студент Української студії пластичного мистецтва. У 1922–1939 рр. – вчитель Української реформованої гімназії в Ржевницях (Модржанах).
Пасічник Трохим Іванович (1896–1968)	Філолог, мовознавець. Випускник Вінницького вчительського інституту 1916 р. Колишній фахівець «у справі військової пропаганди і українізації війська», член УПСР. У 1924–1929 рр. – вчитель української мови Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1922–1939 рр. – вчитель української мови Української реформованої гімназії в Ржевницях.
Пастернак Ярослав Іванович (1892–1969)	Археолог, професор УВУ та асистент державного Археологічного інституту в Празі в 1923–1928 рр.
Петрів Всеволод Миколайович	Письменник, і педагог. Генерал-хорунжий Аармії УНР. У 1923–1933-х рр. – лектор

(1883–1948)	кафедри гігієни УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, професор Української реформованої гімназії в Ржевницях у 1922–1939 рр.
Приходько Олекса Кіндратович (1887–1977)	Диригент, педагог, промоутер Української республіканської капели Кошиця.
Подоляк Костянтин Іванович (1898–1964)	Хорунжий, військовий сапер 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. У 1924–1931 рр. спершу асистент, а потім лектор Української Господарської академії в Подєбрадах
Прокопович В'ячеслав Костянтинович (1881–1942)	Громадсько-політичний діяч, педагог, історик, публіцист. Колишній міністр народної освіти УНР та голова Ради міністрів УНР. Жив і працював у Франції. У 1925–1939 рр. – головний редактор тижневика «Тризуб».
Прохода Василь Хомич (1890–1971)	Політичний і культурно-громадський діяч, підполковник Армії УНР, науковець, історик, публіцист. У 1922–1927 рр. - студент УГА в Подєбрадах, у 1927–1932 рр. лектор цієї ж академії. У 1927–1939 рр. – голова Товариства колишніх вояків Армії УНР в ЧСР. У 1926–1936 рр. – голова юнацько-спортивної патріотичної організації «Український Сокіл»
Пулюй Іван Павлович (1845–1918)	Фізик, електротехнік, винахідник. Встановив фундаментальні властивості й природу катодних і Х-променів.
Равич Дмитро ? (1900–1942)	Інженер і музикознавець. У 1930–1933 рр. асистент кафедри історії музики УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Довголітній голова Українського академічної громади в ЧСР (1919–1941). У 1939 р. – голова ЦЕСУСу.
Радзієвський Степан Степанович (1896–після 1936)	Військовий і громадський діяч, студент УГА в Подєбрадах, учасник студентського хору в Подєбрадах, у 1930-х рр. виїхав до Буковини.
Рейтлінгер Микола ?	Колишній керівник комісії по вивченню

(?–?)	соціальних питань і соціальних рухів в українській Академії Наук. З 1921 р. в Польщі. Перекладач з англійської мови при Червоному Хресті та в Американській школі у Варшаві У 1924–1925 рр. – лектор англійської мови УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Після 1925 р. подальша доля невідома.
Ріпецький Степан Теодорович (1894–1986)	Адвокат, політичний діяч, публіцист. Колишній «січовий стрілець». У1921–1926 рр. – лектор кафедри економіки та права УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1926 р. повернувся до Львова.
Риндик Степан Титович (1887–1972)	Письменник, інженер-механік, термінограф. Колишній машиніст паровозу, начальник станції, працівник видавництва «Дністр». З 1920 р. у Польщі. У 1921–1925рр. – член Українського громадського комітету. У 1924–1933-х рр. – доцент і завідувач кафедри теоретичної механіки та теоретичної фізики УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.
Россіневич Микола Олександрович (1893–1946)	Полковник Армії УНР, гетьманець, У 1923–1927 рр. – студент УГА в Подєбрадах (інженер-лісівник), секретар філософського факультету УВУ в 1925–1939 рр.
Рудницький Степан Львович (1877–1937)	Географ, етнограф і картограф. У 1921–1926 рр. професор географії УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1927 р. виїхав до УРСС.
Русова Софія Федорівна (1856–1940)	Педагог, письменниця, громадський діяч. У 1920–1930-х рр. – засновник Національної ради українських жінок у Празі. співпрацювала з різними науковими установами української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР. Зокрема, у 1923–1933 р. – завідувач кафедри педагогіки УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.

Рознатовський Микола (?–?)	Гетьманець. Інженер-кооператор. У 1928 р. закінчив УГА в Подєбрадах.
Саватій (Антонін Їндржіх Врабець) (1880–1959)	Чеський біскуп Константинопольської православної церкви й архієпископ Празький та всієї Чехословаччини, панславіст
Савицький Петро Іванович (1894–1983)	Геолог. Випускник Вінницького вчительського інституту 1917 р., колишній завідувач освітнього відділу Кам'янець-Подільської міської управи. Член УРДП, затятий симпатик С. Петлюри. У 1923–1933 рр. – доцент кафедри геології та мінералогії. У 1933 р. переїхав до Польщі.
Садовський Валентин Васильович (1886–1947)	Політик, географ, економіст і журналіст. Колишній член «Центральної» і «Малої» Рад, генеральний секретар судових справ, народний міністр праці УНР. У 1925–1938-х доцент УГА. Викладав курси: «Географія» та «Соціальна політика».
Сальський Володимир Петрович (1885–1940)	Полковник Генштабу Армії УНР, генерал-хорунжий; у 1920–1930-х рр. – військовий міністр УНР в екзилі, жив і працював у Варшаві.
Сантаяна Джодж (1863–1952)	Американський філософ і письменник іспанського походження
Сапицький Віктор Андрійович (1889–1942)	Правознавець і кооператор. Колишній віце-консул Української Держави в Саратові в 1918 р., в добу УНР – директор Кредитної канцелярії Міністерства фінансів. У 1922–1936 рр. – професор Української Господарської академії в Подєбрадах, у 1936–1939 рр. – професор УТГІ в Подєбрадах.
Сергій (Аркадій Дмитрович Корольов) (1881–1952)	Єпископ РПЦ, виступав проти автокефалії Польської православної церкви, за що був висланий до Чехословаччини. Призначений митрополитом Західноєвропейських православних російських церков Євлогієм вікарієм та настоятелем храму святого

	Миколая в Празі. Опікувався також православними общинами Брна й Братислави.
Сікорський Петро Дмитрович (1875–1953) –	Митрополит Полікарп, український церковний діяч, митрополит УАПЦ в діаспорі (Франція).
Сірополко Степан Онисимович (1872–1959)	Громадський діяч, педагог, бібліограф; у 1920–1930-х рр. – доцент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, голова Українського Педагогічного товариства в Празі, член Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Прага), член Українського Історико-філологічного товариства.
Сімович Василь Іванович (1880–1944)	Мовознавець, філолог, культурний діяч. У 1923–1933 рр. – проректор, професор, завідувач кафедри української мови УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1933 р. повернувся до Львову.
Сидоренко Григорій Микитович (1874–1924)	Політик і дипломат, інженер шляхів. Колишній міністр пошт і телеграфу, голова делегації УНР на Паризькій мирній конференції, у 1919–1922 рр. – посол УНР в Австрії. У 1923–1924 рр. – директор бібліотеки УГА в Подєбрадах.
Сім'янцев Валентин Іванович (1899–1992)	Колишній сотник Армії УНР («чорний запорожець»). У 1924 р. закінчив Матуральні курси при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, в 1925–1929 рр. – студент УГА в Подєбрадах, у 1930–1939рр. – інженер-гідротехнік декількох чехословацьких фірм; був одружений на чешці, у цьому шлюбі народився син.
Січинський Володимир Юхимович (1894–1962)	Український архітектор, графік і мистецтвознавець. У 1923–1933 рр. – лектор, а згодом доцент УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1934–1939 рр. – голова Українського товариства

	прихильників книг у Празі.
Скидан Микола Антонович (1894–1954)	Агроном і видавець. Колишній Липовецький повітовий комісар (Вінниччина), делегат Трудового конгресу та член Продовольчої комісії. Багаторічний секретар Закордонного осередку УПСР. У 1925–1929 рр. – студент агрономічного факультету Чеської Політехніки (Прага). У 1929–1934 рр. – науковий співробітник кафедри рослинництва та садівництва. У 1934–1939 рр. – очільник Українського суспільного видавництва (Прага).
Славінський Максим Антонович (1868–1945)	Літератор; посол УНР у Чехословаччині з 1919 р. У 1926–1933-х рр. – професор і завідувач кафедри історії західноєвропейських літератур УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1922–1939рр. – професор новітньої історії УГА в Подєбрадах.
Слюсаренко Федір Павлович (1886–1958)	Філолог, знавець античної історії, на еміграції з 1920 р., у 1924–1933-х рр. – доцент кафедри історії слов'ян УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Доцент УВУ в 1922–1939 рр.
Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859–1938)	Мовознавець і педагог, громадсько-політичний діяч. У 1919–1939-х рр. – посол ЗУНР в ЧСР, викладач УВУ та один із засновників Музею Визвольної боротьби в Празі.
Старосольский Володимир Якимович (1878–1942)	Соціолог, адвокат, громадсько-політичний діяч, науковець. Колишній в.о. міністра закордонних справ УНР. Жив і працював у Празі з 1921 р. по 1927 р. У 1922–1927 рр. – читав курс «Державне право» в УГА в Подєбрадах.У 1927 р. повернувся до Львова.
Стаховський Микола Ананійович	Громадсько-політичний діяч, дипломат, лікар. Колишній голова Дипломатичної місії УНР у Великій Британії (1919). У

(1879–1948)	1920–1922 р. займався лікарською практикою в Парижі. У 1922–1923 р. займався лікарською практикою в Берліні. У 1924–1939 рр. працював лікарем у Берегове на Закарпатті.
Старков Арсен Вікторович (1874–1925)	Біолог, дослідник анатомії та медицини. Засновник української анатомічної школи. У 1923–1925 рр. професор та завідувач кафедри біології УВПІ ім. М. Драгоманова.
Стефанович Олекса Коронатович (1899–1970)	Поет, літературний критик. У 1922–1928 рр. – студент філософського факультету Карлового університету. У 19281930 рр. – викладач філософського факультету Карлового університету.
Стешко Федір Миколайович (1877–1944)	Музикознавець, полковник Армії УНР. У 1923–1926 рр. – студент Карлового університету. У 1926–1933 рр. – доцент і завідувач кафедри історії музики УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1937–1937 рр. – керівник музичного відділу Слов'янського інституту. У1937–1939 рр. проживав та працював в Ужгороді (Закарпаття).
Сулятицький Павло ? (1884–1932)	Член управи Кубанської Української Національної Ради і міністр юстиції КНР. Автор нарисів «Нариси з історії революції в Кубані».
Сумневич Федір Олександрович (1885– після 1929 р.)	Громадсько-політичний діяч і кооператор. Колишній очільник Рівненської «Просвіти». У 1926–1929 рр. – асистент кафедри економіки та правознавства УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, голова Української Селянської спілки в ЧСР у 1923–1929 рр. Організатор Українських автотракторних курсів у 1925–1929 рр. У 1929 р. виїхав на Волинь.
Теліга Олена Іванівна (1906–1942)	Українська поетеса, публіцистка, літературний критик, діячка ОУН. В еміграції – студентка УВПІ ім. м. Драгоманова в Празі в 1923–1924 рр.

Теліга Михайло Якович (1900–1942)	Громадський діяч, бандурист; в 1924–1928 рр. – студент відділу лісівництва УГА в Подєбрадах. Чоловік Олени Теліги.
Терлецький Маркіян Антонович (1885–1963)	Педагог і громадський діяч. Колишній вояк УГА. У 1923–1926 рр. – професор, завідувач кафедри стародавньої історії УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1926 р. повернувся до Галиччини. До 1939 р. жив і працював у Яворові, Станіславі та Чорткові.
Тимченко Микола Олексійович (1882–1956?)	Соціаліст. У 1917 р. – професор класичних мов Вінницького вчительського інституту. Учитель Білоцерківської Просвіти в 1918–1919 р. Учасник Трудового конгресу. У міжвоєнній ЧСР – професор кафедри класичних мов і письменнства УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі в 1923–1933 рр. У 1938–1939 рр. – агент з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден», а згодом вчитель Рахівської гімназії.
Тищенко Юрій Пилипович (1880–1953)	Громадський діяч, письменник, видавець. Колишній голова пресового бюро та редактор «Вісника Генерального секретаріату України». На еміграції у 1920–1930-х рр. утримував власні видавництва в Празі, Ужгороді, Мукачево і Перечині.
Тобілевич Микола Миколайович (1897–1963)	Підполковник армії УНР. Син Миколи Садовського. У Празі з 1924 р. Від 1929 р. дійсний член ОУН.
Туркевич-Лукіянович Софія Іванівна (1898–1977)	Композиторка, піаністка, музикознавець. Дружина Роберта Лісовського з 1925 р. З 1939 р. навчалася у Празькій консерваторії з 1933 р. викладач празької консерваторії. У 1934 р. захистила дисертацію з музикознавства. Визнана офіційно першою українською композиторкою.
Феденко Панас Васильович	Політик, історик, публіцист. Член УСДРП. Колишній член УЦР і Трудового конгресу.

(1893–1981)	У 1923–1933 р. – доцент та завідувач кафедри історії України УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.
Холодний Петро Петрович (1902–1990)	Маляр і графік. Навчався в Українській студії пластичного мистецтва в 1926–1927 рр.
Хословський Борис Борисович (1893–після 1976)	Підполковник армії УНР. Закінчив у Чехословаччині Вищу школу консульської та дипломатичної служби (1923), факультет Карлового університету (1924), аспірантуру Української Господарській академії в Подєбрадах (1925). Організатор української кіностудії «Меркур-Фільм» (1928–1939).
Хмелюк Василь Михайлович (1903–1986)	Художник-постімпресіоніст, поет. Навчався в Карловому університеті та в Українській студії пластичного мистецтва.
Цимбал Віктор Іванович (1901–1968)	Маляр, графік і художник книг. Навчався в Українській студії пластичного мистецтва та празькій Мистецько-промисловій школі. На початку 1930-х. виїхав до Аргентини. Знаний у світі як автор рекламних рисунків для таких корпорацій як General Motors, Ford, Coca-Cola.
Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940)	Письменник, драматург і педагог. Референт товариства «Просвіта» в Ужгороді з 1923 р. З 1929 р. Переїхав до праги. Жив в празькому передмісті (Горних Чорношицях).
Чернов Віктор Михайлович (1873–1952)	Російський політичний діяч, мислитель і революціонер, один із засновників партії соціалістів-революціонерів та її основний теоретик.
Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929)	Громадський діяч, благодійник, меценат. У 1925–1929 рр. – очільник Термінологічної комісії при УГА в Подєбрадах.
Чикаленко Левко Євгенович (1888–1965)	Археолог і громадсько-політичний діяч. Член ЗО УСДРП. У 1925–1926 рр. – лектор кафедри історії України УВПІ ім.

	М. Драгоманова в Празі та лаборант передісторичного відділу Чеського національного музею. У 1926–1939 рр. жив і працював у Польщі. Син Євгена Чикаленка.
Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977)	Філософ, культуролог-славіст. У1924–1929 рр. – професор УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, з 1929–1939 рр. – професор УВУ.
Шадлун Микола Якимович (1883–1932)	Міністр народного господарства УНР у 1919 р., професор УГА в Подєбрадах у 1923–1925 рр. З 1926 року – професор та завідувач кафедри геології гірничого факультету Уральського політехнічного інституту. 1930 року був заарештований, незабаром звільнений. Помер у Москві.
Шаповал Олександр Андрійович (1888–1972)	Підполковник Армії УНР. У 1923–1933 рр. – завідувач бібліотеки УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі
Шаповал Микита Юхимович (1882–1932)	Політик, громадський діяч, соціолог. Колишній член УЦР. У 1921–1925 рр. – голова УГК в Празі, співорганізатор УВУ, УГА та УВПІ ім. М. Драгоманова, голова УСІ в 1925–1929 рр., організатор Всеукраїнського робітничого союзу, видавець і редактор місячника «Нова Україна»
Швець Федір Петрович (1882–1940)	Геолог, громадсько-політичний діяч. Колишній член Директорії УНР. У 1924–1933-х рр. – професор, завідувач кафедри геології УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Професор УВУ в 1922–1939 рр.
Шевченко Володимир Якович (1897–1966)	Сотник Армії УНР. Закінчив Академічні курси Генерального штабу Армії УНР. Навчався на економічному факультеті УГА в Подєбрадах в 1926–1930 рр. У 1936 р. виїхав з Подєбрад до Варшави
Шелухин Сергій Павлович	Юрист, історик, дипломат. Колишній член української делегації на мирних

(1864–1938)	переговорах в Парижі; у 1922–1939-х рр. – професор УВУ. У 19241925 рр. – професор правознавства УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі.
Шлендрик Іван (?–1946)	Громадський діяч та науковець, в 1923–1929 рр. – викладач фізичної хімії в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, організатор української колонії в Харбіні (Китай) з 1930 р.
Шляхтиченко Михайло ? (1892–1978)	Колишній вояк Армії Української Держави, учасник антибільшовицького повстання в Тетієві та один з організаторів Таращанського повстанського коша Запорозької Січі, під проводом кошового отамана Оверка Куравського, вояк Армії УНР. У 1924–1928 рр. – студент УВПі ім. М. Драгоманова в Празі. У 1932 р. «здобув докторат» в УВУ. У 1932–1939 рр. – викладач УВУ та Українського технологічно-господарського інституту.
Шовгенів Іван Опанасович (1874–1943	Гідротехнік і меліоратор. Професор та ректор УГА в Подєбрадах у 1922– 1928 рр. Батко Олени Теліги. З 1928 р. переїхав до Польщі.
Шрамченко Леонід (Лев, Леонтій?) ? (1877–1954)	Статист у земствах Чернігова (1907–1909) та Тифлісу (1910–1917). У 1918 р. – делегат Української Закавказької Краєвої Ради до Українського національного союзу. У 1919 р.: заступник міністра народного господарства в уряді Бориса Мартоса і державний секретар в уряді Ісаака Мазепи. У 1922–1932 рр. – доцент УГА в Подєбрадах. У 1937–1939 рр. – професор УВУ. Директор українського Соціологічного інституту в 1935–1939 рр.
Шульгин Олександр Якович (1889–1960)	Політик і науковець. У 1918 р. посол УНР у Болгарському царстві, член Делегації УНР на Паризькій мирній конференції. У 1920–

	1930-х рр. – професор УВУ.
Щербаківський Вадим Михайлович (1875–1957)	Історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець. Професор УВУ в Празі в 1922–1939 рр.
Щербина Федір Андрійович (1849–1936)	Кубанський діяч та політик, дослідник кубанського козацтва, засновник школи статистики. Професор УВУ в 1922–1936 рр. Ректор УВУ в 1924–1925 рр. професор УГА в Подєбрадах в 1922–1932 рр. Професор Українського технологічно-господарського інституту в 1933–1936 рр.
Щуровська-Россіневич Платонида Іванівна (1893–1973).	Диригентка, учениця О. А. Кошиця, викладачка УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та Празької державної консерваторії в 1919–1939-х рр
Якименко Федір Степанович (1876–1945)	Композитор, піаніст, педагог. У празі з 1924 р. У 1924–1928 рр. професор УВПІ ім. М. Драгоманова. З 1928 р. виїхав до Франції.
Яковлів Андрій Іванович (1872–1955)	Історик і юрист, колишній голова Дипломатичної місії УНР в Бельгії та Голландії. У 1920-1930-х рр. – викладач УВУ, один із засновників Музею визвольної боротьби України.
Ярошевський Олександр ? (1887–1976)	Психолог, філософ, культурно-освітній діяч, інженер-будівельник. У 1924–1930 рр. – професор УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Закінчив УГА в Подєбрадах у 1931 р. Винахідник «акумуляційного радітора» в центральному опаленні.
Ярема Яким Якимович (1884–1964)	Психолог, філософ, культурно-освітній діяч. Колишній вояк УГА. Перебував у таборі для інтернованих вояків у Німецькому Яблонному з 1919 р. У 1922 р. – викладач Матуральних курсів при УГА в Подєбрадах. У 1924–1930 рр. – професор, завідувач кафедри педагогічної психології УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1925–1928 рр. директор Української

	реформованої гімназії в Ржевницях. У 1930 р. повернувся до Тернополя.

Додаток Б

Фотоматеріали

Додаток Б. 1.

Трохим Пасічник (1893–1968)

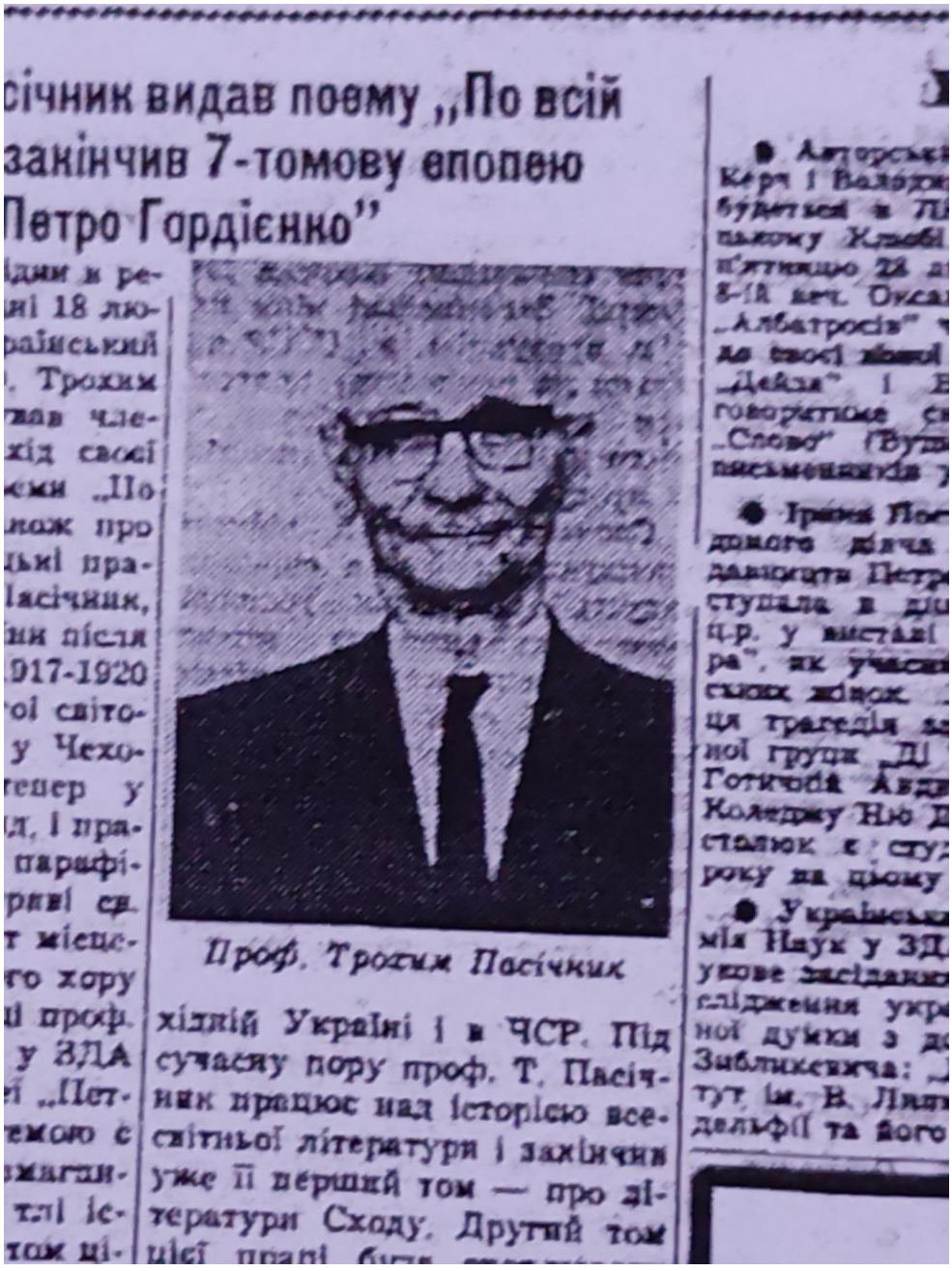

січник видав поему „По всій
закінчив 7-томову епопею
Петро Гордієнко"

Проф. Трохим Пасічник

хідній Україні і в ЧСР. Під
сучасну пору проф. Т. Пасіч-
ник працює над історією все-
світньої літератури і закінчив
уже її перший том — про лі-
тератури Сходу. Другий том

Джерело:
Професор Т. Пасічник видав поему «По всій Україні» і закінчив 7-томову епопею «Петро Гордієнко». «*Свобода*» (США). 20 лютого 1964 р. Ч. 37. С. 5.

Додаток Б. 2.

Федір Сумневич (1885–після 1929)

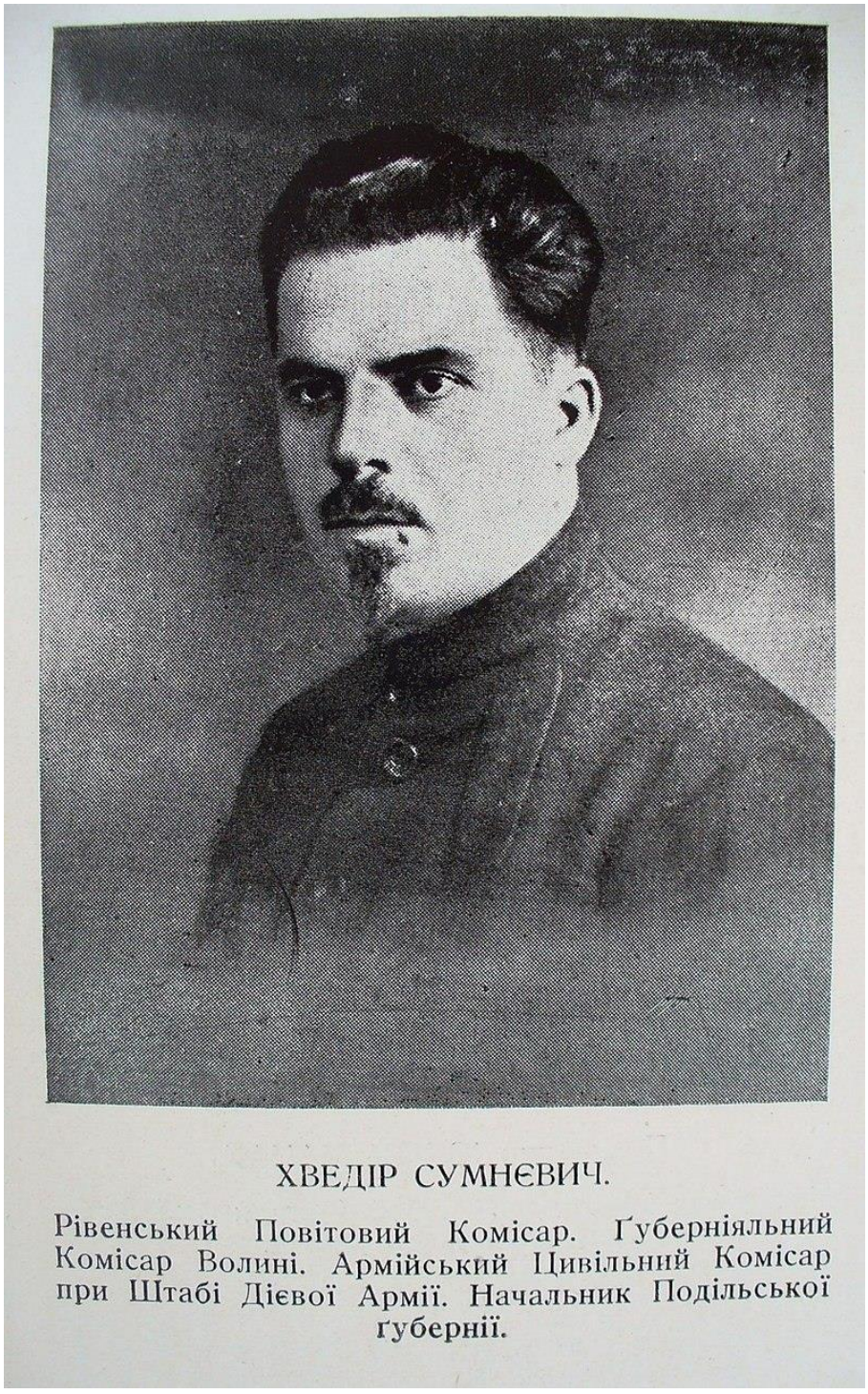

ХВЕДІР СУМНЄВИЧ.

Рівенський Повітовий Комісар. Ґуберніяльний Комісар Волині. Армійський Цивільний Комісар при Штабі Дієвої Армії. Начальник Подільської губернії.

Джерело:
https://uk.wikipedia.org /wiki/Сумневич_Федір_Олександрович

Додаток Б. 3

Відкриття пам'ятної дошки Ф. Сумневичу
в смт. Муровані Курилівці
Могилів-Подільського району
Вінницької області
20 січня 2022 р.

Джерело:
В Мурованих Курилівцях відкрито пам'ятний знак українському політичному діячеві, останньому керівнику Поділля часів УНР Федору Сумневичу. Вінницька обаласна військова адміністарція. URL: https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/43015-v-murovanykh-kurylivtsiakh-vidkryto-pam-iatnyi-znak-ukrainskomu-politychnomu-diiachevi-ostannomu-kerivnyku-podillia-chasiv-unr-fedoru-sumnievychu (дата звернення: 21.01.2022.)

Додаток Б. 4.

Олександр Жихович (1900–1973)
Студент Української Uосподарської академії в Подєбрадах, 1926 р.

Джерело:
Archiv bezpečnostních složek, Praha. Česká Republika.
Fond *OSTRAVA*, Sign. S-4592 OV, str. 56.

Додаток Б. 5

1-ша сторінка Протоколу допиту Олександра Жиховича Органами Безпеки Чехословацької Соціалістичної Республіки 16 листопада 1953 р.

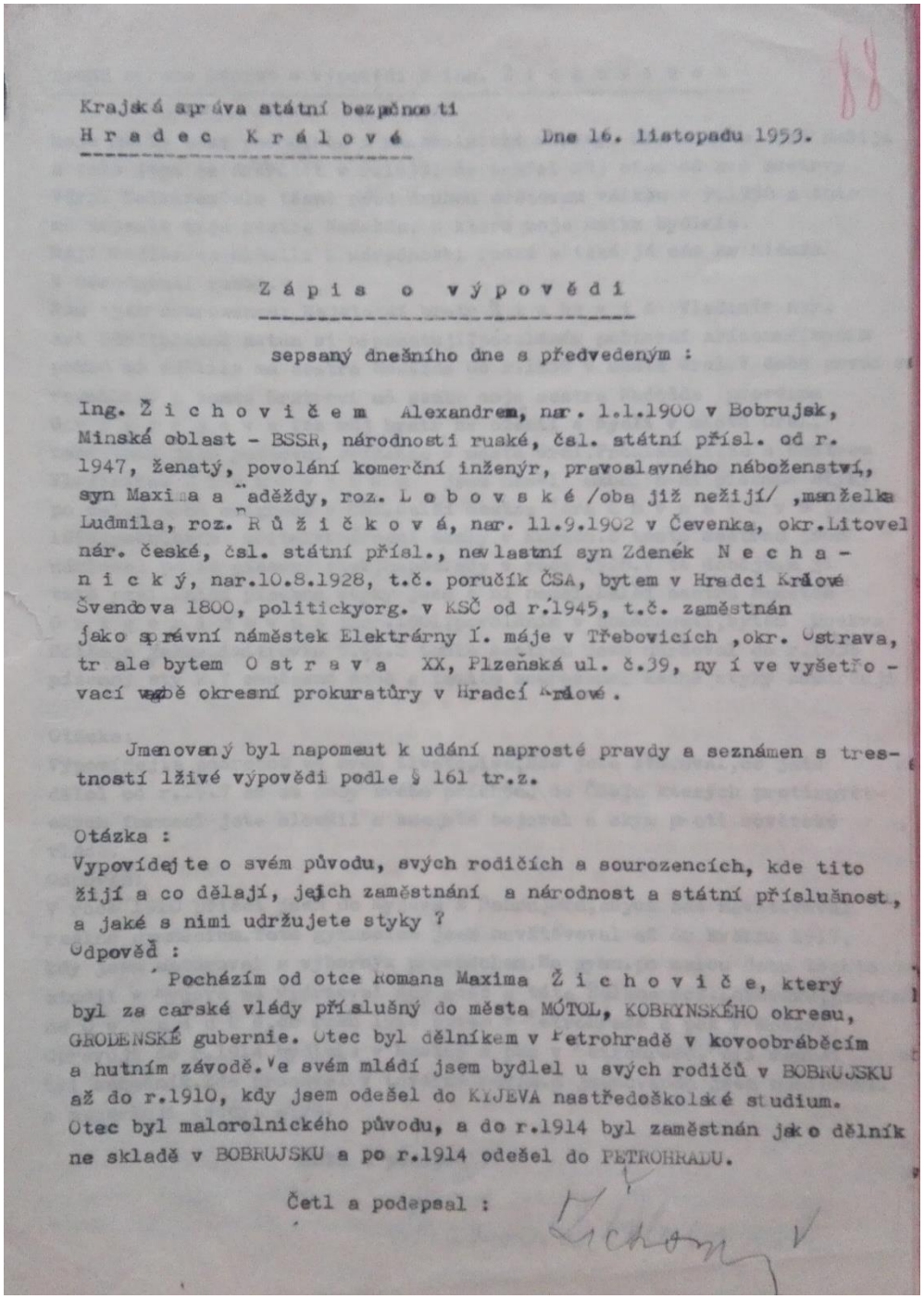

Krajská správa státní bezpečnosti
Hradec Králové

Dne 16. listopadu 1953.

Zápis o výpovědi

sepsaný dnešního dne s předvedeným :

Ing. Žichovičem Alexandrem, nar. 1.1.1900 v Bobrujsk, Minská oblast - BSSR, národnosti ruské, čsl. státní přísl. od r. 1947, ženatý, povolání komerční inženýr, pravoslavného náboženství, syn Maxima a Naděždy, roz. Lobovské /oba již nežijí/ ,manželka Ludmila, roz. Růžičková, nar. 11.9.1902 v Čevenka, okr.Litovel nár. české, čsl. státní přísl., nevlastní syn Zdenék Nechanický, nar.10.8.1928, t.č. poručík ČSA, bytem v Hradci Králové Švendova 1800, politickyorg. v KSČ od r.1945, t.č. zaměstnán jako správní náměstek Elektrárny 1. máje v Třebovicích ,okr. Ostrava, trale bytem Ostrava XX, Plzeňská ul. č.39, nyní ve vyšetřovací vazbě okresní prokuratury v Hradci Králové.

Jmenovaný byl napomenut k udání naprosté pravdy a seznámen s trestností lživé výpovědi podle § 161 tr.z.

Otázka :
Vypovídejte o svém původu, svých rodičích a sourozencích, kde tito žijí a co dělají, jejich zaměstnání a národnost a státní příslušnost, a jaké s nimi udržujete styky ?
Odpověď :
Pocházím od otce Romana Maxima Žichoviče, který byl za carské vlády příslušný do města MÓTOL, KOBRYNSKÉHO okresu, GRODENSKÉ gubernie. Otec byl dělníkem v Petrohradě v kovoobráběcím a hutním závodě. Ve svém mládí jsem bydlel u svých rodičů v BOBRUJSKU až do r.1910, kdy jsem odešel do KIJEVA nastředoškolské studium. Otec byl malorolnického původu, a do r.1914 byl zaměstnán jako dělník ne skladě v BOBRUJSKU a po r.1914 odešel do PETROHRADU.

Četl a podepsal : Žichovič

Джерело:
Archiv bezpečnostních složek, Praha. Česká Republika.
Fond *OSTRAVA*, Sign. S-4592 OV, str. 88.

Додаток Б. 6.

Олександр Жихович у 1954 р. після допиту.
У робочому кабінету архіву металургійного комбінату Вітковіце.

Джерело:
Archiv bezpečnostních složek, Praha. Česká Republika.
Fond *OSTRAVA*, Sign. S-4592 OV, str. 137.

Додаток Б. 7.

Микола Тимченко (1882–після 1956)

Посвідчення професора Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. 1923 р.

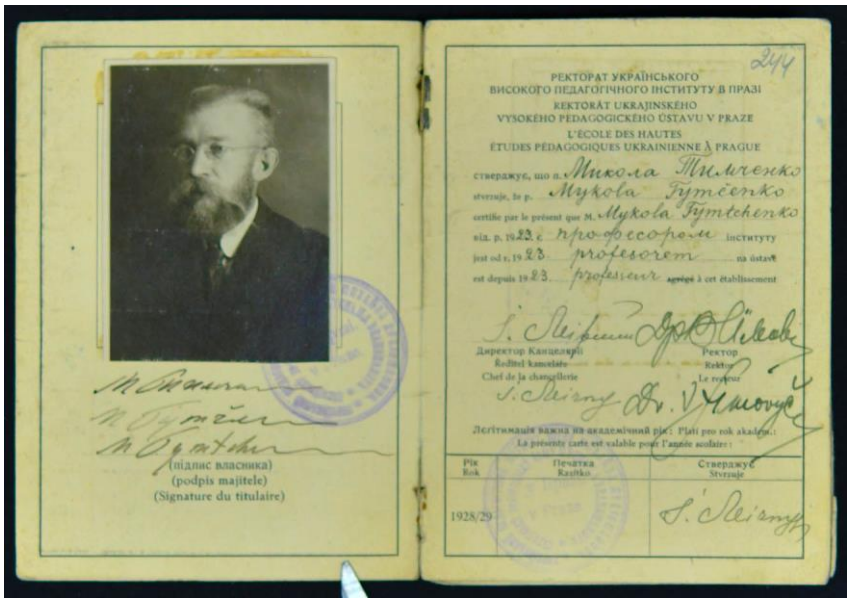

РЕКТОРАТ УКРАЇНСЬКОГО
ВИСОКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В ПРАЗІ
REKTORÁT UKRAJINSKÉHO
VYSOKÉHO PEDAGOGICKÉHO ÚSTAVU V PRAZE
L'ÉCOLE DES HAUTES
ÉTUDES PÉDAGOGIQUES UKRAINIENNE À PRAGUE

244

ствержує, що п. Микола Тимченко
stvrzuje, že p. Mykola Tymčenko
certifie par le présent que M. Mykola Tymtchenko
від. р. 1923 є професором інституту
jest od r. 1923 profesorem ... na ústavě
est depuis 1923 professeur ... agrégé à cet établissement

Директор Канцелярії / Ředitel kanceláře / Chef de la chancellerie
Ректор / Rektor / Le recteur

Легітимація важна на академічний рік. / Platí pro rok akadem. / La présente carte est valable pour l'année scolaire:

Рік / Rok	Печатка / Razítko	Стверджує / Stvrzuje
1928/29		

(підпис власника)
(podpis majitele)
(Signature du titulaire)

Джерело:
ГДА СБУ м. Київ. ф. 6. Спр. 73673-фп. Арк. 18.

Додаток Б. 8.

Василь Королів (Старий) (1879–1941)
Анкетно-реєстраційна картка Василя Короліва (Старого) (1879–1941)
з картотеки Українського громадського комітету (1921–1925)
Прага, 1922 р.

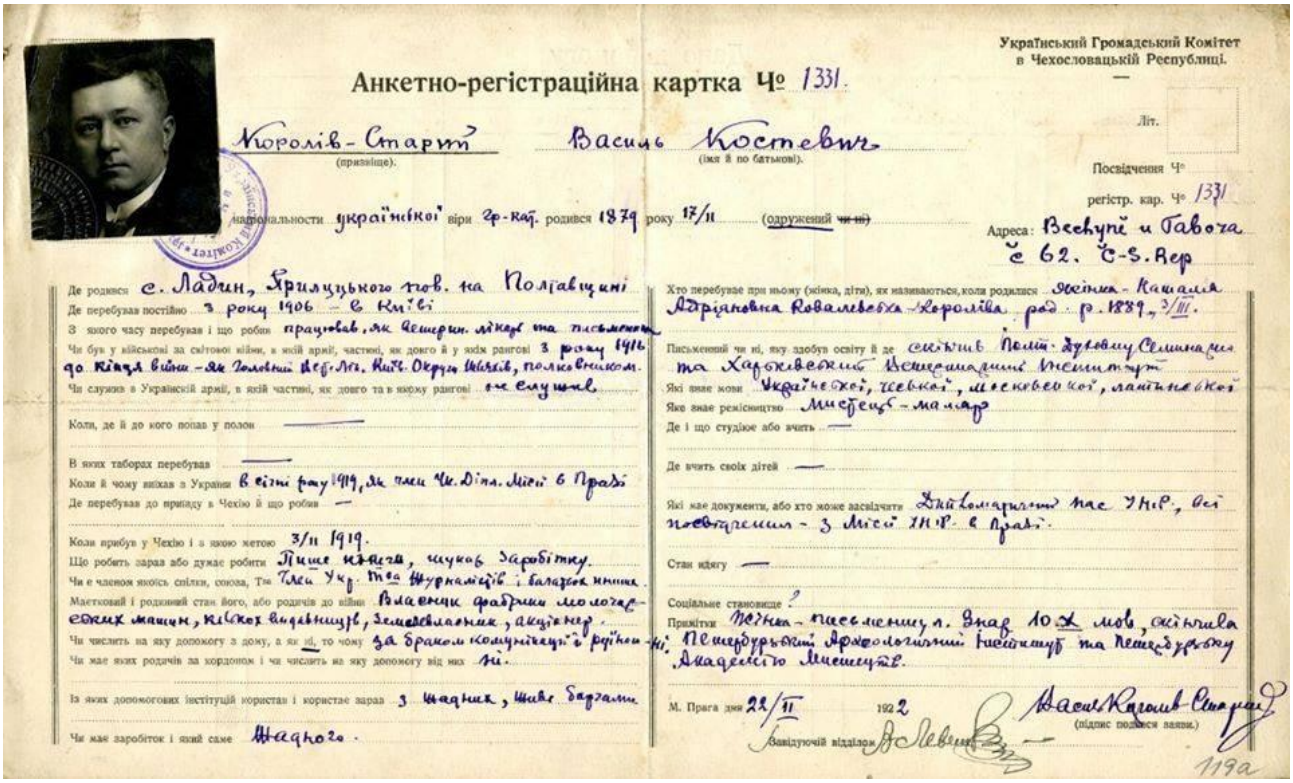

Український Громадський Комітет
в Чехословацькій Республіці.

Анкетно-регістраційна картка № 1331.

Королів-Старий (прізвище). Василь Костевич (ім'я й по батькові).

Літ.

Посвідчення №

регістр. кар. № 1331

національности українській віри Гр.-Кат. родився 1879 року 17/II (одружений ~~чи ні~~)

Адреса: Всеступи и Гавоча č 62. Č-S. Rep

Де родився с. Ладин, Хрилузького пов. на Полтавщині

Де перебував постійно з року 1906 – в Київі

З якого часу перебував і що робив працював, як лікарн. лікар та письменник

Чи був у військові за світової війни, в якій армії, частині, як довго й у якім рангові З року 1916 до кінця війни – як Головний Нач. Зд. Кн. Київ. Округу Червоних, полковником.

Чи служив в Українській армії, в якій частині, як довго та в якому рангові не служив

Коли, де й до кого попав у полон —

В яких таборах перебував —

Коли й чому виїхав з України в осені року 1919, як член Чк. Дипл. Місії б Праді

Де перебував до приїзду в Чехію й що робив —

Коли прибув у Чехію і з якою метою 3/II 1919.

Що робить зараз або думає робити Пише книжки, шукає заробітку.

Чи є членом якоїсь спілки, союза, Тов Члєн Укр. Тов Журналістів і Белетристів.

Маєтковий і родинний стан його, або родичів до війни Власник фабрики молочарських машин, кількох видавництв, земельних маєтків, акціонер.

Чи числить на яку допомогу з дому, а як ні, то чому за браком комунікацій з рідним краєм.

Чи має яких родичів за кордоном і чи числить на яку допомогу від них Ні.

Із яких допомогових інституцій користав і користає зараз З Жадних, Шкіл. Бюрами.

Чи має заробіток і який саме Жадного.

Хто перебуває при ньому (жінка, діти), як називаються, коли родилися Жінка – Кашалєва Адріянівна Ковалевська-Королівна, род. р. 1889, 3/III.

Письменний чи ні, яку здобув освіту й де Скінчив Полт. Духовну Семінарію та Харківський Історично-Філологічний Інститут

Які знає мови Українську, Чеську, Московську, Італійську

Яке знає реміснитство Мистець-маляр

Де і що студіює або вчить —

Де вчить своїх дітей —

Які має документи, або хто може засвідчити Дипломатичний пас УНР., Осі повідомлення – З Місії УНР. в Празі.

Стан ідеру —

Соціальне становище ?

Прикмети Точка – писемниця р. Знав 10 мов, скінчила Петербурзький Археологічний Інститут та Петербурзьку Академію Мистецтв.

М. Прага дня 22/11 1922

(підпис подався заяви.) Василь Королів-Старий

Завідуючий відділом В. Левицький

119a

Джерело:

Приватна колекція Івана та Наталії Ребриків
(Ужгород, Видавництво «Гражда»)

Додаток Б. 9.

Колектив викладачів Української Господарської академії в Подєбрадах під час візиту на одне із чехословацьких підприємств 1926 р.

Джерело:
Старовойтенко І. Ідейний українець Євген Чикаленко (1861–1929). Будитель української нації. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yevhen-chykalenko-ukrayinska-natsiya/31636276.html (дата звернення: 4 квітня 2022 р.)

Додаток Б. 10.

Родина Наріжних. Добржиховичі біля Праги. 1927 р.

Джерело:
Приватна колекція Миколи Мушинки (1936–2024)
(Пряшів, Словаччина)

Додаток Б. 11

Відзначення 35-літньої наукової діяльності Петра Савицького (1893–1983)
Мюнхен, 1955 р.

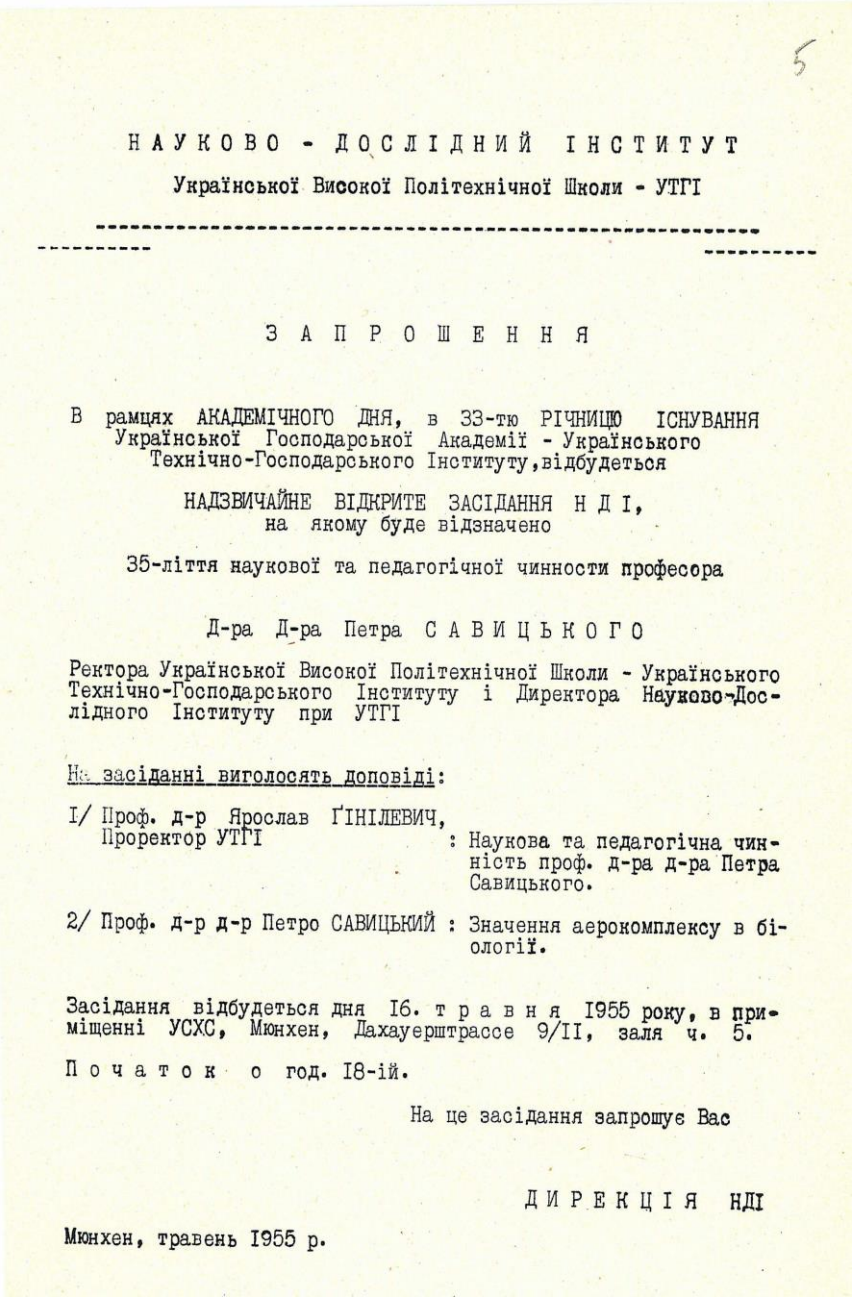

5

НАУКОВО - ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ

Української Високої Політехнічної Школи - УТГІ

З А П Р О Ш Е Н Н Я

В рамцях АКАДЕМІЧНОГО ДНЯ, в 33-тю РІЧНИЦЮ ІСНУВАННЯ Української Господарської Академії - Українського Технічно-Господарського Інституту, відбудеться

НАДЗВИЧАЙНЕ ВІДКРИТЕ ЗАСІДАННЯ Н Д І,
на якому буде відзначено

35-ліття наукової та педагогічної чинности професора

Д-ра Д-ра Петра С А В И Ц Ь К О Г О

Ректора Української Високої Політехнічної Школи - Українського Технічно-Господарського Інституту і Директора Науково-Дослідного Інституту при УТГІ

На засіданні виголосять доповіді:

I/ Проф. д-р Ярослав ҐІНІЛЕВИЧ, Проректор УТГІ : Наукова та педагогічна чинність проф. д-ра д-ра Петра Савицького.

2/ Проф. д-р д-р Петро САВИЦЬКИЙ : Значення аерокомплексу в біології.

Засідання відбудеться дня I6. т р а в н я I955 року, в приміщенні УСХС, Мюнхен, Дахауерштрассе 9/II, заля ч. 5.

П о ч а т о к о год. I8-ій.

На це засідання запрошує Вас

Д И Р Е К Ц І Я НДІ

Мюнхен, травень I955 р.

Джерело:
НА Національного університету «Києво-Могилянська академія».
Ф. 11. Спр. 37. Арк. 5

Додаток Б. 12.

Лист ректора УТГІ Петра Савицького до канцлера ФРН Конрада Аденауера, вересень 1953 р.

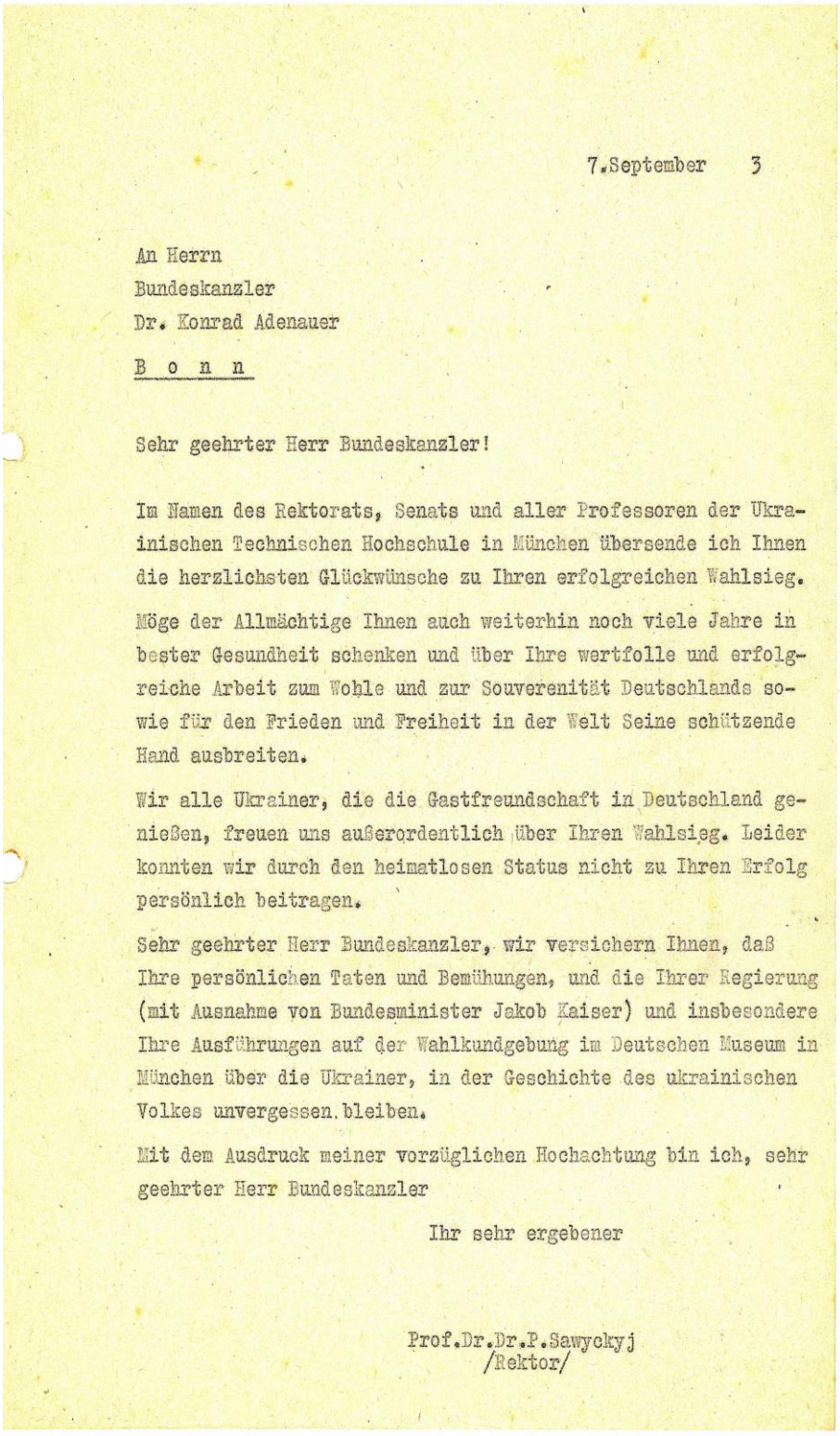

7.September 3

An Herrn
Bundeskanzler
Dr. Konrad Adenauer

B o n n

Sehr geehrter Herr Bundeskanzler!

Im Namen des Rektorats, Senats und aller Professoren der Ukrainischen Technischen Hochschule in München übersende ich Ihnen die herzlichsten Glückwünsche zu Ihren erfolgreichen Wahlsieg.

Möge der Allmächtige Ihnen auch weiterhin noch viele Jahre in bester Gesundheit schenken und über Ihre wertfolle und erfolgreiche Arbeit zum Wohle und zur Souverenität Deutschlands sowie für den Frieden und Freiheit in der Welt Seine schützende Hand ausbreiten.

Wir alle Ukrainer, die die Gastfreundschaft in Deutschland genießen, freuen uns außerordentlich über Ihren Wahlsieg. Leider konnten wir durch den heimatlosen Status nicht zu Ihren Erfolg persönlich beitragen.

Sehr geehrter Herr Bundeskanzler, wir versichern Ihnen, daß Ihre persönlichen Taten und Bemühungen, und die Ihrer Regierung (mit Ausnahme von Bundesminister Jakob Kaiser) und insbesondere Ihre Ausführungen auf der Wahlkundgebung im Deutschen Museum in München über die Ukrainer, in der Geschichte des ukrainischen Volkes unvergessen bleiben.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung bin ich, sehr geehrter Herr Bundeskanzler

Ihr sehr ergebener

Prof.Dr.Dr.P.Sawyckyj
/Rektor/

Джерело:
НА Національного університету «Києво-Могилянська академія».
Ф. 11. Спр. 37. Арк. 16

Додаток Б. 13.

Скидан Микола Антонович (1894–1954)

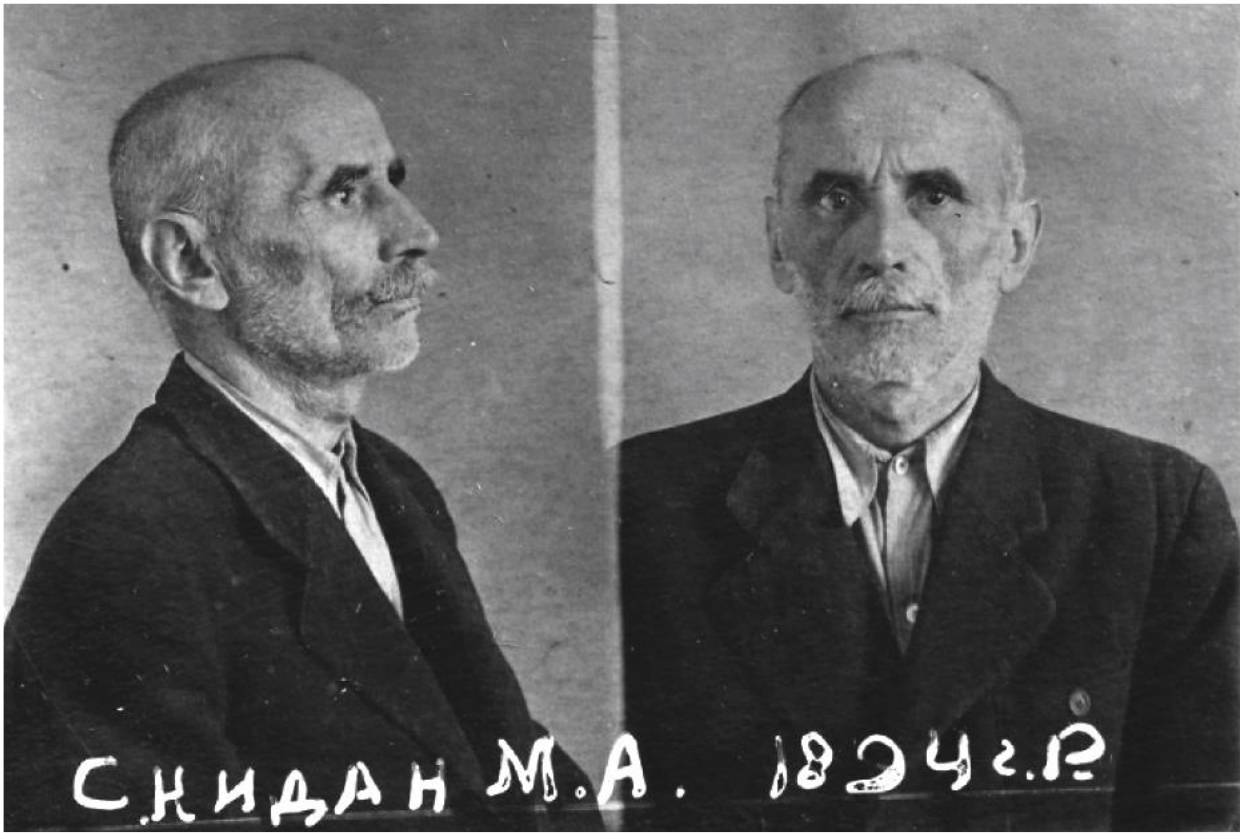

Джерело:
ГДА СБУ м. Київ
Ф. 6. Спр. 36255-фп. Арк. 29.